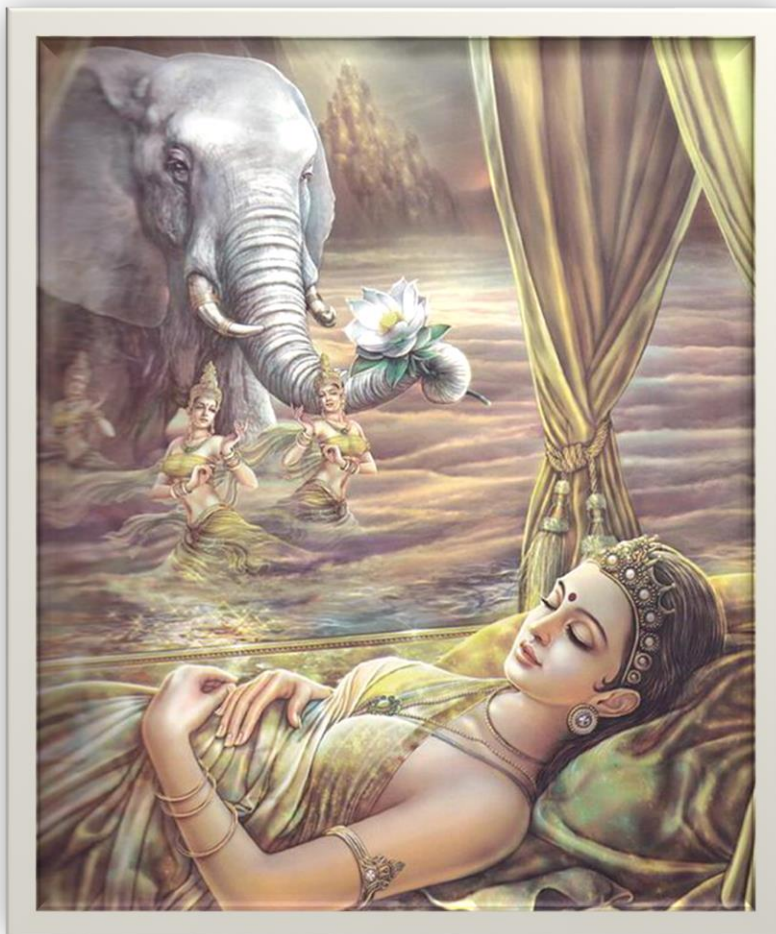




มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
เอกสารประกอบการสอน

พระพุทธศาสนากับสตรี (Buddhism and Women)



พระครูพัชรกิตติโสภณ, ดร.

เอกสารประกอบการสอน
รายวิชา พระพุทธศาสนากับสตรี
(Buddhism and Women)

รหัส ๑๐๑ ๔๓๓

๓ หน่วยกิต

หลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
หน่วยวิชา วิชาเอก
ภาคการศึกษาที่ ๒ ปีการศึกษา ๒๕๖๖

โดย

พระครูพัชรกิตติโสภณ, ดร.

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๒๕๖๖

คำนำ

ก่อนอื่นผู้เรียบเรียงเอกสารประกอบการสอน ขอขอบคุณเจ้าของผลงานทุกเรื่องที่น่ามาเป็นหลักอ้างอิงในการเรียบเรียงและขอขอบคุณผู้ทรงคุณวุฒิ อันประกอบด้วย

รองศาสตราจารย์ ดร.เอกฉัตร จารุเมธีชน

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

รองศาสตราจารย์ ดร.สุนันท์ เสนารัตน์

มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์

รองศาสตราจารย์ ดร.วีระชัย ยศโสธร

มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์

รองศาสตราจารย์ ดร.ประสิทธิ์ ชาระ

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน

วิทยาเขตสกลนคร

ทั้ง 4 ท่านได้ตรวจสอบและให้ข้อเสนอแนะในการปรับแก้ไขให้เกิดความสมบูรณ์และยังคงน้อมรับข้อเสนอแนะเพื่อการปรับปรุงในโอกาสต่อไป

วัตถุประสงค์หลักของการเรียบเรียงเอกสารประกอบการสอน รายวิชา พระพุทธศาสนากับสตรี นั้น ก็เพื่อต้องการให้นิสิต นักศึกษาได้ทราบถึงแนวคิดและวัตถุประสงค์ของการศึกษาในรายวิชานี้และเพื่อให้เกิดมีงานที่แสดงให้เห็นถึงสถานภาพและบทบาทของสตรีที่มีส่วนเกี่ยวข้องในพระพุทธศาสนา ผู้เขียนจึงได้รวบรวมเรียงนำเสนอเรื่องนี้ขึ้นมา เพื่อประกอบการสอนรายวิชา พระพุทธศาสนากับสตรีและท่านผู้สนใจโดยทั่วไปและหวังให้เป็นแหล่งค้นคว้าอีกเล่มหนึ่ง

พระครูพัชรกิตติโสภณ, ดร.

มิถุนายน ๒๕๖๖

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
คำนำ	ก
สารบัญ	ข
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	จ
รายละเอียดมาตรฐานคุณวุฒิอุดมศึกษา	ซ
บทที่ ๑ แนวคิดเกี่ยวกับสถานภาพของสตรี	๑
๑.๑ แนวคิดในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องราวของสตรี	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการศึกษาในรายวิชา	๒
๑.๓ การวัดผลสัมฤทธิ์ตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา	๒
๑.๔ ประเด็นการศึกษา	๓
๑.๔.๑ บทนำ	๓
๑.๔.๒ แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นมาของคำว่า สตรี	๔
๑.๔.๓ ความหมาย สตรี	๕
๑.๔.๔ แนวคิดเกี่ยวกับสตรี	๘
๑.๔.๕ แนวคิดทางพุทธปรัชญาที่มีต่อสตรี	๙
๑.๔.๖ สถานภาพของสตรีทางสังคมในสมัยพุทธกาล	๑๒
๑.๔.๗ การเคลื่อนไหวแห่งจารีตสู่การเปลี่ยนแปลงฐานะสตรี	๑๖
๑) ฐานะสตรีก่อนพุทธกาล	๑๖
ก) สตรีในฐานะพระมารดาของพระโพธิสัตว์	๑๙
ข) สตรีในฐานะ แม่ โดยทั่วไป	๒๓
๒) ฐานะสตรีสมัยพุทธกาล	๒๕
๓) ฐานะสตรีหลังพุทธกาล	๒๙
๑.๕ สรุป	๓๑
๑.๖ ปัญหาวิเคราะห์ วิพากษ์ประจำบท	๓๒

บทที่ ๒	ฐานะและบทบาทสตรีในสังคม	๓๕
๒.๑	แนวคิดเกี่ยวกับฐานะและบทบาทของสตรี	๓๕
๒.๒	วัตถุประสงค์ในการศึกษา	๓๕
๒.๓	การวัดผลสัมฤทธิ์ตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา	๓๖
๒.๔	ประเด็นศึกษา	๓๖
๒.๔.๑	บทนำ	๓๖
๒.๔.๒	ความหมายของ บทบาท	๓๗
๒.๔.๑	บทบาทสตรีในสังคม	๓๘
๑)	สตรีในฐานะมารดา	๓๘
๒)	สตรีในฐานะภรรยา	๔๒
๓)	สตรีในฐานะลูกสาว	๔๖
๔)	สตรีในฐานะลูกสะใภ้	๔๘
๕)	สตรีในฐานะหญิงม่าย	๔๙
๖)	สตรีในฐานะโสเภณี	๕๑
๗)	สตรีในฐานะพุทธสาวิกา	๕๒
๘)	สตรีในฐานะผู้ประกาศพระพุทธศาสนา	๕๕
๒.๕	มิติทางสังคมเกี่ยวกับสตรีในมาตุคามสังยุต	๕๗
๒.๖	สรุป	๖๑
๒.๗	ปัญหาวิเคราะห์ วิพากษ์ประจำบท	๖๒
บทที่ ๓	บทบาทสตรีด้านการศาสนา	๖๓
๓.๑	แนวคิดเกี่ยวกับสตรีด้านการศาสนา	๖๓
๓.๒	วัตถุประสงค์ของการศึกษา	๖๕
๓.๓	การวัดผลสัมฤทธิ์ตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา	๖๕
๓.๔	ประเด็นศึกษา	๖๕
๓.๔.๑	บทนำ	๖๕
๓.๔.๒	บทบาทอุบาสิกา	๖๕
๓.๔.๓	บทบาทภิกษุณี	๗๖
๓.๕	สรุป	๘๘
๓.๖	ปัญหาวิเคราะห์ วิพากษ์ประจำบท	๙๑

บทที่ ๔ สติธิสตรีในพระพุทธศาสนา	๙ ๓
๔.๑ แนวคิดเกี่ยวกับสติธิสตรีในพระพุทธศาสนา	๙๓
๔.๒ วัตถุประสงค์ของการศึกษา	๙๓
๔.๓ การวัดผลสัมฤทธิ์ตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา	๙๔
๔.๔ ประเด็นการศึกษา	๙๔
๔.๑.๑ บทนำ	๙๔
๔.๑.๒ สติธิสตรีในพระพุทธศาสนา	๙๕
๑) ความหมาย สติธิ	๙๕
๒) สติธิสตรีสมัยพุทธกาล	๙๖
๓) สติธิสตรีทางศาสนา: รากฐานสติธิทั้งปวง	๑๐๓
๔) สติธิสตรีต่อการเมืองการปกครอง	๑๐๕
๕) สติธิสตรีต่อสตรีม่ายและอาชีพโสเภณี	๑๐๖
๔.๑.๓ สติธิสำนักบวชสตรีในพระพุทธศาสนา	๑๐๖
๑) สติธิสตรีในการแสดงธรรม	๑๐๘
๒) สติธิสตรีในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา	๑๑๑
๓) สติธิสตรีในการบรรลุลัทธิธรรม	๑๑๔
๔.๕ สรุป	๑๒๗
๔.๖ ปัญหาวิเคราะห์ วิพากษ์ประจำบท	๑๒๘
 บทที่ ๕ ความเสมอภาคและลักษณะสำคัญของบุรุษและสตรี	 ๑๒๙
๕.๑ แนวคิด	๑๒๙
๕.๒ วัตถุประสงค์ของการศึกษา	๑๒๙
๕.๓ การวัดผลสัมฤทธิ์ตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา	๑๓๐
๕.๔ ประเด็นศึกษา	๑๓๑
๕.๑.๑ บทนำ	๑๓๑
๕.๑.๒ ความเสมอภาคของบุรุษและสตรีในพระพุทธศาสนา	๑๓๑
๑) ความเสมอภาคด้านศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์	๑๓๒
๒) ความเสมอภาคด้านสังคมและการดำรงชีพ	๑๓๓
๓) ความเสมอภาคด้านกฎหมาย หรือพระวินัย	๑๓๓

๔) ความเสมอภาคด้านสิทธิพลเมือง	๑๓๕
๕) ความเสมอภาคด้านการเมืองการปกครอง	๑๓๖
๖) ความเสมอภาคด้านศักยภาพในการบรรลุธรรม	๑๓๗
๕.๔.๓ ลักษณะสำคัญร่วมกันระหว่างบุรุษและสตรี	๑๔๑
๑) ลักษณะสำคัญร่วมกันในการเวียนว่ายตายเกิด	๑๔๒
๒) ลักษณะสำคัญร่วมกันในเรื่องกรรม	๑๔๒
๓) ลักษณะสำคัญร่วมกันในการศึกษาธรรม	
ปฏิบัติธรรมและบรรลุธรรม	๑๔๓
๔) ลักษณะสำคัญร่วมกันในการอุปถัมภ์	
บำรุงพระพุทธศาสนา	๑๔๔
๕) ลักษณะสำคัญร่วมกันในด้านการสร้างอาราม	
เสนาสนะถวายสงฆ์	๑๔๘
๕.๕ สรุป	๑๕๑
๕.๖ ปัญหาวิเคราะห์ วิพากษ์ประจำบท	๑๕๑
บทที่ ๖ เรื่องของภิกษุณีในพระพุทธศาสนา	๑๕๓
๖.๑ แนวคิด	๑๕๓
๖.๒ วัตถุประสงค์ของการศึกษา	๑๕๓
๖.๓ การวัดผลสัมฤทธิ์ตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา	๑๕๔
๖.๔ ประเด็นศึกษา	๑๕๔
๖.๔.๑ บทนำ	๑๕๔
๖.๔.๒ ความหมาย ภิกษุณี	๑๕๕
๖.๕ เหตุผลในการบรรพชาอุปสมบทภิกษุณี	๑๕๕
๖.๖ กำเนิดและพัฒนากการบรรพชาอุปสมบทภิกษุณี	๑๕๘
๖.๖.๑ กำเนิดภิกษุณีสืบแรก	๑๕๘
๖.๖.๒ การไม่ทรงอนุญาตให้สตรีอุปสมบทได้โดยง่าย	๑๖๐
๖.๖.๓ ความมุ่งหมายพุทธบัญญัติครุธรรม ๘	๑๖๙
๖.๗ พัฒนาการการบรรพชาอุปสมบทภิกษุณีในพระพุทธศาสนา	๑๗๐
๖.๘ การขยายตัวของภิกษุณี	๑๗๑
๖.๙ การปกครองคณะสงฆ์กับการอนุญาตให้มีปวัตตินี	๑๗๖

๖.๙.๑ การปกครองคณะสงฆ์	๑๗๖
๖.๙.๒ โครงสร้างการบริหารจัดการของภิกษุณี	๑๗๘
๖.๑๐ สาเหตุการสิ้นภิกษุณีในพระพุทธศาสนา	๑๘๗
๖.๑๑ สรุป	๑๙๔
๖.๑๒ ปัญหาวิเคราะห์ วิพากษ์ประจำบท	๑๙๕
บทที่ ๗ บทบาทสตรีในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา	๑๙๗
๗.๑ แนวคิด	๑๙๗
๗.๒ วัตถุประสงค์ของการศึกษา	๑๙๘
๗.๓ การวัดผลสัมฤทธิ์ตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา	๑๙๘
๗.๔ ประเด็นศึกษา	๑๙๘
๗.๔.๑ บทนำ	๑๙๘
๗.๔.๒ บทบาทการเผยแผ่พระพุทธศาสนา	๑๙๙
๗.๔.๓ บทบาทด้านการศึกษาสงเคราะห์	๒๐๒
๗.๔.๔ บทบาทด้านการปกครอง	๒๐๔
๗.๔.๕ บทบาทด้านการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม	๒๐๗
๗.๔.๖ บทบาทด้านการอุปถัมภ์ ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา	๒๑๒
๗.๔.๗ บทบาทการปฏิบัติธรรม	๒๑๗
๗.๕ สรุป	๒๒๖
๗.๖ ปัญหาวิเคราะห์ วิพากษ์ประจำบท	๒๒๗
บรรณานุกรม	๒๒๙

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อพระไตรปิฎก

พระไตรปิฎกที่ใช้ในการค้นคว้านำมาอ้างอิง สำหรับหนังสือเล่มนี้ ได้ศึกษาค้นคว้าจาก พระไตรปิฎกฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ ซึ่งการอ้างอิงภาษาไทยใช้ระบุชื่อ คัมภีร์/เล่ม/ข้อ/หน้า ตามลำดับ เช่น ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๙/๒๑๕. หมายถึง คัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่มที่ ๑๑ ข้อที่ ๒๖๙ หน้าที่ ๒๑๕ และพระสูตรและอรรถกถา แปล มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ใช้ ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท ซึ่งการอ้างอิงภาษาไทยใช้ระบุชื่อ คัมภีร์/เล่ม/หน้า ตามลำดับ เช่น ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๑๑๑ หมายถึง พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เล่มที่ ๔๑ หน้าที่ ๑๑๑

คำย่อ	พระวินัย ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วิ.มหา. (ไทย)	= วินัยปิฎก มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.มหา.อ. (ไทย)	= วินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา มหาวิภังค์อรรถกถา	(ภาษาไทย)
วิ.มหา.อ. (บาลี)	= วินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา มหาวิภังค์อรรถกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.ภิกขุณี (ไทย)	= วินัยปิฎก ภิกขุณีวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม. (ไทย)	= วินัยปิฎก มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.ม.อ. (ไทย)	= วินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
วิ.จู. (ไทย)	= วินัยปิฎก จูฬวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก		
ที.ส. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีสันธวรร	(ภาษาไทย)
ที.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.อ. (ไทย)	= ทีฆนิกาย สมุจจลวิลาสสินี มหาวคคอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
ม.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.อุ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปณณาสก์	(ภาษาไทย)
ส.ส. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ส.นิ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค	(ภาษาไทย)

เอกสารประกอบการสอน วิชาพระพุทธศาสนากับสตรี ช พระครูพัชรกิติโสภณ, ดร.

อง.เอกก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.อ. (ไทย)	= อังคุตตรนิกาย มโนรพปุรณี เอกกนิบาตอรรคถา	(ภาษาไทย)
อง.ติก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตตก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฏฐก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง. ทสก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ. (ไทย)	= พระสูตรและอรรคถา แปล ขุททกนิกาย คาลาธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ. (บาลี)	= ขุททกนิกาย ธรรมปทอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.อุ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทานคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.วิ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ	(ภาษาไทย)
ขุ.เถรี.เอกาทสก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรีคาถา เอกาทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.เถรี.ทุกก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรีคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.เอกก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เอกกนิบาต ชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.อฏฐก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อฏฐกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิเทศก์	(ภาษาไทย)
ขุ.อป. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.สตตติ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สันตตินิบาตชาดก	(ภาษาไทย)

รายละเอียดมาตรฐานคุณวุฒิอุดมศึกษา (มคอ.๓)

วิชา พระพุทธศาสนากับสตรี

ชื่อสถาบันอุดมศึกษา	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขต/คณะ/ภาควิชา	วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์/คณะพุทธศาสตร์/สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

หมวดที่ ๑ ข้อมูลโดยทั่วไป

๑. รหัสและชื่อรายวิชา ๑๐๑ ๔๓๓ พระพุทธศาสนากับสตรี (Buddhism and Women)
๒. จำนวนหน่วยกิต ๓ หน่วยกิต (๓-๐-๖)
๓. หลักสูตรและประเภทของรายวิชา พุทธศาสตรบัณฑิต / วิชาพระพุทธศาสนา
๔. อาจารย์ผู้รับผิดชอบรายวิชาและอาจารย์ผู้สอน พระครูพัชรกิตติโสภณ, ดร.
๕. ภาคการศึกษา/ชั้นปีที่เรียน - ภาคการศึกษาที่ ๒/๒๕๖๖ ชั้นปีที่ ๔
๖. รายวิชาที่ต้องเรียนมาก่อน (Pre-requisite) - ไม่มี
๗. รายวิชาที่ต้องเรียนพร้อมกัน (Co-requisites) - ไม่มี
๘. สถานที่เรียน วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
๙. วันที่จัดทำหรือปรับปรุงรายละเอียดของรายวิชาครั้งล่าสุด ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๖๕

หมวดที่ ๒ จุดมุ่งหมายและวัตถุประสงค์

๑. จุดมุ่งหมายของรายวิชา นิสิตมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสตรีในสมัยก่อนและหลังพุทธกาล มีความรู้ความเข้าใจถึงปัญหาเกี่ยวกับสตรีในพระพุทธศาสนา ด้านสถานภาพ บทบาท หน้าที่ ศักยภาพในการบรรลุนิพพาน การอุปถัมภ์และการเผยแผ่พระพุทธศาสนา
--

๒. วัตถุประสงค์ในการพัฒนา/ปรับปรุงรายวิชา

- ๒.๑ เพื่อพัฒนาและปรับปรุงหลักสูตรให้เป็นไปตามมาตรฐาน สกอ.
- ๒.๒ เพื่อให้มีเนื้อหาสาระและความทันสมัยมากยิ่งขึ้น
- ๒.๓ เพื่อให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับกระบวนการเรียนการสอน
- ๒.๔ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์และปรัชญาการศึกษาของมหาวิทยาลัย

หมวดที่ ๓ ลักษณะและการดำเนินการ

๑. คำอธิบายรายวิชา

ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดและปัญหาที่เกี่ยวกับสตรีในพระพุทธศาสนา ในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านสถานภาพ บทบาท หน้าที่ ศักยภาพในการบรรลुरुธรรม การอุปถัมภ์และเผยแผ่พระพุทธศาสนา

๒. จำนวนชั่วโมงที่ใช้ต่อภาคการศึกษา

บรรยาย	สอนเสริม	การฝึกปฏิบัติ/งาน ภาคสนาม/การฝึกงาน	การศึกษาด้วยตนเอง
บรรยาย ๓๐ ชั่วโมง ต่อภาคการศึกษา	สอนเสริมตามความ ต้องการของนิสิต เฉพาะราย	ไม่มีการฝึกปฏิบัติงาน ภาคสนาม	การศึกษาด้วยตนเอง ๔ ชั่วโมงต่อสัปดาห์

๓. จำนวนชั่วโมงต่อสัปดาห์ที่อาจารย์ให้คำปรึกษาและแนะนำทางวิชาการแก่นิสิตเป็นรายบุคคล

- อาจารย์ประจำรายวิชา จัดทำปฏิทินการให้คำปรึกษาตลอดปีการศึกษา
- อาจารย์จัดเวลาให้คำปรึกษาเป็นรายบุคคล หรือ รายกลุ่มตามความต้องการ ๑ ชั่วโมงต่อสัปดาห์ (เฉพาะรายที่ต้องการ)

หมวดที่ ๔ การพัฒนาการเรียนรู้ของนิสิต

๑. คุณธรรม จริยธรรม

๑.๑ คุณธรรม จริยธรรมที่ต้องพัฒนา

พัฒนาผู้เรียนให้มีคุณธรรม จริยธรรมเพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตร่วมกับผู้อื่นในสังคมอย่างราบรื่นและเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม โดยผู้สอนต้องพยายามสอดแทรกเรื่องที่เกี่ยวกับคุณธรรม จริยธรรม เพื่อให้นิสิตสามารถพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมไปพร้อมกับการศึกษาถึงเกี่ยวกับแนวคิด บทบาทและหน้าที่ของสตรี โดยมีคุณธรรมจริยธรรมตามคุณสมบัติของหลักสูตร ดังนี้

- ๑) มีวินัยและความรับผิดชอบ
- ๒) มีน้ำใจ มีจิตอาสา
- ๓) มีความซื่อสัตย์ กตัญญู

๔) ประพัตินเป็นแบบอย่างที่ดีต่อสังคม ชาติ ศาสนา
๑.๒ วิธีการสอน - การอธิบาย - การอภิปราย - การศึกษาค้นคว้ารายบุคคลหรือกลุ่ม - การนำเสนอผลการศึกษาค้นคว้า - การใช้สื่อประกอบการสอน
๑.๓ วิธีการประเมินผล - พฤติกรรมการเข้าเรียนและส่งงานที่ได้รับมอบหมายตามขอบเขตที่ให้และตรงเวลา - มีการอ้างอิงเอกสารที่ได้นำมาทำรายงาน อย่างถูกต้องและเหมาะสม - ประเมินผลการนำเสนอรายงานที่มอบหมาย
๒. ความรู้
๒.๑ ความรู้ที่ต้องได้รับ นิสิตมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดและปัญหาเกี่ยวกับสตรีในพระพุทธศาสนา มีความรู้ความเข้าใจในสถานภาพ บทบาท หน้าที่ของสตรี มีความรู้ความเข้าใจถึงสิทธิและศักยภาพของสตรีในด้านต่าง ๆ
๒.๒ วิธีการสอน บรรยาย อภิปราย การทำงานกลุ่ม การนำเสนอรายงานและมอบหมายให้ค้นคว้าหาบทความ ข้อมูลที่เกี่ยวข้อง โดยนำมาสรุปและนำเสนอ โดยเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง
๒.๓ วิธีการประเมินผล - ทดสอบย่อย สอบกลางภาค สอบปลายภาค ด้วยข้อสอบที่เน้นการวัดหลักการและทฤษฎี - นำเสนอสรุปการอ่านจากการค้นคว้าข้อมูลที่เกี่ยวข้อง
๓. ทักษะทางปัญญา
๓.๑ ทักษะทางปัญญาที่ต้องพัฒนา พัฒนาความสามารถในการคิดอย่างมีการคิดอย่างเป็นระบบ มีการวิเคราะห์ เพื่อการป้องกันและแก้ไขปัญหาทางสังคม
๓.๒ วิธีการสอน - การมอบหมายให้นิสิตทำการศึกษาค้นคว้าและนำเสนอผลการศึกษา - อภิปรายกลุ่ม
๓.๓ วิธีการประเมินผล สอบกลางภาคและปลายภาค โดยเน้นข้อสอบที่มีการวิเคราะห์

๔. ทักษะความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและความรับผิดชอบ
๔.๑ ทักษะความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและความรับผิดชอบที่ต้องพัฒนา ๑) การทำงานเป็นทีม ๒) เป็นสมาชิกที่ดีของสังคม ๓) มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี
๔.๒ วิธีการสอน - จัดกิจกรรมกลุ่มในการวิเคราะห์กรณีศึกษา - มอบหมายงานรายกลุ่มและรายบุคคล หรืออ่านบทความที่เกี่ยวข้องกับรายวิชา - การนำเสนอรายงาน
๔.๓ วิธีการประเมินผล - ประเมินตนเองและเพื่อน ด้วยแบบฟอร์มที่กำหนด - รายงานที่นำเสนอ / พฤติกรรมการทำงานเป็นทีม - รายงานการศึกษด้วยตนเอง
๕. ทักษะการวิเคราะห์ การสื่อสาร และเทคโนโลยีสารสนเทศ
๕.๑ ทักษะการวิเคราะห์ การสื่อสาร และเทคโนโลยีสารสนเทศที่ต้องพัฒนา พัฒนาผู้เรียนให้มีทักษะในการใช้ภาษาไทย ภาษาต่างประเทศ เพื่อการสื่อสาร มีทักษะในการวิเคราะห์เชิงตัวเลข มีทักษะในการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการสืบค้นและสามารถสรุปประเด็นและสื่อสารได้ดี
๕.๒ วิธีการสอน - มอบหมายงานให้ศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง จาก website สื่อการสอน e-learning และทำรายงาน โดยเน้นที่มาข้อมูลที่น่าเชื่อถือ - นำเสนอโดยใช้รูปแบบและเทคโนโลยีที่เหมาะสม
๕.๓ วิธีการประเมินผล - การจัดทำรายงานและนำเสนอด้วยสื่อเทคโนโลยี - การมีส่วนร่วมในการอภิปรายและวิธีการอภิปราย

หมวดที่ ๕ แผนการสอนและการประเมินผล

๑. แผนการสอน

สัปดาห์ ที่	หัวข้อ/รายละเอียด	จำนวน ชั่วโมง	กิจกรรมการเรียนรู้ การสอนสื่อที่ใช้ (ถ้ามี)	ผู้สอน
๑-๒	แนะนำรายวิชา - ความหมายของสตรี - แนวคิดเกี่ยวกับสตรี - ฐานะของสตรีก่อนพุทธกาล - ฐานะของสตรีสมัยพุทธกาล - ฐานะของสตรีหลังพุทธกาล	๔	- แนะนำเนื้อหาของ รายวิชา - แนะนำวิธีการศึกษา ค้นคว้า - บรรยายประกอบสื่อ เอกสาร/ สื่อประสม/	พระครูพัชรกิตติโสภณ, ดร.
๓	ศึกษาบทบาทของสตรีด้านสังคม - บทบาทสตรีในฐานะมารดา -- บทบาทสตรีในฐานะภรรยา - บทบาทสตรีในฐานะลูกสาว - บทบาทสตรีในฐานะมารดา	๒	- บรรยายประกอบสื่อ เอกสาร/สื่อประสม/ อภิปรายกลุ่ม /ถาม- ตอบ	พระครูพัชรกิตติโสภณ, ดร.
๔	ศึกษาบทบาทของสตรีด้านศาสนา - บทบาทของอุบาสิกา - บทบาทของภิกษุณี	๒	- บรรยายประกอบสื่อ เอกสาร/ สื่อประสม/ อภิปรายกลุ่ม/ ถาม- ตอบ	พระครูพัชรกิตติโสภณ, ดร.
๕	ศึกษาสิทธิสตรีในพระพุทธศาสนา - สิทธิสตรีต่อครอบครัว - สิทธิสตรีต่อเศรษฐกิจ - สิทธิสตรีต่อสังคม	๒	- บรรยายประกอบสื่อ เอกสาร/ สื่อประสม/ อภิปรายกลุ่ม /ถาม- ตอบ	พระครูพัชรกิตติโสภณ, ดร.
๖	ศึกษาสิทธิสตรีในพระพุทธศาสนา - สิทธิสตรีต่อการเมืองการปกครอง - สิทธิสตรีต่อสตรีม่ายและอาชีพ โสเภณี	๒	- แนะนำเนื้อหาของ รายวิชา - แนะนำวิธีการศึกษา ค้นคว้า - บรรยายประกอบสื่อ เอกสาร/ สื่อประสม/	พระครูพัชรกิตติโสภณ, ดร.

สัปดาห์ ที่	หัวข้อ/รายละเอียด	จำนวน ชั่วโมง	กิจกรรมการเรียนรู้ การสอนสื่อที่ใช้ (ถ้ามี)	ผู้สอน
๗	ศึกษาความเสมอภาคของบุรุษ กับสตรี - ศักยภาพในการบรรลุนิพพาน	๒	- บรรยายประกอบสื่อ เอกสาร/ สื่อประสม/ อภิปรายกลุ่ม/ ถาม-ตอบ	พระครูพัชรกิตติโสภณ, ดร.
๘	สอบกลางภาค	๒	ข้อสอบวัดผล	พระครูพัชรกิตติโสภณ,ดร.
๙	ศึกษาลักษณะสำคัญร่วมกัน ระหว่างบุรุษกับสตรี	๒	- บรรยายประกอบสื่อ เอกสาร/ สื่อประสม/ อภิปรายกลุ่ม/ ถาม-ตอบ	พระครูพัชรกิตติโสภณ, ดร.
๑๐-๑๑	ศึกษาเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา ของภิกษุณีในพระพุทธศาสนา	๔	- บรรยายประกอบสื่อ เอกสาร/ สื่อประสม/ อภิปรายกลุ่ม/ ถาม-ตอบ	พระครูพัชรกิตติโสภณ, ดร.
๑๒	ศึกษาถึงบทบาทของภิกษุณีใน พระพุทธศาสนา	๔	- บรรยายประกอบสื่อ เอกสาร/ สื่อประสม/ อภิปรายกลุ่ม	พระครูพัชรกิตติโสภณ, ดร.
๑๓-๑๔	ศึกษาถึงบทบาทของสตรีในการ อุปถัมภ์และเผยแผ่ พระพุทธศาสนา	๒	- บรรยายประกอบสื่อ เอกสาร/ สื่อประสม/ อภิปรายกลุ่ม	พระครูพัชรกิตติโสภณ, ดร.
๑๕-๑๖	- นิสิทนนำเสนองานที่ได้รับ มอบหมายจากอาจารย์ ประจำวิชา - ประมวล/สรุปองค์ความรู้ ประจำวิชา	๒	นำเสนองาน สรุปเนื้อหา	พระครูพัชรกิตติโสภณ, ดร.
๑๗	สอบปลายภาค ๒	๒		พระครูพัชรกิตติโสภณ, ดร.

๒ แผนการประเมินผลการเรียนรู้

ที่	วิธีการประเมิน	สัปดาห์ที่ประเมิน	สัดส่วนของการประเมินผล
๑	สอบระหว่างภาค สอบปลายภาค	๘ ๑๖	๒๐% ๕๐%
๒	วิเคราะห์ ค้นคว้า การนำเสนอรายงาน การทำงานกลุ่มและการนำเสนองาน การส่งงานตามที่มอบหมาย	ตลอดภาคการศึกษา	๒๐%
๓	การเข้าชั้นเรียน การมีส่วนร่วม	ตลอดภาคการศึกษา	๑๐%

หมวดที่ ๖ ทรัพยากรประกอบการเรียนการสอน

๑. เอกสารและตำราหลัก พระครูพัชรกิตติโสภณ, ดร., สถานภาพและบทบาทสตรีในพระพุทธศาสนา. บุรีรัมย์: สำนักพิมพ์ ห้างหุ้นส่วนจำกัด เอกสาร ซีพี, ๒๕๖๗.
๒. เอกสารและข้อมูลสำคัญ ไม่มี
๓. เอกสารและข้อมูลแนะนำ ศาสตราจารย์คุณหญิงกุหลาบ มัลลิกะมาสและคณะ. ประวัติวรรณคดี เล่ม ๒. โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว, ๒๕๓๙ ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ไขว่เสนอ. การพัฒนาสตรีในพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: เรือนแก้วการ พิมพ์, ๒๕๓๙ ผศ. มานพ นักการเรือน. พระพุทธศาสนากับสตรีศึกษา. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย, ๒๕๔๕. พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). ทัศนะของพระพุทธศาสนาต่อสตรีและการบวชเป็นภิกษุณี. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๔ เธโอโดร์ เดอร์ แบร์. บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย ภาค ๑. แปลโดย จำนงค์ ทองประเสริฐ. พระนคร: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น, ๒๕๑๒. ปรีชา ช่างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐. พระราชวรมุนี (ประยุทธ ปยุตโต). พจนานุกรมฉบับประมวลศัพท์. กรุงเทพมหานคร: บริษัทด้านสุท ธาการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๒๘. พระราชวรมุนี (ประยุทธ ปยุตโต). พจนานุกรมฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๑. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พ.ศ. ๒๕๓๙. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙. ลักษณะวัด ปาลรัตน์, สตรีในมุมมองของพุทธปรัชญา . กรุงเทพมหานคร: บริษัท เทกซ์แอนด์เจอร์นัล พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๕. พระมหากมล ถาวโร. (มั่งคำมี) “สถานภาพของสตรีในพระพุทธศาสนา”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๓ พระมหากมล ถาวโร (มั่งคำมี). “บทบาทของสตรีในพระพุทธศาสนา ศึกษาเฉพาะกรณีบทบาทของ สตรีในสังคมปัจจุบัน”. วิทยานิพนธ์ดุขฎิบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราช

วิทยาลัย, ๒๕๕๐.

ปาริชาติ นนทกานนท์, “แนวคิดเกี่ยวกับสตรีในพุทธปรัชญา”. **อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิต

วิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระศรีปริยัติโมลีและคณะ, **สตรีในพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ,

๒๕๔๔.

หมวดที่ ๗ การประเมินและปรับปรุงการดำเนินการของรายวิชา

๑. กลยุทธ์การประเมินประสิทธิผลของรายวิชาโดยนิสิต

การประเมินประสิทธิผลในรายวิชานี้ ที่จัดทำโดยนิสิต ได้จัดกิจกรรมในการนำแนวคิดและความเห็นจากนิสิต ได้ดังนี้

- การสนทนากลุ่มระหว่างผู้สอนและผู้เรียน
- การสังเกตการณ์จากพฤติกรรมของผู้เรียน
- แบบประเมินผู้สอนและแบบประเมินรายวิชา
- ข้อเสนอแนะผ่านเว็บบอร์ด ที่อาจารย์ผู้สอนได้จัดทำเป็นช่องทางการสื่อสารกับนิสิต

๒. กลยุทธ์การประเมินการสอน

ในการเก็บข้อมูลเพื่อประเมินการสอน ได้มีกลยุทธ์ ดังนี้

- การสังเกตการณ์สอนของผู้ร่วมทีมการสอน
- ผลการสอบ
- การทวนสอบผลประเมินการเรียนรู้

๓. การปรับปรุงการสอน

หลังจากผลการประเมินการสอนในข้อ ๒ จึงมีการปรับปรุงการสอน โดยการจัดกิจกรรมในการระดมสมองและหาข้อมูลเพิ่มเติมในการปรับปรุงการสอน ดังนี้

- สัมมนาการจัดการเรียนการสอน
- การวิจัยในและนอกชั้นเรียน

๔. การทวนสอบมาตรฐานผลสัมฤทธิ์ของนิสิตในรายวิชา

ในระหว่างกระบวนการสอนรายวิชา มีการทวนสอบผลสัมฤทธิ์ในรายหัวข้อ ตามที่คาดหวังจากการเรียนรู้ในวิชา ได้จาก การสอบถามนิสิต หรือการสุ่มตรวจผลงานของนิสิต รวมถึงพิจารณาจากผลการทดสอบย่อยและหลังการออกผลการเรียนรายวิชา มีการทวนสอบผลสัมฤทธิ์โดยรวมในวิชาได้ดังนี้

- การทวนสอบการให้คะแนนจากการสุ่มตรวจผลงานของนิสิตโดยคณาจารย์อื่น หรือผู้ทรงคุณวุฒิที่ไม่ใช่คณาจารย์ประจำหลักสูตร
- มีการตั้งคณะกรรมการในสาขาวิชา ตรวจสอบผลการประเมินการเรียนรู้ของนิสิต โดยตรวจสอบ

ข้อสอบ รายงาน วิธีการให้คะแนนสอบและการให้คะแนนพฤติกรรม

๕. การดำเนินการทบทวนและการวางแผนปรับปรุงประสิทธิภาพของรายวิชา

จากผลการประเมินและทวนสอบผลสัมฤทธิ์ประสิทธิผลรายวิชา ได้มีการวางแผนการปรับปรุงการสอนและรายละเอียดวิชา เพื่อให้เกิดคุณภาพมากขึ้น ดังนี้

- ปรับปรุงรายวิชาทุก ๓ ปี หรือตามข้อเสนอแนะและผลการทวนสอบมาตรฐานผลสัมฤทธิ์ตามข้อ ๔
- เปลี่ยนหรือสลับอาจารย์ผู้สอน เพื่อให้นักศึกษามีมุมมองในเรื่องการประยุกต์ความรู้นี้กับปัญหาที่มาจากงานวิจัยของอาจารย์ หรืออุตสาหกรรมต่าง ๆ

.....

(พระครูพัชรกิตติโสภณ, ดร.)

อาจารย์พิเศษ

...../...../.....

.....

(พระครูพัชรกิตติโสภณ, ดร.)

ประธานหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต

สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

...../...../.....

.....

(พระศรีปริยัติธาดา, ผศ.)

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

...../...../.....

บทที่ ๑

แนวคิดเกี่ยวกับสถานภาพของสตรี

๑.๑ แนวคิดในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องราวของ สตรี

สตรีในสมัยก่อนพุทธกาล กล่าวได้ว่า ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบัญญัติที่ปรากฏในคัมภีร์มนูธรรมศาสตร์ ซึ่งเป็นกฎหมายที่กำหนดสถานภาพและบทบาทของสตรีอินเดียโบราณ ครั้นเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางจารีต ธรรมเนียม การเคลื่อนไหว สถานภาพและบทบาทของสตรีเริ่มมีการเปลี่ยนแปลง

ความเป็นมาของสตรีนับเนื่องแต่สมัยก่อนพุทธกาล สมัยพุทธกาลและตลอดจนสมัยหลังพุทธกาล สถานภาพ บทบาท สิทธิ เสรีภาพและหน้าที่ของสตรี มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงด้านสถานภาพ สิทธิ เสรีภาพที่ได้รับจากพระพุทธศาสนา ถือได้ว่าการที่มีภิกษุณีเกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา ทำให้สตรีในสังคมอินเดียโบราณได้รับอานิสงส์ครั้งนี้ด้วย คือ สตรีได้รับการยกย่องให้มีสิทธิ เสรีภาพ เท่าเทียมกับบุรุษ เพราะสังคมสงฆ์ของพระพุทธศาสนา ไม่มีการแบ่งแยกชนชั้น ทุกรูปทุกนามมีสิทธิ เสรีภาพเท่าเทียมกัน

พระผู้มีพระภาคตรัสสอนสตรีให้มีบทบาทรับภาระพระพุทธศาสนาและพัฒนาตนเองตามหลักศาสนาไปพร้อม ๆ ฝึกหัดและอุบาสก ถึงแม้จะมีข้อจำกัดทางร่างกายอย่างไรก็ตาม แต่ก็ทำหน้าที่รับผิดชอบและภาระงานทางพระพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดีและบทบาทของสตรีในพระพุทธศาสนาได้รับการยอมรับเป็นอย่างดี สตรีมีบทบาทมิได้ด้อยไปกว่าบุรุษ ในเรื่องการเป็นผู้ถวายทาน อุปัถม์ ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เป็นผู้ปฏิบัติธรรมและเผยแผ่ธรรม แม้บทบาทของสตรีจะโดดเด่นในด้านการถวายทาน ทำให้ทราบว่า ทุกครั้งที่มีการถวายทานก็มักจะมีการปฏิบัติธรรมควบคู่ไปด้วยเสมอ เช่น นางวิสาขา มีบทบาทในการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา คอยช่วยเหลืออำนวยความสะดวกให้แก่ภิกษุ ภิกษุณี รวมทั้งสามเณรและสามเณรี ได้ปฏิบัติธรรมได้อย่างสะดวก ไม่ลำบากด้วยปัจจัย ๔ คือ จีวร บิณฑบาต ที่พักอาศัยและยาที่สำคัญต่อการดำรงชีพ การถวายภัตตาหาร การถวายเครื่องนุ่งห่มอุปโภคและยารักษาโรค ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญต่อการดำรงชีพของพระสงฆ์ เป็นต้น ในฐานะครองสถานภาพของผู้ครองเรือน สตรีก็สามารถศึกษาและปฏิบัติธรรมในส่วนที่เรียกว่า ธรรมบูชา ที่คู่กับอามิสบูชา พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า “อานนท์ ผู้ใดเป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ก็ตาม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบปฏิบัติตามธรรมอยู่ ผู้นั้น

ย่อมเชื่อว่าสักการะ เคารพบนอบน้อม บูชาพระตถาคตด้วยการบูชาที่ประเสริฐสุด เป็นความจริงที่สตรีในฐานะอุบาสิกา มีส่วนช่วยประคับประคองศาสนาเป็นอย่างมาก ด้วยการอุปถัมภ์บำรุงตั้งแต่สมัยพุทธกาลมาจนถึงสมัยปัจจุบัน เนื่องด้วยพระพุทธศาสนาได้เปิดกว้างให้สำหรับสตรีโดยทั่วไป และทำให้สตรีทุกชนชั้นวรรณะ มีความเสมอภาคเท่าเทียมกันในทางพระพุทธศาสนา มิได้กำหนดให้สตรีต้องอยู่ในกรอบ หรือบทบาทใดบทบาทหนึ่งเท่านั้น สตรีสามารถที่จะปฏิบัติธรรมและทำหน้าที่ในการเผยแผ่ธรรมได้ไม่แตกต่างบุรุษ พระพุทธศาสนาโดยพระพุทธเจ้าและพระพุทธสาวกได้เปิดโอกาสให้แก่สตรีเข้ามามีส่วนร่วมในทางพระพุทธศาสนาอย่างอิสระ เพื่อนำสาวกไปสู่เป้าหมายคือความหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการศึกษาในรายวิชา มีดังนี้

๑.๒.๑ เพื่อต้องการให้นิสิตได้ศึกษาประเด็น ดังต่อไปนี้

(๑) เพื่อศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับความเป็นมาของคำว่า สตรี ดังความต่อไปนี้

ก. ความหมาย สตรี

ข. แนวคิดเกี่ยวกับสตรี

ค. แนวคิดทางพุทธปรัชญาที่มีต่อสตรี

(๒) เพื่อศึกษาสถานภาพของสตรีทางสังคมในสมัยพุทธกาล

(๓) เพื่อศึกษาการเคลื่อนไหวแห่งจารีตสู่การเปลี่ยนแปลงฐานะสตรี

(๓.๑) เพื่อศึกษาฐานะสตรีก่อนพุทธกาล คือ

ก) สตรีในฐานะพระมารดาของพระโพธิสัตว์

ข) สตรีในฐานะ แม่ โดยทั่วไป

(๓.๒) เพื่อศึกษาฐานะสตรีสมัยพุทธกาล

๑.๒.๒ เพื่อประมวลผลและสรุปสถานภาพและบทบาทของสตรี

๑.๓ การวัดผลสัมฤทธิ์ตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา

๑.๓.๑ นิสิตเข้าใจแนวคิดเกี่ยวกับสตรี

๑.๓.๒ นิสิตเข้าใจสถานภาพของสตรีทางสังคมในสมัยพุทธกาล

๑.๓.๓ นิสิตเข้าใจฐานะสตรีก่อนพุทธกาลและสมัยพุทธกาล

๑.๔ ประเด็นการศึกษามีดังนี้

๑.๔.๑ บทนำ

สังคมอินเดียโบราณ เป็นสังคมที่ผู้ชายเป็นใหญ่ มีอิทธิพลเหนือสถานภาพทางเพศอื่น ๆ ในขณะที่ยังคงแทบไม่มีบทบาททางสังคม เศรษฐกิจและการเมืองเลย ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าสังคมอินเดียเป็นสังคมที่มีความเหลื่อมล้ำทางเพศมากที่สุดแห่งหนึ่งในโลก สถานะผู้หญิงในสังคมถูกกดทับ จนมีคำกล่าวที่ว่า “เกิดเป็นวัวในสังคมอินเดียยังจะดีกว่าเกิดเป็นสตรี” เพราะอย่างน้อยวัวซึ่งสังคมอินเดียถือว่าเป็นเทพเจ้าพาหนะของพระศิวะ ก็ยังได้รับการนับถือและยกย่องจากคนทั่วไป มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี มีอิสระ ที่สำคัญคือมีคนพิทักษ์ดูแลตลอดเวลา

ในประเด็นนี้ ศุภวิชญ์ แก้วคุณอก^๑ กล่าวว่า จากคติโบราณ สู่ภาพสะท้อนสิทธิสตรีที่เลื่อนรางของอินเดีย ในนิทานปรัมปรา มหาकाพย์และเรื่องเล่าทางศาสนา มีอิทธิพลสำคัญต่อสถานะและสิทธิสตรี ตลอดจนทัศนคติของผู้ชายต่อผู้หญิงนับแต่อดีตถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสองมหาकाพย์สำคัญอย่างมหาकाพย์รามายณะและมหาकाพย์ภารตะ

มหาकाพย์รามายณะ เป็นเรื่องราวของพระวิษณุอวตาร เพื่อลงมาปราบ ‘ทศกัณฐ์’ มหาकाพย์นี้สอดแทรกเรื่องคุณธรรม ความดี ตลอดจนแนวทางการครองชีวิตและการดำเนินชีวิตแบบสุภาพบุรุษ รวมถึงภาพลักษณ์ที่ดีของสตรี เรื่องราวและแนวปฏิบัติของนางสีดา กลายเป็นแบบอย่างสำคัญของการเป็นภรรยาที่ดีตามคติฮินดู ไม่ว่าจะเป็นการรักษาความบริสุทธิ์ ความซื่อสัตย์ต่อสามี ตลอดจนการเชื่อฟังในสิ่งที่สามีกล่าวโดยไม่ได้แย้ง แม้ว่าสามีจะสั่ง หรือร้องขอเรื่องใดก็ตาม ดังจะเห็นได้ว่า ในช่วงบั้นปลายนั้น นางสีดาต้องเดินลุยไฟและถูกเนรเทศ แต่ก็มิได้ต่อว่าพระรามแต่อย่างใด ในขณะที่มหาคาพย์มหาภารตะ ก็เล่าเรื่องและวางสถานะสตรีให้เป็นดัง ‘สิ่งของ’ ของสามี เช่นการใช้ภรรยาอย่างพระนางเทราปตีร่วมกันในหมู่พี่น้องปาณฑพ เพียงเพราะคำพูดสั้น ๆ ของผู้เป็นมารดาที่ว่า อยากให้บุตรทุกคนเมื่อได้ของสิ่งใดมา ให้แบ่งปันกันอย่างเท่าเทียม นี่ถือเป็นอีกภาพสะท้อนสิทธิสตรีเมื่อต้องแต่งเข้ามาอยู่ในตระกูลของฝ่ายชาย

ความเชื่อที่ว่า ‘สตรีเป็นสิ่งที่ของสามี’ ยังปรากฏให้เห็นในเรื่องราวของพิธิสตีด้วย โดยพิธิสตี เป็นการบอกกล่าวถึงหน้าที่หญิงฝ่ายเมียเมื่อสามีเสียชีวิต ต้องกระโดดเข้ากองไฟที่เผาสามีตัวเองตามไปด้วย เพื่อยืนยันความซื่อสัตย์ที่ภรรยาที่มีต่อสามี ซึ่งพิธีกรรมนี้มีมาอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่สมัยคุปตะ กระทั่งถูกยกเลิกไปในช่วงที่อังกฤษเข้ามาปกครองอินเดีย

^๑ ศุภวิชญ์ แก้วคุณอก, “แหวกม่านวัฒนธรรม ส่องสถานภาพสตรีในสังคมอินเดีย”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://www.the101.world/woman-rights-in-india/>

นอกจากนี้ นิทานปรัมปราจำนวนไม่น้อยก็ตอกย้ำว่า การล่วงละเมิดทางเพศต่อสตรีเป็นพฤติกรรมปกติธรรมดา เช่น มีการรจนาการล่วงละเมิดทางเพศและการข่มขืนไว้ในหลากหลายบทโคลก ลักษณะเช่นนี้สะท้อนภาพย้อนแย้งที่น่าสนใจ กล่าวคือ ให้คิดเรื่องการรักนวลสงวนตัวและรักษาความบริสุทธิ์ของฝ่ายหญิง แต่กลับเลือกแสดงการกระทำชำเราสตรีของฝ่ายชายอย่างปกติธรรมดา

แนวคิดที่ยึดโยงผู้หญิงไว้กับสามีเช่นนี้ ยังผลสำคัญให้ในระบบการแต่งงานของสังคมอินเดียจากโบราณจนถึงปัจจุบัน ฝ่ายหญิงต้องเป็นฝ่ายจ่ายสินสอดให้กับฝ่ายชาย เพราะถือว่าฝ่ายชายรับเอาผู้หญิงไปเลี้ยงดู ไปเป็นคนในบ้าน ไปใช้สอยพื้นที่และผลประโยชน์ของครอบครัวฝ่ายชาย ที่สำคัญคือ ฝ่ายชายต้องทำหน้าที่เลี้ยงดูฝ่ายหญิงตลอดชีวิต ในขณะที่ฝ่ายหญิงไม่มีอาชีพ ทำหน้าที่เป็นแม่บ้านเท่านั้น ภาพสะท้อนเหล่านี้ส่งผลให้เห็นถึงบทบาทระหว่างชายและหญิงในสังคมอินเดียโบราณ ผู้หญิงมีหน้าที่สำคัญที่เกิดมาคือการเป็นภรรยาที่ดีของสามี สตรีจะมีความเป็นอยู่และสามารถเอาชีวิตรอดได้ ก็ด้วยการแต่งงานมีสามีและครอบครัวที่ดี ด้วยความเชื่อและแนวคิดเหล่านี้ส่งผลให้สังคมอินเดียผลักดันลูกสาวให้มีสามีโดยเร็ว ในอีกทางหนึ่งก็มองปัญหาการล่วงละเมิดทางเพศอย่างเป็นปกติวิสัยของสังคม

๑.๔.๒ แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นมาของคำว่า สตรี

ในตำนานการสร้างโลกตามที่ปรากฏอยู่ในหนังสือวรรณคดี ฉบับภาษาสันสกฤตได้กล่าวไว้ว่า ภายหลังจากที่พระมหาพรหมได้สร้างสรรค์ตัวนานาชาติ รวมทั้งมนุษย์ซึ่งเป็นเพศของบุรุษขึ้นแล้ว ทรงเห็นว่า โลกของพระองค์จะแข็งกระด้าง ขาดความอ่อนโยนนุ่มนวลละมุนละไมตลอดจนความอ่อนหวานชุ่มช้อยแล้ว พระองค์จึงดำริที่จะจัดสร้างสิ่งหนึ่งขึ้นมา เพื่อให้ตรงกันข้ามกับสิ่งที่พระองค์ได้จัดสร้างขึ้นแล้ว ดังนั้น พระองค์จึงหยิบเอาวัตถุรวม ๒๒ ชนิดด้วยกัน คือ

๑. ความกลมกล่อมของดวงพระจันทร์
๒. ความคดเคี้ยวของเถาไม้เลื้อย
๓. ความเกาะเกี่ยวเลี้ยวรัดของเถาวัลย์
๔. ความหวานไหวเอนเอนของยอดหญ้า
๕. ความอ่อนไหวอ่อนแอ้นของใบอ่อน
๖. ความหอมหวานยียวนของมวลูปผาชาติ
๗. ความแหลมคมของสัตว์มีฤทธิ์
๘. ความเบาบางของใบไม้นานาชาติ
๙. ความรุ่งโรจน์แจ่มจ้าของดวงระวี

๑๐. น้ำตาของมวลเมฆหมอก
๑๑. ความโศกพลีของทิศทางลม
๑๒. ความตื่นกระหนกและใจเสาะของกระต่าย
๑๓. ความโง่โง่ของนกยูง
๑๔. ความนุ่มนวลของขนนกน้อย
๑๕. ความแข็งแกร่งของเพชร
๑๖. ความหวานชื่นของน้ำผึ้ง
๑๗. ความดุร้ายของพยัคฆ์
๑๘. ความร้อนระอุของเปลวไฟ
๑๙. ความเยือกเย็นของหิมะ
๒๐. ความครวญครางของนกเขา
๒๑. ความพิชร้ายต่างชนิดของอสรพิษ
๒๒. ความช่างพูดของนกกระจอก

เมื่อพระองค์ได้มวลสารทั้ง ๒๒ สิ่งดังกล่าวแล้ว นำมาปั้นปลุกเสกด้วยกฤตยาคม สำเร็จลงเป็นรูปร่างของมนุษย์ พร้อมกันนั้น พระองค์ก็ได้นำเอาดวงใจบางส่วนของสัตว์ ๓ ชนิด คือ ดวงใจของราชสีห์ ดวงใจของสุนัข ดวงใจของวานร เป่าเสกเข้าไปในเรือนร่างของมนุษย์นั้น เพราะฉะนั้น ในที่สุด เรือนร่างพร้อมด้วยหัวใจดังกล่าว จึงเกิดมาเป็นมนุษย์ มีภาวะเพศเป็นสตรี หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “อิตถิเพศ” คือ ผู้หญิง^๒

๑.๔.๓ ความหมาย สตรี

คำว่า “สตรี” เป็นศัพท์ภาษาสันสกฤต หมายถึง สุภาพสตรีหรือสตรี (woman) ส่วนในภาษาบาลีมีคำที่ใช้เรียกชื่อสตรีอยู่หลายคำ เช่น คำว่า อิตถิหรือ อิตถิเพศ (สตรี) มาตุคาม

^๒ พระมหากมล ถาวโร (มั่งคำมี), “สถานภาพสตรีในพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑-๑๒.

(สตรีหรือแม่บ้าน) นารี (หญิงสาว)^๓ ส่วนในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้คำจำกัดความไว้ว่า สตรี (สตรี) เป็นคำนาม หมายถึง สตรีหรือเพศหญิงคู่กับบุรุษ^๔

นอกจากนี้ คำว่า “สตรี” มีที่มาจากประเพณีหนึ่งในสมัยก่อนพุทธกาล ซึ่งมีต้นเหตุมาจากพราหมณ์ที่ชาวอินเดียนับถือ พวกนี้ยึดถือเป็นจารีตว่า ผู้หญิงหลังจากที่แต่งงานแล้วหากสามีเสียชีวิตลง ผู้หญิงที่เป็นภรรยานั้นจะต้องกระโดดเข้ากองไฟในเวลาเผาศพของสามีที่ตายให้ตายตามสามีไปด้วย เพราะเหตุนี้ผู้หญิงที่ปฏิบัติเช่นนี้จึงได้มีชื่อว่า “สตี” หรือ “สตรี” แปลว่า ผู้ยอมตายไปกับสามีและเรียกผู้หญิงอีกคำว่า “สมร” แปลว่า “ผู้ยอมตายด้วยกัน” นั่นคือการที่ภรรยายอมตายด้วยการกระโดดเข้าไปในกองไฟที่เผาสามีเพื่อให้ตัวเองตายตามสามี ดังนั้น ประเพณีของชาวอินเดียในอดีต จึงมีข้อบังคับว่า หญิงหม้ายที่ไร้สามีแล้วยอมเป็นที่รังเกียจในสังคมยุคนั้น จึงทำให้สตรีตกอยู่ท่ามกลางความลำบาก เนื่องจากเมื่อสามีตายไปก็ต้องจำใจกระโดดเข้ากองไฟตายตามสามี ถ้ามีลูกก็จะต้องจำใจทิ้งลูกเพื่อปฏิบัติตามจารีตประเพณีที่เคร่งครัด

เมื่อกาลเวลาได้เปลี่ยนไป ประเทศอินเดียก็มีวิวัฒนาการตามยุคสมัย เนื่องจากประชาชนได้รับการศึกษาเรียนรู้เพิ่มมากขึ้นและมีการติดต่อกับโลกภายนอกมากขึ้น จึงมีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงจารีตดังกล่าวนี้ หากว่าหญิงใดที่สามีตายลง หญิงนั้นจะต้องโกนผมออกให้หมด ทั้งวัดฤ คือ เสื้อผ้าที่จะใช้นุ่งห่มเครื่องประดับกาย ต้องยอมให้มีเฉพาะแต่เสื้อเพียงสีเดียวเท่านั้น เมื่อกาลเวลาผ่านไป จารีตประเพณีดังกล่าวก็เสื่อมลง ไม่มีผู้ใดยึดถือประเพณีปฏิบัติ บรรดาปราชญ์ในอินเดียยุคหลัง จึงได้แก้ไขจารีตเหล่านั้น พร้อมกับบัญญัติศัพท์ของคำว่า “สตรี” ลงในพจนานุกรม โดยให้ความหมายคำว่า “สตรี” แปลว่า ผู้ร่วมสุขร่วมทุกข์กับชายผู้เป็นสามีเท่านั้น จึงทำให้สถานภาพของสตรีได้พัฒนาขึ้นมาตามลำดับ^๕

คำว่า สตี มาจาก อส แปลว่า เป็น คำว่า สต เป็นคำนามเพศชาย หมายถึงความจริง ความซื่อสัตย์ สตี เป็นคำนามเพศหญิง หมายถึง หญิงดี หญิงผู้ซื่อสัตย์ เมื่อเป็นชื่อเฉพาะ เป็นชื่อธิดาองค์หนึ่งของพระทักษะ มีคำอธิบายดังนี้

^๓ พระมหากมล ถาวโร (มั่งคำมี), “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของสตรีในพระพุทธศาสนา: ศึกษาเฉพาะกรณีบทบาทของสตรีในสังคมไทยปัจจุบัน”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๙.

^๔ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๑๑๑๕.

^๕ พระสุทธี สุมโน, “บทบาทสตรีในพุทธศาสนาเถรวาทสมัยพุทธกาล”, **วารสาร มจร.อุบลปริทรรศน์**, ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๓ (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๖๕), ๔๒๓-๔๒๔.

“สตรี ความจริง ิตาองค์หนึ่งของพระทักษะ ภรรยาของพระภวิษณุปรมาณ กล่าวว่ เธอละร่างกายเสียเพราะไม่พอใจพระทักษะและหลังจากนั้น ได้กลายเป็นธิดาของหิมวัน และเมนาและในรูปดังกล่าวคือ เป็น อุม่า พระภวะได้แต่งงานกับเธอใหม่ พระมเหศวรได้ เนะให้เธอไปบวสรงพระทักษะ คัมภีร์ปุราณะอื่นเล่าต่างกันไป”^๖

สตรี ธิดาของพระทักษะ มเหสีของรุทระ (คือคิเว) คัมภีร์วิษณุปุราณะ เล่าว่า เธอละร่างกาย เพราะโกรธพระทักษะ แล้วกลายเป็นธิดาของพระหิมวันและเมนา พระภวะก็ได้แต่งงานกับอุม่า ซึ่งก็ คือองค์เดียวกับมเหสีของพระองค์ (คิเว) มาแต่เดิม นางตาย หรือฆ่าตัวตายเนื่องจากทะเลาะ กับ สามิและบิดา ในหนังสือเรื่อง กาลิขัณชะ ซึ่งเป็นงานรุ่นใหม่เล่าว่า เธอเข้ากองไฟและกลายเป็นนาง สตรี

อนึ่ง คำว่า “สตรี” ที่กล่าวว่า ผู้มีจิตใจของสัตว์ ๓ ชนิดประกอบกันอยู่^๗ คือดวงใจของ ราชสีห์ ดวงใจของสุนัขและดวงใจของวานรนั้น ท่านให้ความหมายของสภาวะจิตใจหญิงไว้ดังนี้

ธรรมชาติของหญิง ย่อมมีอำนาจที่จะให้ชายเกิดความประหม่า เกรงกลัว นับตั้งแต่วินาที แรกที่ชายเริ่มมีความสัมพันธ์รักใคร่กันกับหญิงครั้งแรก ภายหลังได้หญิงนั้นมาครอบครอง โดยฉันท สามิภรรยาแล้ว อำนาจความกริ่งเกรงใจภรรยาก็ยังปรากฏเกิดอยู่กับชายสามิตลอดไป นี่เป็น ลักษณะดวงใจราชสีห์

สำหรับดวงใจสุนัข ธรรมชาติของหญิง หลังจากได้สมรสกับชายอยู่ครอบครองเห้า เรือนโดยสภาวะของสามิภรรยาแล้ว ดวงจิตของหญิงจะต้องยอมสวามิภักดิ์ จงรักอยู่กับชายผู้เป็น สามิ ชื่อสัตย์สุจริตตลอดไป เหมือนหนึ่งดวงใจของสุนัข ผู้จงรักภักดีต่อเจ้าของผู้ที่ได้เลี้ยงดูมา

ส่วนดวงใจของวานรนั้น ธรรมชาติของวานรย่อมมีกิริยาอาการไม่สงบ มักดิ้นรนกลับ กลอกอยู่ไปมา ท่านเปรียบเสมือนน้ำใจของหญิง เมื่อได้รับคำเยินยอจากชายแล้ว มักแสดงอาการ กิริยาหลุกหลิกให้ปรากฏ ที่เป็นเช่นนี้ ก็เพราะมีจิตใจมักจะเข้าข้างตนเองเสมอ โดยมีได้คำนึงถึง ข้อเท็จจริงอันประกอบด้วยเหตุผล

^๖ ปรีชา ช่างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๕๔.

^๗ นางรจนา (นามแฝง), “กำเนิดสตรี”, เพื่อนใจ, ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๑-๕, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔): ๑๕.

๑.๔.๔ แนวคิดเกี่ยวกับสตรี

ในสมัยอินเดียโบราณนั้น ไม่ว่าพิธีกรรมศาสนาใด ๆ กำหนดให้สามีภรรยากระทำร่วมกัน โดยให้ภรรยาจะเป็นฝ่ายสนับสนุนสามี ศาสนาพราหมณ์ถือว่า เพื่อให้เป็นที่ยอมรับได้ว่าวิญญาณของคนจะไปสู่สรวงสวรรค์ สามีภรรยาจะต้องมีบุตร เพราะบุตรจะเป็นผู้ทำพิธีทางศาสนาให้กับวิญญาณของบิดา ข้อกำหนดดังกล่าว มีอิทธิพลในการกดขี่ผู้หญิงอย่างยิ่ง เพราะนอกจากผู้หญิงจะมีหน้าที่ทั้งทางสังคมและศาสนาที่ต้องแต่งงานแล้ว ผู้หญิงผู้เป็นภรรยาจะต้องสามารถให้กำเนิดบุตรด้วย หากเธอไม่สามารถทำหน้าที่นี้สำเร็จ ทั้งเธอและสามีไม่ได้ไปสู่สวรรค์ แม้ในการทำพิธีบูชาโยนุ เธอก็ได้แค่มีหน้าที่ร่วมในพิธีของสามีเท่านั้น^๘

ในคัมภีร์อรรถศาสตร์ ไม่ได้เน้นประเด็นเกี่ยวกับผู้หญิงโดยตรงและไม่ได้กล่าวถึงประเด็นดังกล่าวหลายแง่หลายมุมเช่น คัมภีร์พระไตรปิฎก หรือมานวธรรมศาสตร์ แต่ทว่า แม้ประเด็นที่กล่าวถึงจะจำกัด ก็ได้แสดงแนวคิดเด่นของเกาฏิลยะ^๙ ในเรื่องดังกล่าว ซึ่งเป็นแนวคิดที่ค่อนข้างให้สิทธิเสรีภาพแก่ผู้หญิงค่อนข้างมาก เมื่อเทียบกับวัฒนธรรมฮินดูโบราณ โดยส่วนรวมความคิดเกี่ยวกับผู้หญิงปรากฏเป็นเรื่องซึ่งแยกชัดเจนจากเรื่องอื่น ๆ และเขียนไว้โดยเฉพาะในเล่มที่สองถึงเล่มที่สี่ เข้าใจว่าเรื่องอื่น ๆ ที่มีได้นำมาเขียนไว้ก็คือ เรื่องที่เกาฏิลยะไม่เห็นขัดแย้งกับคัมภีร์และประเพณีเดิม แม้บางเรื่องที่น่ามาเขียน ก็เห็นได้ว่า เกาฏิลยะไม่ได้เปลี่ยนแปลงหลักในศาสนาพราหมณ์

การยอมรับศักยภาพของสตรีอินเดีย เป็นความเชื่อและการปฏิบัติทางศาสนาของสังคมอินเดียในสมัยก่อน สร้างภาระความรับผิดชอบทางสังคมและแก่ผู้หญิง ทำให้ผู้หญิงต้องแต่งงานมีบุตร สังคมอินเดียนั้น ให้ความสำคัญต่อระบบวรรณะเป็นอย่างยิ่ง ในมานวธรรมศาสตร์ระบุไว้ชัดเจนให้ชายแต่งงานกับหญิงในวรรณะของตน ในทางกลับกัน อรรถศาสตร์ได้ให้สิทธิแก่หญิงบางประเภท คือ หญิงที่มีลูกชายแล้ว หญิงโสด หรือหญิงที่ต้องการอยู่ตัวคนเดียว หญิงที่เป็นหมั้น หญิงที่มีลูกตายและหญิงที่พ้นวัยประจำเดือน ในกรณีเหล่านี้ ชายจะยุ่งเกี่ยวกับเธอโดยที่เธอไม่ต้องการไม่ได้

^๘ ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, การศึกษาเรื่องผู้หญิง, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๕), หน้า ๔๒. (อ้างใน พระมหากมล ถาวโร (มิ่งคำมี), “สถานภาพของสตรีในพระพุทธศาสนา”).

^๙ พราหมณ์จัญญะ หรือวิชฌคุปะตะ เป็นเสนาบดีของกษัตริย์จันทรคุปต์ แห่งราชวงศ์เมารยะ ซึ่งปกครองแคว้นมคธในราว ๓๐๐ ปีก่อนคริสต์ศักราช ด้วยเหตุที่เป็นคนเจ้าปัญญาและเจ้าเล่ห์เพทุบาย จัญญะจึงได้ฉายาว่า “เกาฏิลยะ” ซึ่งแปลว่า “เจ้าเล่ห์” เป็นฉายาที่เป็นที่รู้จักกันมากกว่านามจริง

เสรีภาพและความเสมอภาคของสตรีในสังคมอินเดีย การหย่ากับการแต่งงานใหม่ใน
อรรถศาสตร์ถือเป็นคนละเรื่อง เพราะในอรรถศาสตร์ ผู้หญิงไม่จำเป็นต้องแต่งงานใหม่ แม้อยู่ใน
บ้านสามีและการแต่งงานใหม่ ก็อาจได้มาจากการหย่า อาจมาจากสาเหตุอื่น เช่น กรณีสามีเป็น
บุคคลสาบสูญก็ได้ การขาดจากความเป็นสามีภรรยาอาจเกิดจากการที่ภรรยาเป็นฝ่ายทอดทิ้งสามีก็
ได้ อรรถศาสตร์ให้สิทธิแก่ผู้หญิงเรื่องนี้ค่อนข้างมาก

สิทธิในการแต่งงานใหม่ของหญิงตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์อรรถศาสตร์ แบ่งออกเป็น ๒
ประเภท คือ สิทธิของหญิงซึ่งเพิ่งแต่งงานใหม่กับสิทธิของหญิง ซึ่งแต่งงานอยู่กินกับสามีภรรยากัน
เรียบร้อยแล้ว ทั้งสองกรณีเป็นเรื่องเกี่ยวกับการจากไปของสามี ส่วนการแต่งงานใหม่ ในกรณีการ
หย่าขาดจากสามีเดิมนั้น หากหญิงต้องการก็ทำได้โดยไม่มีเงื่อนไขเกี่ยวกับเวลาและแต่งงานได้ตาม
เงื่อนไขอื่นที่กำหนดไว้ในกฎหมาย เช่น สามารถแต่งงานได้แม้กับคนเป็นโรคเรื้อน หรือเป็นบ้า หาก
เธอต้องการบุตร เป็นต้น

๑.๔.๕ แนวคิดทางพุทธปรัชญาที่มีต่อสตรี

ในทางพุทธปรัชญาเสนอแนวคิดต่อสตรีไว้ดังนี้

ก) สตรีแตกต่างจากบุรุษ โดยธรรมชาติของสตรีและบุรุษนั้น แตกต่างกันทั้งทาง
ร่างกายและจิตใจ ต่างกันในรูปร่าง สันฐาน เครื่องหมายสภาพความเป็นอยู่ นิสัยและกิริยาอาการ

ในทางสรีระ สตรีไม่มีใครมีกำลัง ไม่แข็งแรงบึกบึนเท่าบุรุษ (ยกเว้นนางวิสาขา ที่มีกำลัง
มาก ทรงกำลังเท่าช้าง ๕ เชือก)^{๙๐} จึงยากที่จะปกป้องตนเองให้พ้นจากภัยได้ นอกจากนั้น สตรียังมี
ความทุกข์เฉพาะบางประการที่จะต้องประสบนอกเหนือไปจากบุรุษ^{๙๑} ส่วนทางด้านจิตใจนั้น สตรีมี
ธรรมชาติที่แตกต่างจากบุรุษ แม้สตรีจะเป็นเพศที่อดทน แต่สตรีก็มีจิตใจที่อ่อนไหว อ่อนโยน เป็น
กังวลได้ง่าย สตรีจึงมักเป็นไปตามอำนาจของอารมณ์ ไม่หนักแน่น เข้มแข็งเท่าบุรุษ ข้อแตกต่างนี้
เป็นความแตกต่างกันโดยธรรมชาติ แต่โดยทั่วไป เมื่อกล่าวว่า สตรีแตกต่างจากบุรุษแล้ว มักจะเห็น
หรือตีความกันว่า สตรีด้อยกว่าบุรุษ แต่โดยเนื้อแท้แล้ว ความแตกต่างนี้ ไม่จำเป็นต้องทำให้เพศใด
เหนือ หรือด้อยกว่าเพศใดโดยอัตโนมัติและโดยตลอดไป หากแต่เป็นความแตกต่างที่ต่างก็มีบทบาท
ในลักษณะที่เกื้อกูลและมีลักษณะสำคัญร่วมกันในบางเรื่องบางประเด็น

แม้พระพุทธศาสนาจะเห็นว่า สตรีแตกต่างจากบุรุษ แต่ความแตกต่างนี้ ไม่จำเป็นต้อง
หมายถึงความด้อยกว่าเสมอไป สิ่งต่างก็มีคุณสมบัติ หรือคุณค่าที่แตกต่างกันไปในตัวของมันเอง

^{๙๐} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๑๐๒.

^{๙๑} คู่มือละเมิดใน ส.ส. (ไทย) ๑๘/๒๘๒/๓๑๔-๓๑๕. (อาเวณิกทุกขสูตร)

ความด้อย หรือเหนือกว่านั้น ไม่ได้มีอยู่ในตัวของมันเอง แต่จะเกิดขึ้นต่อเมื่อมันอยู่ในเงื่อนไข หรือสิ่งแวดล้อมหนึ่ง สำหรับเงื่อนไขก็คือ สภาพสังคมและค่านิยมในสังคมที่มนุษย์สร้างขึ้นนั่นเอง ในยุคที่สังคมมนุษย์ต้องอาศัยร่างกายอย่างมากในการดำรงชีวิตอยู่ บุรุษเพศผู้มีธรรมชาติทางกายภาพที่แข็งแรง บึกบึนย่อมจะเหนือกว่าสตรีเพศอย่างแน่นอน แต่ถ้าเมื่อสังคมเปลี่ยนไป แรงจากเครื่องจักรกลเข้ามาช่วยแบ่งเบาร่างกายของมนุษย์และความสามารถในทางสติปัญญาเริ่มเข้ามาแทนที่ความสำคัญของร่างกาย บุรุษเพศจะยังเหนือกว่าสตรีเพศอยู่ดังแต่ก่อนได้หรืออย่างไร เมื่อเงื่อนไขได้เปลี่ยนแปลงมาเป็นการตัดสินกันด้วยความรู้ความสามารถ สติปัญญาแล้ว สตรีควรได้รับความเสมอภาคเท่าเทียมกับบุรุษและความแตกต่างทางสรีระที่เคยถือเป็นข้อตัดสินความด้อยกว่าเหนือกว่าของบุคคลนั้น ก็ไม่น่าจะเป็นเหตุผลที่ถูกใช้เป็นข้ออ้างให้ยอมรับได้อีกต่อไป

ข) สตรีด้อยกว่าบุรุษ เนื่องจากความแตกต่างบางอย่างของบุรุษและสตรีที่เป็นไปโดยธรรมชาติ ทำให้ต้องยอมรับว่า ในทางสรีระแล้ว สตรีด้อยกว่าบุรุษ ไม่ว่าจะเป็นโดยธรรมชาติ แท้จริงของสตรีเพศ หรือการเล็งดูอบรมของสังคมที่มีส่วนในการหล่อหลอมให้สตรีเป็นเช่นนั้นก็ตาม สภาพทางกายภาพนี้ เป็นอุปสรรค หรือจำกัดการประพฤติปฏิบัติบางอย่างของสตรี เช่น การปฏิบัติตนเป็นอนาคาริก เทียบปฏิบัติธรรมในที่สงบ วิเวก ปลอดภัยคนนั้น ย่อมทำได้ไม่สะดวก หรือต้องเสี่ยงภัยมากกว่า เพราะธรรมชาติทางกายสตรี ไม่อำนวยให้กระทำได้โดยปลอดภัย ด้วยเหตุที่สตรียากที่จะป้องกันตัวเองได้ เพราะฉะนั้น การทำสิ่งใด หรือการบรรลุจุดหมายใดนั้น สตรีจะทำได้ก็ด้วยความตั้งใจและความอดสาหัส พยายามมากยิ่งขึ้นกว่าบุรุษในการที่จะให้ได้มา หรือบรรลุซึ่งสิ่งที่ต้องการเดียวกัน

ความด้อยของสตรีในทางกายนั้น นอกจากจะจำกัดการประพฤติปฏิบัติบางอย่างแล้วยังจัดเป็นอุปสรรคต่อการบรรลุถึงเป้าหมายบางอย่างของสตรีในสมัยนั้นด้วย เช่น เป็นข้อจำกัดที่ทำให้สตรีเป็นพระพุทธเจ้า พระเจ้าจักรพรรดิ พรหม ท้าวสักกะ เป็นพญามาร ไม่ได้^{๑๒} แต่ตามเหตุผลที่วิเคราะห์แล้ว ทำให้สันนิษฐานได้ว่า ที่กล่าวว่าสตรีจะดำรงตำแหน่งดังกล่าวไม่ได้นั้น พระผู้มีพระภาคอาจจะไม่ได้หมายความว่าตรง ๆ ตามคำ แต่อาจจะมีความหมายว่า ในกาลเทศะสภาพแวดล้อม ขนบธรรมเนียมประเพณีที่ถือปฏิบัติกันอยู่ในขณะนั้น สตรีจะบรรลุ หรือขึ้นสู่ตำแหน่งสูงสุดในฝ่ายต่าง ๆ ไม่ได้ เพราะจะเป็นการฝืนกระแสความเชื่อและการประพฤติปฏิบัติในขณะนั้นจนเกินไป

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๐/๑๖๗. (พหุธาตุกสูตร)

ค) สตรีเสมอภาคกับบุรุษ นอกเหนือไปจากความเสมอภาคภายใต้กฎหมายหลักไตรลักษณ์ กฎแห่งกรรม ความทุกข์และความหลุดพ้น พระพุทธศาสนาถือว่า ในด้านภูมิปัญญา คุณธรรม ความสามารถแล้ว สตรีเสมอด้วยบุรุษ ปรากฏความใน อรรถกถาภักทากุณฑลเกสาเถรีคาถา ว่า “มิใช่แต่บุรุษจะเป็นบัณฑิตได้ในที่ทุกสถาน แม้สตรีมีปัญญาเห็นประจักษ์ ก็เป็นบัณฑิตได้ในที่นั้นๆ. มิใช่แต่บุรุษจะเป็นบัณฑิตได้ในที่ทุกสถาน แม้สตรีที่คิดความได้ฉับพลัน ก็เป็นบัณฑิตได้”^{๑๓} อย่างไรก็ตาม แม้สตรีจะเฉลียวฉลาดเยี่ยงบุรุษและสามารถดำรงตำแหน่งบางอย่างได้ เช่นเดียวกับบุรุษ แต่ความแตกต่างในธรรมชาติของสตรีเพศและบุรุษเพศก็ยังคงมีอยู่ สตรีจึงยังต้องเป็นสตรีและปฏิบัติหน้าที่แห่งเพศของตนเช่นกัน ทั้งบุรุษและสตรีเพศจำเป็นต้องรักษาภาวะแห่งความเป็นบุรุษสตรีไว้ให้เหมาะสมกับภาวะแห่งตน โดยไม่จำเป็นต้องให้เพศ หรือความแตกต่างทางเพศมาเป็นอุปสรรคกีดขวาง

ง) สตรีเหนือกว่าบุรุษ พุทธปรัชญาเห็นว่า สตรีเหนือบุรุษในบางกรณี คือ ในระหว่างผู้กำเนิดทั้งสองคือ บิดามารดาแล้ว สตรีผู้เป็นมารดา เป็นผู้ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้กระทำกิจที่ทำได้ยากและเป็นผู้ที่มีอุปการะแก่บุตรมากกว่า^{๑๔} อีกทั้งในด้านความรักความผูกพัน ความเสียสละที่ผู้ให้กำเนิดมีต่อบุตรนั้น พุทธปรัชญายกย่องว่า มารดามีความรัก ความผูกพันกับบุตรลึกซึ้งกว่าผู้เป็นมารดา

การศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับสตรีในพุทธปรัชญา อาจกล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนามีบทบาทในการช่วยยกระดับฐานะของสตรีในด้านต่าง ๆ ให้ดีขึ้น โดยการเริ่มเปิดยุคแห่งเสรีภาพ เสมอภาพ ในทางศาสนา ซึ่งก็มีผลเกี่ยวโยงถึงสถานภาพของสตรีในทางสังคมเป็นอย่างมากและสิ่งที่พระพุทธศาสนากระทำไปนั้น ยังนับว่าเป็นผลดีสองทางคือ เป็นผลดีทั้งต่อสตรีและเป็นผลดีต่อพระพุทธศาสนาด้วย เพราะเป็นการแสดงให้เห็นถึงความใจกว้าง ยุติธรรม มีเหตุผลของศาสนา อันเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่ช่วยสนับสนุนให้พระพุทธศาสนาเป็นที่ยอมรับและศรัทธาของคนจำนวนมาก ทั้งในอดีตและปัจจุบัน

^{๑๓} มหามกุฏราชวิทยาลัย, อรรถกถา ขุททกนิกาย เถรีคาถา ปัญจกนิบาต, ภักทากุณฑลเกสาเถรีคาถา, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://84000.org/tipitaka/attha/attha.php?b=26&i=447>

^{๑๔} พระสิริมังคลเถระ, มังคลัตถทีปนี ภาษาไทย ภาค ๑, ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๕๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๒๘๗-๓๐๐.

๑.๔.๖ สถานภาพของสตรีทางสังคมในสมัยพุทธกาล

พระครูนิพัทธ์กัลยาณวัฒน์ (คนอง ลายน้ำทอง) แสดงทัศนะไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “เปรียบเทียบสถานภาพบทบาทและสิทธิของสตรีในสมัยพุทธกาลกับสังคมไทย” ความสำคัญว่า ในอรรถกถาพระวินัยปิฎกปรากฏความในเรื่องที่ภิกษุนอนกับภิกษุด้วยกันในเวลากลางคืนแล้ว ภิกษุรูปหนึ่งเพศชายได้กลับกลายเป็นเพศหญิง พระอรรถกถาจารย์อธิบายที่มาของเพศว่า

เริ่มแรกในสองเพศนี้เพศชายเป็นอุดมเพศ เพศหญิงเป็นหินเพศ เพราะเหตุนี้เพศชายจึงชื่อว่า อันตรธานไป เพราะอกุศลมีกำลังรุนแรง เพศหญิงปรากฏขึ้นแทนเพราะกุศลมีกำลังเพลาลง ส่วนเพศหญิง จะอันตรธานไป ชื่อว่าอันตรธานไป เพราะอกุศลมีกำลังเพลาลง เพศชายปรากฏขึ้นแทนเพราะกุศลมีกำลังรุนแรง^{๑๕}

ในอรรถกถาสุมังคลวิสาลีนี้อธิบายว่า ผู้ชายที่จะได้เพศเป็นสตรีล่วงละเมิดภรรยาของผู้อื่น จึงเกิดเป็นสตรี^{๑๖} และในอรรถกถาธรรมบท เรื่องโสเรยยเถระ มีข้อความว่า เพราะว่า พวกผู้ชายประพฤติก่อในภริยาทั้งหลายของชนอื่น ทำกาลแล้ว ไหม้ในนรกสิ้นแสนปีเป็นอันมาก เมื่อกลับมาสู่ชาติมนุษย์ย่อมถึงภาวะเป็นหญิง สิ้น ๑๐๐ ชาติ^{๑๗}

ดังนั้น ในการอธิบายเรื่องเพศหญิงเพศชายเป็นมาอย่างไร ควรจะอธิบายให้ครบถ้วน พร้อมทั้งประกอบการตีความเพื่อให้เข้ากันได้กับยุคสมัยนี้อันจะไม่ก่อให้เกิดความอึดอัดใจของผู้ฟัง เพราะการจะได้เกิดเป็นเพศใดนั้น ขึ้นอยู่กับความยึดมั่นในเพศและการกระทำของผู้นั้น เช่น สตรียังยินดีพอใจยึดมั่นในเพศหญิงอยู่แล้วกระทำความดีไม่ประกอบกรรมชั่ว ก็สามารถที่จะได้เกิดเป็นสตรีเหมือนเดิมในชาติต่อไป เช่นเดียวกันกับผู้ชายถ้ายังยินดีพอใจยึดมั่นอยู่ในความเป็นชายของตนแล้วกระทำความดีไม่ประกอบกรรมชั่ว ก็สามารถที่จะเกิดมาเป็นผู้ชายได้เหมือนเดิมในชาติต่อไป

ดังที่พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้คำอธิบายไว้ว่า การตั้งจิตนี้เป็นสาระสำคัญ จิตที่โน้มเอียงยึดถือพอใจในภาวะเพศ ถ้าสตรีพอใจโน้มใจผูกพันยึดถือในเพศที่เป็นหญิง ก็จะโน้มไปในการที่จะเกิดเป็นหญิง แต่ถ้าพอใจในความเป็นชาย ก็มีความโน้มไปในการที่จะเกิดเป็นชาย

^{๑๕} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๓๒๙., อภิ.สง.อ. (บาลี) ๖๓๓/๓๘๑., อ้างใน พระครูนิพัทธ์กัลยาณวัฒน์ (คนอง ลายน้ำทอง), “เปรียบเทียบสถานภาพบทบาทและสิทธิของสตรีในสมัยพุทธกาลกับสังคมไทย”, หน้า ๑๐.

^{๑๖} ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๒๖/๕๕. (บาลีว่า ปุโรโส อิตถตตภาวถลนโต กามมิจฉาจารย์นิสสาย ลภติ), อ้างใน พระครูนิพัทธ์กัลยาณวัฒน์ (คนอง ลายน้ำทอง), “เปรียบเทียบสถานภาพบทบาทและสิทธิของสตรีในสมัยพุทธกาลกับสังคมไทย”, หน้า ๑๐.

^{๑๗} ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๑๕๓., อ้างใน พระครูนิพัทธ์กัลยาณวัฒน์ (คนอง ลายน้ำทอง), “เปรียบเทียบสถานภาพบทบาทและสิทธิของสตรีในสมัยพุทธกาลกับสังคมไทย”, หน้า ๑๐.

เช่นเดียวกัน^{๑๔} ซึ่งการอธิบายของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) นั้นก็ได้นำแนวทางมาจากสังโยคสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสถึงความยินดีพอใจในเพศของตนทั้งสตรีและผู้ชายไว้ว่า

สตรีย่อมกำหนด ๑) ความเป็นสตรีภายในตน ๒) กิริยาของสตรี ๓) ท่าทางของสตรี ๔) ความไว้ตัวของสตรี ๕) ความพอใจของสตรี ๖) เสียงของสตรี ๗) เครื่องประดับของสตรี

เธอย่อมติดใจยินดียิ่งในความเป็นสตรีภายในตนเป็นต้น เธอผู้ติดใจยินดียิ่งในความเป็นสตรีภายในตนเป็นต้นนั้น ย่อมกำหนด ๑) ความเป็นบุรุษภายนอก ๒) กิริยาของบุรุษ ๓) ท่าทางของบุรุษ ๔) ความไว้ตัวของบุรุษ ๕) ความพอใจของบุรุษ ๖) เสียงของบุรุษ ๗) เครื่องประดับของบุรุษ

เธอย่อมติดใจยินดียิ่งในความเป็นบุรุษภายนอกเป็นต้นนั้น เธอผู้ติดใจยินดียิ่งในความเป็นบุรุษภายนอกเป็นต้นนั้น ย่อมมุ่งหวังการเกี้ยวข้องภายนอกและมุ่งหวังสุขและโสมนัสที่จะเกิดขึ้นเพราะการเกี้ยวข้องนั้นเป็นปัจจัย สัตว์ทั้งหลายผู้ยินดียิ่งในความเป็นสตรีย่อมเป็นผู้เกี่ยวข้องกับบุรุษทั้งหลาย สตรีล่วงพ้นความเป็นสตรีไปไม่ได้เป็นอย่างนี้แล^{๑๕}

จากพระสูตรนี้จะเห็นได้ว่า สตรีที่ยังมีความยินดีพอใจในความเป็นเพศหญิงของตน ยังยินดีพอใจในองค์ประกอบอื่น ๆ ของความเป็นสตรีที่ชอบในเรื่องเครื่องประดับของตนและเห็นว่าความเป็นชายต่าง ๆ นั้นเป็นเรื่องของผู้ชาย ไม่เกี่ยวกับตน แต่มีความยินดีมุ่งหวังที่จะได้รับสุขสัมผัสจากผู้ชาย ในทำนองเดียวกัน ผู้ชายถ้ายังยินดีพอใจในความเป็นชายของตนและมุ่งหวังที่จะได้สัมผัสอันเป็นสุขจากสตรีก็ย่อมไม่สามารถที่จะล่วงพ้นความเป็นชายไปได้

ดังนั้น ความแตกต่างระหว่างเพศนั้น หมายถึงความแตกต่างของสภาวะร่างกายและจิตใจของมนุษย์ตามธรรมชาติที่เกิดขึ้นมาแล้ว มีเพศหรือเครื่องหมายแสดงลักษณะของความเป็นเพศ เช่น เพศหญิงหรือเพศชายที่แตกต่างกัน นอกจากนั้น คำว่า ความแตกต่างระหว่างเพศ ยังหมายถึง ค่านิยมหรือการรับรู้ของมนุษย์ที่มีต่อสถานะทางเพศของมนุษย์แต่ละเพศแตกต่างกัน เช่น เห็นว่าเพศชายมีศักยภาพและมีความเข้มแข็งทางด้านร่างกายและจิตใจมากกว่าหญิง ซึ่งความแตกต่างนี้ได้หมายรวมเอาศักยภาพทางด้านจิตใจของเพศเอาไว้ด้วย ซึ่งค่านิยมหรือความเชื่อเหล่านี้ มีมาตั้งแต่ครั้งมนุษย์ได้สร้างสรรค์อารยะธรรมและวัฒนธรรมในยุคแรก ซึ่งความคิดดังกล่าวมีลักษณะของการให้ค่าความเป็นผู้ชายนั้นยิ่งใหญ่และเป็นจุดศูนย์กลางและพัฒนามาเป็นสังคมที่เชิดชูให้ผู้ชายเป็นใหญ่

^{๑๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **ทัศนะของพระพุทธศาสนาต่อสตรีและการบวชเป็นภิกษุณี**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทธรรมสารจำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๓๐-๓๑.

^{๑๕} อก.สตุตตก.(ไทย) ๒๓/๕๑/๘๕-๘๖.

(Patriarchal-ปิตาธิปไตย) ซึ่งเมื่อมีพัฒนาการความคิดดังกล่าวก็เป็นผลทำให้มีการตอกย้ำความเชื่อในเรื่องของความเป็นใหญ่ของผู้ชายและให้ค่าความเป็นหญิงลดต่ำลง

ในการแบ่งมนุษย์ทางกายภาพนั้น เราจะพบว่า พระพุทธศาสนาแบ่งมนุษย์ตามลักษณะของเพศได้เป็น ๒ เพศหลัก คือ เพศหญิงและเพศชายและแบ่งตามความผิดปกติของเพศทั้งทางด้านจิตใจและร่างกาย ได้เป็นอีก ๑ เพศ คือ บัณเฑาะก์และอุกโตพยัญชนก ซึ่งเมื่อมีการแบ่งเช่นนี้เราก็จะพบว่าพระพุทธศาสนาเองก็ได้ยอมรับว่าโดยธรรมชาติมนุษย์ (ทางกายภาพ) นั้น มีความแตกต่างกัน ทั้งนี้เพราะธรรมชาติของมนุษย์นั้นต้องมีทั้งสตรีและผู้ชาย เพื่อเหตุผลก็คือการสร้างสังคมและทางด้านชาติพันธุ์ซึ่งมนุษย์ในทัศนะของพระพุทธศาสนานั้นจะถูกมองไม่แตกต่างจากสิ่งมีชีวิตประเภทอื่น คือจะถูกเรียกว่าเป็น “สัตว์” เหมือนกัน แต่จะแตกต่างออกไปก็ตรงที่พระพุทธศาสนายอมรับว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้พัฒนาได้จึงเป็นสัตว์ที่ประเสริฐกว่าสัตว์ประเภทอื่น^{๒๐} ดังนั้น มนุษย์จึงจำเป็นต้องมี ๒ เพศเหมือนกันและรวมไปถึงจำเป็นต้องมีเพศที่ ๓ เหมือนสัตว์ประเภทอื่น ๆ ด้วย โดยความแตกต่างของเพศตามนัยนี้ พระพุทธศาสนาเห็นว่า เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติโดยทั่ว ๆ ไป อย่างไรก็ตาม การยอมรับความแตกต่างระหว่างเพศ ตามนัยนี้ก็ถือว่าเป็นการยอมรับข้อเท็จจริงตามหลักเกณฑ์ของธรรมชาติที่ไม่ว่าศาสนาหรือลัทธิใด ๆ หรือแม้แต่นักวิทยาศาสตร์ปัจจุบันก็ยอมรับเช่นกัน

อีกนัยหนึ่ง มนุษย์ก็ยังมีข้อพิจารณาในเรื่องของศักยภาพ คือความสามารถที่เพศจะได้รับภายหลังจากการถือกำเนิดมาแล้ว โดยประเด็นนี้ พระพุทธศาสนาได้เสนอเป็นปรัชญาพื้นฐานหรือความเชื่อที่มีต่อมนุษย์ไม่ว่าเพศหญิงหรือเพศชายว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้^{๒๑} และเหตุที่ฝึกฝนและพัฒนาได้นี้เองที่มนุษย์ได้เชื่อว่าเป็นสัตว์ประเสริฐกว่าสัตว์ทุกประเภทซึ่งศักยภาพคือการฝึกฝนหรือพัฒนาได้นี้เองที่ทำให้พระพุทธศาสนา มองว่า มนุษย์ไม่ได้มีความแตกต่างกันทางเพศ คือถ้าว่าโดยสภาวะนี้ มนุษย์ย่อมมีศักยภาพในการฝึกฝนทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจและสติปัญญาได้เท่าเทียมกัน ซึ่งทัศนะเช่นนี้ ย่อมขัดแย้งกับความเชื่อดั้งเดิมที่ว่า บุรุษมีศักยภาพมากกว่าสตรี แต่สำหรับพระพุทธศาสนาเพราะเหตุที่มีความเชื่อพื้นฐานดังกล่าวนี้ จึงได้เสนอทัศนะ หรือแนวคิดเพื่อนำถึงความมีศักยภาพของบุรุษกับสตรีอย่างเท่าเทียมกันว่า ในบางคราว สตรีก็มีปัญญามากกว่าบุรุษ^{๒๒} ซึ่งแสดงให้เห็นว่าในแง่ของศักยภาพ (บางอย่าง) ที่สามารถฝึกได้สตรีกับบุรุษก็มีศักยภาพไม่แตกต่าง

^{๒๐} พ.พ.(ไทย) ๒๕/๓๓/๔๐., พ.ม.(ไทย) ๒๙/๔๑๓/๒๒๕.

^{๒๑} พ.พ.(ไทย) ๒๕/๓๓/๔๐., พ.ม.(ไทย) ๒๙/๔๑๓/๒๒๕.

^{๒๒} พ.อ.บ.(ไทย) ๓๓/๑๖๑/๒๓๑.

กันและเมื่อพิจารณาถึงประเด็นนี้ ก็จะพบว่า ถ้าว่ากันโดยภาวะด้านศักยภาพความเป็นมนุษย์ที่ฝึกได้ มนุษย์ไม่ว่าสตรีหรือบุรุษก็ไม่มี ความแตกต่างกันเลย

อีกประเด็นหนึ่งเป็นการพิจารณาในเรื่องกระบวนการทางสังสารวัฏคือ กระบวนการ เวียนว่ายตายเกิดของมนุษย์ (ไม่ว่าเพศใด) การได้อัตภาพเป็นมนุษย์นั้น หากพิจารณาเหตุปัจจัยใน เรื่องการเกิด คือ เรื่องกรรม^{๒๓} (หมายถึงอำนาจที่เกิดจากการกระทำที่สั่งสมไว้ในแต่ละชาติ) ก็จะ พบว่า การเกิดเป็นมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นสตรี หรือบุรุษนั้น มนุษย์คนหนึ่งเมื่อตกอยู่ในกระบวนการ ทางด้านสังสารวัฏแล้ว พระพุทธศาสนาเห็นว่า มีสิทธิเกิดเป็นมนุษย์เพศใดก็ได้และในแต่ละภพแต่ ละชาติก็จะไม่เหมือนกัน การได้อัตภาพและเพศล้วนเป็นผลมาจากกรรม หรือการกระทำในแต่ละ ภพแต่ละชาติที่เกิดในอดีต แล้วก็ส่งผลเกิดเป็นเพศที่แตกต่างกันและเพราะอำนาจแห่งกรรมนั้น ก็ ทำให้ทั้งสตรีและบุรุษ มีความแตกต่างกัน คือทั้งในด้านสภาพร่างกายหรือศักยภาพหรือจะเป็นด้าน ใดด้านหนึ่งก็ได้ ดังนั้น หากพิจารณาจากประเด็นเรื่องสังสารวัฏ เราก็จะพบว่า สตรี หรือบุรุษที่เกิดมา นั้นย่อมมีความแตกต่างกันเพราะอำนาจของกรรม

ดังนั้น สตรีอินเดียในสมัยก่อนพุทธกาล ในสมัยพระเวทตอนต้น สถานภาพและบทบาท ของเธอได้รับการยอมรับและยกย่องใกล้เคียงกับผู้ชาย ต่อมาด้วยสภาพสังคมเปลี่ยนไปจากชุมชน เล็กที่เป็นที่รู้จักคุ้นเคยกันทั่วไป ก็กลายเป็นชุมชนใหญ่ มีผู้คนมากขึ้น สภาพปัญหาที่มากขึ้นตามไป ด้วย จากเดิมที่แต่ละครอบครัวสามารถที่จะส่งบุตรหลานไปศึกษายังสำนักอาจารย์ใกล้บ้าน เด็กหญิงได้มีโอกาสเล่าเรียนเช่นเดียวกับเด็กชาย แต่เมื่อชุมชนใหญ่ขึ้น ก็ต้องส่งบุตรหลานไปศึกษา ไกลขึ้น การส่งเด็กหญิงไปเรียนในที่ไกลและต้องอยู่กับอาจารย์และเพื่อนนักเรียนด้วยกัน ซึ่งส่วน ใหญ่เป็นผู้ชาย ยิ่งทำให้พ่อแม่มีความเป็นห่วงมากขึ้น จึงทำให้เด็กหญิงถูกปกป้องและเก็บไว้ในบ้าน เพื่อความปลอดภัย ประกอบกับทัศนะเรื่องความบริสุทธิ์ก่อนแต่งงานตามความเชื่อทางศาสนา จึง ส่งผลให้มีการจัดแต่งงานให้ผู้หญิงตั้งแต่อายุยังน้อย ทั้งไม่ได้รับการศึกษาและต้องแต่งงานตั้งแต่อายุ ยังน้อยนั้น เป็นปัจจัยส่งผลให้ผู้หญิงอินเดียถูกกลืนสิทธิต่าง ๆ มากขึ้น รวมไปถึงการมีทัศนะอื่น ๆ ตามมาด้วย ที่สำคัญคือทำให้ภาพลักษณ์ของผู้หญิงถูกมองว่า ไม่ซื่อสัตย์ควบคุมตัวเองไม่ได้ ด้วยเหตุ นี้ จึงทำให้สตรีอินเดียมีสถานภาพและบทบาทตกต่ำลงไปเรื่อย ๆ สภาพการณ์อย่างนี้เป็นไปอย่าง

^{๒๓} วิมหา.(ไทย) ๑/๓/๖., ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๕๘/๒๖๔., ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๑/๑๐,๖๐๘/๒๙๘, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๓๕๒/๑๑๕., อ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๔๗๕/๑๓๒., อ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๙๓/๒๖๓-๒๖๖., พ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๒๙๓-๒๙๔/๘๕.

ต่อเนื่องมายาวนาน ซึ่งทัศนคติต่อผู้หญิงลักษณะดังกล่าว ยังเป็นไปอยู่และถูกกระทำให้คงความเชื่อเช่นนั้นไว้

๑.๔.๗ การเคลื่อนไหวแห่งจารีตสู่การเปลี่ยนแปลงฐานะสตรี

สตรีแต่ละสมัย จะมีการเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของสังคมอินเดียในแต่ละยุค จารีตประเพณีบางเรื่องที่เคยมีและเคยปฏิบัติ เมื่อสมัยเปลี่ยนแปลงไป อาจถูกละเลยเพิกเฉยและไม่ได้ให้ความสำคัญเท่าที่ควรจะเป็น ก่อให้เกิดสิทธิสตรีขึ้น การเปลี่ยนแปลงในแต่ละสมัยนั้น ได้แยกพิจารณาเป็น ๓ สมัยดังนี้

๑) ฐานะสตรีก่อนพุทธกาล

ในการทำความเข้าใจสถานภาพของสตรี ตามทัศนะของพระพุทธศาสนา เราจำเป็นต้องศึกษาสภาพสังคมอินเดียสมัยก่อนและหลังพุทธกาล คือ สถานภาพสตรีในสังคมพราหมณ์และฮินดู ซึ่งสังคมอินเดียในสมัยก่อนพุทธกาล สถานภาพของสตรีในสังคมพราหมณ์และฮินดู สามารถแบ่งได้ ดังนี้^{๒๔}

ยุคพระเวท สันนิษฐานได้จากในคัมภีร์พระเวทว่าด้วยการประกอบพิธีกรรมทั้งหมด ซึ่งกล่าวถึง ผู้ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ทั้งหมดก็คือ พราหมณ์บุรุษ จึงน่าจะเชื่อว่าสตรีได้ถูกกีดกันมิให้เข้าร่วมประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและก็คงถูกกีดกันเรื่องการศึกษาและการประกอบพิธีกรรมเช่นในปัจจุบัน นอกจากนี้ ศาสนาพราหมณ์ในช่วงนี้ ไม่มีแนวคิดเรื่องการออกบวช บำเพ็ญเนกขัมมบารมี สตรีก็คงไม่มีโอกาสได้บวชด้วย

ยุคอุปนิษัท ยุคนี้ศาสนาพราหมณ์เริ่มศึกษาคำสอนจากพระพุทธศาสนา แม้กระทั่งเรื่องการออกบวช ก็เริ่มปรากฏตัวละครในคัมภีร์อุปนิษัทบางเรื่อง พุทธทาร์ณยกอุปนิษัท เล่าเรื่องการโต้ว่าที่ เรื่องพรหมัน หน้าพระที่นั่งของกษัตริย์ระหว่างท่านยัชญวาลยกะและนักบวชหญิงชื่อ คารคี เป็นต้น ตรงจุดนี้เองจะเห็นได้ว่า อายุของอุปนิษัทนั้น มิได้เก่าแก่เกินสมัยพุทธกาลอย่างที่นักปราชญ์ฮินดูเข้าใจ อุปนิษัทนี้จัดเป็นวรรณกรรมทางปรัชญา ที่ได้รับอิทธิพลจากคำสอนของพระพุทธศาสนา หรือแนวคิดเรื่องการออกบวชไปจากศาสนาพุทธและเซน ดังนั้น ฐานะของสตรีคงไม่สูงส่งนัก

ยุคคัมภีร์ธรรมศาสตร์ ในคัมภีร์มนูธรรมศาสตร์ หรือมนูสังหิตา ซึ่งมีชื่อเสียงและเป็นที่ยอมรับว่า ได้บรรจุคำสอนพื้นฐานของศาสนาฮินดู ในคัมภีร์นี้ ได้กล่าวถึงสตรีในลักษณะไม่เท่าเทียมกันกับบุรุษเพศไว้มาก เช่น สตรีไม่มีสิทธิในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ธรรมชาติของสตรีไม่

^{๒๔} พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตโต) และคณะ, สตรีในพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๔), หน้า ๗๖-๗๘.

น่าไว้วางใจ ล่อลวงชาย สตรีไม่อาจดูแลตัวเองได้ ต้องมีบุรุษคุ้มครองตลอดเวลา สตรีไม่มีสิทธิในมรดก หรือมีสมบัติเป็นของตนเอง บุรุษมีสิทธิเขียนตีสตรี หรือแม้แต่สังหาร แม้เป็นความผิดเพียงเล็กน้อย สิ่งเหล่านี้ ในคัมภีร์มनुธรรมศาสตร์ได้กำหนดสถานะของสตรีชาวอินเดียไว้ต่ำมาก ทำให้สตรีชาวอินเดียมีความทุกข์ยากและยังกำหนดประเพณีที่ให้สตรีอินเดียเป็นฝ่ายไปขอผู้ชายแต่งงาน ด้วยการจ่ายค่าสินสอดแพงมาก บางรายขอผ่อนสินสอดก็มี เมื่อจ่ายไม่ทัน ก็จะถูกญาติพี่น้องฝ่ายสามีทุบตีอย่างทารุณ บางรายก็ถูกราดด้วยน้ำมันจุดไฟเผาทั้งเป็น แม้จะถูกทารุณ สตรีเหล่านั้นก็ต้องจำยอม เพราะมनुบอกว่า สตรีแต่งงานแล้วขอหย่าไม่ได้และความซื่อสัตย์จงรักภักดีของภรรยา มิได้จำกัดเฉพาะเวลาแห่งชีวิตของสามีเท่านั้น แต่ยังติดตามไปพร้อมกับสามีด้วย โดยการทำลายชีวิตตนด้วยการเข้าไปในเปลวไฟแห่งกองไฟที่เผาศพสามีด้วย แม้การปฏิบัติที่ถือว่าทารุณโหดร้ายป่าเถื่อนเหล่านี้ จะได้ถูกยกเลิกและถูกห้ามโดยสิ้นเชิง แต่ก็ยังเป็นสิ่งที่ชี้ถึงสถานะที่ตกต่ำของสตรีชาวอินเดียในสมัยอดีต และอาจจะยังมีการยึดถืออยู่ในบางระดับในปัจจุบัน

การยอมรับสถานะของสตรีอินเดีย เป็นความเชื่อและการปฏิบัติทางศาสนาของสังคมอินเดียสมัยก่อน สร้างภาระความรับผิดชอบทางสังคมและศาสนาแก่ผู้หญิง ทำให้ผู้หญิงต้องแต่งงานและมีบุตร ฐานะภายในครอบครัวของผู้เป็นภรรยาถือว่าต่ำมาก ไม่ได้รับเกียรติและการยกย่องนับถือ ภรรยาต้องนับถือสามีเป็นเทวดา คอยปรนนิบัติรับใช้และตกอยู่ภายใต้บังคับบัญชาของสามี ทั้งพ่อแม่และญาติพี่น้องของสามี จะเป็นนายที่คอยสั่งให้ภรรยาต้องกระทำตามทุกสิ่งทุกอย่าง โดยภรรยาอาจได้รับสิทธิ หรืออำนาจเพียงเล็กน้อยเท่านั้นที่เกี่ยวกับการงานภายในบ้าน แต่จะไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับกิจกรรมอื่น ๆ ที่เป็นสาธารณะ หากสามีตาย ภรรยาผู้เป็นหม้ายต้องกลับไปอยู่ภายใต้บังคับบัญชาของบิดา หรือบุตรชาย สตรีในสมัยนี้จึงไม่มีค่า ไม่มีความหมาย หรือความสำคัญต่อสังคม นอกจากเป็นเพียงสมบัติของบุรุษ สตรีไม่ได้รับการยกย่องไม่ได้เป็นเจ้าของชีวิต เป็นตัวของตัวเอง หรือดำรงชีวิตตามที่ตนต้องการเลย^{๒๕}

ดังนั้น การมีบุตรสาวในสังคมอินเดีย คือ ภาระของครอบครัว เป็นความกังวลของพ่อแม่ เพราะหากถึงเวลาอันควรแล้ว หญิงใดที่พ่อแม่ไม่สามารถหาคู่ครองจัดงานแต่งงานให้ได้ ก็จะเป็นการนำความอับอายมาสู่วงศ์ตระกูล ในสมัยนั้นถือว่า หน้าที่ของผู้หญิงคือ การแต่งงานมีครอบครัว

^{๒๕} ปาริชาติ นนทกานันท์, “แนวความคิดเกี่ยวกับสตรีในพุทธปรัชญา”, วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต, ภาควิชาปรัชญา, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓), หน้า ๑๐.

หากผู้หญิงในตระกูลใดไม่สามารถหาคู่ครองได้ ก็จะถูกเพ่งเล็งและเป็นที่ดูถูกของสังคม การมีบุตรหญิงของสังคมอินเดียถือเป็นความกังวลและความทุกข์ของพ่อแม่^{๒๖}

กัณฺฐกัฏฏ์ แมกกัฏฏ์^{๒๗} ได้แสดงทัศนะไว้ในบทความเรื่อง “เพศสภาพและบทบาทสตรีในฐานะอุบาสิกาตามทรรศนะทางพระพุทธศาสนา”ว่า เนื่องด้วยสถานภาพของสตรีอินเดียสมัยก่อนพุทธกาล ได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ สตรีอินเดียมีฐานะที่ต่ำต้อยกว่าผู้ชายด้วยกฎข้อห้ามทางศาสนา ซึ่งพราหมณ์เป็นผู้กำหนดขึ้น สตรีจึงมีฐานะทัดเทียมกับวรรณะศูทร ในสมัยนี้ สตรีจึงถูกดูถูกว่าเป็นเพียงสมบัติ หรือสิ่งของชิ้นหนึ่งเท่านั้นและยึดถือเป็นจารีตว่า สถานะของสตรีคือบ้าน โดยอยู่ภายใต้ความพอใจของสามีตน สตรีไม่เพียงแต่ทำงานบ้านทุกอย่าง แต่ยังต้องดูแลครอบครัว ทั้งยังได้มีการสร้างนิยายปรัมปราขึ้นมาว่า สตรีเป็นผู้ที่มีบาปหนาและวิธีเดียวเท่านั้นที่จะทำให้สตรีพ้นจากการมีบาปหนา คือ ให้สตรีทำหน้าที่เป็นมารดาและทำงานในบ้านตลอดไป เมื่อพระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในอินเดีย ท่ามกลางสังคมที่มีการเลือกปฏิบัติและมีท่าทีต่อสตรีอย่างเลวร้ายถึงขั้นสูงสุด คำสอนของพระพุทธองค์ว่าด้วยเรื่องธรรมชาติอันแท้จริงของชีวิตและความตาย เกี่ยวกับเรื่องกรรมและสังสารวัฏ ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงเกี่ยวกับท่าทีของสังคมที่มีต่อสตรีในสมัยนั้น พระพุทธองค์ทรงเสนอทัศนะใหม่ที่ค้านกับทัศนะเดิม โดยแสดงให้เห็นว่า ผู้หญิงและผู้ชายมีความสามารถเสมอกัน บุคคลจะดีได้เพราะความรู้ ความสามารถ การกระทำ ไม่ใช่ที่เพศและบุตรหญิงอาจดีเสมอ หรือดีกว่าบุตรชายได้ ฐานะของสตรีในสมัยพุทธกาลจัดว่า ต่ำกว่าสมัยก่อนพุทธกาลที่เปรียบสตรีเหมือนวัตถุ หรือสินค้า ไม่มีสิทธิเสรีภาพที่จะจัดการกับชีวิตของตน ตามหลักฐานในพระไตรปิฎก มีกรณีที่แสดงให้เห็นว่า สตรีได้รับอนุญาตให้มีเสรีภาพขึ้น การที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้สตรีบวชก็เป็นการปูทางเพื่อเสรีภาพทางศาสนาอย่างสมบูรณ์ให้แก่สตรี นับเป็นความสำเร็จอย่างแท้จริง เพราะการยอมรับสตรีเข้าในหมู่สงฆ์เป็นการเปิดโอกาสให้สตรีนับถือศาสนาและประกอบพิธีกรรมทางศาสนาได้โดยตนเอง ไม่ต้องพึ่ง หรือขึ้นอยู่กับผู้อื่นในการจะเข้าถึงจุดหมายในทางศาสนา สตรีในทัศนะของพระพุทธศาสนาจึงมีเสรีภาพที่จะดำเนินชีวิตอย่างอิสระ และสามารถลิขิตชีวิตตนเองได้ พระพุทธศาสนานอกจากจะช่วยให้สตรีมีส่วนร่วมในชีวิตพรหมจรรย์ ยังช่วยยกสถานภาพสตรีในทางโลก (ฆราวาส) ให้สูงขึ้นด้วย

^{๒๖} ลักษณะวัด ปาละรัตน์, **สตรีในมุมมองของพุทธปรัชญา**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๖.

^{๒๗} กัณฺฐกัฏฏ์ แมกกัฏฏ์, “เพศสภาพและบทบาทสตรีในฐานะอุบาสิกาตามทรรศนะทางพระพุทธศาสนา”, **วารสารพุทธมณฑล**, ศูนย์วิจัยธรรมศึกษา สำนักเรียนวัดอาวุธวิกสิตาราม ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒, (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๖๒) : ๕๕.

ก) สตรีในฐานะพระมารดาของพระโพธิสัตว์

ความเป็น “แม่” หรือ “มารดา” มิได้หมายถึง หญิงที่คลอดออกมาเพื่อเรียกหญิงนั้นว่า แม่ หรือ มารดา เท่านั้น แต่ความเป็นมารดาต้องมีการเตรียมพร้อมเพื่อตั้งรับสมาชิกคนใหม่ของครอบครัว ซึ่งสมาชิกที่มากเกิดเพื่อเป็นลูกของแม่นั้น ความปรากฏในสัมปสาทนียสูตร^{๒๘} ตามหลักคำสอนในคัมภีร์พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ได้กล่าวถึงสัตว์โลกที่ลงมาเกิดในครรภ์ของแม่ ซึ่งตามหลักคำสอนได้กำหนดไว้ ๔ เหล่าคือ

๑. สัตว์ที่ไม่รู้สึกตัวขณะก้าวลงสู่ครรภ์ ไม่รู้สึกตัวขณะอยู่ในครรภ์และไม่รู้สึกตัวขณะคลอดออกมาจากครรภ์ของแม่ ซึ่งได้แก่นุชย์ปุณฺณธรรมดาทั่วไป

๒. สัตว์ที่รู้สึกตัวขณะก้าวลงสู่ครรภ์ แต่ไม่รู้สึกตัวขณะอยู่ในครรภ์และไม่รู้สึกตัวขณะคลอดออกมาจากครรภ์ ได้แก่ ผู้ที่สร้างบุญ กระทำความดี จุติจากสวรรค์ลงมาเกิดในโลกมนุษย์ ก่อนที่จะมาเกิด ก็จะสามารถรู้ล่วงหน้าได้ว่า จะลงมาเกิดเป็นใคร เช่น พระนางมุสดี พระชายาของท้าวสักกะเทวราช

๓. สัตว์ที่รู้สึกตัวขณะก้าวลงสู่ครรภ์และขณะที่อยู่ในครรภ์ แต่ไม่รู้สึกตัวขณะคลอดออกมาจากครรภ์ ซึ่งได้แก่ ผู้ที่ศึกษาและปฏิบัติธรรม ฝึกจิตให้มีสติสมบูรณ์ เข้าถึงฌานตั้งแต่ปฐมฌานขึ้นไปเป็นผู้ที่มีสมาธิสูง

๔. สัตว์ที่รู้สึกตัวขณะก้าวลงสู่ครรภ์ ขณะที่อยู่ในครรภ์และขณะที่คลอดออกมาจากครรภ์ ได้แก่ ผู้ที่จะเกิดมาเป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งปรากฏหลักฐานใน มหาปทานสูตร^{๒๙}

สถานภาพของพระมารดาของพระโพธิสัตว์มีความพิเศษและมีสิ่งพิเศษที่แตกต่างจากหญิงที่อยู่ในสถานภาพของแม่โดยทั่วไป ความปรากฏใน มหาปทานสูตร^{๓๐}

สถานภาพพระมารดาของพระโพธิสัตว์นั้น เป็นมารดาผู้ให้กำเนิด ทรงเป็นผู้ที่มีพระจริยวัตรและจิตใจที่บริสุทธิ์ เพื่อเตรียมพระองค์เป็นพระมารดาของพระโพธิสัตว์ผู้บริสุทธิ์ด้วยการประพฤติปฏิบัติศีล ๕ ข้อ คือ งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ งดเว้นจากการลักทรัพย์ งดเว้นจากการประพฤติดีกาม งดเว้นจากการกล่าวเท็จและงดเว้นจากดื่มน้ำเมา สุราและเมรัย เมื่อพระโพธิสัตว์ได้เสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดาแล้ว ได้มีสิ่งพิเศษเกิดขึ้นกับพระมารดาของพระโพธิสัตว์ ซึ่งแตกต่างจากสถานภาพของมารดาโดยทั่วไป ดังนี้

^{๒๘} ดุรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๗/๑๐๗.

^{๒๙} ดุรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๗/๑๑.

^{๓๐} ดุรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐-๓๐/๑๒-๑๔.

๑. ไม่ข้องเกี่ยวกับกามคุณในบุรุษและไม่ต้องการให้บุรุษเข้ามาเกี่ยวข้องกับพระองค์
พระมารดาทรงครองตนให้บริสุทธิ์ปราศจากกาม

๒. พระมารดาของพระโพธิสัตว์ทรงเพียบพร้อมและพร้อมด้วยกามคุณ ๕ ได้แก่ รูป
รส กลิ่น เสียงและโผฏฐัพพะ

๓. ไม่เกิดอาพาธใด ๆ กับพระมารดาในระหว่างทรงพระครรภ์ ทรงมีพระพลานามัย
สมบูรณ์แข็งแรง ซึ่งหญิงผู้เป็นมารดาทั่วไป มักมีอาการแพ้ท้องในระหว่างตั้งครรภ์และพระมารดา
ของพระโพธิสัตว์ สามารถทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์ซึ่งเสด็จอยู่ภายในพระครรภ์ มีพระวรกาย
งดงามบริสุทธิ์ดั่งแก้วไพฑูรย์ที่เจียรนัยโดยช่างผู้มีฝีมือ มีอวัยวะครบถ้วน ซึ่งมารดาที่ตั้งครรภ์
โดยทั่วไป ไม่สามารถมองเห็นลูกที่อยู่ในครรภ์ของตนได้ จนกว่าจะถึงเวลาที่ลูกคลอดออกมาแล้ว จึง
จะสามารถมองเห็นร่างกายของลูกได้

๔. ทรงบริหารพระโพธิสัตว์ในพระครรภ์ครบ ๑๐ เดือนเต็มจึงประสูติ แต่มารดา
โดยทั่วไปจะตั้งครรภ์ประมาณ ๙-๑๐ เดือนจึงจะคลอด บางรายคลอดก่อนกำหนด คือ ๗ เดือน ๘
เดือน ก็มี

๕. เวลาประสูติ พระมารดาประทับยืนประสูติพระโพธิสัตว์และพระโพธิสัตว์เสด็จออก
อย่างง่าย ไม่เปราะเปื้อนสิ่งที่เป็นมลทิน ได้แก่ น้ำเลือด อสุจิ เป็นผู้ที่ประสูติอย่างบริสุทธิ์ผุดผ่อง
ส่วนมารดาโดยทั่วไป เมื่อคลอดลูกออกมา ตัวของลูกจะเปราะเปื้อนไปด้วยคราบเลือด เป็นต้น

๖. เมื่อเสด็จออกจากพระครรภ์ของพระมารดา จะมีธารน้ำ ๒ สายจากอากาศ คือ ธาร
น้ำร้อนและธารน้ำเย็น สำหรับกระทำอุทกกิจแก่พระโพธิสัตว์และพระมารดา

๗. เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติ ๗ วัน พระมารดาของพระโพธิสัตว์ย่อมสวรรคต เสด็จสู่
สวรรค์ชั้นดุสิต

พระนางมหาปชาบดีโคตรมีผู้เป็นพระน่านาง (มาตุจฉา) ของพระองค์ ซึ่งเปรียบได้กับ
เป็นพระมารดา เพราะเป็นผู้อุปการะมาก คือ ถวายการเลี้ยงดูพระโพธิสัตว์

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในชมพูทวีป ท่ามกลางสังคมที่มีการเลือกปฏิบัติและมีทำที่
ต่อสตรีอย่างเลวร้ายถึงขั้นสูงสุด คำสอนของพระผู้มีพระภาคว่าด้วยเรื่องธรรมชาติอันแท้จริงของ
ชีวิตและความตาย เกี่ยวกับเรื่องกรรมและสังสารวัฏ ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่าง ใหญ่หลวง
เกี่ยวกับทำที่ของสังคมที่มีต่อสตรีในสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคทรงเสนอทัศนะใหม่ เมื่อครั้งที่พระ
เจ้าปเสนทิแห่งแคว้นโกศลทรงผิตห้วงไม่พอพระทัย เมื่อพระนางมัลลิกาประสูติพระราชธิดา โดย
ตรัสกับพระเจ้าปเสนทิเป็นคาถาว่า “มหาบพิตรผู้เป็นใหญ่กว่าปวงชน แท้จริงแม้หญิงบางคนยังดีกว่า
ขอพระองค์จงชูปเลี้ยงไว้เถิด หญิงผู้มีปัญญา มีศีล บำรุงแม่ผัวพ่อผัวดุษฎีเหวตา จงรักภักดีต่อสามียังมี

อยู่ บุรุษผู้เกิดจากหญิงนั้นย่อมแก่แล้ว เป็นใหญ่ในทิศได้ บุตรของภรรยาดีเช่นนั้น ก็ครองราชย์สมบัติได้”^{๓๑}

ไม่มีหลักฐานชัดเจนว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงมีทัศนะเกี่ยวกับการมีพระธิดาอย่างไร จึงทรงไม่เบิกบานพระทัย แต่คงพอสันนิษฐานได้ว่า พระองค์น่าจะทรงมีทัศนะไม่แตกต่างจากสังคมอินเดียในยุคสมัยของพระองค์ นั่นคือการมองว่า เพศหญิงด้อยกว่าเพศชาย มีสติปัญญาและความสามารถด้อยกว่าเพศชาย เป็นต้น หากวิเคราะห์จากคำตรัสลอบของพระผู้มีพระภาค พระองค์น่าจะทรงทราบว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงมีพระดำริอะไรอยู่ในพระทัย จึงทรงตรัสลอบออกมาเช่นนั้น อย่างข้อความที่ว่า “แม้สตรีบางคนก็เป็นผู้ประเสริฐ พระองค์จึงขุบเลี้ยงไว้ สตรีที่มีปัญญา มีศีล ...” สะท้อนถึงว่าพระเจ้าปเสนทิโกศลอาจทรงเชื่อว่า สตรีเป็นคนต่ำต้อย ไม่ประเสริฐเหมือนบุรุษ ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงทรงตรัสให้มองในทางตรงข้าม คือให้มองว่า สตรีบางคนก็เป็นผู้ประเสริฐเหมือนกัน

การดูแคลนความสามารถของสตรีปรากฏในโสภาสูตรว่า ครั้งหนึ่งพระภิกษุณีโสมาเข้าไปในป่า นั่งพักที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่ง มารต้องการให้ภิกษุณีเกิดความหวาดกลัวหลุดจากสมาธิ จึงกล่าวถ้อยคำดูแคลนความสามารถของสตรีว่า “... สตรีมีปัญญาเพียงสองนิ้ว ไม่อาจถึงฐานะอันจะพึงอดทนได้ด้วยยาก ซึ่งท่านผู้แสวงทั้งหลายจะพึงถึงได้ ...” ข้อความนี้ แม้จะเป็นคำกล่าวของมารผู้มีเจตนาจะกลั่นแกล้งให้ภิกษุณีเกิดความหวาดกลัว แล้วละทิ้งสถานที่แห่งนั้นไป เป็นลักษณะคนพาลมาขัดขวางไม่ให้คนทำความดี แต่ก็น่าจะสะท้อนทัศนคติของคนอินเดียสมัยโบราณที่มีต่อความสามารถของสตรีได้พอสมควร โดยเฉพาะทัศนคติที่ว่า สติปัญญาของสตรีมีเพียงสองนิ้ว (ต้นเขิน) และสตรีไม่สามารถบรรลุเป้าหมายที่ต้องใช้ความอดทนสูงได้^{๓๒}

การดำเนินนิสสัยสตรี เรื่องมีอยู่ว่า ในเมืองพาราณสีมีสามีภรรยาคนหนึ่ง มีความเชื่อในลัทธิบูชาไฟ ได้จุดไฟไว้ตั้งแต่บุตรชายเกิดจนถึงอายุได้ ๑๖ ปีแล้วบอกบุตรชายว่าพ่อแม่ได้จุดไฟไว้ตั้งแต่ลูกเกิดเรื่อยมาจนอายุได้ ๑๖ ปี หากลูกปรารถนาจะไปสู่พรหมโลกจงถือไฟเข้าป่าเพื่อบูชาพระอัคนีเทพเจ้า หากต้องการอยู่ครองเรือนจงไปศึกษากับอาจารย์ที่ศาศปาโมกข์ที่กรุงตักกสิลา บุตรชายเลือกที่จะอยู่ครองเรือน จึงไปศึกษาที่กรุงตักกสิลา เมื่อศึกษาจบแล้วกลับมาบ้านเขาถูกมารดาถามว่า ได้ศึกษา “อสาตมนต์”^{๓๓} แล้วหรือยัง เขาตอบว่า ยังไม่ได้ศึกษา มารดาจึงขอร้องให้บุตรชายกลับไป

^{๓๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๗/๑๕๐. (ธิดุสูตร-ว่าด้วยพระธิดา).

^{๓๒} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๖๓/๒๑๘. (โสมาสูตร-สูตรว่าด้วยโสมาภิกษุณี).

^{๓๓} พุ.ชา. เอกก. (ไทย) ๒๗/๖๑/๒๖. (อสาตมนต์ชาตก)

เรียนใหม่อีกครั้ง ความจริงแล้ว “อสาตมนต์” ไม่ได้มีอยู่จริง เป็นเพียงอุบายของมารดาที่ต้องการให้บุตรได้เรียนรู้ลักษณะนิสัยของสตรี เพื่อให้เกิดความเบื่อหน่าย แล้วเปลี่ยนใจจากการอยู่ครองเรือนไปอยู่ป่าบูชาไฟ มารดารู้ดีว่า อาจารย์ทิศาปาโมกข์กำลังปรณินิพัตตุมารดาอายุ ๑๒๐ ปี อยู่ จึงคิดว่าเมื่อลูกกลับไปเรียนใหม่ จะต้องได้รับมอบหมายให้ช่วยดูแลมารดาของอาจารย์ ในขณะที่ดูแลมารดาของอาจารย์อยู่นั้น มารดาของอาจารย์ได้เกิดจิตปฏิพัทธ์ในตัวเขาแบบชั่วสาว จนถึงขนาดวางแผนฆ่าลูกชายของตัวเองเพื่อจะได้อยู่กับคนรัก เมื่อเรื่องนี้ทราบไปถึงอาจารย์ทิศาปาโมกข์ผู้เป็นบุตรชาย บุตรชายได้ทราบว่ามารดาถึงคราวที่จะหมดอายุขัยแล้ว จึงวางแผนกับศิษย์ว่า ให้สร้างหุ่นอาจารย์เท่าตัวจริงไปวางไว้บนที่นอน เมื่อมารดาเข้าไปในห้องนอนพบว่า บุตรชายกำลังนอนหลับอยู่ จึงเอาขวานฟันลงที่คอ เมื่อฟันแล้วจึงทราบว่าสิ่งที่ฟันนั้นเป็นท่อนไม้ บุตรชายซึ่งคอยดูเหตุการณ์อยู่ ได้ถามขึ้นว่า คุณแม่กำลังทำอะไร มารดารู้สึกตกใจว่า ตนถูกหลอกเสียแล้ว ด้วยความรู้สึกอับอาย จึงทำให้มารดาสิ้นใจเสียชีวิตในวันนั้น ภายหลังประกอบพิธีศพของมารดาเสร็จเรียบร้อยแล้ว อาจารย์จึงเฉลยให้ศิษย์ฟังว่า อสาตมนต์ ไม่ได้มีจริงหรอก ที่มารดาของเธอให้มาเรียนอสาตมนต์นั้น เป็นเพียงอุบายที่จะให้เรียนรู้ลักษณะนิสัยที่ไม่ดีของผู้หญิง เพื่อจะได้เปลี่ยนใจจากการอยู่ครองเรือนไปอยู่ป่าบูชาไฟเท่านั้น เมื่อเดินทางกลับบ้านมาณพหุณุมฤกมารดาถามว่า ได้เรียนรู้ อสาตมนต์แล้วหรือยัง เขาตอบว่า ได้เรียนเรียบร้อยแล้ว มารดาถามต่อไปว่า เลือกที่จะอยู่ครองเรือน หรือจะไปอยู่ป่าบูชาไฟ เขาตอบว่า ขอเลือกเข้าไปอยู่ป่าบูชาไฟดีกว่า เพราะเขาได้เรียนรู้จากประสบการณ์ตรงแล้วเกี่ยวกับลักษณะนิสัยที่ไม่ดีของผู้หญิงแล้ว สุดท้ายเขาได้กล่าวข้อความหนึ่งว่า “ขึ้นชื่อว่าหญิงในโลกนี้ ไม่น่ายินดี เพราะหญิงเหล่านั้น ไม่มีเขตแดน มีแต่ความกำหนัด คึกคะนองไม่มีเลือก เหมือนกับไฟที่ไหม้ทุกสิ่งทุกอย่าง ข้าพเจ้าจักละทิ้งหญิงเหล่านั้นไปวชเพิ่มพูนวิเวก”^{๓๔}

ข้อความนี้ แม้เป็นเพียงประสบการณ์ส่วนตัวของมาณพหุณุมฤกที่ได้เห็นลักษณะนิสัยของผู้หญิงเพียงคนเดียวเท่านั้น ซึ่งไม่สามารถสรุปเป็นการทั่วไปได้ว่า ผู้หญิงทุกคนต้องมีลักษณะนิสัยอย่างนี้ แต่ก็สะท้อนถึงค่านิยมความเชื่อของคนอินเดียสมัยโบราณได้เหมือนกัน เพราะการที่มารดาของมาณพออกอุบายให้ลูกชายไปอยู่กับอาจารย์ เพื่อจะได้เรียนรู้ลักษณะนิสัยอันไม่ดีของผู้หญิงนั้น แสดงว่ามารดามีความเชื่ออยู่ก่อนแล้วว่า ลักษณะนิสัยของผู้หญิงเป็นอย่างไร อย่างไรก็ตาม แม้เรื่องนี้จะปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา แต่ก็ยังเป็นเพียงเรื่องเล่าเกี่ยวกับเหตุการณ์ในครอบครัวหนึ่ง ที่อยากให้บุตรชายได้เรียนรู้โลกแห่งการครองเรือนจากชีวิตจริง เพื่อจะได้ออกไปอยู่ป่าบูชาไฟเท่านั้น

^{๓๔} พ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๖๑/๒๖

เราไม่สามารถยึดเอาประสบการณ์ส่วนตัวเฉพาะกรณีของมาณพหนุ่ม มาเป็นทัศนะโดยรวมของพระพุทธศาสนาได้

พระผู้มีพระภาคทรงให้เกียรติสตรีเป็นอย่างมากและสำนึกในบุญคุณของพระพุทธรามารดาเสมอ เพราะมารดาเป็นบุคคลที่ทำให้เราเกิดมาเพื่อได้ทำความดี ถึงแม้ว่าพระพุทธรามารดาจะไม่ได้เป็นผู้เลี้ยงดูพระองค์ แต่ก็ทรงเป็นผู้ให้กำเนิดและเมื่อพระองค์ทรงตรัสรู้แล้ว พระองค์ก็ทรงเสด็จไปโปรดพระพุทธรามารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พระพุทธรองค์ได้ทรงแสดงพระอภิธรรมแก่พระพุทธรามารดาตลอด ๓ เดือน มิได้หยุดพักเลย ในเวลาถัดมาก็ทรงเนรมิตพระพุทธรเจ้าองค์แทน (พุทธรนิมิต) ให้แสดงพระอภิธรรมแทน พระองค์ทรงแสดงอภิธรรมโปรดพระพุทธรามารดาตลอดพรรษากาล เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงแสดงสัตตปรกณภิธรรมเทศนาจบลง องค์พระสิริมหาเมธาเทวบุตรพระพุทธรามารดา ได้ฟังธรรมจนดวงตาเห็นธรรมแล้ว ทรงบรรลุโสดาปัตติผลในที่สุด ประกอบด้วยนัย ๑ พันบริบูรณ์ ส่วนเทพนอกนั้นอีกจำนวนมาก ก็ได้บรรลุผลตามสมควรแก่อุปนิสัยแห่งตน^{๓๕} จึงนับได้ว่า แม้แต่พระผู้มีพระภาคก็ยังทรงยกย่องสตรีในฐานะที่เป็นพระพุทธรามารดา เป็นผู้อยู่เบื้องหลังความสำเร็จของพระองค์และทรงปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างของความกตัญญูกตเวทีต่อมารดาบิดาอย่างหาที่เปรียบมิได้^{๓๖}

ข) สตรีในฐานะ แม่ โดยทั่วไป

ในสมัยพุทธกาล การมีลูกถือว่าเป็นมงคลสำหรับผู้หญิงที่เป็นแม่และเป็นมงคลแก่ตระกูล ดังนั้น หญิงที่แต่งงานแล้ว แต่ไม่สามารถมีลูกได้ ถือว่าไม่เป็นมงคลแก่ตระกูลของสามี หญิงที่มีสามีแล้วทุกคน ไม่ว่าจะเป็นคนยากจน หรือคนร่ำรวย ย่อมปรารถนาที่จะมีลูก เมื่อไม่สามารถมีลูกได้ ก็พยายามทำทุกวิธีเพื่อให้มีลูก เช่น การหายา มารับประทานเพื่อให้มีลูก ทำการอันเป็นมงคลต่าง ๆ อ้อนวอนบูชาเทพเจ้าเพื่อให้ได้ลูกมาเกิดกับตนและเมื่อมีลูกแล้ว ยังมีความต้องการมีหลานเพื่อสืบตระกูลต่อไปอีก วนเวียนอยู่เช่นนี้

ในฐานะแม่ ย่อมปรารถนาที่จะมีลูก เพราะต้องการให้ลูกทำสิ่งต่าง ๆ ให้แก่แม่บ้าง ซึ่งแม่มีความปรารถนาที่จะมีลูกเนื่องด้วยสาเหตุ ๕ ประการ ซึ่งปรากฏในปุตตสูตร^{๓๗} กล่าวโดยสรุปคือ

^{๓๕} มูลนิธิพุทธศาสนศึกษา, “ประวัติความเป็นมาของพระอภิธรรม” ในธรรมะเพื่อชีวิต, ฉบับวันขึ้นปีใหม่ ๒๕๕๑, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธศาสนศึกษา วัดบูรณศิริมัตถาราม, ๒๕๕๑), หน้า ๑-๑๖.

^{๓๖} นางวีรณัฐ พรหมจักร, “บทบาทสตรีในพระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาล”, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, วิทยาเขตศรีล้านช้าง, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://stc.mbu.ac.th>.

^{๓๗} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๙/๖๐-๖๑.

๑. ต้องการมีลูกไว้เป็นผู้สืบวงศ์สกุลให้ยั่งยืนต่อไปและเมื่อลูกเติบโตถึงวัยอันสมควร ก็จัดหาคู่ครองให้ เพื่อให้มีลูกหลานสืบสกุลต่อไป

๒. ต้องการให้ลูกเป็นผู้ทำกิจการงานแทนแม่ เมื่อยามที่มีอายุมาก ไม่สามารถประกอบกิจการงานต่าง ๆ ได้ จึงต้องการให้ลูกทำกิจการ หรืออาชีพอันเป็นงานของแม่แทน

๓. ต้องการให้ลูกเป็นผู้ดูแลทรัพย์สินมรดกที่มีอยู่ทั้งหมด ซึ่งเป็นทั้งส่วนของแม่และของพ่อ แม่จะเป็นผู้เก็บรักษาทรัพย์สินมรดกทั้งหมดไว้ให้ลูกเมื่อถึงเวลาอันสมควร แม่ก็จะจัดการยกทรัพย์สินมรดกให้ทั้งหมดและครอบครองไว้ ถ้าปราศจากลูกผู้รับทรัพย์สินมรดกของพ่อแม่แล้ว ทรัพย์สินมรดกเหล่านั้น จะถูกยึดเป็นสมบัติของพระเจ้าแผ่นดินต่อไป

๔. แม่ต้องการให้ลูกได้เลี้ยงดูในยามชรา เพราะร่างกายของแม่ย่อมทรุดโทรมลงตามวัย ร่างกายย่อมอ่อนแอ เจ็บไข้ได้ป่วย ไม่สามารถประกอบกิจการงานได้อย่างตอนเป็นหนุ่มสาว จึงหวังไว้ว่า เมื่อแก่เฒ่าชราลง ก็จะมีลูกหลานคอยดูแล สร้างความอบอุ่นทางใจให้แก่ผู้เป็นแม่ได้

๕. ต้องการให้ลูกบำเพ็ญกุศลให้ยามเมื่อแม่ได้ตายจากโลกนี้ไปแล้ว การบำเพ็ญกุศล ได้แก่ การจัดงานพิธีศพให้ตามประเพณี นอกจากนี้ ยังมีการทำบุญเลี้ยงพระ เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่แม่ที่ได้ล่วงลับไปแล้ว

ดังนั้น แม่ เป็นผู้ที่อยู่ในฐานะที่มีอุปการะมากแก่ลูก ให้การเลี้ยงดู อบรมสั่งสอน สมควรได้รับการยกย่องบูชาจากลูก จากคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาค ได้มีการเปรียบแม่ดังเช่นไฟที่ควรบูชา ในศาสนาพราหมณ์ ไฟถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้น แม่จึงเปรียบเสมือนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ลูกควรให้การเคารพบูชาและในขณะเดียวกัน ไฟย่อมให้ทั้งคุณและโทษ ถ้าแม่ประพฤติปฏิบัติดี ย่อมเป็นตัวอย่างที่ดีของลูก

แม่อยู่ในฐานะเป็นผู้มีพระคุณแก่ลูกอย่างสูงสุด แม่เป็นผู้ที่สมควรได้รับการปรนนิบัติจากลูก เพื่อให้แม่มีความสุขด้วยการพั่วให้คลายร้อน อาบน้ำชำระร่างกายให้แม่ การตอบแทนพระคุณของแม่ด้วยการแบกแม่ไว้บนบ่า การนวดเฟ้นให้แม่คลายปวดเมื่อย การทำให้แม่มีแต่ความสุขความบันเทิงตลอดเวลา ให้การดูแลรักษาแม่ขณะเจ็บป่วย ยังไม่เป็นการทดแทนพระคุณของแม่ทั้งหมด

แม่เป็นผู้ให้ความรัก ความเมตตา กรุณาต่อลูกและแม่คือผู้ลิขิตชีวิตลูก ลูกได้เกิดมาเพราะความรัก ความเมตตา กรุณาของแม่ที่ให้กำเนิดแก่ลูกและให้การเลี้ยงดู อบรมสั่งสอนตั้งแต่เล็กจนเติบโตใหญ่ มอบทรัพย์สินมรดกให้แก่ลูกตามเวลาอันสมควรและจัดหาคู่ครองให้แก่ลูก ดังนั้น แม่จึงเป็นผู้มีพระคุณแก่ลูก พระผู้มีพระภาคได้เปรียบแม่ไว้ ดังนี้

๑. เป็นพระพรหม ในพระพุทธศาสนาเปรียบแม่เสมือนพระพรหม เนื่องจากเป็นผู้ให้กำเนิดและเลี้ยงลูก แม่เป็นผู้มีพรหมวิหาร ๔

๒. เป็นบูรพาจารย์ แม่เปรียบเสมือนครูคนแรกในชีวิตของลูก เพราะแม่เป็นผู้ที่ใกล้ชิดลูกที่สุด แม่สอนให้ลูกดีมีนามจากอกของแม่ สอนให้ลูกกิน นอน เล่น ขับถ่ายเป็นเวลา เมื่อลูกเติบโตขึ้นมา แม่ก็จะสั่งสอนให้ลูกได้รู้สรรพสิ่งในชีวิต ไม่ว่าจะเป็นด้านภาษา ด้วยการหัดให้ลูกพูด หัดให้ลูกท่องจำ เพื่อเตรียมตัวเข้าโรงเรียน สอนให้ลูกรู้จักการวางตัว การอยู่ร่วมกันในสังคม มารยาท วัฒนธรรมประเพณี

๓. เป็นอาหุไนยบุคคล แม่เป็นอาหุไนยบุคคล คือ เป็นบุคคลที่สมควรได้รับการบูชากราบไหว้จากลูก เพราะแม่เป็นผู้ทรงคุณธรรม คือ ให้การเลี้ยงดูอบรมสั่งสอนให้ลูกเป็นคนดีมีศีลธรรม แม่จึงเป็นผู้มีทั้งพระเดชและพระคุณแก่ลูก พระผู้มีพระภาคทรงยกย่องแม่ว่าเป็น อาหุไนยบุคคล

นอกจากนี้ แม่จะต้องเป็นผู้ที่ประกอบด้วยสังคหวัตถุ ๔ คือ ทาน ปิยวาจา อตถจริยา และสมานัตตตา ด้วย

๒) ฐานะสตรีสมัยพุทธกาล

พุทธทาสภิกขุ กล่าวไว้ในหนังสือ “สตรีในฐานะมารดาโลก” โดยสรุปว่า สตรีเป็นสิ่งที่เคยถือกันว่า เป็นทรัพย์สินสมบัติชนิดหนึ่ง ในตอนแรกก็เป็นทรัพย์สินของบิดามารดาที่เลี้ยงไว้สำหรับขายให้แก่บุรุษในตระกูลที่จะมาขอซื้อเอาไป ครั้นผู้เป็นสามีซื้อเอาไปแล้ว ก็ถือเสมือนหนึ่งทรัพย์สิน หรือสัตว์เลี้ยงชนิดหนึ่ง ปราศจากสิทธิ์และเสียงใด ๆ เพราะเชื่อกันว่า สตรีเป็นมนุษย์ที่ไม่มีอะไร ๆ สมบูรณ์เหมือนผู้ชาย จึงไม่ให้การศึกษาแก่สตรี สตรีก็มีอันที่จะเป็นไปในทางเสื่อมเสียมากขึ้น จึงกลายเป็นธรรมเนียมที่ถือกันว่า สตรีไม่ควรถูกยกขึ้นมาเทียมบุรุษ ทุก ๆ อย่างให้อยู่ในอำนาจของฝ่ายชายอย่างเดียว^{๓๘}

ครั้นเมื่อพระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในอินเดีย ท่ามกลางสังคมที่มีการเลือกปฏิบัติและมีท่าทีต่อสตรีอย่างเลวร้ายถึงขั้นสูงสุด คำสอนของพระพุทธองค์ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงเกี่ยวกับท่าทีของสังคมที่มีต่อสตรีในสมัยนั้น พระพุทธศาสนาสอนเรื่องกฎแห่งกรรม บุคคลต้องรับผิดชอบต่อการกระทำและผลของการกระทำของตนเอง ความผาสุกของบิดาและปู่มีได้ขึ้นอยู่กับ การกระทำของบุตรชาย หรือหลานชาย แต่จะต้องรับผิดชอบการกระทำของตน จาก

^{๓๘} พุทธทาสภิกขุ, สตรีในฐานะมารดาโลก, (กรุงเทพมหานคร: กลุ่มพุทธทาสศึกษา มูลนิธิเมตตาธรรมรักษ์, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์), หน้า ๕๗.

หลักฐานที่กล่าวถึงสตรีในคัมภีร์ต่าง ๆ ของพระพุทธศาสนา แสดงให้เห็นว่า สถานภาพของสตรีผู้เป็นบุตรสาว ได้เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดี แม้จะไม่มีหลักฐานแสดงว่า ได้รับการต้อนรับและเป็นที่ยินดี แต่ก็ไม่มีหลักฐานอันแสดงว่า การได้บุตรสาวเป็นความเศร้า ความผิดหวังของครอบครัว การมองบุตรสาวเป็นความกังวล เครื่องถ่วง เครื่องกีดขวางของบิดาก็เริ่มหมดความสำคัญลงไปเรื่อย ๆ หรือแม้จะยังมีอยู่ แต่ก็น้อยลงไป เพราะพระพุทธศาสนาไม่ได้ให้ความสำคัญต่อความเชื่อเรื่องพิธีกรรมที่จำเป็นจะต้องมีบุตรชายเป็นผู้ประกอบพิธีแก่บิดาผู้ล่วงลับ บุตรชาย หรือบุตรสาวจึงไม่แตกต่างกันในการประกอบพิธีกรรมตามศาสนาและความเชื่อ ในสมัยนี้ทั้งบุตรชายและบุตรสาวถือเป็นศูนย์รวมแห่งความรัก ความหวังของพ่อแม่ พระพุทธองค์ทรงเสนอทัศนะใหม่^{๓๕}

พระพุทธองค์ทรงเสนอทัศนะใหม่ที่คานากับทัศนะเดิม โดยแสดงให้เห็นว่า ผู้หญิงและผู้ชายมีความสามารถเสมอกัน บุคคลจะดีได้เพราะความรู้ ความสามารถ การกระทำไม่ใช่ที่เพศและบุตรหญิงอาจดีเสมอ หรือดีกว่าบุตรชายได้ ฐานะของสตรีในสมัยพุทธกาล จัดว่าดีกว่าสมัยก่อนพุทธกาลที่เปรียบสตรีเหมือนวัตถุ หรือสินค้า ไม่มีสิทธิเสรีภาพที่จะจัดการกับชีวิตของตน ตามหลักฐานในพระไตรปิฎก มีกรณี que แสดงให้เห็นว่า สตรีได้รับอนุญาตให้มีเสรีภาพขึ้นบ้าง การแต่งงานเริ่มเป็นสิ่งที่ไม่จำเป็นสำหรับหญิงสาว ความคิดเรื่องการแต่งงาน เริ่มเปลี่ยนไปจากประเพณีความเชื่อถือเดิมที่จำเป็นต้องประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและฉลองอย่างเอิกเกริกภายใต้พระพุทธศาสนา การแต่งงานจะไม่มีพิธีกรรมเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ แต่กลายเป็นเรื่องทางการบ้านการเมือง ไม่ใช่เรื่องทางศาสนา นอกจากนี้ การที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้สตรีบวช ก็เป็นการปูทางเพื่อเสรีภาพทางศาสนาอย่างสมบูรณ์ให้แก่สตรี นับเป็นความสำเร็จอย่างแท้จริง เพราะการยอมรับสตรีเข้าในหมู่สงฆ์เป็นการเปิดโอกาสให้สตรีนับถือศาสนาและประกอบพิธีกรรมทางศาสนาได้โดยตนเอง ไม่ต้องพึ่ง หรือขึ้นอยู่กับผู้อื่นในการจะเข้าถึงจุดหมายในทางศาสนา สตรีในทัศนะของพระพุทธศาสนา จึงมีเสรีภาพที่จะดำเนินชีวิตอย่างอิสระและสามารถลิขิตชีวิตตนเองได้ พระพุทธศาสนานอกจากจะช่วยให้สตรีมีส่วนร่วมในชีวิตพรหมจรรย์ ยังช่วยยกสถานภาพสตรีในทางโลก (ฆราวาส) ให้สูงขึ้นด้วย

การที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้สตรีบวชเป็นภิกษุณี เป็นการยกระดับของสตรีขึ้นอย่างมาก ทั้งยังเป็นการยกสถานภาพของสตรีโดยตรง การยอมรับว่า สตรีมีศักยภาพที่จะบรรลุธรรมได้เท่าเทียมกับผู้ชาย จุดนี้เองที่เป็นจุดเด่นของพระพุทธศาสนา ศาสนาพุทธจึงเป็นศาสนาที่เปิดโอกาสให้ผู้หญิงได้มีสิทธิ ทั้งในสังคมและในระดับวิญญาณ โดยมีบทบาทสำคัญในการให้

^{๓๕} ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ชาญเสน, การพัฒนาสตรีในพระพุทธศาสนา, กรุงเทพมหานคร: บริษัทส่องสยาม จำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๖.

อิสรภาพทางจิตวิญญาณแก่ผู้หญิงและมีความชัดเจนขึ้น เมื่อเปรียบเทียบกับผู้หญิงในสังคมของศาสนาพราหมณ์ พุทธศาสนายอมรับว่า ผู้หญิงมีความสามารถเท่าเทียมผู้ชาย ในการทำงานที่บรรลุนิยามเช่นเดียวกัน โดยการปฏิบัติธรรมนั้น ไม่มีการแบ่งแยกเพศสถานะ

ภายหลังจากผู้หญิงบวชแล้ว ผู้หญิงมีความสามารถในการดำรงชีวิตเป็นนักบวช เป็นนักพรต ได้เท่าเทียมกับผู้ชาย ความสามารถในการเป็นผู้สืบศาสนา ก็ทำได้เท่าเทียมภิกษุ ว่าเลิศทางปัญญา เลิศในการสั่งสอน ก็ทรงยกย่องภิกษุณีเหมือนกันว่า องค์นี้เป็นผู้เลิศทางรักษาพระวินัย องค์นี้เป็นผู้เลิศทางปัญญา เป็นผู้เลิศทางระลึกชาติ เป็นต้น จะเป็นได้ว่า ภิกษุและภิกษุณี จะได้รับการยกย่องเสมอภาคกัน^{๔๐}

การยกระดับสถานภาพของผู้หญิง ถือเป็นความเปลี่ยนแปลงในสังคมอินเดีย เป็นความสำเร็จขั้นพื้นฐานของพระพุทธศาสนา ในการยอมรับผู้หญิงว่า มีความสามารถเท่าเทียมผู้ชาย ถือเป็นก้าวเข้าสู่สิทธิมนุษยชนโดยปราศจากอคติในทางเพศ พระพุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาที่ให้สิทธิความเสมอภาคระหว่างผู้ชายกับผู้หญิงอย่างเท่าเทียมกัน ผู้หญิงอินเดียในสมัยนั้น จึงมีอิสระที่จะตัดสินใจและเลือกปลายทางชีวิตของตน โดยการมีสิทธิที่จะเข้าถึงการหลุดพ้นทางจิตวิญญาณ ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งพระพุทธศาสนาถือว่า ผู้ชายและผู้หญิงมีสิทธิเท่าเทียมกันที่จะหลุดพ้นทางจิตวิญญาณได้โดยไม่มีการแบ่งแยกทางเพศ ดังนั้น ผู้หญิงในสมัยพุทธกาลจึงมีความเป็นอิสระและพร้อมที่จะเข้าร่วมในกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาต่าง ๆ มากขึ้นและพระพุทธศาสนายอมให้มีการเปลี่ยนแปลงในกิจกรรมด้านผู้หญิงและไม่ให้ความสำคัญในพิธีกรรมการบวชสาว ซึ่งเป็นการปฏิบัติของศาสนาพราหมณ์

โครงสร้างของพระพุทธศาสนาจึงมีความแตกต่างจากความเชื่อตามวัฒนธรรมประเพณีของศาสนาพราหมณ์ในอินเดียโบราณที่ว่า การประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ที่สามีและภรรยาจะต้องทำพิธีกรรมร่วมกัน หรือความเชื่อที่ว่า พ่อแม่จะได้ขึ้นสวรรค์ ก็ด้วยการอาศัยพิธีกรรมที่บุตรชายทำให้ กฎเกณฑ์เหล่านี้ เป็นการบังคับให้ผู้หญิงจะต้องแต่งงานเพื่อให้มีสิทธิประกอบพิธีกรรมร่วมกับสามีและจะต้องมีบุตรชายเพื่อที่บุตรชายจะได้พาเธอและสามีไปเกิดในสวรรค์ได้^{๔๑}

แต่พระพุทธศาสนา มิได้ให้ความสำคัญกับพิธีกรรม หรือการบวชสาว ทำให้ผู้หญิงเป็นอิสระจากกฎเกณฑ์ของศาสนาและสังคมในสมัยนั้นและสามารถที่จะหลุดพ้น หรือบรรลุนิยามได้ด้วย

^{๔๐} พระมหากมล ถาวโร (มิ่งคำม), “สถานภาพของสตรีในพระพุทธศาสนา”, หน้า ๕๒-๕๓.

^{๔๑} ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, **มรดกสตรีในพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสามัคคีสาส์น จำกัด, ๒๕๒๘), หน้า ๒๐.

ตนเอง โดยไม่ต้องพึ่งพาสามีและบุตรชาย เป็นการที่พระพุทธศาสนาแสดงให้เห็นว่า ผู้หญิงมีความสามารถเท่าเทียมผู้ชายในการที่เข้าถึงการหลุดพ้น อันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา นั้นย่อมแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนายอมรับมานานแล้วว่า ผู้หญิงและผู้ชายต่างมีความสามารถและมีสิทธิเท่าเทียมกัน โดยไม่เลือกเพศ หากพิจารณาถึงสตรีที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา สามารถแบ่งได้เป็นสองพวก กลุ่มแรกคือ “ภิกษุณี” ซึ่งเป็นสตรีที่เลื่อมใสและอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีได้มาจากชนชั้นใดชนชั้นหนึ่ง แต่มาจากทุกชนชั้นวรรณะทางสังคมอินเดีย ซึ่งแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาเปิดกว้างสำหรับสตรีโดยทั่วไป ทำให้สตรีทุกชนชั้นวรรณะมีความเสมอภาคเท่าเทียมกันในทางพระพุทธศาสนา เพราะทุกคนจะต้องปฏิบัติตามพระธรรมวินัยเดียวกัน และจะได้รับการปฏิบัติต่อในฐานะเสมอกันและพวกที่สอง คือ “อุบาสิกา” ซึ่งเป็นฝ่ายสนับสนุนคณะสงฆ์เพื่อให้ดำรงพระพุทธศาสนาและสามารถดำเนินต่อไปได้สังคมได้อย่างราบรื่น

การยอมรับให้สตรีทุกชนชั้นวรรณะมาแสวงหาความหลุดพ้นทางจิตวิญญาณ ถือเป็นการส่งเสริมเสรีภาพและความเป็นปัจเจกบุคคลของสตรีได้โดยตรง ซึ่งพระพุทธศาสนาได้ยอมรับ เรื่องนี้มานานแล้ว โดยไม่แบ่งแยกชนชั้นวรรณะและเพศ อันให้ความสำคัญอย่างเท่าเทียมกันกับภิกษุ ที่จะช่วยกันส่งเสริมและเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง ซึ่งแต่ละฝ่ายต่างมีหน้าที่ช่วยเหลือสนับสนุนซึ่งกันและกัน ซึ่งเป็นที่ยอมรับว่า สตรีก็สามารถเข้าใจธรรม บรรลุมรรคผลและแสดงธรรมได้^{๔๒}

การที่พระพุทธเจ้าทรงยอมรับว่า “ผู้หญิงมีศักยภาพในการบรรลุธรรมเช่นเดียวกับผู้ชาย เป็นจุดหักเหสำคัญที่แตกต่างไปจากค่านิยมและความเชื่อของอินเดียในสมัยนั้น” และพระองค์ยังเห็นว่า “ผู้หญิงจะต้องยอมรับความคิดที่ว่า การปฏิบัติธรรมของผู้หญิงมีค่าเท่ากับผู้ชาย” หากสามารถปรับค่านิยมในเรื่องคุณค่าทางจิตวิญญาณของผู้หญิงได้ ผู้หญิงสามารถมีบทบาทในการสร้างสรรค์โลก ที่มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างมีศักดิ์ศรี ในการยืนยันถึงความต้องการและศักยภาพของผู้หญิงแท้จริงนั้น คือ ความยุติธรรมในสังคม

การที่เราเป็นมนุษย์ เรามีหน้าที่ที่จะต้องรับผิดชอบดูแลเพื่อนบ้านของเราว่า มีปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญต่อชีวิตหรือไม่ ชาวพุทธมีหน้าที่ที่จะต้องพิจารณาว่า สหธรรมิกของชาวพุทธ มีโอกาสในการแสวงหาการปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธศาสนาหรือไม่ ประเด็นเรื่องผู้หญิงในพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องของความยุติธรรมในสังคมที่แสดงถึงความไม่เสมอภาคระหว่างสิทธิและ

^{๔๒}

ประคอง สิงหนาทนิตริภ, “บทบาทของแม่ชีไทยในการพัฒนาสังคม”, วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต, คณะสังคมศาสตร์ (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๖), หน้า ๑.

โอกาสของชายและหญิงชาวพุทธ ทั้ง ๆ ที่คำสอนของพระพุทธองค์เป็นสากลและมีความเสมอภาค แก่มนุษย์โดยสิ้นเชิง แต่สภาพความเป็นจริงชายและหญิง ในพระพุทธศาสนายังแตกต่างกันอยู่ เป็น ความแตกต่างที่ไม่เท่าเทียม

๓) ฐานะสตรีหลังพุทธกาล

ในสมัยพุทธกาล สตรีที่อยู่ในครอบครัวมีฐานะไม่ดี ก็ต้องทำงานช่วยสามีหา เลี้ยงลูกและต้องทำงานบ้านและดูแลลูก ในทางตรงกันข้ามก็ไม่ปรากฏว่า พระพุทธเจ้าทรงห้าม ผู้ชายทำงานบ้านและดูแลลูก จะเห็นได้ว่า การเป็นพรหม เป็นบูรพาจารย์ บุรพเทพและอาหุเนยย บุคคลนั้น เป็นทั้งมารดาและบิดา บิดาก็สอนและอบรมบุตรในส่วนของความเป็นชาย ศิลปะ วิทยาการต่าง ๆ อย่างผู้ชาย มารดาก็อบรมในส่วนของความเป็นหญิง ทั้งชายและหญิงมีฐานะเท่า เทียมกัน ลูกต้องการทั้งบิดาและมารดา ไม่ใช่ต้องการคนเพศชายและเพศหญิงที่ออกจากบ้านไปหา เงินให้ใช้อย่างเดียว ซึ่งก็เห็นกันในปัจจุบันว่า ครอบครัวประเภทนี้ เป็นครอบครัวที่ถูกมักจะ กลายเป็นเด็กมีปัญหา หรือเสียคน เพราะลูกขาดสิ่งที่เขาไม่อาจจะเอาเงินไปซื้อหาจากที่ใดได้^{๔๓}

คำสอนทางพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นท่ามกลางสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมของอินเดีย ที่ให้ความสำคัญแก่ผู้ชายในการเป็นผู้นำครอบครัว บทบาทในการทำงานนอกบ้านเพื่อหารายได้เข้า ครอบครัว จึงเป็นหน้าที่ของผู้ชาย ส่วนสตรีมีหน้าที่ดูแลความเรียบร้อยในครอบครัว เช่น งานบ้าน เลี้ยงดูบุตรธิดา ดูแลบิดามารดาของสามี งานดูแลครอบครัวเป็นงานที่มีความสำคัญไม่น้อยกว่างาน นอกบ้านเหมือนกัน ในการสร้างครอบครัวให้มีความเป็นปึกแผ่น เมื่อบทบาทของผู้คนในสังคมถูก หล่อหลอมให้เป็นมาอย่างนี้ พระพุทธศาสนาไม่มีสิทธิ์ที่จะไปเปลี่ยนแปลงอะไรได้ สิ่งที่ได้ทำใน ขณะนั้น คือ เสนอหลักธรรมเพื่อให้นำไปใช้ปฏิบัติในหน้าที่นั้น ๆ ให้สมบูรณ์ที่สุดเท่าที่จะทำได้

สิ่งแวดล้อมทางสังคมปัจจุบันเปลี่ยนไปมาก บทบาทของคนในสังคมก็เปลี่ยนตามไป ด้วย บุรุษออกไปทำงานนอกบ้านคนเดียวไม่เพียงพอต่อการเลี้ยงครอบครัว ความจำเป็นทาง เศรษฐกิจ จึงมีส่วนผลักดันให้สตรีต้องออกไปทำงานนอกบ้าน ประกอบกับสตรีได้มีโอกาสศึกษาใน ระดับสูง ๆ และได้พัฒนาตัวเองในทุก ๆ ด้าน จึงทำให้สตรีต้องการใช้ความรู้ความสามารถที่ตัวเองมี อยู่เพื่อรับใช้สังคมในวงกว้าง พระพุทธศาสนาได้นำเสนอหลักธรรมที่จะทำให้ประสบความสำเร็จใน การทำงาน ที่สามารถนำไปใช้ทุกกาลเทศะและใช้ได้โดยไม่จำกัดเพศ

^{๔๓} พระมหากมล ถาวโร (มั่งคำมี), “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของสตรีในพระพุทธศาสนา: ศึกษา เฉพาะกรณีบทบาทของสตรีในสังคมไทยปัจจุบัน”, หน้า ๑๔๗.

สตรีภายใต้พระพุทธศาสนา จึงมีอิสระและพร้อมที่จะเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนาต่าง ๆ มากขึ้น พวกเขาพากเพียรให้ได้บรรลุหรือหัตถผล ลักษณะนี้เป็นลักษณะทั่วไปของสังคมทางศาสนาของอินเดียและพระพุทธศาสนาก็ไม่มีข้อยกเว้น พระผู้มีพระภาคจึงทรงประกาศพระธรรมแก่ประชาชนทั้งชายและหญิงโดยทั่วไป^{๔๔}

มีการศึกษาในแง่ความเสมอภาคระหว่างชายหญิง โดยใช้เงื่อนไขทางสังคมและเศรษฐกิจเป็นตัวกำหนดฐานะของสตรีและปรากฏว่า ส่วนใหญ่มักให้ข้อสรุปว่า สตรียังไม่สามารถจะเข้าถึงฐานะเช่นเดียวกับบุรุษได้ เนื่องจากหลังคำสอนทางศาสนาได้ปิดกั้นหนทางสำหรับสตรี^{๔๕} แต่ในปัจจุบัน สังคมให้เกียรติและโอกาสสตรีมีฐานะเท่าเทียมกับบุรุษในการทำงานหลายด้าน เด็ก ผู้หญิง และผู้ชาย มีสิทธิเท่าเทียมกันในการศึกษา ทั้งในระดับโรงเรียนและระดับมหาวิทยาลัย ภายในครอบครัวของผู้หญิงก็เป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป ในความเชื่อของพระพุทธศาสนานั้น มารดาเป็นพรหมของบุตรด้วย ความเชื่อดังกล่าว ก็เป็นการช่วยยกฐานะของผู้หญิงขึ้นเช่นกัน

พระพุทธศาสนาไม่ได้เลือกชั้นวรรณะ หรือเลือกว่าชาย หรือหญิงที่สามารถบรรลุธรรมหรือเป็นบัณฑิตได้ สตรีสามารถเป็นบัณฑิตได้เช่นเดียวกันกับบุรุษ ศักยภาพในการพัฒนาตนเองนั้น สตรีย่อมมีความสามารถไม่ยิ่งหย่อนน้อยกว่าบุรุษ เพราะการที่สตรีถูกบีบคั้น หรือกำหนดให้อยู่ในกรอบมากเท่าใด ย่อมเป็นการให้สตรีเหล่านั้นมีการพัฒนาตนเองเท่าเทียมกับบุรุษมากขึ้นเท่านั้น

ในพระพุทธศาสนา สตรีและบุรุษมีหน้าที่และบทบาทที่แตกต่างกัน ความแตกต่างกันนี้ได้ปรากฏอย่างชัดเจนในรูปแบบของบทบาทและหน้าที่แห่งการครองเรือน พระผู้มีพระภาคได้ทรงแนะนำถึงหน้าที่และบทบาทของสตรีในฐานะภรรยาที่พึงปฏิบัติต่อสามีไว้ ๕ ประการ คือ จัดงานบ้านให้เรียบร้อย สงเคราะห์ญาติมิตรทั้งสองฝ่ายด้วยดี ไม่ประพฤติผิดใจ รักษาทรัพย์สมบัติที่สามีหามาได้ ขยันไม่เกียจคร้านในการทำงานทั้งปวง ทั้งนี้เพราะพระองค์ทรงตระหนักชัดว่า ความสงบสุขและความสามัคคีภายในครอบครัวนั้น ส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับสตรีและพระองค์ก็ไม่ได้ทรงแสดงหน้าที่และบทบาทเฉพาะแต่สตรีเท่านั้น แม้หน้าที่และบทบาทของบุรุษในฐานะสามีที่พึงปฏิบัติต่อภรรยา พระองค์ก็ทรงแสดงไว้ด้วยหลัก ๕ ประการเช่นกันคือ ยกย่องให้เกียรติสมกับฐานะที่เป็นภรรยา ไม่ดู

^{๔๔} ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, **มาตสตรีในพระพุทธศาสนา**, หน้า ๑.

^{๔๕} อำพร หวังใจธรรม, “การศึกษาเปรียบเทียบสถานภาพสตรีในพุทธศาสนาและอิสลามเฉพาะกรณีชาวไทยพุทธและสตรีชาวไทยมุสลิม”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๒), หน้า ๒๐.

หมิ่น ไม่ประพจน์นอกใจ มอบความเป็นใหญ่ในงานบ้านให้ หาเครื่องประดับมาให้เป็นของขวัญตามโอกาส

พระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญเพียงเฉพาะหน้าที่และบทบาทของบุรุษเท่านั้น แม้หน้าที่และบทบาทของสตรี ก็ให้ความสำคัญเช่นกัน อย่างไรก็ตามแม้ว่าหน้าที่และบทบาทของบุรุษและสตรีในพระพุทธศาสนาจะแตกต่างกัน แต่พระพุทธศาสนาก็ถือว่า สตรีและบุรุษเสมอเหมือนกัน ในศักยภาพและสติปัญญาแห่งการตรัสรู้ธรรม

ในปัจจุบัน มีสตรีจำนวนมากเกิดศรัทธาปรารถนาจะออกบวชเป็นพระภิกษุณีเหมือนอย่างสตรีในครั้งพุทธกาล แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า ในพระพุทธศาสนาฝ่ายนิกายเถรวาทอย่างในศรีลังกา เมียนมาร์ (พม่า) ไทย ลาวและกัมพูชา (เขมร) ไม่มีภิกษุณีสืบสายเหลืออยู่ คงมีอยู่แต่เฉพาะในฝ่ายนิกายมหายาน ซึ่งนับถือกันอยู่ในไต้หวัน ญี่ปุ่น เกาหลี ความจริงแล้ว ตั้งแต่พ.ศ. ๒๓๘ เป็นต้นมา^{๔๖} ถือว่า ภิกษุณีสงฆ์ได้มั่นคงและแพร่หลายอยู่เกาะลังกาและดูเหมือนว่า นอกจากอินเดียแล้ว ก็มีในศรีลังกาเท่านั้นที่มีภิกษุณีสงฆ์อยู่ จกระทั่งมาถึง พ.ศ. ๑๖๑๔ ได้เกิดสงครามแย่งชิงอำนาจขึ้นรุนแรงที่ศรีลังกา ระหว่างชนเผ่าสิงหลซึ่งนับถือพระพุทธศาสนากับชนเผ่าทมิฬ ผลปรากฏว่า ชนเผ่าทมิฬชนะ ได้ครองอำนาจและเบียดเบียนพระภิกษุสงฆ์ จนกระทั่งแทบไม่มีพระภิกษุสงฆ์เหลืออยู่เลย เหตุการณ์ครั้งนั้น ชวนให้สันนิษฐานว่า น่าจะเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้พระภิกษุณีสงฆ์สูญสิ้นไปจากลังกาและสูญสิ้นไปจากพระพุทธศาสนาฝ่ายนิกายเถรวาท เพราะในครั้งนั้น พระภิกษุณีสงฆ์มีอยู่แต่ในลังกาเท่านั้น ในประเทศอื่น ๆ หรือแม้แต่ในอินเดีย ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดของพระภิกษุณีสงฆ์ ก็ไม่มีเหลืออยู่แล้ว ฉะนั้น เมื่อพระภิกษุที่ลังกาสูญสิ้น ก็เป็นอันสูญสิ้นทั้งหมดไปโดยปริยาย

๑.๕ สรุป

ความเป็นมาของสตรีนับตั้งแต่สมัยก่อนพุทธกาล สมัยพุทธกาลและตลอดจนสมัยหลังพุทธกาล สถานภาพ บทบาท สิทธิ เสรีภาพและหน้าที่ของสตรี มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงด้านสถานภาพ สิทธิ เสรีภาพที่ได้รับจากพระพุทธศาสนา ถือได้ว่าการที่มีภิกษุณีเกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา ทำให้สตรีในสังคมอินเดียโบราณได้รับอานิสสรครั้งนี้ด้วย คือ สตรีได้รับการยกย่องให้มีสิทธิ เสรีภาพ เท่าเทียมกับบุรุษ เพราะสังคมสงฆ์ของพระพุทธศาสนา ไม่การแบ่งแยกชนชั้น ทุกรูปทุกนามมีสิทธิ เสรีภาพเท่าเทียมกัน

^{๔๖} บรรจบ บรรณรุจิ, ภิกษุณี: พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๒๙๔.

พระผู้มีพระภาคตรัสสอนสตรีให้มีบทบาทรับภาระพระพุทธศาสนาและพัฒนาตนเองตามหลักศาสนาไปพร้อม ๆ ฤๅษีและอุบาสก ถึงแม้จะมีข้อจำกัดทางร่างกายหลายอย่างก็ตาม แต่ก็ทำหน้าที่รับผิดชอบและภาระงานทางพระพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดีและบทบาทของสตรีในพระพุทธศาสนาได้รับการยอมรับเป็นอย่างดี สตรีมีบทบาทมิได้ด้อยไปกว่าบุรุษ ในเรื่องการเป็นผู้ถวายทาน อุปลัมภ ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เป็นผู้ปฏิบัติธรรมและเผยแผ่ธรรม แม้บทบาทของสตรีจะโดดเด่นในด้านการถวายทาน ทำให้ทราบว่า ทุกครั้งที่มีการถวายทานก็มักจะมีการปฏิบัติธรรมควบคู่ไปด้วยเสมอ เช่น นางวิสาขา มีบทบาทในการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา คอยช่วยเหลืออำนวยความสะดวกให้แก่ภิกษุ ภิกษุณี รวมทั้งสามเณรและสามเณรี ได้ปฏิบัติธรรมได้อย่างสะดวก ไม่ลำบากด้วยปัจจัย ๔ คือ จีวร บิณฑบาต ที่พักอาศัยและยาที่สำคัญต่อการดำรงชีพ การถวายภัตตาหาร การถวายเครื่องนุ่งห่มอุปโภคและยารักษาโรค ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญต่อการดำรงชีพของพระสงฆ์ เป็นต้น ในฐานะครองสถานภาพของผู้ครองเรือน สตรีก็สามารถศึกษาและปฏิบัติธรรมในส่วนที่เรียกว่า ธรรมบูชา ที่คู่กับอามิสบูชา พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า “อานนทฺ์ ผู้ใดเป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ก็ตาม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบปฏิบัติตามธรรมอยู่ ผู้นั้นย่อมเชื่อว่าสักการะ เคารพนอบน้อม บูชาพระตถาคตด้วยการบูชาที่ประเสริฐสุด เป็นความจริงที่ว่า สตรีในฐานะอุบาสิกา มีส่วนช่วยประคับประคองศาสนาเป็นอย่างมาก ด้วยการอุปถัมภ์บำรุงตั้งแต่สมัยพุทธกาลมาจนถึงสมัยปัจจุบัน เนื่องด้วยพระพุทธศาสนาได้เปิดกว้างให้สำหรับสตรีโดยทั่วไป และทำให้สตรีทุกชนชั้นวรรณะ มีความเสมอภาคเท่าเทียมกันในทางพระพุทธศาสนา มิได้กำหนดให้สตรีต้องอยู่ในกรอบ หรือบทบาทใดบทบาทหนึ่งเท่านั้น สตรีสามารถที่จะปฏิบัติธรรมและทำหน้าที่ในการเผยแผ่ธรรมได้ไม่แตกต่างบุรุษ พระพุทธศาสนาโดยพระพุทธเจ้าและพระพุทธานุภาพได้เปิดโอกาสให้แก่สตรีเข้ามามีส่วนร่วมในทางพระพุทธศาสนาอย่างอิสระ เพื่อนำสาวกไปสู่เป้าหมายคือความหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง

๑.๖ ปัญหาวิเคราะห์ วิพากษ์ประจำบท

๑. พุทธปรัชญามองสตรีอินเดียโบราณไว้อย่างไร? สตรีมีความหมายว่าอย่างไร?
๒. สตรีในสมัยก่อนพุทธกาลแตกต่างทางด้านสถานภาพและบทบาทกับสตรีในสมัยหลังพุทธกาลอย่างไร?
๓. ในทัศนะพระพุทธศาสนานั้น มีความเห็นอย่างไรเกี่ยวกับสตรีเพศ ลองอภิปรายเสนอมาสักสามประเด็น?

๔. ความเป็น “แม่” ในทัศนะพระพุทธศาสนา เชื่อได้เลยว่า เป็นเรื่องสูงส่ง ไหนลองอธิบายมาว่า สูงส่งอย่างไร?

๕. ในแง่มุมของความเป็น “แม่” โดยทั่วไปในสังคมโลก กับความเป็น “แม่” ในความเป็นผู้ให้กำเนิดพระโพธิสัตว์ จะเห็นความแตกต่างหรือไม่? อย่างไร? อธิบายมา???



บทที่ ๒

ฐานะและบทบาทสตรีในสังคม

๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับฐานะและบทบาทของสตรี

บทบาทสำคัญทางสังคมของสตรีในพระพุทธศาสนานั้น ที่ปรากฏชัดเจนคือ บทบาทสตรีที่ปรากฏในทศ ๖ ซึ่งบทบาทในทศ ๖ นั้น เป็นได้ทั้งมารดา ภรรยาและบุตร อีกบทบาทหนึ่งก็คือ บทบาทในการอุปถัมภ์ สนับสนุนพระพุทธศาสนา บทบาทในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ด้านการสนับสนุนอุปถัมภ์ ก็มีการสร้างอารามถวายสงฆ์

พระพุทธองค์มีความคิดเห็นที่เสรีมากกว่าผู้นำของศาสนาอื่น ๆ เพราะพระองค์ไม่ได้ถือว่าสตรีเป็นเพศที่อ่อนแอ มีความสามารถด้อยกว่าบุรุษดังความเชื่อในสมัยของชนในสังคมสมัยนั้น แต่พระองค์กลับปฏิบัติต่อสตรีเช่นเดียวกับบุรุษ โดยมองว่ามีความเท่าเทียมกันในฐานะเป็นสัตว์โลกประเภทเดียวกัน เป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในสังสารวัฏด้วยกัน ยิ่งไปกว่านั้น ความเมตตาที่พระผู้มีพระภาคมีให้ก็คือ พระองค์ต้องการจะช่วยเหลือสัตว์โลก ให้พ้นทุกข์ไม่ว่าจะเป็นบุรุษ หรือสตรี พระองค์ทรงแสดงให้เห็นเป็นตัวอย่างในการปฏิบัติต่อสตรีอย่างยุติธรรม เช่น ทรงให้สิทธิแก่บุรุษและสตรีเสมอกันในการฟังธรรม ทรงประทานคำสอนอย่างเดียวกันในทั้งสองฝ่าย ไม่มีการแบ่งว่าธรรมชนิดใดต้องแสดงแก่เพศใดฝ่ายใด แต่สิ่งที่พระองค์ทรงคำนึงถึงเป็นในทางพิจารณาทางปัญญา ตามความสามารถของผู้ฟังว่าจะรับฟัง หรือสามารถเข้าใจได้หรือไม่มากกว่า การที่พระผู้มีพระภาคทรงให้สิทธิเสรีภาพทางศาสนาในการเข้าเป็นสมาชิกในสังฆมณฑลและทรงประทานธรรมให้แก่ทั้งบุรุษและสตรี ทรงเมตตาและปฏิบัติต่อบุรุษและสตรีอย่างยุติธรรมเสมอภาคกัน จะเห็นว่า เป็นความสำเร็จและเป็นการยกระดับบทบาทของสตรีในสมัยพุทธกาล อันเป็นแนวคิดความเสมอภาคที่สำคัญอย่างหนึ่งที่มีมาก่อนการเกิดแนวคิดสิทธิมนุษยชน

๒.๒ วัตถุประสงค์ในการศึกษา

ต้องการให้นิสิตศึกษาและทราบเกี่ยวกับเรื่องราวเหล่านี้คือ

๒.๑ เพื่อศึกษาความหมายของบทบาท

๒.๒ เพื่อศึกษาบทบาทสตรีในสังคม

๒.๒.๑ เพื่อศึกษาสตรีในฐานะมารดา

๒.๒.๒ เพื่อศึกษาสตรีในฐานะภรรยา

- ๒.๒.๓ เพื่อศึกษาศตริในฐานะลูกสาว
- ๒.๒.๔ เพื่อศึกษาศตริในฐานะลูกสะใภ้
- ๒.๒.๕ เพื่อศึกษาศตริในฐานะหญิงม่าย
- ๒.๒.๖ เพื่อศึกษาศตริในฐานะโสเภณี
- ๒.๒.๗ เพื่อศึกษาศตริในฐานะพุทธสาวิกา
- ๒.๒.๘ เพื่อศึกษาศตริในฐานะผู้ประกาศพระพุทธศาสนา
- ๒.๓ เพื่อศึกษาพิจารณาวิถีทางสังคมเกี่ยวกับสตรีในมาตุคามสังยุต

๒.๓ การวัดผลสัมฤทธิ์ตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา

- ๒.๓.๑ นิสิตเข้าใจความหมายของบทบาท
- ๒.๓.๒ นิสิตเข้าใจบทบาทสตรีในสังคม
 - ๑) นิสิตเข้าใจเรื่องราวของสตรีในฐานะมารดา
 - ๒) นิสิตเข้าใจเรื่องราวของสตรีในฐานะภรรยา
 - ๓) นิสิตเข้าใจเรื่องราวของสตรีในฐานะลูกสาว
 - ๔) นิสิตเข้าใจเรื่องราวของสตรีในฐานะลูกสะใภ้
 - ๕) นิสิตเข้าใจเรื่องราวของสตรีในฐานะหญิงม่าย
 - ๖) นิสิตเข้าใจเรื่องราวของสตรีในฐานะโสเภณี
 - ๗) นิสิตเข้าใจเรื่องราวของสตรีในฐานะพุทธสาวิกา
 - ๘) นิสิตเข้าใจเรื่องราวของสตรีในฐานะผู้ประกาศพระพุทธศาสนา
- ๒.๓.๓ นิสิตเข้าใจมิติทางสังคมเกี่ยวกับสตรีในมาตุคามสังยุต

๒.๔ ประเด็นศึกษามี ดังนี้

๒.๔.๑ บทนำ

สังคมอินเดียในสมัยโบราณ สตรีถูกกดทับด้วยข้อกำหนดในคัมภีร์ที่ถูกเขียนและตราขึ้นเป็นกฎหมาย ข้อบังคับ ดังนั้น สตรีในสมัยโบราณ จึงเปรียบเสมือนประหนึ่งดังของเล่น เครื่องประดับ หรือสินค้าสำหรับบุรุษ อาจกล่าวได้ว่า สตรีประดุจทาสในเรือนที่บุรุษในครอบครัวของอินเดียโบราณสามารถกระทำทารุณกรรม หรือบางเรื่องบางประการที่ขัดต่อศีลธรรมอันดีเป็นอย่างยิ่ง แม้กระทั่งเรื่องการทำร้ายร่างกาย หรือการฆ่าสตรีสักคน ก็ได้ถือว่าเป็นเรื่องใหญ่แต่ประการใด สตรีอินเดียจึงมีสถานภาพด้อยกว่าบุรุษ ในด้านครอบครัว สตรีผู้มิมีบทบาทหน้าที่เป็นมารดา เป็นธิดา หรือเป็นบุตรบุญธรรม เป็นภรรยา เป็นลูกสะใภ้ ล้วนต้องมีความอดทนต่อคนใน

ครอบครัวที่มีความเชื่อตามขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมและประเพณีดั้งเดิมที่สืบทอดกันมาสูงมาก สตรีไม่มีสิทธิในด้านพิธีกรรม บุรุษเท่านั้นเป็นผู้ทำพิธีกรรมทางศาสนา สิทธิ เสรีภาพของสตรีเมื่อเปรียบเทียบกับบุรุษแล้วอยู่ในวงจำกัด เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลก พระผู้มีพระภาคมีหลักการในการเปลี่ยนแปลงแนวคิดและพฤติกรรมที่เคยปฏิบัติมาสำหรับสตรีอินเดีย การกตขีที่เคยกระทำมา พระผู้มีพระภาคได้กำหนดสิทธิของสตรีเสียใหม่ โดยให้ฐานะและโอกาสสตรีได้มีบทบาทและฐานะในสังคม ด้วยการอนุญาตให้สิทธิสตรีในการออกจากเรือนเพื่อบรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุณี สตรีเริ่มมีสิทธิ เสรีภาพและมีการพัฒนาศักยภาพเพิ่มขึ้น เนื่องจากสตรีเริ่มมีการศึกษา มีโอกาสฟังพระธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วประพฤติตนตามหลักอริยสัจสี่สิกขา อธิจิตสิกขาและอภิญญาสิกขา ทำให้สตรีมีคุณธรรมไม่ด้อยไปกว่าบุรุษ อีกทั้งยังสามารถถ่ายทอดหลักธรรมซึ่งเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าให้แก่บุคคลอื่นที่ต้องการฟังธรรมได้เป็นอย่างดี ในสังคมอินเดียสมัยก่อนและช่วงพุทธกาล กล่าวได้ว่า บทบาทและสิทธิของสตรีอยู่ในกรอบและวงที่ถูกจำกัดบทบาทและสิทธิภายใต้อิทธิพลของจารีตประเพณี

“อุบาสิกา” เป็นสาวิกาของพระศาสนา มีสถานะและบทบาทสำคัญ รับภาระการอุปถัมภ์ค้ำชูและรักษาพระศาสนาไม่ด้อยไปกว่าพุทธบริษัทหมู่อื่น พระพุทธเจ้าทรงยกย่องให้สถานภาพเท่าเทียมกันในด้านมีศักยภาพที่จะบรรลุธรรมขั้นสูงสุดได้ เป็นที่ทราบโดยทั่วไปว่าสถานภาพของสตรีในสังคมพราหมณ์ จะถูกกดให้ต่ำกว่าสถานภาพของบุรุษ ทั้งกีดกันและจำกัดบทบาทลงหลายด้าน โดยเฉพาะบทบาทด้านการเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เป็นผู้ผู้นำในสังคม หรือผู้นำในครอบครัว ไม่มีโอกาสเงยหน้าอ้าปากได้ แต่หลังจากที่พระพุทธศาสนาได้อุบัติขึ้นมา พระพุทธเจ้าได้ยื่นให้โอกาสแก่สตรี โดยให้เข้ามาบวชเป็นภิกษุณี หรือหากครองเรือนก็ทำหน้าที่เป็นอุบาสิกา เป็นหนึ่งเสาหลักในจุดศรัทธาที่ค้ำชูพระศาสนา ด้วยโอกาสและศักยภาพนี้ ทำให้อุบาสิกามีบทบาทในพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น^๑

๒.๔.๒ ความหมายของ บทบาท

บทบาท หมายความว่า การทำตามหน้าที่ที่ได้กำหนดไว้ หมายถึง พฤติกรรมที่สังคมกำหนดและคาดหวังให้บุคคลกระทำที่เกี่ยวกับบทบาท ดังนั้น มโนทัศน์ของบทบาท คือ การแสวงหามาตรฐานทางสังคมเพื่อใช้ในการอธิบายถึงพฤติกรรม สถานภาพ เป็นนามธรรม หมายถึง

^๑ ญาณวดี เคลือบมาศและคณะ, “บทบาทของอุบาสิกาในการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา”, วารสารปณิธาน, ปีที่ ๑๘ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๖๕): ๒๖๒.

ตำแหน่งในแต่ละตำแหน่ง จะได้กำหนดบทบาทไว้อย่างไรบ้าง ฉะนั้น เมื่อมีตำแหน่ง ก็ต้องมีบทบาทควบคู่ไปด้วยเสมอ^๒

คำว่า “บทบาท” หมายถึง การทำหน้าที่ หรือพฤติกรรมตามที่สังคมกำหนดสถานภาพ และบทบาทที่จะเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน บุคคลใดจะดำเนินตนตามบทบาทใดนั้น ขึ้นอยู่กับสถานภาพเป็นตัวกำหนด เช่น ผู้ที่มีสถานภาพความเป็นบิดา ต้องดำเนินบทบาทเลี้ยงดู สอนอบรมบุตรให้เป็นคนดี ส่งเสียบุตรให้ได้รับการศึกษาที่สมควรตามวัย ส่วนสถานภาพการเป็นบุตรต้องดำเนินบทบาทเชื่อฟังคำสั่งสอนของบิดาตามารดา ตั้งใจหมั่นเพียรในการศึกษา ช่วยเหลือบิดามารดาในการทำงานตามสมควรแก่วัย^๓

ลักษณะและความสำคัญของบทบาทแยกพิจารณาได้ ๒ ลักษณะ ดังนี้ ๑) บทบาทที่เกิดขึ้นตามสถานภาพโดยกำเนิด หรือสถานภาพที่ถูกกำหนดให้พื้นฐานที่สังคมส่วนใหญ่ยึดเป็นหลักสำหรับสถานภาพประเภทนี้ได้แก่ เพศ อายุ ชาติ กำเนิด เป็นต้น ๒) บทบาทที่เกิดขึ้นตามสถานภาพที่ได้มาจากการแต่งตั้ง หรือตามความสามารถของบุคคลนั้น ๆ ซึ่งเป็นสถานภาพที่ได้มาในภายหลัง เช่น สถานภาพทางการสมรส สถานภาพทางการศึกษา เป็นต้น

๒.๔.๓ บทบาทสตรีในสังคม

พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงสิทธิ หน้าที่ บทบาทและความเสมอภาคของสตรีไว้หลากหลายในพระไตรปิฎกและรวมทั้งมีคำสอนที่เกี่ยวกับการคุ้มครองสตรี ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม การเปรียบเทียบกับข้อความที่สรรเสริญ หรือพูดถึงสตรีในแง่บวกมีมากกว่า พระพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญในการให้อิสรภาพในสังคมของศาสนาพราหมณ์ ผู้ที่ศึกษาพระพุทธศาสนาจากสภาพสังคมในปัจจุบันมักจะกล่าวโจมตีว่า พระพุทธศาสนากดขี่สตรี ไม่ให้ความเสมอภาคเท่าเทียมกันกับบุรุษ เช่นการที่ไม่ยอมให้สตรีบวชตั้งแต่ต้นจริง ๆ แล้วสตรีภายใต้พระพุทธศาสนา มีอิสระและพร้อมที่จะเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ทางศาสนาได้ทุกอย่าง พระพุทธศาสนาไม่มีข้อยกเว้น พระผู้มีพระภาคจึงทรงประกาศพระธรรมแก่ประชาชนทั้งบุรุษและสตรี เพราะตระหนักดีว่า ความแตกต่างระหว่างสตรีและบุรุษโดยแท้จริงแล้วไม่มีความหมาย หรือความสำคัญอะไรเลย เพราะต้องมีความทุกข์ความเดือดร้อนเหมือนกัน ๆ กัน สตรีจึงจัดอยู่ในสถานภาพที่ควรยกย่อง เพราะฐานะที่สำคัญของสตรีก็คือ

^๒ พระมหาณัฐนันท์ อนาลโย (กุลจรัสโกสิน), “บทบาทสตรีในการพัฒนาสังคมตามหลักพุทธศาสนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑), หน้า ๑๑.

^๓ พระสฤทธิ์ สุมโน, “บทบาทสตรีในพุทธศาสนาเถรวาทสมัยพุทธกาล”, *วารสาร มจร. อุบลปริทรรศน์*, ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๓ (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๖๕): ๔๒๖.

ความเป็นมารดาของบุตร พระผู้มีพระภาคนี้เป็นศาสดาองค์แรกที่ทรงประทานเสรีภาพ ความเสมอภาพให้แก่สตรี ตลอดจนประทานอุปสมบทเป็นภิกษุณีได้ เพราะทรงเห็นว่า สตรีนั้นมีความสามารถไม่น้อยไปกว่าบุรุษเลย พระผู้มีพระภาคทรงยอมรับให้สตรีได้บวชในพระพุทธศาสนา ซึ่งในสมัยนั้นผู้หญิงเป็นที่ถูกดูแคลนของสังคมในกรณีที่ว่า ผู้หญิงไม่ควรได้รับการอุปสมบทและไม่อาจจะบรรลุนิพพานได้

คำว่า “บทบาท” หมายถึง การทำหน้าที่ หรือพฤติกรรมตามที่สังคมกำหนด สถานภาพ และบทบาทที่จะเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน บุคคลใดจะดำเนินตนตามบทบาทใดนั้น ขึ้นอยู่กับสถานภาพเป็นตัวกำหนด ดังนี้

๑) สตรีในฐานะมารดา

คำว่า “มารดา” ได้แก่ “แม่” หมายถึง “หญิงในฐานะที่เป็นผู้ให้กำเนิดแก่ลูก” หรือคำที่ถูกเรียกผู้ให้กำเนิดตน”^๔ มารดานั้นมีชื่อเรียกต่าง ๆ กัน ตามลักษณะแห่งการกระทำที่ปรากฏแก่สตรีผู้เป็นมารดา ดังที่โสภณดาบสโพธิสัตว์ เมื่อจะประกาศว่า มารดาเป็นผู้ทำกิจที่ทำได้ยากที่บุคคลอื่น จะทำได้ จึงได้กล่าวว่า

มารดาเมื่อหวังผลคือบุตรจนอบน้อมเทวดา
และไต่ถามถึงฤกษ์ ฤดูและปีทั้งหลาย^๕
เมื่อมารดานั้นมีระดู การตั้งครรภ์จึงมีได้
เพราะการตั้งครรภ์นั้น มารดาจึงมีการแพ้ท้อง
เพราะเหตุนั้น บัณฑิตจึงเรียกท่านว่า สุขหา หญิงผู้มีใจดี^๖
มารดาประคับประคองครรภ์อยู่หนึ่งปีหรือหย่อนกว่าบ้าง
แล้วจึงคลอดบุตร เพราะเหตุนั้น มารดานั้นจึงชื่อว่า
หญิงผู้ให้กำเนิดบุตร เพราะเหตุนี้ บัณฑิตจึงเรียกท่านว่า
ชเนตตี หญิงผู้ยังบุคคลให้เกิด

^๔ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๘๗๖.

^๕ มารดานอบน้อมเทวดา หมายถึงไปทำการนอบน้อมคือบนบานต่อเทวดาว่า “ขอลูกจงเกิดขึ้นแก่เรา” ถาถามถึงฤกษ์ ฤดูและปีทั้งหลาย หมายถึงมารดาต้องการทราบว่ บุตรเกิดในฤกษ์ ฤดูและปีใด จะมีอายุยืนอายุสั้นอย่างไร

^๖ เมื่อมารดานั้นมีระดู หมายถึงเมื่อตอมเลือด (ไข่สุก) เกิดแล้ว ระดูไม่มาตามกำหนด มาได้ชื่อว่า สุขหา หญิงผู้มีใจดี (เพราะในเวลานั้น มารดาจะเกิดความรักในบุตรที่เกิดในท้องของตน)

เมื่อบุตรร้องไห้ มารดาก็ปลอบโยนให้ยินดีได้
ด้วยน้ำนมบ้าง ด้วยการร้องเพลงกล่อมบ้าง
ด้วยการกอดไว้แนบอบบ้าง
เพราะเหตุนี้ บัณฑิตจึงเรียกท่านว่า
โศเสนี หญิงผู้รักบุตรให้รำไรยินดี
จากนั้น เมื่อลมแรงและแดดกล้า
มารดาก็กระทำความรักอย่างจับใจ
มองบุตรผู้ยังเป็นเด็กอ่อนไร้เดียงสา
เพราะเหตุนี้ บัณฑิตจึงเรียกว่า โปเสนี หญิงผู้เลี้ยงดูบุตร
ด้วยรักอันดีที่เป็นทรัพย์ของมารดาที่ดี
เป็นทรัพย์ของบิดาก็ดี
แม้ทรัพย์ทั้ง ๒ มารดาก็คุ้มครองไว้เพื่อบุตรนั้น
ด้วยหมายใจว่า แม้ทรัพย์ทั้ง ๒ นี้พึงเป็นของบุตรของเรา
มารดาเมื่อให้บุตรสำเหนียกว่า
อย่างนี้สิลูก อย่างโน้นสิลูก ย่อมลำบาก
และทราบว่าการของตนเมื่อถึงคราวหนุ่ม
ลุ่มหลงมัวเมาในภรรยาของผู้อื่นอยู่จนตึกตื่นเที่ยงคืน
ไม่กลับมาในเวลาเย็น ก็ย่อมเดือดร้อน ด้วยประการฉะนี้^๗

เหล่านี้เรียกรวมตามกิริยาอาการที่มารดาอนุเคราะห์บุตรตามที่เห็น ๆ กันอยู่ทั่วไป
เป็นบทบาทของแม่ในฝ่ายคติโลก

ฝ่ายคติธรรม มารดามีสถานภาพเป็นชื่อว่า

๑. เป็นพรหมของบุตร
๒. เป็นบูรพาจารย์ของบุตร
๓. เป็นผู้ควรขอ
๔. เป็นผู้อนุเคราะห์หมู่มสัตว์คือบุตร

เพราะเหตุนี้ บัณฑิตพึงน้อมและสักการะ
มารดาและบิดาทั้ง ๒ นั้นด้วยข้าวและน้ำ

^๗ พ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๖๕-๑๗๑/๘๑-๘๒.

ด้วยผ้านุ่งผ้าห่มและที่นอน ด้วยการอบตัวและอาบน้ำให้
และด้วยการล้างเท้าทั้ง ๒ ให้ท่าน

เพราะการบำรุงมารดาและบิดาทั้ง ๒ นั้น
บัณฑิตทั้งหลายจึงสรรเสริญเขาในโลกนี้ทีเดียว
เขาตายไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์ ดังนี้แล^๔

สตรีที่ปฏิบัติหน้าที่และถูกต้องตามความหมายของคำว่า “มารดา” คือสตรีที่มี
คุณลักษณะของมารดาสมบูรณ์แบบ เป็นมารดาที่ชาวโลกยกย่องและต้องการ มารดาและบิดามี
อุปการะมาก บำรุงเลี้ยง แสดงโลกนี้แก่บุตรทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคทรงย่อตรัสให้เหลือเพียง ๓
ประการ อันแสดงว่า มารดาให้ทุกอย่างแก่บุตรจากคุณสมบัติทั้ง ๓ ประการนั้น สตรีที่เป็นมารดา
ย่อมประกอบด้วยตัวองค์คุณของกัลยาณมิตร ๗ ประการ อีกด้วยและมารดานั้น ยังนำไปเปรียบกับ
อะไรหลายอย่างที่เป็นคุณประโยชน์แก่บุตร เช่น เป็นพรหม บุรพเทพ บุรพาจารย์ของบุตร เป็นต้น
แต่ในวรรณคดีบาลีไม่ปรากฏลักษณะที่มารดาให้โทษแก่บุตร มีเฉพาะแต่เมื่อบุตรประพฤติปฏิบัติผิด
ต่อมารดา ผลร้ายจะเกิดขึ้นแก่บุตรด้วยอำนาจอกุศลกรรมที่ตนทำไว้นั้น

หญิงที่ไม่พร้อมจะมีบุตร เกิดจากสาเหตุต่าง ๆ ดังนี้

๑. หญิงที่แต่งงานแล้วเป็นหมัน ไม่สามารถให้กำเนิดบุตรได้ ในสมัยพุทธกาลถือว่า หญิง
คนนั้นไม่เป็นมงคลแก่ตระกูลของสามี ดังนั้น สามีจะต้องหาภรรยาใหม่มาแทนเพื่อจะได้มีบุตรไว้เป็น
ทายาทสืบตระกูลต่อไป เมื่อภรรยาใหม่มีบุตร ภรรยาเก่าก็หมดความหมายในบ้าน ต้องสูญเสียทุกสิ่ง
นับตั้งแต่สามี ทรัพย์สมบัติอันอาจเป็นใหญ่ในบ้านของตน ทำให้เกิดการฆ่าให้อีกฝ่ายตายตกไป
เพราะกลัวว่าตนเองจะสูญเสียคนที่ตนรัก สูญเสียอำนาจและสมบัติที่เคยได้ครอบครอง

๒. หญิงที่ตั้งครรภ์เพราะการรักสนุก จึงกำจัดบุตรออกโดยการรีดบุตร หรือถูกผู้ชาย
ทอดทิ้งจึงต้องรีดบุตรออก บางรายถึงกับต้องเสียชีวิตตามบุตรไปเพราะกินยารีดลูก

๓. หญิงมีบุตรมาก หรือมีบุตรถี่ จึงกินยารีดบุตร เพื่อไม่ให้มีบุตรเกิดขึ้นมาอีก อาจจะ
เป็นเพราะไม่สามารถเลี้ยงดูบุตรที่เกิดใหม่ได้เพราะฐานะยากจน หรือมีบุตรเพียงพอแก่ความ
ต้องการแล้ว จึงไม่อยากมีบุตรอีก

๔. หญิงที่มีครรภ์กับชายชู้ แต่ไม่พร้อมที่จะเลี้ยงบุตร จึงจ้างคนนำบุตรไปทิ้งเพราะไม่
ต้องการบุตร หรือกลัวว่า ความลับของตนเองจะเปิดเผยออกมาว่า ตนคบชู้ผู้ชาย

^๔ พ.ชา.สตตติ (ไทย) ๒๘/๑๘๑-๑๘๓/๘๔.

๕. อาชีพที่ต้องเสี่ยงกับการตั้งครรรค์ เช่น นางสาละวดี หญิงงามเมืองซึ่งเป็นอาชีพที่ให้บริการแก่ชาย ได้รับการยกย่องจากผู้ที่ร่ำรวยของกรุงราชคฤห์ นางได้ตั้งครรรค์ก็เกรงว่าจะทำให้คนเสื่อมความนิยมในตัวนาง ทำให้ขาดลาภผลที่เคยได้ จึงให้นางทาสีนาบุตรใส่กระดังงาไปทิ้งไว้ที่ขยะ ซึ่งเป็นทางที่เจ้าชายอภัยจะต้องเดินผ่าน เจ้าชายอภัยจึงเก็บเด็กไปเลี้ยงไว้ที่พระราชวัง

๒) สตรีในฐานะภรรยา

คำว่า “ภรรยา” มาจากคำบาลีว่า “ภริยา” หรือจากคำสันสกฤตว่า “ภรรยา” แล้วให้ความหมายในภาษาไทยว่า “เมีย” ซึ่งหมายถึง “หญิงที่อยู่กินกับชาย หรือหญิงที่เป็นคู่ครองของชาย”^๙

นักสิทธิสตรีในปัจจุบัน มีความหวาดระแวงต่อการเห็นสตรีเป็นวัตถุทางเพศมาก จริงแล้วในสังคมตะวันออกที่ว่า สตรีซึ่งต้องเกี่ยงทางเพศกับบุรุษ การเป็นวัตถุทางเพศ หรือไม่ควรพิจารณาว่า บุรุษเห็นสตรีเป็นวัตถุ หรือเป็นภรรยา ถ้าบุรุษเห็นภรรยาเป็นวัตถุทางเพศจริงแล้ว ส่วนมากจะไม่เหลียวแล เพราะเป็นของข้าซากจำเจ ความรักเป็นสิ่งสำคัญสำหรับบุรุษในกรณีนี้ แต่ความรักก็เป็นเรื่องที่นักสิทธิสตรีไม่ให้ความสนใจเท่าที่ควร^{๑๐}

เสรีภาพและความเสมอภาคของสตรีในสังคมอินเดีย ฐานะภายในครอบครัวของผู้เป็นภรณยานั้นนับว่าต่ำมาก ไม่ได้รับเกียรติและการยกย่องนับถือ ภรรยาต้องนับถือสามีเหมือนเทวดาคอยปรนนิบัติรับใช้และตกอยู่ภายใต้บังคับบัญชาของสามี ทั้งมารดาบิดา ญาติพี่น้องของสามีก็เป็นนายที่คอยสั่งให้ภรรยาต้องกระทำตามทุกสิ่งไป โดยตัวผู้เป็นภรณยานั้น อาจได้รับสิทธิหรืออำนาจเพียงเล็กน้อย น้อย ๆ เท่านั้นเกี่ยวกับงานภายในบ้าน แต่จะไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับกิจการอื่น ๆ ที่เป็นสาธารณะ หากสามีตาย ภรรยาผู้เป็นม่าย ก็ต้องกลับไปอยู่ใต้บังคับบัญชาของบิดา หรือบุตร สตรีในสมัยนี้จึงไม่มีค่า มีความหมาย หรือความสำคัญสำหรับสังคมเท่าไรนัก นอกจากเป็นเพียงสมบัติของบุรุษ สตรีไม่ได้รับการยกย่อง ไม่ได้เป็นเจ้าของชีวิตเป็นตัวของตัวเอง หรือดำรงชีวิตตามที่ตนต้องการเลย^{๑๑}

ในสังคาลกสูตร^{๑๒} กล่าวถึงบทบาทของภรรยาไว้ดังนี้ว่า

^๙ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทนานมีบุ๊คพับลิเคชั่น, ๒๕๔๖), หน้า ๘๑๗.

^{๑๐} พระมหากมล ถาวโร (มังมิ่ง), “สถานภาพสตรีในพระพุทธศาสนา”, หน้า ๒๘.

^{๑๑} ปาริชาติ นนทกานันท์, “แนวความคิดเกี่ยวกับสตรีในพุทธปรัชญา”, หน้า ๑๐.

^{๑๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๙/๒๑๔.

“ภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลัง สามิบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์สามี ด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จัดการงานดี
๒. สงเคราะห์คนข้างเคียงดี
๓. ไม่ประพฤตินอกใจ
๔. รักษาทรัพย์ที่หามาได้
๕. ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง

คนปติบุตร ภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลัง สามิบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้ ทิศเบื้องหลังนั้นเป็นอันชื่อว่าสามิได้ปิดป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว ด้วยประการฉะนี้”

ตามคำสอนนี้จะเห็นว่า ภรรยาไม่เพียงทิศเบื้องหลัง หรือผู้ตามเท่านั้น แต่ควรจะเป็นเพื่อนที่ดี หรือมิตรสนิทใจของสามีด้วย ในวัตรอุสุตฺร พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ว่า “... ภรรยาเป็นเพื่อนที่ยอดเยี่ยมในโลกนี้ ...”^{๑๓} เพราะเมื่อพิจารณาคุณลักษณะที่สามิบำรุงภรรยาและภรรยาช่วยเหลือสามีแล้ว มีด้วยกันคนละ ๕ สถาน^{๑๔} เท่ากัน ไม่มีใครได้เปรียบเสียเปรียบ ข้อที่ทั้งสองฝ่ายจะพึงตระหนัก ก็คือ “ไม่ประพฤตินอกใจ” ซึ่งเป็นข้อประพฤติปฏิบัติที่ทั้งสองฝ่ายควรมีต่อกัน ย่อมแสดงให้เห็นถึงสังคมสมัยนั้นว่า มีความละเอียดลออ สุขุมในการไม่ประพฤติดิตประเวณีและพรหมจรรย์เป็นอย่างยิ่ง แม้คำสอนบางตอนในวรรณคดีบาลี ก็แสดงให้เห็นว่า การประพฤตินอกใจหรือผิดประเวณีนั้น ทำให้โลกสับสนวุ่นวาย ดังความปรากฏว่า

“ถ้าสุกกรรม ๒ ประการนี้ ไม่คุ้มครองโลก ในมนุษย์โลกนี้ก็จะไม่ปรากฏ ให้รู้ว่า หญิงนี้เป็นมารดา หญิงนี้เป็นน้ำ หญิงนี้เป็นป่า หญิงนี้เป็นภรรยาของอาจารย์ หรือหญิงนี้เป็นภรรยาของครู มนุษย์โลกก็จะประพฤตีสื่อสอนกันไปหมด เหมือนอย่างพวกแกะ แพะ ไก่ สุนัข และสุนัขจิ้งจอก ฉะนั้น

ภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะเหตุที่สุกกรรม ๒ ประการนี้ยังคุ้มครองรักษาโลกอยู่ ฉะนั้นจึงยังปรากฏให้ว่า หญิงนี้เป็นมารดา หญิงนี้เป็นน้ำ หญิงนี้เป็นป่า หญิงนี้เป็นภรรยาของอาจารย์ หรือหญิงนี้เป็นภรรยาของครู”^{๑๕}

^{๑๓} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๔/๖๙.

^{๑๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๙/๒๑๔.

^{๑๕} ขุ.อิติ (ไทย) ๒๕/๔๒/๓๙๐.

ในอุคคหสูตรที่ ๓^{๑๖} พระผู้มีพระภาคได้ตรัสสอนกุมารทั้งหลาย กล่าวโดยสรุปดังนี้ว่า

๑. ครั้นบิดามารดายกบุตรให้กับตระกูลใดแล้ว บุตรต้องปฏิบัติตัวคือ ตื่นก่อนนอนที่หลัง รับประทานรสดีสามิ พุดไฟเพราะกับสามิ

๒. บุตรต้องเคารพบิดามารดาสามิและสมณพราหมณ์ที่บิดามารดาและสามิเคารพ นับถือ ต้อนรับขับสู้ท่านเหล่านั้น

๓. ต้องขยันขันแข็งการทำงานภายในบ้านด้วยปัญญาบริหารจัดการ ไม่เกียจคร้าน

๔. ต้องรู้วิธีบริหารงานบุคคลภายในบ้าน อาทิ ทาส คนรับใช้ หรือกรรมกร

๕. ดูแลรักษา ค้มครองทรัพย์ที่สามิหามาได้ ไม่ติดการพนัน ไม่เป็นขโมย ติดสุรา ไม่ผลาญทรัพย์สมบัติของสามิ

บทบาทในความเป็นภรรยาของสตรีสมัยนั้นที่มีหลักฐานปรากฏในเรื่องราวต่าง ๆ รวมกล่าวได้ว่า ทำการงานในหน้าที่ มีความรักสามิ รู้จักประพฤติปฏิบัติต่อสามิ หรือมีความงามอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นเหตุทำให้ครอบครัวดำเนินไปตามปกติสุข ส่วนที่สามิบางคนอยู่กับสตรีเหล่านี้ได้หรือไม่ ขึ้นอยู่กับอัธยาศัยของมนุษย์แต่ละคน ซึ่งรสนิยมไม่เหมือนกัน สิ่งสำคัญคือ สตรีมีความบกพร่องหรือไม่ประการใด โดยเฉพาะในหน้าที่การงานและความประพฤติของสตรีนั้นเท่านั้น

ดังตัวอย่างของพระนางพิมพา (ยโสธรา) ซึ่งเป็นพระอัครมเหสีของเจ้าชายสิทธัตถะ พระนางยโสธราเป็นพระราชธิดาของพระเจ้าสุปปพุทธะและพระมารดา พระนามว่า พระนางอมิตาเทวี เกิดในในตระกูลศากยะแห่งโกถียวงศ์ เมืองเทวทหะ เมื่อแรกประสูติ ญาติทั้งหลายได้ทรงถวายนามว่า “ภัททากัจจนา” เพราะพระสรีระของพระนางมีพระฉวีวรรณสีเหมือนทองคำอันบริสุทธิ์ พอมีพระชนม์ ๑๖ พรรษา ได้อภิเษกสมรสกับเจ้าชายสิทธัตถะ (พระพุทธเจ้า) เมื่อมีพระชนม์ ๒๙ พรรษาได้ ประสูติราชโอรส โดยพระเจ้าสุทโธทนะให้พระนามว่า พระราहुล

ครั้นเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกผนวช พระนางยโสธราเกิดความเศร้าโศกพระทัยยิ่งนัก ได้ทรงละเว้นการตกแต่งร่างกายด้วยเครื่องประดับนานาประการ ทรงมีจิตผูกพันและมีความรักอันลึกซึ้งต่อพระองค์ แม้วัฒนธรรมอินเดีย ในยุคนั้นจะถือว่า หญิงไม่มีสามิจะถือว่าไม่มีเกียรติและหญิงนั้นสามารถมีสามิใหม่ได้ แต่พระนางพิมพาก็ไม่สนใจชายอื่นเลย พระนางยังคงเฝ้ารอพระสวามีของพระนางเพียงพระองค์เดียว จนกล่าวได้ว่า “คราใดที่พระนางได้ยินข่าวว่า เจ้าชายสิทธัตถะนุ่งห่มผ้า ย่อมผาด พระนางก็เปลี่ยนชุดทรงมานุ่งห่มผ้า ย่อมผาดด้วย คราใดที่พระนางได้ยินข่าวว่า เจ้าชายสิทธัตถะทรงบรรทมบนพื้นไม้ พระนางก็บรรทมบนพื้นไม้ด้วย คราใดที่พระนางได้ยินข่าวว่า เจ้าชาย

^{๑๖} ดูรายละเอียดใน อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๓/๕๑-๕๓.

สิทธิธะทรงอดพระกระยาหาร พระนางก็ทรงอดพระกระยาหารด้วย ไม่ว่าจะได้ข่าวว่า พระสวามีปฏิบัติตนอย่างไร พระนางพิมพ์าก็ปฏิบัติตนเยี่ยงนั้น” และเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมากรุงกบิลพัสดุ์เพื่อโปรดพระประยูรญาติ ในวันแรก พระนางมิได้ออกไปต้อนรับ แต่ในวันที่สอง ขณะที่พระพุทธองค์เสด็จออกทรงรับบาตร พระนางยโสธราฯให้พระราหุลได้ทอดพระเนตรพระบิดาของพระองค์ แต่มิได้ออกไปทรง บาดร ทรงเก็บตัวอยู่ในตำหนักและในวันที่ถัดมา เมื่อพระพุทธเจ้ารับภัตตาหารในพระราชวังเสร็จ พระองค์จึงเสด็จไปโปรดพระนางพิมพ์าในตำหนัก เมื่อพระนางได้พบถึงกับเข้ามาทอดพระบาทรำไห้รำพันอย่างน่าสงสาร แต่พระพุทธองค์ก็ทรงเทศนาให้พระนางดำรงสติไว้ได้และเมื่อพระพุทธเจ้าทรงเทศนาพระประยูรญาติแล้ว พระนางพิมพ์าก็รับสั่งให้ราหุลราชโอรส ตามเสด็จพระพุทธเจ้า เพื่อทูลขอราชสมบัติ พระพุทธเจ้าจึงทรงบรรพชาราหุลเป็นสามเณรและให้เสด็จติดตามพระองค์ไปด้วย

หลังจากที่พระนางอยู่ในตำหนัก ๓ ปี พระเจ้าสุทโธทนะก็เสด็จสวรรคตและได้ทำพิธีให้เจ้าชายมหานามะขึ้นครองราชย์สมบัติสืบแทน พระนางยโสธราพิมพ์าจึงออกบวชกับมาตุคาม ๑,๑๐๐ คน ประมาณพรรษาที่ ๕ แห่งพระผู้มีพระภาค ขอบรรพชาในสำนักของพระศาสดา พระนางยโสธราพิมพ์าไปยังสำนักของพระเถรี ได้รับครุธรรม ๘ บวชแล้ว เมื่อมีพระชนมายุ ๔๐ พรรษามีพระนามว่า “ภัททากัจจนา”

พระภัททากัจจนาเถรี (ยโสธรา) บรรลอรหัต ต่อมารับกรรมฐานจากพระพุทธเจ้าและเจริญวิปัสสนายังไม่ทันถึง ๑๕ วัน ก็บรรลุพระอรหัต พระนางเป็นผู้มีความชำนาญในอภิญญาทั้งหลายระลึกชาติได้ถึงอสงไขยหนึ่งยิ่งด้วยแสนกับโดยการระลึกถึงเพียงครั้งเดียว เมื่อทรงสถาปนาภิกษุณีทั้งหลายไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะต่าง ๆ ตามลำดับ จึงทรงสถาปนาพระเถรีนี้ไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นเลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาผู้บรรลุอภิญญาใหญ่ พระนางภัททากัจจนาเถรีนิพพานในพรรษาที่ ๔๓ แห่งพระผู้มีพระภาค มีพระชนมายุได้ ๗๘ พรรษา^{๑๗}

จะเห็นได้ว่า บทบาทของความเป็นภรรยาของพระนางพิมพ์านั้น มีความยิ่งใหญ่ ฝ่าติดตามข่าวคราวของพระพุทธเจ้าอยู่ตลอดเวลา แม้จะทรงเศร้าโศกจากการที่ต้องเป็นหญิงม่ายเลี้ยงดูและบุตรแต่เพียงลำพัง ทรงมีความอดทนรอจนพระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรดและประพฤติปฏิบัติกรรมฐานจนได้บรรลุธรรมในที่สุด

^{๑๗} มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, อรรถกถา อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต เอตทัคคบาสิ, [ออนไลน์]

๓) สตรีในฐานะลูกสาว

เมื่อกล่าวถึงบุตรตามสายเลือด หรือตามที่นิยมนับถือกันในความเห็นของคนอินเดียสมัยนั้น จัดลูก หรือบุตรเป็น ๓ ประเภท คือ ศิษย์ที่ศึกษาเล่าเรียนศิลปวิทยาการต่าง ๆ ฟานักอยู่ในสำนักอาจารย์ คอยปรนนิบัติพัดวีและรับใช้อาจารย์ อยู่กินกับอาจารย์เหมือนบุตร มักจะพูดกันติดปากว่า “ลูกศิษย์” บุตรเหล่านี้ มุ่งศึกษาหาความรู้อันเป็นมรดกตกทอดมาจากอาจารย์ อย่างเดียว มิได้มุ่งที่จะรับทรัพย์มรดกอันใดจากอาจารย์ นี้เรียกว่า “อันเตวาสิกบุตร” ทารกที่เขาให้เลี้ยงดูต่างลูก หรือทารกที่ขอเขามาเลี้ยงต่างบุตร ไทยเรามักจะเรียกว่า “บุตรบุญธรรม” บุตรประเภทนี้มีฐานะหน้าที่และสิทธิเหมือนบุตรของตัว นี้เรียกว่า “ทินนบุตร” และทารกที่ถือกำเนิดมาจากสายเลือดของตน นี้เรียกว่า “อตรชบุตร” ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะสถานภาพของสตรีที่เป็นอตรชบุตร หรือบุตรของตัวเท่านั้น สตรีดังกล่าวนี้ ย่อมมีบทบาทในฐานะที่เป็นบุตรที่เหมาะสม นำนियมขมชอบของปวงชนและนำยึดถือเป็นกฎฐานคติได้

สตรีที่เป็นบุตรในสมัยโน้นกับสมัยนี้ มีสิ่งที่ไม่แตกต่างกันเท่าใดนัก นั่นคือการอ่อนน้อม ขอร้อง หรือรบเร้าเข้าชี้มารดาบิดาให้ช่วยเหลือตนให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ต้องการ หากไม่ได้ดังประสงค์ หรือมารดาบิดาไม่ยอมช่วยเหลือ ก็มองชีวิตตัวมีค่าน้อยกว่าสิ่งที่ตนต้องการนั้นเสียอีก เป็นการตามใจตนเองมากกว่าที่จะคำนึงถึงความผิดถูกชั่วดีประการใด เช่น นางกุนทลเกสี^{๑๔} เป็นหญิงสาว แกร่งन्द्रณี มารดาบิดารักหวงปานดวงใจ ให้หล่อนอยู่อาศัยแต่ในห้องของปราสาทชั้นเจ็ด ให้คนใช้อยู่รับใช้ทำกิจทุกอย่างสำหรับเธอ วันหนึ่งขณะที่เธอยืนเย็บม่านที่หน้าต่างอยู่ มองไปเห็นบุตรชาย บุโรหิตาจารย์ของพระเจ้าแผ่นดิน ถูกตำรวจหลวงจับกุมไปประหารชีวิต เพราะความผิดฐานปล้นสะดมคนเดินทางในหนทางเปลี่ยวและในทันทีที่เห็นนั้น เธอก็หลงรักบุตรแห่งบุโรหิต หากไม่ได้เขามาเป็นสามี ก็จะไม่ยอมมีชีวิตอยู่ต่อไป มารดาบิดารักกุนทลเกสี หวังที่จะให้เธอมีชีวิตอยู่ จึงตัดสินใจตัดสินใจตีสอนบุตรหลวงให้ปล่อยสัตตูกะ แล้วนำเขามาให้เป็นสามีเธอ แต่ไม่นาน เธอถูกสัตตูกะ ผู้ที่ละทิ้งนิสสัยโจรที่เห็นทรัพย์สมบัติมีค่ากว่าชีวิตมนุษย์ไม่ได้ หลอกให้ประดับประดาด้วยสิ่งของมีค่าและพาเธอไปบนเขาทั้งโจร หมายใจจะฆ่าแล้วนำเอาเครื่องประดับเหล่านั้นไปเป็นของตน แต่ผลสุดท้าย เธอล่วงรู้และล่องลงสัตตูกะให้หลงเชื่อ แล้วผลักเขาตกเหวไปก่อน

การแสดงความเป็นบุตรของสตรีในครั้งนั้น มักเอาความเป็นบุตรมาอ่อนน้อม วิงวอนขอความช่วยเหลือจากมารดาบิดา เป็นต้นเหตุให้บิดามารดาสมยอมทำผิดกฎหมายบ้านเมือง โดยตีสอนบนเจ้าหน้าที่เพื่อความสุขความพอใจของบุตรและยังสะท้อนให้เห็นถึงสังคมในสมัยนั้น การ

^{๑๔} ดูรายละเอียดใน พ.อ.บ. (ไทย) ๓๓/๑-๕๔/๔๕๖-๔๖๒.

ตามใจบุตร หวงแหนบุตร ควบคุม จนกระทั่ง บุตรไม่เห็นโลกภายนอก ทำให้เกิดอารมณ์เปลี่ยว
จิตใจมุ่งไปสู่ฝ่ายต่ำได้โดยง่าย

บทบาทที่สตรีแสดงออกในฐานะที่เป็นบุตร มีทั้งฝ่ายที่ไม่น่านิยม ชมชอบ เช่น ตามใจ
ตัวเอง แสดงความโง่เขลาเบาปัญญาออกมา ด้วยการกระทำสิ่งที่ทำให้เกิดความเศร้าโศกเสียใจใน
ภายหลังและฝ่ายที่น่ายกย่องสรรเสริญ เช่น ละอายต่อการ ละเลยวัฒนธรรม ประเพณี รักความเป็น
พรหมจารี เชื่อฟังมารดาบิดาและรู้จักปฏิบัติตนตามระเบียบประเพณีที่ไม่ขัดต่อความนิยมของสังคม
สมัยนั้น ทำให้มองเห็นจารีตประเพณีของสตรีที่เป็นบุตรในครั้งกระโน้นได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ในสมัยพุทธกาล บทบาทของสตรีผู้เป็นบุตรนั้น ได้เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นกว่าเดิม
คือ การถือกำเนิดของบุตรนั้น แม้จะไม่มีหลักฐานแสดงว่า ได้รับการต้อนรับและเป็นที่ยินดี แต่ก็ไม่มี
หลักฐานที่แสดงว่า การมีบุตรที่เป็นภาระ ทั้งยังเป็นความกังวลของมารดาบิดา นั่นคือเมื่อถึงวัยอัน
ควรแล้ว สตรีใดที่มารดาบิดาไม่สามารถหาผู้ครองจัดการแต่งงานให้ได้ ก็จะเป็นที่อับอายของวงศ์
ตระกูล โดยในสมัยนั้นถือกันว่า หน้าทีของสตรีคือการแต่งงานมีครอบครัว^{๑๙} ดังนั้น สตรีใดที่ไม่
สามารถหาชายที่จะเป็นสามีได้ จึงเป็นที่เพ่งเล็ง เป็นที่ดูหมิ่นดูแคลนของสังคม การมีบุตรจึงเป็น
ความทุกข์ของมารดาบิดา

ในอาถรรพณ์ทุกขสูตร^{๒๐} ได้กล่าวถึงความทุกข์ของการเป็นสตรี ดังนี้ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ความทุกข์ส่วนตัวของมาตุคาม ๕ ประการนี้ ที่มาตุคามจะได้รับ ยกเว้น
บุรุษ

ความทุกข์ส่วนตัว ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. มาตุคามในโลกนี้ยังวัยรุ่นไปสู่ตระกูลสามีห่างจากหมู่ญาติ นี่เป็นความทุกข์ส่วนตัว
ของมาตุคามข้อที่ ๑ ที่มาตุคามจะได้รับ ยกเว้นบุรุษ

๒. อีกอย่างหนึ่ง มาตุคามมีระดู นี่เป็นความทุกข์ส่วนตัวของมาตุคามข้อที่ ๒ ที่มาตุคาม
จะได้รับ ยกเว้นบุรุษ

๓. อีกอย่างหนึ่ง มาตุคามมีครรภ์ นี่เป็นความทุกข์ส่วนตัวของมาตุคามข้อที่ ๓ ที่
มาตุคามจะได้รับ ยกเว้นบุรุษ

^{๑๙} ลักษณะวัตร ปาละรัตน, สตรีในมุมมองของพุทธปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่ง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๗.

^{๒๐} ส.ส. (ไทย) ๑๘/๒๘๒/๓๑๔-๓๑๕.

๔. อีกอย่างหนึ่ง มาตุคามคลอดบุตร นี้เป็นทุกข์ส่วนตัวของมาตุคามข้อที่ ๔ ที่มาตุคามจะได้รับ ยกเว้นบุรุษ

๕. อีกอย่างหนึ่ง มาตุคามบำเรอบุรุษ นี้เป็นความทุกข์ส่วนตัวของมาตุคามข้อที่ ๕ ที่มาตุคามจะได้รับ ยกเว้นบุรุษ

ภิกษุทั้งหลาย ความทุกข์ส่วนตัวของมาตุคาม ๕ ประการนี้ ที่มาตุคามจะได้รับ ยกเว้นบุรุษ”

๔) สตรีในฐานะลูกสะใภ้

คนไทยมักทักกันว่า สะใภ้กับแม่ผัวไม่ค่อยจะลงรอยกัน แต่ตามทัศนะที่ปรากฏในวรรณคดีบาลี บางแห่งกล่าวถึงสะใภ้เกรงกลัวบิดาสามี ครั้งที่พระอานนทเถระกล่าวแก่ภิกษุทั้งหลาย ในมัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ว่า “ถ้าอุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมยังดำรงอยู่ไม่ได้ ภิกษุนั้นย่อมสลดหดหู่ใจ เพราะเหตุนี้ว่า ไม่เป็นลาภของเราหนอ ลาภไม่มีแก่เราหนอ เราได้ไม่ดีแล้วหนอ การได้ดีด้วยดีไม่มีแก่เราหนอ ที่เราระลึกถึงพระพุทธเจ้า ระลึกถึงพระธรรมและระลึกถึงพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ อุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมยังดำรงอยู่ไม่ได้ เหมือนหญิงสะใภ้เห็นพ่อผัวแล้วย่อมสลดหดหู่ใจ ฉะนั้น”^{๒๑} การเปรียบเทียบอย่างนี้มีใจนำมาใช้เฉพาะสตรีมนุษย์เท่านั้น แม้เทพธิดาที่อยู่ในสวรรค์ ก็เปรียบเทียบไว้เช่นเดียวกันดังกล่าวไว้ว่า “ครั้น ท้าวสักกะจอมเทพและท้าวเวสวัณ นิมนต์ท่านพระมหาโมคคัลลานะให้นำหน้าเข้าไปยังเวชยันตปราสาท พวกเทพธิดาผู้บำเรอของท้าวสักกะเห็นท่านพระโมคคัลลานะมาแต่ไกล ก็เกรงกลัวละอายอยู่ จึงเข้าสู่ห้องเล็กของตน ๆ ดุจหญิงสะใภ้เห็นพ่อผัวแล้วก็เกรงกลัวละอายอยู่ ฉะนั้น”^{๒๒} แต่บางแห่งกล่าวว่า พ่อผัวเป็นห่วงหญิงสะใภ้ กลัวหญิงสะใภ้ลำบากยากไร้ได้ทุกข์ต่าง ๆ นานา

ดังมีปรากฏอยู่ใน ขุททกนิกาย ชาดก ว่า พระมหาราชาสัตถ์จพระราชาดำเนินไป ทรงวิงวอนพระสุณิสาว่า “แม่มีทรี ผู้มีร่างกายอันขลุ่ยจันทน์ เจ้าอย่าได้ทรงไว้ซึ่งความหมักหมมด้วยละอองธุลีเลย เคยทรงผ้าแคว้นกาสี อย่าได้ทรงผ้าคากรองเลย การอยู่ในป่าเป็นความลำบาก เจ้าอย่าได้ไปเลยนะ”^{๒๓} และว่า “แม่มีทรี เมื่อเธออยู่ในนคร ได้ยินเสียงสุนัขเห่าหอนก็สะดุ้งตกใจบ่อยๆ เธอไปถึงป่าเขาวงกตจักทำอย่างไร จะทำอันตรายเธอ เธอจะอย่างไร ... เธอปรารถนาจะไปป่า

^{๒๑} ตูรายละเอียดยใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๒/๓๓๒.

^{๒๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๔๓/๔๒๓.

^{๒๓} ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๘๑๙-๑๘๒๐/๔๗๐.

ใหญ่ทำไมเล่า?”^{๒๔} นี่เฉพาะทัศนะในวรรณคดี กล่าวเปรียบเทียบว่า หญิงสะใภ้เกรงกลัวอายต่อพ่อผัว แต่ในบางเรื่อง หรือบางนิทานกล่าวแม่ผัวกับสะใภ้ไม่ลงรอยกัน

ในวรรณคดีบาลีที่กล่าวมานี้ แม่ผัวเป็นฝ่ายที่ประพฤติไม่เหมาะสมและน่าตำหนิ แต่ก็มีนิทานบางเรื่องในวรรณคดีบาลีที่กล่าวตำหนิสะใภ้ เช่น นางกัจจანი ชาวเมืองพาราณสี เป็นสตรีชราที่ถูกหญิงสะใภ้ขับไล่จากบ้าน ต้องออกจากบ้านเที่ยวระเหเร่ร่อนไปอาศัยชาวบ้านเลี้ยงชีวิตไปวัน ๆ ได้กล่าวกะท้าวสักกะว่า

“พราหมณ์ ข้าพเจ้ามั่นใจในข้อนี้ว่า
ธรรมะได้ตายแล้ว ข้าพเจ้าไม่มีความสงสัย
เพราะเดี๋ยวนี้ คนชั่วกลับเป็นอยู่สบาย”
เหมือนอย่างลูกสะใภ้ของข้าพเจ้าเป็นหมัน
หล่อนทุบตี ขับไล่ข้าพเจ้าแล้วคลอดบุตรา
เดี๋ยวนี้หล่อนเป็นใหญ่ในตระกูลทั้งหมด
ส่วนข้าพเจ้ากลับถูกทอดทิ้งอยู่อย่างเดียวดาย^{๒๕}

นี้แสดงว่า ระหว่างหญิงสะใภ้กับมารดาสามีตามทัศนะในวรรณคดีบาลี ก็ไม่แตกต่างกับทัศนคติของคนไทยเท่าใดนัก เพราะคนไทยถือว่า สะใภ้กับแม่ผัว ลูกเขยกับพ่อตา สามัคคีกันไม่สนิทใจเป็นที่ยัง

สตรีเป็นสะใภ้ของมารดาบิดาสามี ปฏิบัติตัวให้เป็นที่รักใคร่ชอบพอของคนเหล่านั้นย่อมทำได้ตามที่ธัญชัยเศรษฐีกถากล่าวสอนนางวิสาขา ก่อนที่จะส่งตัวนางไปอยู่กับมารดาบิดาสามี ความว่า สตรีที่อยู่สกุลบิดามารดาสามีนั้น ไม่ควรนำไฟข้างในออกไปข้างนอก ไม่ควรนำไฟข้างนอกเข้าไปข้างใน ควรให้แก่ผู้ที่ให้เท่านั้น ไม่ควรให้แก่ผู้ที่ไม่ให้ ควรให้แก่ผู้ที่ให้และไม่ให้ ควรนั่งให้เป็นสุข ควรกินให้เป็นสุข ควรนอนให้เป็นสุข ควรบูชาไฟและควรเคารพเทวดาประจำบ้าน

๕) สตรีในฐานะหญิงม่าย

สตรีผู้เป็นหญิงม่าย อยู่ในฐานะตกต่ำทางสังคมถึงขีดสุด ถูกสังคมรังเกียจ ถูกนิทนาว่าร้าย ถูกห้ามไม่ให้เข้าร่วมในพิธีต่าง ๆ เพราะเมื่อสามีเสียชีวิตลง ภรรยาไม่มีสิทธิที่จะจัดการกับชีวิตตนเองได้ เพราะความเชื่อที่ว่า สตรีไม่สามารถดูแลจัดการชีวิตของตนเองได้ ต้องให้บิดาหรือบุตรเป็นผู้ดูแลต่อไป มีปรากฏข้อความในคัมภีร์มนุธรรมศาสตร์ที่ว่า “ในวัยเด็ก สตรีต้องกระทำ

^{๒๔} จุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๘๓๐-๑๘๓๑/๔๗๒.

^{๒๕} จุ.ชา.อภฺรทก. (ไทย) ๒๗/๔-๕/๒๘๕.

ตามบิดา เมื่อเข้าวัยสาว จะต้องปฏิบัติตามสามี เมื่อสามีเสียชีวิต สตรีต้องกระทำตามบุตร สตรีไม่สามารถกระทำการใด ๆ ตามความพอใจ”^{๒๖} ในบางสังคม เมื่อสามีเสียชีวิต สตรีก็ไม่มีสิทธิที่จะใช้ชีวิตต่อ เพราะตามประเพณี ภรรยาจะต้องตายตามสามีผู้เป็นเจ้าของชีวิตไปด้วย โดยการฆ่าตนเองให้ตายตามสามีไปในวันเผาศพสามีเรียกกันว่า พิธีสตี (Sati) ตามความเชื่อในลัทธิพราหมณ์ เพื่อแสดงความจงรักภักดีที่มีต่อสามี ดูเหมือนว่า สตรีในฐานะหญิงม่ายนี้ จะเป็นผู้ที่ไร้ความหมาย สังคมไม่ให้โอกาสและยกย่องแต่อย่างใด ก็ด้วยเจตนาที่บริสุทธิ์ เพื่อแสดงความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อสามีเพียงผู้เดียว

“ระบบสตีมีปฏิบัติกันในท้องที่บางแห่งทางตะวันตกเฉียงเหนือ แต่ยังไม่นิยมกันในท้องที่ส่วนใหญ่ การมีภรรยาคนเดียวเป็นแต่กฎ แต่คนรวยและชนชั้นปกครองเริ่มมีภรรยาหลายคน ความบริสุทธิ์ทางกายของสตรีถือเป็นเรื่องสำคัญ จึงไม่สนับสนุนการแต่งงานใหม่ของสตรีม่าย การหย่ารวมทั้งการแต่งงานกับภรรยาใหม่ของพี่ชาย หรือน้องชายของตน”^{๒๗}

สิทธิในการแต่งงานใหม่ของสตรีตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์อรรถศาสตร์ แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ สิทธิของสตรีซึ่งเพิ่งแต่งงานใหม่กับสิทธิของสตรี ซึ่งแต่งงานอยู่กินเป็นสามีภรรยากันเรียบร้อยแล้ว ทั้งสองกรณี เป็นเรื่องเกี่ยวกับการจากไปของสามี ส่วนการแต่งงานใหม่ ในกรณีที่หย่าขาดจากสามีเดิมนั้น หากสตรีต้องการ ก็ทำได้โดยไม่มีเงื่อนไขเกี่ยวกับเวลาและแต่งงานได้ตามเงื่อนไขอื่นที่กำหนดไว้ในกฎหมาย เช่น สามารถแต่งงานได้แม้กับคนเป็นโรคเรื้อน หรือเป็นบ้า หากเธอต้องการบุตรชาย เป็นต้น^{๒๘}

ในสมัยพุทธกาล สตรีม่ายที่เป็นพุทธศาสนิกชนไม่ต้องทนทุกข์และลำบากใจกับการหย่าหยัน ภายหลังสูญเสียสามี สภาพของผู้เป็นภรรยาอาจจะเปลี่ยนไป แต่ฐานะทางสังคมไม่เปลี่ยนมากนัก สตรีม่ายไม่ได้เป็นบุคคลผู้ถูกรังเกียจว่า เป็นผู้นำเคราะห์ร้าย ประกอบกับพระพุทธศาสนาไม่ได้มีพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น พิธีการเกิด พิธีตั้งชื่อ แต่งงาน งานศพต่าง ๆ อย่างอื่นดู การไม่มีพิธีกรรมในทางศาสนา ก็เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้คนที่ถูกสังคมรังเกียจบางพวกไม่ต้องถูกแยก หรือกีดกันออกจากกลุ่มที่

^{๒๖} ปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก, หน้า ๗๓., อ้างใน นางมณฑิรา อินทะพนธ์, “รูปแบบการเผยแพร่พระพุทธศาสนาของสตรีในสังคมไทย: กรณีศึกษาสำนักนิโรธาราม อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่”, วิทยานิพนธ์ดุขภูบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๔), หน้า ๓๑

^{๒๗} ปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก, หน้า ๑๒๕.

^{๒๘} พระมหากมล ถาวโร (มั่งมี), “สถานภาพสตรีในพระพุทธศาสนา”, หน้า ๓๐.

ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา สภาพของหญิงขณะมีสามีกับเป็นม่าย ภายใต้พระพุทธศาสนาจึงไม่มีผลในด้านนี้^{๒๙}

๖) สตรีในฐานะโสเภณี

อรรถศาสตร์กล่าวถึงหญิงที่ขายตัวไว้ ๒ ประเภท คือนางคณิกา ซึ่งในภาษาไทย บางครั้งแปลว่า หญิงนครโสเภณี คือ เป็นหญิงขายตัวที่รัฐแต่งตั้งและดูแลหญิงโสเภณี ซึ่งในอรรถศาสตร์เรียกว่า รูปาชีวา นางคณิกานั้น มีรายได้จากเงินที่รัฐจ่ายให้ ส่วนหญิงโสเภณี ต้องจ่ายเงินให้รัฐ ดังที่อรรถศาสตร์กำหนดไว้ว่า

“หญิงโสเภณีต้องจ่ายเงินเป็นสองเท่าของค่าตัวเธอให้แก่รัฐเป็นประจำทุกเดือน”^{๓๐}

นครโสเภณี กำเนิดมาจากอินเดียในสมัยโบราณ คือเจ้าชายลิจฉวีจำนวนมากมีความต้องการหญิงงามคนหนึ่งในเมืองไพศาลีชื่อ นางอัมพปาลี มาเป็นของตน เกิดการแย่งชิงกันจนไม่สามารถตัดสินได้ว่า จะให้นางตกเป็นของใคร สภาเมืองไพศาลี จึงตัดสินให้นางอัมพปาลีตกเป็นของกลางประจำเมือง ผู้ใดต้องการหาความอภิรมย์กับนาง ต้องจ่ายเงินตามราคาที่กำหนดและได้ออกกฎหมายให้มีโสเภณีประจำเมืองขึ้นเป็นฉบับแรกของโลก เรียกว่า นครโสเภณี หมายถึงหญิงงามประจำนคร ตำแหน่งนี้ต้องได้รับการแต่งตั้งอย่างเป็นทางการ เป็นตำแหน่งที่มีเกียรติ มีฐานันดรศักดิ์สูงส่ง ต่อมาเมืองต่าง ๆ ได้มีการแต่งตั้งหญิงงามในเมืองของตนเป็น นครโสเภณี

นครโสเภณี มีบทบาทต่อพระพุทธศาสนา คือ ด้านเผยแผ่พระพุทธศาสนา นครโสเภณีเกือบทุกคน เมื่ออายุมากขึ้นจะบวชเป็นภิกษุณีจนบรรลุนิพพานและทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนา ด้านอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา เช่นนางสิริมา ได้ตั้งสลากภัต ๘ กอง แก่พระสงฆ์ ภิกษุ ๘ รูปที่มาเรือนนางเป็นประจำ นางถวายบิณฑบาต โดยค่าใช้สอย ๑๖ กหาปณะ ทุกวัน ด้านการสร้างศาสนวัตถุ เช่น นางอัมพปาลี ได้ถวายสวนมะม่วงแด่พระพุทธเจ้าเพื่อสร้างวัด คือ “อัมพปาลีวัน” ครั้นนครโสเภณีเมื่อมีอายุมากขึ้น ได้หันหน้ามาปฏิบัติธรรมอย่างจริงจังและออกบวชจนบรรลุนิพพานขั้นสูงถึงอรหนต์ สำหรับนางสิริมา แม้นางไม่ได้ออกบวช ก็ได้บรรลุนิพพานถึงขั้นโสดาบัน^{๓๑}

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๕.

^{๓๐} ปรีชา ช่างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก, หน้า ๑๔๖.

^{๓๑} โสภณ จาเลิศ, ประสิทธิ์ ชาระ, “บทบาทของนครโสเภณีที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”, [ออนไลน์],

๓) สตรีในฐานะพุทธสาวิกา

สตรีในฐานะที่เป็นพุทธมามกะนั้น เรียกขานอีกอย่างหนึ่งว่า อุบาสิกา สำหรับรูปแบบการเป็นพุทธมามกของสตรีในสมัยพุทธกาล มีลักษณะ คือ สตรีที่ยังครองเรือนอยู่แต่โน้มเอียงไปในทางแสวงหาโมกขธรรม ส่วนมากจะแต่งกายนุ่งขาวห่มขาว เรียกว่า ปริพาชิกา ตาปลีนี้หรืออุปัชชีนี้ แต่เมื่อบวชแล้วก็จะแต่งกายตามลัทธิที่ตนเองบวชด้วย^{๓๒} บทบาทสตรีในความเป็นพุทธมามกะนั้นมีหลายบทบาท ทั้งที่เป็นฝ่ายสนับสนุนในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและการประกาศพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการศึกษา พระพุทธองค์วางข้อกำหนดไว้ว่า สาวกสาวิกาของพระองค์จะต้องให้ความสำคัญกับการศึกษาตามหลักของไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิและปัญญาไปจนตลอดชีวิต ต่อเมื่อบรรลุปะเป็นพระอรหันต์แล้ว จึงจะหมดภาระด้านการศึกษา กลายเป็นอเสขบุคคล คือ ผู้ไม่ต้องศึกษา การศึกษาในพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับทั้งบุรุษและสตรี ไม่มีการแบ่งแยกเหมือนกับศาสนาพราหมณ์ที่จะให้ความสำคัญแต่กับบุรุษ สตรีจึงได้รับสิทธิในการศึกษาและพัฒนาตนตามแนวทางของพระพุทธศาสนา

ในมาตุคามสังยุต มีพระสูตรที่กล่าวถึงสตรีในฐานะเป็นพุทธสาวิกา คือ วัฑฒิสสูตร^{๓๓} พระผู้มีพระภาคได้แสดงเนื้อความโดยสรุปว่า หากสตรีได้รับโอกาสจากสังคมเข้ามาศึกษาพระพุทธศาสนา และปฏิบัติธรรม ก็มีศักยภาพที่จะพัฒนาตนไปสู่ความเป็นพระอริยเจ้าได้ การที่สตรีได้รับโอกาสสำคัญเช่นนี้ ถือเป็นเรื่องใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคมชมพูทวีป

ในตอนท้ายของมาตุคามสังยุต ได้กล่าวถึงสตรีในฐานะเป็นคนที่ต้องมีศาสนา จึงจะทำให้ชีวิตมีความเจริญ มีความก้าวหน้าในการครองเรือนและสามารถพัฒนาตนเองให้เข้าสู่ความเป็นพระอริยเจ้าได้ พระผู้มีพระภาคได้แสดงหลักธรรมพื้นฐานของสตรีผู้ก้าวหน้าไว้ว่า ต้องประกอบด้วยศีล ๕ และหากตั้งมั่นในวัฑฒิธรรม ๕ ประการ ก็จะทำให้รู้จักเลือกถือเอาแต่สิ่งอันเป็นสาระและสิ่งที่ประเสริฐวัฑฒิธรรม ๕ ประการนั้น ได้แก่ เจริญด้วยศรัทธา เจริญด้วยศีล เจริญด้วยสุตะ (การฟัง) เจริญด้วยจาคะ (ความเสียสละ) และเจริญด้วยปัญญา

มาตุคามสังยุตซึ่งเป็นพระสูตรที่ประมวลเรื่องเกี่ยวกับสตรีนั้น ได้กล่าวถึงสตรีในหลายเรื่องและหลายแง่มุม ทำให้เห็นว่า พระผู้มีพระภาคมีทัศนะต่อสตรีแตกต่างจากพราหมณ์พอสมควร ทรงย้ำให้เห็นว่า สังคมควรยกย่องให้เกียรติและปฏิบัติต่อสตรีโดยคำนึงถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

^{๓๒} ประคอง สิงหนาทนิตริภ, “บทบาทของแม่ชีไทยในการพัฒนาสังคม”, หน้า ๑.

^{๓๓} ดูรายละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๘/๓๑๓/๓๓๔.

และยอมรับในศักยภาพของสตรีว่า พัฒนาได้ไม่แตกต่างจากบุรุษ ส่งผลให้ท่าทีของสังคมต่อสตรีเริ่มเปิดกว้างมากขึ้น

ในสมัยพุทธกาลมีมหาอุบาสิกายู่หลายท่านที่เป็นฝ่ายสนับสนุนให้พระพุทธศาสนาได้ดำรงคงอยู่ต่อไป ดังเช่น นางสุชาดาและนางวิสาขา นางสุชาดา^{๓๔} เป็นธิดาของเสนานิคุมพี (อรรณวกถาวา เสนียะ) ในหมู่บ้านเสนานิคม ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม เมื่ออายุย่างเข้าสู่วัยสาวนางได้ทำพิธีบวงสรวงต่อเทพยดาที่สิงสถิต ณ ต้นไทรใหญ่ต้นหนึ่งใกล้บ้านของนาง โดยได้ตั้งปณิธานความปรารถนาไว้ ๒ ประการ คือ ขอให้ได้สามีที่มีบุญ มีทรัพย์สมบัติและชาติสกุลเสมอกัน ขอให้มิมีบุตรคนแรกเป็นชาย ถ้าความปรารถนาทั้ง ๒ ประการสำเร็จสมบูรณ์แล้ว จะทำพิธีกรรมแก้ท่านด้วยของอันมีมูลค่า ๑๐๐,๐๐๐ กหาปณะ

ครั้นกาลต่อมา ความปรารถนาของนางสำเร็จทั้งสองประการ โดยได้สามีเป็นเศรษฐีมีฐานะเสมอกันและได้บุตรคนแรกเป็นชายนามว่า ยสะ นางได้ปล่อยเวลาให้ล่วงเลยไปจนลูกชายแต่งงานแล้ว จึงปรารถนาที่จะทำพิธีกรรมบวงสรวงสังเวทเทพยดาด้วยข้าวมธุปายาสเสร็จเรียบร้อยแล้ว ให้นางทาสีสาวใช้ไปปิดกวาดทำความสะอาดบริเวณโคนต้นไทรนั้น

ขณะนั้น พระโคตมโพธิสัตว์เล็กอัครกิลมณญโค หันมาเสวยพระกระยาหารหวังจะบำเพ็ญเพียรทางจิต ประทับนั่งพักผ่อนที่ได้ต้นไทรนั้น ผินพระพักตร์ทอดพระเนตรไปทางทิศตะวันออก มีพระรัศมีแผ่ชานออกจากพระวรกายเป็นปริณทลุดงามยิ่งนัก นางทาสีสาวใช้เห็นแล้วก็ตระหนักแนในจิตคิดว่า คงเป็นเทวดาเจ้า มานั่งคอยทำรับเครื่องพลีกรรม จึงมิได้เข้าไปทำความสะอาดที่ตั้งใจมา รีบกลับไปแจ้งแก่นางสุชาดา โดยด่วน

ฝ่ายนางสุชาดาจึงรีบแต่งกายด้วยเครื่องอาภรณ์อันงดงามเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ยกถาดข้าวมธุปายาสขึ้นทูลศรัทธา ออกจากบ้านพร้อมด้วยบริวารไปยังต้นไทรนั้น ครั้นได้เห็นพระโพธิสัตว์งดงามเช่นนั้น ก็เกิดโสมนัสยินดีสำคัญว่า เป็นรุกขเทวดามานั่งคอยรับเครื่องพลีกรรม จึงน้อมนำเข้าไปถวายพร้อมทั้งถาดทองคำ

เมื่อพระบรมโพธิสัตว์ทรงรับข้าวมธุปายาสแล้ว เสด็จไปประทับที่โคนต้นพระศรีมหาโพธิ์ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ทรงบำเพ็ญเพียรทางจิตและได้ตรัสรู้เป็นพระสัพพัญญูพุทธเจ้าในวันนั้น หลังจากได้ประทับเสวยวิมุตติสุข คือสุขอันเกิดจากการตรัสรู้บริเวณใกล้ ๆ นั้นเป็นเวลา ๗ สัปดาห์ รวม ๔๙ วันแล้วได้เสด็จไปแสดงธรรมโปรดปัญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี กาลต่อมา หลังจากยสะ บุตรชายคนโตได้บรรลุปะเป็นพระอรหันต์และอุปสมบทแล้ว พระผู้มีพระ

^{๓๔} อ.เอก. (ไทย) ๒๐/๒๕๘/๓๒.

ภาคและพระสาวกรวมทั้งพระยสะได้ฉันภัตตาหารที่บ้านของนาง พระพุทธเจ้าแสดงพระธรรมเทศนาจบแล้ว นางสุชาดาและอดีตภริยาของพระยสะได้บรรลुโสดาบันและถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะทั้งสองคน

นางวิสาขา^{๓๕} โดยปกตินางวิสาขาจะไปวัดวันละ ๒ ครั้ง คือ เข้า-เย็นและเมื่อไปก็จะไม่ไปมือเปล่า ถ้าไปเวลาเช้าก็จะมีของเคี้ยวของฉันเป็นอาหารไปถวายพระ ถ้าไปเวลาเย็นก็จะถือน้ำปานะไปถวาย เพราะนางมีปกติทำอย่างนี้เป็นประจำ จนเป็นที่ทราบกันดีทั้งพระภิกษุ สามเณรและอุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย แม้นางเองก็ไม่กล้าที่จะไปวัดด้วยมือเปล่า ๆ เพราะละอายที่พระภิกษุหนุ่ม สามเณรน้อยต่างก็จะมองดูที่มือว่านางถืออะไรมาและก่อนที่นางจะออกจากวัดกลับบ้าน นางจะเดินเยียมเยียนถามไถ่ความสุข ความทุกข์และความประสงค์ของพระภิกษุ สามเณรและเยี่ยมภิกษุไข้จนทั่วถึงทุก ๆ องค์ก่อนแล้วจึงกลับบ้าน

วันหนึ่งเมื่อนางมาถึงวัด นางได้ถอดเครื่องประดับมhalenดาปสาธน์ มอบให้หญิงสาวผู้ติดตามถือไว้ เมื่อเสร็จกิจการฟังธรรมและเยียมเยียนพระภิกษุสามเณรแล้ว ขณะเดินกลับบ้านนางได้บอกให้หญิงรับใช้ส่งเครื่องประดับให้ แต่หญิงรับใช้ลืมไว้ที่ศาลาฟังธรรม นางจึงให้กลับไปนำมา แต่สั่งว่า ถ้าพระอานนท์เก็บรักษาไว้ก็ไม่ต้องเอาคืนมา ให้มอบถวายท่านไปเลย เพราะนางคิดว่า จะไม่ประดับเครื่องประดับที่พระคุณเจ้าถูกต้องสัมผัสแล้ว ซึ่งพระอานนท์ท่านก็มักจะเก็บรักษาของที่อุบาสก อุบาสิกาลืมไว้เสมอและก็เป็นไปตามที่นางคิดไว้จริง ๆ แต่นางก็กลับคิดได้อีกว่า “เครื่องประดับนี้มีประโยชน์แก่พระเถระ” ดังนั้นนางจึงขอรับคืนมาแล้วนำออกขายในราคา ๙ โกฏิ กับ ๑ แสนกหาปณะ ตามราคาทุนที่ทำไว้ แต่ก็ไม่มีผู้ใดมีทรัพย์พอที่จะซื้อไว้ได้ นางจึงซื้อเอาไว้เองด้วยการนำทรัพย์เท่าจำนวนนั้น มาซื้อที่ดินและวัสดุก่อสร้างดำเนินการสร้างวัดถวายเป็นพระอารามประทับของพระบรมศาสดาและเป็นที่อยู่อาศัยจำพรรษาของพระภิกษุสงฆ์ สามเณร พระบรมศาสดารับสั่งให้พระมหาโมคคัลลานะ เป็นผู้อำนวยการดูแลการก่อสร้าง ซึ่งมีลักษณะเป็นปราสาท ๒ ชั้น มีห้องสำหรับพระภิกษุพักอาศัยชั้นละ ๕๐๐ ห้อง โดยใช้เวลาในการก่อสร้างถึง ๙ เดือนและเมื่อสำเร็จเรียบร้อยแล้ว ได้นำมาว่า “พระวิหารบุพพาราม” นอกจากนี้แล้วนางวิสาขาก็เป็นบุคคลแรกที่ได้ถวายผ้าอาบน้ำฝนแก่พระภิกษุสงฆ์อีกด้วย

^{๓๕} พระครูกลยาณสิทธิวัฒน์ (สมาน กลยาณธมโม), *เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา*, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๔๔).

นางวิสาखाได้อุปถัมภ์บำรุงพระภิกษุสงฆ์และได้ถวายวัตถุปัจจัยในพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก ดังกล่าวมา พระผู้มีพระภาคจึงได้ทรงประกาศยกย่องนางในตำแหน่ง เอตทัคคะเป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายในฝ่าย ผู้เป็นทาสิกา

นอกจากสองท่านนี้แล้ว ยังมีสตรีที่เป็นกำลังสำคัญในการสนับสนุนพระพุทธศาสนาอีกหลายท่าน เช่น นางชุชุตตรา เลิศกว่าพวกอุบาสิกาสาวิกาของเราผู้เป็นพหูสูต นางสามาวดี เลิศกว่าพวกอุบาสิกาสาวิกาของเราผู้มีปรกติอยู่ด้วยเมตตา นางอุตตรานันทมาตา เลิศกว่าพวกอุบาสิกาสาวิกาของเราผู้ยินดีในฌาน นางสุปวาสาโกณิยธิดา เลิศกว่าพวกอุบาสิกาสาวิกาของเราผู้ถวายรสอันประณีต นางสุปิยาอุบาสิกา เลิศกว่าพวกอุบาสิกาสาวิกาของเราผู้เป็นศิลาอนุปฐาก นางกาติยานี เลิศกว่าพวกอุบาสิกาสาวิกาของเราผู้เลื่อมใสอย่างแน่นแฟ้น นางนกุลมาตาคหปตานี เลิศกว่าพวกอุบาสิกา สาวิกาของเราผู้คุ้นเคยและนางกาฬิอุบาสิกา ชาวกรุงธมมิกา เลิศกว่าพวกอุบาสิกาสาวิกาของเราผู้เลื่อมใสโดยได้ยินได้ฟังตาม^{๓๖}

พระพุทธองค์ทรงยกย่องสตรีผู้เลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงให้เกียรติสตรีไม่แพ้บุรุษ เพราะสตรีเป็นผู้อยู่เบื้องหลังความสำเร็จ ดังเช่นเวลานักรบที่ออกรบ ก็ต้องอาศัยสตรีคอยเตรียมเสบียง ข้าวปลาอาหาร เพราะผู้ชายเป็นแนวหน้าคอยฝึกปรือการรบและออกรบไม่มีเวลาที่จะมาเตรียมเสบียงอาหาร ต้องอาศัยสตรีทั้งนั้น กองทัพธรรมก็เช่นกัน ก็จะต้องอาศัยสตรีผู้มีความศรัทธาคอยให้การสนับสนุนเช่นกัน

๘) สตรีในฐานะผู้ประกาศพระพุทธศาสนา

อีกท่านหนึ่งซึ่งจะไม่กล่าวถึงมิได้เลย เพราะท่านเป็นภิกษุณีรูปแรกของโลก นั่นก็คือ พระนางมหาปชาบดีโคตมี เป็นพระราชธิดาของพระเจ้าอัญชนะแห่งโกถียวงศ์ เป็นพระกนิษฐภคินี (พระน้องนาง) ของพระนางสิริมหามายาและทรงเป็นพระน้านาง (พระมาตุจฉา) ของพระผู้มีพระภาค เมื่อพระนางสิริมหามายาประสูติเจ้าชายสิทธัตถะได้ ๗ วันก็สิ้นพระชนม์ พระเจ้าสุทโธทนะจึงทรงตั้งพระนางมหาปชาบดีไว้ในตำแหน่งอัครมเหสีและได้ทรงมอบหน้าที่การเลี้ยงดูเจ้าชายสิทธัตถะให้กับพระนาง ซึ่งพระนางก็ได้ทรงเลี้ยงดูพระกุมารเป็นอย่างดีและดูเหมือนจะดียิ่งกว่าเจ้านายนันทะและเจ้าหญิงนันทา ผู้เป็นพระโอรสและพระธิดาของพระนางเอง

เมื่อคราวที่พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปโปรดพระพุทธบิดาและพระประยูรญาติที่กรุงกบิลพัสดุ์ พระองค์ได้เสด็จประทับอยู่ ณ นิโครธาราม ใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ พระนางมหาปชาบดีโคตมีได้เข้าเฝ้าและกราบทูลขอบรรพชา พระผู้มีพระภาคไม่ทรงอนุญาต แม้จะกราบทูลถึง ๓ ครั้งก็ตาม

^{๓๖} อก.เอก. (ไทย) ๒๐/๒๕๙-๒๖๗/๓๒-๓๓.

ก็มีได้ทรงอนุญาตด้วยมีเหตุผลว่า สตรีไม่ควรบรรพชา ทำให้พระนางเกิดความทุกข์เสียพระทัยเป็นอย่างยิ่ง แต่ถึงกระนั้น พระนางก็มีได้ย่อท้อ มีพระทัยมุ่งมั่นต่อการบรรพชาเพียงอย่างเดียว ในเวลาต่อมา เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จประทับอยู่ ณ ภูฏาคารศาลา ป่ามทวัน ใกล้กรุงเวสาลี แคว้นวัชชี พระนางมหาปชาบดีโคตมี พร้อมด้วยเจ้าหญิงศากยะเป็นจำนวนมาก ได้ทรงปลงพระเกศา นุ่งห่มผ้า ย้อมด้วยน้ำผาได้เสด็จไปยังที่ประทับของพระผู้มีพระภาคด้วยพระบาทเปล่าเพื่อทูลขอบรรพชา เมื่อเสด็จไปถึงได้ประทับยืน ณ ภายนอกซุ้มประตู พระอานนท์เห็นพระนาง ถามทราบความ ประสงค์แล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ทูลขอให้ทรงอนุญาตการบรรพชาแก่พระนาง พระผู้มีพระภาคทรงปฏิเสธ ถึงแม้พระอานนท์จะทูลขอถึงสามครั้งก็ตาม พระอานนท์จึงกราบทูลถามว่า สตรีเมื่อได้บวชแล้วจะสามารถสำเร็จมรรคผลได้หรือไม่ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า มีสิทธิ์สำเร็จมรรคผลได้ พระอานนท์จึงกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงเห็นแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมีที่เคยทรงอบรมเลี้ยงดูมาตั้งแต่ครั้งยังทรงพระเยาว์ ถือว่าทรงมีคุณูปการแก่พระองค์เป็นอเนกประการ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถ้าพระนางมหาปชาบดี ทรงรับครุธรรม ๘ ประการ ก็จักทรงให้อนุญาตให้บวชได้

พระผู้มีพระภาคทรงมีความคิดเห็นที่เสรีมากกว่าผู้นำของศาสนาอื่น ๆ เพราะพระองค์ไม่ได้ถือว่าสตรีเป็นเพศที่อ่อนแอ มีความสามารถด้อยกว่าบุรุษ ดังความเชื่อของคนในสังคมสมัยนั้น แต่พระองค์กลับปฏิบัติต่อสตรีเช่นเดียวกับบุรุษ โดยมองว่า มีความเท่าเทียมกันในฐานะเป็นสัตว์โลก ประเภทเดียวกัน เป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในสังสารวัฏด้วยกัน ยิ่งไปกว่านั้น ความเมตตาที่พระองค์มีให้ก็คือ พระองค์ต้องการจะช่วยเหลือสัตว์โลกให้พ้นทุกข์ ไม่ว่าจะเป็นชาย หรือหญิง พระองค์ทรงแสดงให้เห็นเป็นตัวอย่างในการปฏิบัติต่อสตรีอย่างยุติธรรม เช่น ทรงให้สิทธิแก่บุรุษและสตรีเสมอกันในการฟังธรรม ทรงประทานคำสอนอย่างเดียวกันในทั้งสองฝ่าย ไม่มีการแบ่งว่า ธรรมชนิดใดต้องแสดงแก่เพศใดฝ่ายใด แต่สิ่งที่พระองค์ทรงคำนึงถึงเป็นในทางพิจารณาทางปัญญาตามความสามารถของผู้ฟังว่า จะรับฟัง หรือสามารถเข้าใจได้หรือไม่มากกว่า การที่พระพุทธองค์ทรงให้สิทธิเสรีภาพทางศาสนาในการเข้าเป็นสมาชิกในสังฆมณฑลและทรงประทานธรรมให้แก่ทั้งชายและหญิง ทรงเมตตาและปฏิบัติต่อชายและหญิงอย่างยุติธรรมเสมอภาคกัน จะเห็นว่า เป็นความสำเร็จและเป็นการยกระดับบทบาทของสตรีในสมัยพุทธกาล อันเป็นแนวคิดความเสมอภาคที่สำคัญอย่างหนึ่งที่มีมาก่อนการเกิดแนวคิดสิทธิมนุษยชน

๒.๕ มิติทางสังคมเกี่ยวกับสตรีในมาตุคามสังยุต

ภพขลกร กาญจนะพังคะ ได้กล่าวสรุปเกี่ยวกับมิติทางสังคม ไว้ในบทความเรื่อง “ทัศนะของพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับสตรีในมาตุคามสังยุต”^{๓๗} ดังนี้ว่า

มาตุคามสังยุตเป็นประมวลพระสูตรเกี่ยวกับสตรีที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่พระอนุรุทธะและหมู่ภิกษุ กล่าวถึงสตรี ๕ สถานะ คือ สตรีที่เป็นลูกสาว สตรีที่เป็นภรรยา สตรีที่เป็นลูกสะใภ้ สตรีที่เป็นมารดาและสตรีที่เป็นพุทธสาวิกา เนื้อหาของพระสูตรในมาตุคามสังยุต ทำให้ทราบทัศนะของพระพุทธศาสนาต่อสตรีในเรื่องหลัก ๆ คือ สตรีมีศักดิ์ความเป็นมนุษย์เหมือนกับบุรุษ จึงควรได้รับการดูแลจากสังคม ในวัยเด็ก พ่อแม่ควรดูแล เมื่อแต่งงานสามีควรดูแลให้มีความสุข โดยสิ่งที่จะทำให้สตรีมีความมั่นคงในชีวิต คือ ศีล ๕ บุญกุศลจะส่งเสริมสตรีให้มีความสุขในการแต่งงาน สตรีเป็นคนดี หรือชั่วเพราะกรรมที่ทำ ไม่ใช่พรหมลิขิต หากได้รับการศึกษาอบรม ก็เป็นคนฉลาดได้ สามารถพัฒนาตนเองจนบรรลุเป็นพระอริยบุคคลได้ พระสูตรในมาตุคามสังยุตแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนามีทัศนะต่อสตรีครอบคลุมมิติทางสังคม ๕ ด้าน คือ มิติทางร่างกาย มิติทางจิตใจ มิติทางสติปัญญา มิติทางครอบครัวและมิติทางสังคมวิทยา

๒.๕.๑ มิติทางด้านร่างกาย

สตรีมีโครงสร้างทางร่างกายให้สามารถมีบุตรได้ซึ่งแตกต่างจากบุรุษ เป็นไปตามที่ธรรมชาติจัดสรร ทำให้สตรีต้องประสบกับความยากลำบากในการใช้ชีวิต สรุปได้ดังนี้พุทธดำรัสในอาเวณิกทุกขสูตรในมาตุคามสังยุต กล่าวถึงโครงสร้างทางสรีระของสตรีถูกธรรมชาติสร้างสรรค์มาเพื่อให้สามารถให้กำเนิดทายาทใหม่ได้ ข้อนี้ถือความทุกข์ของสตรีที่มาพร้อมกับร่างกาย โดยธรรมชาติซึ่งความทุกข์ประเภทนี้จะมีในบุรุษเพศ อาจแบ่งได้เป็นทุกข์ ๒ ด้าน^{๓๘} ได้แก่

๑) ความทุกข์เพราะมีระดู หมายถึง ประจำเดือนของสตรีอันเกิดมาจากการที่ไข่ของสตรีในวัยเจริญพันธุ์ได้เคลื่อนมาฝังตัวที่ปากมดลูก แล้วไม่ได้รับการผสมตามกำหนดเวลาก็จะเกิดการฟ่อและไหลออกมาจากมดลูก ซึ่งเราเรียกรกณีนี้อันว่า ระดู หรือประจำเดือน สตรีโดยทั่วไปที่อยู่ในวัยเจริญพันธุ์ก็จะมีประจำเดือนด้วยกันทั้งนั้น จะยกเว้นเฉพาะสตรีบางคนเท่านั้นที่เกิดความผิดปกติในร่างกาย อาจจะไม่มีการมีประจำเดือนก็ได้

^{๓๗} ภพขลกร กาญจนะพังคะ, “ทัศนะของพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับสตรีในมาตุคามสังยุต”, วารสาร มจร ปรัชญาปริทรรศน์, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ (มกราคม – มิถุนายน ๒๕๖๑):๙๔-๑๑๑.

^{๓๘} ดูรายละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๘/๒๕๒/๓๑๔-๓๑๕.

๒) ความทุกข์เพราะต้องรับหน้าที่ตั้งครุฑและให้กำเนิดบุตร การมีทายาทใหม่เป็นเรื่องจำเป็นสำหรับสัตว์โลกทุกชนิด สำหรับมนุษย์หน้าที่นี้ธรรมชาติกำหนดให้เป็นของสตรี ซึ่งบางคนอาจได้รับอันตรายในขณะตั้งครุฑหรือขณะคลอดบุตร การมองเห็นความแตกต่างทางร่างกายของสตรีนี้ทำให้เกิดความเข้าใจ มีท่าทีที่ถูกต้องและสามารถเลือกปฏิบัติต่อสตรีได้อย่างถูกต้องและเหมาะสมตามควรแก่กรณี

๒.๕.๒ มิติทางด้านจิตใจ

พุทธดำรัสในทีฆิฆัมเมหิสูตรแสดงให้เห็นว่า หากสตรีไม่สำรวจอินทรีย์ก็มีโอกาสที่จะถูกกิเลส คือความ ตระหนี่ ความริษยาและกามราคะ ครอบงำ ทั้งในเวลาเช้า เทียงและเย็น^{๓๙}

พระพุทธศาสนากล่าวว่า ไม่เพียงแต่บุรุษเท่านั้นที่จะประสบกับทุกข์ทางกายและทุกข์ทางใจ แม้สตรีจะต้องประสบกับทุกข์ทางกาย (กายิกทุกข์) ทุกข์ทางใจ (เจตสิกทุกข์) เช่น เดียวกัน ปัจจัยสำคัญที่จะทำให้สตรีต้องประสบกับทุกข์ทางใจนั้นเรียกรวมๆ ว่า วัฏฏะ ๓ ได้แก่ กิเลส กรรม และวิบาก สามสิ่งนี้ถือว่าเป็นปัจจัยภายใน คือ เป็นปัจจัยแห่งทุกข์ภายในใจกิเลสซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่ทำให้จิตใจเศร้าหมองเป็นความชั่วที่แฝงอยู่ในความรู้สึกนึกคิดทำให้จิตขุ่นมัวไม่บริสุทธิ์^{๔๐} กิเลสที่เป็นรากเหง้าของความทุกข์ทั้งหมดนั้นมีอยู่ ๓ ประการ เรียกว่า อกุศลมูล^{๔๑} คือ

๑) ราคะ ความกำหนัด ความยินดีในกาม

๒) โทสะ ความพยาบาท คิดประทุษร้ายผู้อื่น

๓) โมหะ ความหลง ความไม่รู้ตามเป็นจริงหรืออวิชชา

กิเลสทั้ง ๓ ประการนี้ ถือได้ว่าเป็นมูลรากหรือรากเหง้าของอกุศล หรือธรรมอันเป็นไปในฝ่ายชั่ว กิเลสทั้ง ๓ นี้เป็นบ่อเกิดของการกระทำทั้งกุศลกรรมดีและอกุศลกรรม เป็นสิ่งที่มักครอบงำจิตใจสตรีที่ไม่สำรวจระวัง เพราะเหตุที่เป็นผู้รับผิดชอบครอบครัวมีโอกาสถูกกิเลสรบกวนได้ง่ายอย่างยิ่ง

^{๓๙} ดูรายละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๘/๒๘๓/๓๑๕.

^{๔๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๒๒๒.

^{๔๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๕๙.

๒.๕.๓ มิติทางด้านสติปัญญา

พุทธดำรัสในวัฑฒิสสูตรได้ยืนยันหลักการว่า สตรีที่ได้รับการอบรมด้วยวัฑฒิธรรม ๕ คือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะและปัญญา ย่อมพัฒนาตนเองให้เป็นพระอริยเจ้าได้^{๕๒} พระพุทธองค์ทรงรับสั่งว่า สตรีเมื่อเจริญอยู่ด้วยวัฑฒิธรรม ๕ ประการนี้ ชื่อว่าเจริญด้วยวัฑฒิธรรมอันประเสริฐ เป็นผู้ถือเอาสิ่งที่เป็นสาระและถือเอาสิ่งที่ประเสริฐแห่งกายไว้ได้โดยถือว่า สตรีบางคนที่มีปัญญาเฉลียวฉลาดมีปฏิภาณในการใช้ชีวิต มีความกล้าหาญก็จะได้รับการยกย่องว่าเป็นบัณฑิต การที่พระพุทธองค์รับรองสติปัญญาของสตรีนี้เป็นเหตุผลสำคัญ ที่ทำให้พระพุทธศาสนาแตกต่างพราหมณ์และถือเป็นการเปิดโอกาสทางศาสนาแก่สตรีอย่างสำคัญ ทั้งนี้เพราะเหตุผลสำคัญที่ทำให้พระพุทธองค์อนุญาตให้สตรีเข้ามาบวชเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนา ก็เพราะทรงคำนึงถึงศักยภาพทางด้านปัญญาของสตรีนั่นเอง

๒.๕.๔ มิติทางด้านครอบครัว

พุทธดำรัสในในมาตุคามสังยุต คือ ฐานสูตรและอาเวณิกสูตรเป็นต้น แสดงให้เห็นถึงทัศนะของพระพุทธศาสนาต่อสถาบันครอบครัว โดยแสดงให้เห็นว่า สตรีที่มีครอบครัวย่อมต้องการมีสามีที่ซื่อสัตย์และสามารถให้กำเนิดบุตรได้ แต่ก็ไม่มีใครรับประกันได้ว่าเมื่อแต่งงานจะสมหวัง สตรีที่แต่งงานมีครอบครัวแล้วหากเป็นคนมีบุญมากอาจจะสมหวัง บางคนอาจจะผิดหวัง อาจจะต้องพบกับความผิดหวังในชีวิตแต่งงาน ตัวอย่างเช่น

๑) สตรีอาจได้แต่งงานกับบุรุษที่ไม่ดี ไม่รักครอบครัว ในฐานสูตรกล่าวถึงความไม่แน่นอนในชีวิตแต่งงานของสตรีไว้อย่างชัดเจน เนื่องจากการย้ายจากครอบครัวตนเองแล้วไปใช้ชีวิตในครอบครัวของสามี หากมีความเสี่ยงอยู่บ้าง หากไม่ได้ใช้เวลาศึกษาดูใจกันมาก่อน ก็อาจจะตัดสินใจแต่งงานผิดก็ได้ การได้แต่งงานเป็นสะใภ้ในตระกูลที่เหมาะสมจึงถือเป็นเรื่องของบุญที่ได้เคยสั่งสมไว้^{๕๓}

๒) สตรีอาจมีสามีร่วมกับหญิงอื่นโดยปกติแล้วสตรีที่แต่งงานมีสามีแล้ว ย่อมต้องการความเป็นใหญ่ในครอบครัว มีอำนาจแต่เพียงผู้เดียวในการจัดการครอบครัว รวมถึงการได้เป็นสตรีที่ทำหน้าที่ภรรยาเพียงคนเดียวของสามีด้วย เมื่อใดก็ตามที่สามีได้นำเอาหญิงอื่นมาอยู่ร่วม

^{๕๒} ส.ส. (ไทย) ๑๘/๓๑๓/๓๓๓-๓๓๔.

^{๕๓} ส.ส. (ไทย) ๓๑๑/๓๓๑-๓๓๓.

ชายคาบ้าน สตรีผู้เป็นภรรยาก็ย่อมประสบกับความทุกข์^{๔๔} การได้อยู่ร่วมสามีกับหญิงอื่นนี้เป็นความทุกข์ที่สตรีจำนวนไม่น้อยจำต้องทน คนที่ทนไม่ได้อาจต้องทะเลาะกัน หรือไม่ก็อาจต้องหย่าร้างกัน

๓) สตรีอาจไม่สามารถให้กำเนิดบุตรได้ การมีบุตรไว้สืบสกุลเป็นความปรารถนาสูงสุดของสามี หากสามีในตระกูลใดไม่สามารถให้กำเนิดบุตรได้ สามีนั้นย่อมไม่เป็นที่พอใจของตระกูลฝ่ายสามี สำหรับความทุกข์ในข้อนี้ก็ถือว่าเป็นความทุกข์ประการหนึ่งในการใช้ชีวิตครอบครัว เพราะสตรีโดยทั่วๆ ไปนั้นเมื่อแต่งงานก็จะสามารถให้กำเนิดบุตรได้และการให้กำเนิดบุตรก็ถือว่าเป็นของขวิญสำคัญสำหรับครอบครัวของสามี สตรีโดยมากจึงมีความทุกข์ในเรื่องนี้^{๔๕} และเหตุที่เป็นทุกข์ก็เพราะว่าเป็นธรรมเนียมของสังคมอินเดียว่า หากสตรีใดแต่งงานแล้วไม่สามารถให้กำเนิดบุตรได้ ก็ต้องยินยอมให้สามีนำหญิงอื่นมาอยู่ร่วมด้วย เพราะการที่ตระกูลใดไม่มีบุตรสืบตระกูลทรัพย์สมบัติเหล่านั้นจะต้องถูกทางราชการริบไปเป็นของหลวง ดังนั้น ครอบครัวที่ไม่มีบุตรธิดามาเป็นทายาทไว้สืบสกุลจึงต้องพยายามหาทางออกเพื่อเป็นวิธีการแก้ไขการถูกริบสมบัติครอบครัว โดยเฉพาะฝ่ายสามีจะต้องหาทางนำหญิงอื่นมาเป็นภรรยาอีกก็ได้ เพื่อต้องการบุตรสืบสกุล นับว่าเป็นความทุกข์ของสตรีผู้ไม่สามารถให้กำเนิดทายาทได้

๒.๕.๕ มิติทางด้านสังคมวิทยา

ในเอกสารแสดงให้เห็นว่า บุรุษที่มีความเป็นใหญ่ กล่าวคือ มีอิสริยยศและยอมเป็นที่หมายปองต้องการของสตรีของสตรี^{๔๖} หากว่าตามจริงเรื่องการนิยมความเป็นใหญ่นี้ คงไม่ใช่เฉพาะสตรี เพราะตามความเป็นจริงแล้วคนในสังคมต่างก็ปรารถนา หรือชื่นชมยินดีกับคนที่มีตำแหน่งใหญ่โตกันทั้งนั้น อย่างไรก็ตาม หากจำแนกโดยคำนึงถึงทั้งความเป็นใหญ่ในตำแหน่งและจำนวนทรัพย์สมบัติ พบว่า คัมภีร์พระพุทธศาสนานิยมใช้คำว่า กุลสมบัติ คือ การได้เกิดในตระกูลผู้ยิ่งใหญ่ในโลกมนุษย์ ๓ ตระกูล คือ กษัตริย์มหาศาล พราหมณ์มหาศาลและคหบดีมหาศาล บุรุษผู้ดำรงตำแหน่งที่ยิ่งใหญ่งดงามมานี้ ย่อมสามารถครองใจของสตรีได้ แม้ว่าสตรีคนนั้น ๆ จะเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยพละทั้ง ๕ ประการดังที่กล่าวแล้วข้างต้น

กล่าวโดยรวมได้ว่า เนื้อหาของพระสูตรในมาตุคามสังยุตแสดงให้เห็นว่า ทศณะของพระพุทธศาสนาผ่านมิติทางสังคม ๕ ด้าน คือ ด้านร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ครอบครัวและสังคม

^{๔๔} ส.ส. (ไทย) ๑๘/๓๑๑/๓๓๒-๓๓๓.

^{๔๕} ส.ส. (ไทย) ๑๘/๓๑๑/๓๓๒-๓๓๓.

^{๔๖} ส.ส. (ไทย) ๑๘/๓๐๗/๓๒๘.

วิทยา โดยมิติเหล่านี้เมื่อพิจารณาในบริบทของสังคมปัจจุบันก็ยังสามารถนำมาเป็นกรอบในการพิจารณาได้

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า พระสูตรในมาตุคามสังยุตที่กล่าวถึงมาตุคามในฐานะต่าง ๆ นั้น ทรงคำนึงถึงสตรีในมิติทางสังคม ๕ ด้าน คือ ด้านร่างกาย ด้านจิตใจ ด้านสติปัญญา ด้านครอบครัว และด้านสังคมวิทยา โดยทำที่ หรือทัศนคติต่อสตรีนั้น ก็พิจารณาตามสถานภาพและบทบาทต่าง ๆ ของสตรีซึ่งในด้านบวก คือ กล่าวถึงสตรีในทางยกย่องสรรเสริญ ชี้ให้เห็นว่า สตรีมีศักยภาพทางสติปัญญาที่อาจได้รับการฝึกหัดพัฒนาได้เหมือนกับคนทั่ว ๆ ไป อีกแง่หนึ่ง พิจารณาในแง่ลบ กล่าวคือ สตรีจะถูกมองว่า ไม่มีศักยภาพเพียงพอต่อการจะดำเนินการประการใดประการหนึ่งในสังคมได้ สตรีจึงถูกกีดกันให้อยู่เรือน มีบทบาทและหน้าที่จำเพาะในเรือนตนเท่านั้น ส่วนบทบาทและหน้าที่ในสังคมภายนอกเรือน สามีจะเป็นผู้รับผิดชอบและดำเนินการทั้งหมด

๒.๖ สรุป

บทบาทสำคัญทางสังคมของสตรีในพระพุทธศาสนานั้น ที่ปรากฏชัดเจนคือ บทบาทสตรีที่ปรากฏในทิส ๖ ซึ่งบทบาทในทิส ๖ นั้น เป็นได้ทั้งมารดา ภรรยาและบุตร อีกบทบาทหนึ่งก็คือ บทบาทในการอุปถัมภ์ สนับสนุนพระพุทธศาสนา บทบาทในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ด้านการสนับสนุนอุปถัมภ์ ก็มีการสร้างอารามถวายสงฆ์

พระพุทธองค์มีความคิดเห็นที่เสรีมากกว่าผู้นำของศาสนาอื่น ๆ เพราะพระองค์ไม่ได้ถือว่าสตรีเป็นเพศที่อ่อนแอ มีความสามารถด้อยกว่าบุรุษดังความเชื่อในสมัยของคนในสังคมสมัยนั้น แต่พระองค์กลับปฏิบัติต่อสตรีเช่นเดียวกับบุรุษ โดยมองว่ามีความเท่าเทียมกันในฐานะเป็นสัตว์โลกประเภทเดียวกัน เป็นผู้ที่ร่วมในสังสารวัฏด้วยกัน ยิ่งไปกว่านั้น ความเมตตาที่พระผู้มีพระภาคมีให้ก็คือ พระองค์ต้องการจะช่วยเหลือสัตว์โลก ให้พ้นทุกข์ไม่ว่าจะเป็นบุรุษ หรือสตรี พระองค์ทรงแสดงให้เห็นเป็นตัวอย่างในการปฏิบัติต่อสตรีอย่างยุติธรรม เช่น ทรงให้สิทธิแก่บุรุษและสตรีเสมอกันในการฟังธรรม ทรงประทานคำสอนอย่างเดียวกันในทั้งสองฝ่าย ไม่มีการแบ่งว่าธรรมชนิดใดต้องแสดงแก่เพศใดฝ่ายใด แต่สิ่งที่พระองค์ทรงคำนึงถึงเป็นในทางพิจารณาทางปัญญา ตามความสามารถของผู้ฟังว่าจะรับฟัง หรือสามารถเข้าใจได้หรือไม่มากกว่า การที่พระผู้มีพระภาคทรงให้สิทธิเสรีภาพทางศาสนาในการเข้าเป็นสมาชิกในสังฆมณฑลและทรงประทานธรรมให้แก่ทั้งบุรุษและสตรี ทรงเมตตาและปฏิบัติต่อบุรุษและสตรีอย่างยุติธรรมเสมอภาคกัน จะเห็นว่า เป็นความสำเร็จและเป็นการยกระดับบทบาทของสตรีในสมัยพุทธกาล อันเป็นแนวคิดความเสมอภาคที่สำคัญอย่างหนึ่งที่มีมาก่อนการเกิดแนวคิดสิทธิมนุษยชน

๒.๗ ปัญหาวิเคราะห์ วิพากษ์ประจำบท

๑. พระพุทธศาสนาให้เกียรติสตรีค่อนข้างสูง ทั้งด้านสิทธิ ความเท่าเทียมกันระหว่างสตรีและบุรุษ แต่มีฐานะและบทบาทอยู่ประการหนึ่งที่สตรีได้รับฐานะและการยกย่องเป็นอย่างสูง ท่านสามารถอธิบายได้ไหมว่า ฐานะและบทบาทนั้นคือฐานะและบทบาทอะไร? ยกตัวอย่างและอธิบายขยายเหตุผลประกอบด้วย?

๒. ในสังคาลสูตร กล่าวถึงบทบาทของภรรยาที่มีหน้าที่บำรุงสามีใน ๕ ประการ ท่านบอกได้ไหมว่า ๕ ประการดังกล่าวมีอะไรบ้าง? อธิบายวิเคราะห์?

๓. พระพุทธศาสนาให้โอกาสสตรีทุกฐานะและสตรีที่เป็นม่ายกับสตรีที่เป็นโสเภณี พระพุทธศาสนาให้โอกาสสตรีเหล่านี้อย่างไร? อธิบายพร้อมประกอบเหตุผล?

๔. อธิบายและวิพากษ์เรื่องมิติทางสังคมเกี่ยวกับสตรีในมาตุคามสังยุตตามทัศนะของนิสิต? โดยไม่มีข้อจำกัดด้านทัศนะ

บทที่ ๓

บทบาทสตรีด้านการศาสนา

๓.๑ แนวคิดเกี่ยวกับสตรีด้านการศาสนา

พระพุทธองค์ทรงเสนอทัศนะใหม่ที่ค้ำกับทัศนะเดิม โดยแสดงให้เห็นว่า สตรีและบุรุษมีความสามารถเสมอกัน บุคคลจะดีได้เพราะความรู้ ความสามารถ การกระทำไม่ใช่การสรุปจบที่บุรุษเพศ หรือสตรีเพศ บุตรอาจดีเสมอ หรือดีกว่าบุตรได้ ฐานะของสตรีในสมัยพุทธกาล จัดว่าดีกว่าสมัยก่อนพุทธกาลที่เปรียบสตรีเหมือนวัตถุ หรือสินค้า ไม่มีสิทธิเสรีภาพที่จะจัดการกับชีวิตของตนเองตามหลักฐานในพระไตรปิฎก มีกรณีที่แสดงให้เห็นว่า สตรีได้รับอนุญาตให้มีเสรีภาพขึ้นบ้าง การแต่งงานเริ่มเป็นสิ่งที่ไม่จำเป็นสำหรับหญิงสาว ความคิดเรื่องการแต่งงานเริ่มเปลี่ยนไปจากประเพณีความเชื่อถือดั้งเดิมที่จำเป็นต้องประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและฉลองอย่างเอิกเกริกภายใต้การแต่งงาน

ในพระพุทธศาสนาจะไม่มีพิธีกรรมเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ แต่กลายเป็นเรื่องทางการบ้านการเมือง ไม่ใช่เรื่องทางศาสนา นอกจากนี้ การที่พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้สตรีบวชก็เป็นการปูทางเพื่อเสรีภาพทางศาสนาอย่างสมบูรณ์ให้แก่สตรี นับเป็นความสำเร็จอย่างแท้จริง เพราะการยอมรับสตรีเข้าในหมู่สงฆ์ เป็นการเปิดโอกาสให้สตรีนับถือศาสนาและประกอบพิธีกรรมทางศาสนาได้ด้วยตนเอง ไม่ต้องพึ่ง หรือขึ้นอยู่กับผู้อื่นในการจะเข้าถึงจุดหมายในทางศาสนา สตรีในทัศนะของพระพุทธศาสนา จึงมีเสรีภาพที่จะดำเนินชีวิตอย่างอิสระและสามารถลิขิตชีวิตตนเองได้อย่างเสรี พระพุทธศาสนานอกจากจะช่วยให้สตรีมีส่วนร่วมในชีวิตพรหมจรรย์ ยังช่วยยกสถานภาพสตรีในทางโลก (ฆราวาส) ให้สูงขึ้นด้วย

การที่พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้สตรีบวชเป็นภิกษุณี เป็นยกระดับของสตรีขึ้นอย่างมาก ทั้งยังเป็นการยกสถานภาพของสตรีโดยตรง การยอมรับว่า สตรีมีศักยภาพที่จะบรรลุธรรมได้เท่าเทียมกับบุรุษ จุดนี้เองที่เป็นจุดเด่นของพระพุทธศาสนา ศาสนาจึงเป็นศาสนาที่เปิดโอกาสให้สตรีได้มีสิทธิ หน้าที่ บทบาททั้งในสังคมและในระดับวิญญูณ โดยมีบทบาทสำคัญในการให้อิสระทางจิตวิญญูณแก่สตรีและมีความชัดเจนขึ้น เมื่อเปรียบเทียบกับสตรีในสังคมของศาสนาพราหมณ์ พระพุทธศาสนายอมรับว่า สตรีมีความสามารถเท่าเทียมบุรุษในการที่จะบรรลุธรรมเช่นเดียวกัน โดยการปฏิบัติธรรมนั้น ไม่มีการแบ่งแยกเพศสถานะ

การยกระดับสถานภาพของสตรี ถือเป็นความเปลี่ยนแปลงในสังคมอินเดีย เป็นความสำเร็จขั้นพื้นฐานของพระพุทธศาสนา ในการยอมรับสตรีว่า มีความสามารถเท่าเทียมบุรุษ ถือเป็นการก้าวเข้าสู่สิทธิมนุษยชนโดยปราศจากอคติในทางเพศ พระพุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาที่ทำให้สิทธิความเสมอภาคระหว่างบุรุษกับสตรีอย่างเท่าเทียมกัน สตรีอินเดียในสมัยนั้น จึงมีอิสระที่จะตัดสินใจและเลือกปลายทางชีวิตของตน โดยการมีสิทธิที่จะเข้าถึงการหลุดพ้นทางจิตวิญญาณ ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งพระพุทธศาสนาถือว่า บุรุษและสตรีมีสิทธิเท่าเทียมกันที่จะหลุดพ้นทางจิตวิญญาณได้โดยไม่มีการแบ่งแยกทางเพศ

ดังนั้น สตรีในสมัยพุทธกาล จึงมีความเป็นอิสระและพร้อมที่จะเข้าร่วมในกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาต่าง ๆ มากขึ้นและพระพุทธศาสนายอมให้มีการเปลี่ยนแปลงในกิจกรรมด้านสตรี และไม่ให้ความสำคัญในพิธีกรรม การบวชสรอง ซึ่งเป็นกิจกรรมของศาสนาพราหมณ์ โครงสร้างของพระพุทธศาสนา จึงมีความแตกต่างจากความเชื่อตามวัฒนธรรมประเพณีของศาสนาพราหมณ์ในอินเดียโบราณที่ว่า การประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ที่สามีและภรรยาจะต้องทำพิธีกรรมร่วมกัน หรือความเชื่อที่ว่า บิดามารดาจะได้ขึ้นสวรรค์ก็ด้วยการอาศัยพิธีกรรมที่บุตรทำให้ กฎเกณฑ์เหล่านี้ เป็นการบังคับให้สตรีจะต้องแต่งงาน เพื่อให้มีสิทธิประกอบพิธีกรรมร่วมกับสามีและจะต้องมีบุตร เพื่อที่บุตรจะได้พาเธอและสามีไปเกิดในสวรรค์ได้

พระพุทธศาสนา มิได้ให้ความสำคัญกับพิธีกรรม หรือการบวชสรอง ทำให้สตรีเป็นอิสระจากกฎเกณฑ์ของศาสนาและสังคมในสมัยนั้น และสามารถที่จะหลุดพ้น หรือบรรลุนิพพานได้ด้วยตนเอง โดยไม่ต้องพึ่งพาสามีและบุตร การที่พระพุทธศาสนาแสดงให้เห็นว่า สตรีมีความสามารถเท่าเทียมกับบุรุษ ในการที่เข้าถึงการหลุดพ้นอันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา ย่อมแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนายอมรับมานานแล้วว่า สตรีและบุรุษต่างมีความสามารถและมีสิทธิเท่าเทียมกัน โดยไม่เลือกเพศ หากพิจารณาถึงสตรีที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา สามารถแบ่งได้เป็นสองกลุ่ม คือ กลุ่มแรก “ภิกษุณี” ซึ่งเป็นสตรีที่เลื่อมใสและอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีได้มาจากชนชั้นใดชนชั้นหนึ่ง แต่มาจากทุกชนชั้นวรรณะทางสังคมอินเดีย ซึ่งแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนา เปิดกว้างสำหรับสตรีโดยทั่วไป ทำให้สตรีทุกชนชั้นวรรณะมีความเสมอภาคเท่าเทียมกันในทางพระพุทธศาสนา เพราะทุกคนจะต้องปฏิบัติตามพระธรรมวินัยเดียวกันและจะได้รับการปฏิบัติต่อในฐานะเสมอกัน

อีกกลุ่มหนึ่งคือ อุบาสิกา ซึ่งเป็นการยอมให้สตรีทุกชนชั้นวรรณะ มาแสวงหาความหลุดพ้นทางจิตวิญญาณ ถือเป็นการส่งเสริมเสรีภาพและความเป็นปัจเจกบุคคลของสตรีได้โดยตรงและ

ในส่วนหนึ่งก็เป็นกลุ่มที่ให้การสนับสนุน อุปถัมภ์และทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ช่วยกันส่งเสริมและเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง

๓.๒ วัตถุประสงค์ของการศึกษา

๓.๒.๑ เพื่อศึกษาบทบาทของอุบาสิกา

๓.๒.๒ เพื่อศึกษาบทบาทของภิกษุณี

๓.๓ การวัดผลสัมฤทธิ์ตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา

๓.๓.๑ นิสิตเรียนรู้และเข้าใจบทบาทของอุบาสิกาในพระพุทธศาสนา

๓.๓.๒ นิสิตเรียนรู้และเข้าใจบทบาทของภิกษุณี

๓.๔ ประเด็นศึกษา มีดังนี้

๓.๔.๑ บทนำ

นอกเหนือจากสถานภาพทางสังคมแล้ว สถานภาพของสตรีในทางศาสนาก็ดีขึ้น เพราะสตรีภายใต้พระพุทธศาสนาไม่จำเป็นต้องขึ้นอยู่กับสามีในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา อย่างแต่ก่อน สตรีสามารถเลือกนับถือศาสนา ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ออกบวชและบรรลุมรรค ผลได้ด้วยตนเองและเมื่อสตรีได้รับโอกาสให้เข้าเป็นส่วนหนึ่งของพระพุทธศาสนา ทั้งฝ่ายที่เป็นคฤหัสถ์และบรรพชิตแล้ว ก็ปรากฏว่า มีสตรีจำนวนไม่น้อยที่แสดงความสามารถในทางธรรมให้ปรากฏและทำคุณประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาทั้งโดยตรงและทางอ้อม สิ่งเหล่านี้ล้วนมีส่วนในการทำให้สตรีเป็นที่เชื่อถือ เป็นที่ยอมรับยกย่องในสังคมมากขึ้น ซึ่งก็มีผลทำให้สถานภาพของสตรีดีขึ้นโดยลำดับ

สำหรับสังคมปัจจุบัน สถานภาพของสตรีทางศาสนาอาจจะดูไม่สำคัญนัก เพราะคนสมัยนี้ สนใจในสิทธิทางการเมืองและสิทธิทางทรัพย์สินมากกว่า แต่ในสมัยพุทธกาล ฐานะทางศาสนากับฐานะทางสังคม เกือบจะแยกออกจากกันไม่ได้ เพราะฐานะทางสังคมของบุคคล เกี่ยวเนื่องกับการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้อง หรือมีบทบาทในทางศาสนา ฉะนั้น สิทธิและสถานภาพทางศาสนาของสตรีที่เปลี่ยนไปในทางที่ดีขึ้นในสมัยพุทธกาลนั้น จึงเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงฐานะทางสังคมที่ดีขึ้นได้เป็นอย่างดีของสตรี

๓.๔.๒ บทบาทอุบาสิกา

อุบาสิกา เป็นภาษาบาลีในภาษาพูด ภิกษุเรียกคฤหัสถ์สตรีว่า สีกา ซึ่งเป็นคำที่มาจากคำว่า อุบาสิกา ซึ่งหมายถึง สตรีที่นุ่งโกลัพระรัตนตรัย แสดงตนเป็นคนนับถือ

พระพุทธศาสนาโดยประกาศถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ดำรงชีวิตอยู่ในคุณสมบัติของผู้ใกล้ชิดพระรัตนตรัย ถึงสรณะ ๓ ได้แก่ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เป็นที่ระลึก เป็นหน้าที่ที่สำคัญที่สุดของชาวพุทธคือ การรักษาพระธรรมวินัยนั่นเองและพระศาสดาได้ตรัสไว้แก่มาตุจฉาว่า

“เราจะไม่ประณิพพานตราบเท่าที่ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสาวก ... ภิกษุณีทั้งหลายผู้เป็นสาวิกา ... อุบาสกทั้งหลายผู้เป็นสาวก ... อุบาสิกาทั้งหลายผู้เป็นสาวิกาของเรา ยังไม่เฉียบแหลมไม่ได้รับการแนะนำ ไม่แก่ล้า ไม่เป็นพหูสูต ไม่ทรงธรรมไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม...”^๑

ในบรรดาบุคคลเหล่านี้ อุบาสิกาเป็นบุคคลที่มีสถานะและบทบาทน่าศึกษา ทั้งนี้เพราะอุบาสิกาโดยสถานภาพแล้ว เป็นสตรีและเป็นที่ทราบโดยทั่วไปว่า สตรีในสังคมพราหมณ์-ฮินดูจะถูกจำกัดบทบาทในหลายด้าน โดยเฉพาะบทบาททางศาสนา ต่อเมื่อพระพุทธศาสนาได้อุบัติขึ้นในโลกแล้ว พระผู้มีพระภาคได้ให้โอกาสแก่อุบาสิกา ทำให้อุบาสิกามีบทบาทในพระพุทธศาสนา เพราะว่าการพัฒนามนุษย์ในสังคมให้เป็นคนดี มีความคิดเห็นที่ถูกต้อง มีปัญญาพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ในชีวิตได้อย่างดี เพื่อความสงบสุขในสังคม จำเป็นจะต้องอาศัยสภาพแวดล้อมที่ดี การจัดระเบียบสังคมให้ดีงามและเกื้อกูลแก่คุณธรรม ด้วยเหตุนี้ จึงมีหลักธรรมอยู่หลายประการที่ทำให้คนในสังคมและสภาพแวดล้อมได้รับการจัดสรร ก่อให้เกิดชีวิตที่ดีร่วมกัน เพื่อให้คุณธรรมภายในเจริญงอกงามนับว่าเป็นเรื่องสำคัญที่สุดในชีวิตที่จะช่วยให้การดำเนินสู่จุดหมายตามแนวทางของกระบวนการที่รู้เข้าใจแล้วนั้น เป็นผลสำเร็จขึ้นมาในชีวิตจริงในการดำเนินชีวิตของคน^๒ ถึงแม้ว่าทุกคนต่างก็มีข้อบกพร่องอยู่ก็ตาม แต่ถ้าหากรู้จักหลักในการอยู่ร่วมกันพร้อมทั้งได้ปฏิบัติตามหลักการนั้นแล้ว ก็จะสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข ซึ่งการอยู่ร่วมกันเป็นสังคม กติกาในการอยู่ร่วมกันจึงถือได้ว่าเป็นสิ่งสำคัญ

อุบาสิกาในฐานะที่เป็นสตรี เป็นบุคคลที่ได้รับการยกฐานะจากพระพุทธศาสนาให้มีฐานะและมีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาเท่ากับบริษัทอื่น ๆ อย่างไรก็ตาม มีเรื่องหนึ่งที่เป็นเรื่องใหม่สำหรับสตรีสมัยพุทธกาล คือ บทบาทการเผยแผ่ธรรมของอุบาสิกา ซึ่งเป็นลักษณะในการทำตนเป็นแบบอย่างชีวิตที่ดี เป็นแบบอย่างชีวิตของอุบาสิกาที่รู้แจ้งและซาบซึ้งในพระรัตนตรัย แล้ว

^๑ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๗๕/๑๒๓-๑๒๔.

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์สวย, ๒๕๔๙),

ดำรงชีวิต หรือดำเนินชีวิตไปอย่างมั่นคง จนคนใกล้ชิด ได้รู้ ได้เห็นแล้วอยากจะมีชีวิตแบบนั้นบ้าง ในหัวข้อนี้ ขอเสนออุบาสิกาที่เป็นที่รู้จัก ดังนี้

๑) นางวิสาขา มิครมาตา

พระครูวิบูลศีลพรต (สมหมาย อาสโภ) ได้กล่าวสรุปบทบาทของนางวิสาขาไว้ในบทความเรื่อง “การศึกษาบทบาทชาวพุทธแบบอย่าง: กรณีศึกษาบทบาทของอนาถบิณฑิกเศรษฐีกับนางวิสาขามหาอุบาสิกา”^๓

นางวิสาขามหาอุบาสิกาเป็นอุบาสิกาที่ได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นเอตทัคคะในด้านการถวายทาน เป็นชาวพุทธตัวอย่างที่มีบทบาทโดดเด่น ด้านให้ความอุปถัมภ์บำรุงภิกษุสงฆ์ ด้วยการถวายปัจจัย ๔ อันสมควรแก่สมณบริโภค มีศรัทธาอย่างมั่นคงในพระพุทธศาสนา ชักชวนญาติ คนรับใช้และบริวารให้หันมานับถือพระพุทธศาสนา ให้ความช่วยเหลือสังคมและคนรอบข้างด้วยความเต็มใจและเสียสละ นางวิสาขามหาอุบาสิกา เป็นชาวพุทธตัวอย่างที่ควรถือเป็นแบบอย่างดังนี้

๑) เป็นผู้ที่มีศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า ตระกูลของนางวิสาขาเป็นตระกูลที่มีศรัทธาต่อพระพุทธเจ้า ได้นิมนต์พระสงฆ์ไปฉันภัตตาหารที่บ้านเป็นประจำ นางวิสาขาเป็นกุมาริกาคนแรกที่ได้บรรลุโสดาปัตติผลตั้งแต่อายุ ๗ ขวบ นางวิสาขาไม่เคยอัมในการทำบุญ แม้จะทำบุญทุกวัน ให้ทานทุกวันก็ตาม นางวิสาขาจึงทำบุญและให้ทานทุกวัน ให้การช่วยเหลือด้านสังคม สงเคราะห์ ตลอดจนช่วยชวนชวนในกิจธุระของพระพุทธศาสนา นางวิสาขาไปวัดฟังธรรมจากพระผู้มีพระภาคอยู่เป็นประจำ ทุกครั้งที่นางวิสาขาไปวัด นางไม่เคยมีมือเปล่าไป โดยจะให้คนรับใช้ถือวัตถุสิ่งของที่พระสงฆ์ฉันได้ ตลอดจนน้ำปานะนำมาถวายพระผู้มีพระภาคและเหล่าพระสาวก หลังจากฟังธรรมจากพระผู้มีพระภาคเสร็จแล้ว นางวิสาขาก็จะเดินตรวจตรา ดูแลสอบถามความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ตามกุฎีต่าง ๆ หากพระภิกษุรูปใดขาดปัจจัย ๔ ส่วนไหน ก็จะจัดนำมาถวายเป็นเนืองนิตย์

๒) เป็นผู้มีความเชื่อฟัง เป็นลูกที่ดีของมารดาบิดา นางวิสาขาเกิดในตระกูลมหาเศรษฐีแห่งเมืองสาเกต อยู่ในถิ่นที่เหมาะสม ซึ่งแวดล้อมด้วยผู้คนที่เป็นบัณฑิต เป็นคนดีมีคุณธรรม มีระเบียบ กฎเกณฑ์ ประเพณีและวัฒนธรรมอันดี โดยเฉพาะในครอบครัวของนางวิสาขา ล้วนเป็น

^๓ พระครูวิบูลศีลพรต (สมหมาย อาสโภ), “การศึกษาบทบาทชาวพุทธแบบอย่าง: กรณีศึกษาบทบาทของอนาถบิณฑิกเศรษฐีกับนางวิสาขามหาอุบาสิกา”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://so06.tci-thaijo.org/index.php/Vanam_434/article/view/247651/167944

บัณฑิต โดยเริ่มตั้งแต่ปู่ ย่า มารดา บิดาและคนใช้เก่าแก่ที่ชื่อว่า ปุณณะ ทุกคนล้วนได้สำเร็จเป็นพระโสดาบัน ด้วยเหตุนี้ นางวิสาขาจึงเป็นกุลสตรีที่เพียบพร้อมด้วยวิชาความรู้และความประพฤติเรียบร้อย ไม่ต่างไปจากบุคคลในครอบครัวเลย การที่นางวิสาขามีความประพฤติเช่นนี้ เพราะคนในครอบครัวคอยสนับสนุนเป็นกำลังใจให้นางหมั่นทำความดี

๓) เป็นผู้มีความซื่อสัตย์มั่นคงต่อสามี นางวิสาขาเมื่อแต่งงานไปอยู่บ้านสามีในฐานะภริยาของปุณณวัณแล้ว นางได้ดูแลจัดการภายในบ้านทุกอย่างที่เป็นหน้าที่ที่ภริยาพึงกระทำ นางเอาใจใส่ดูแลทุกอย่างตลอดจนยานพาหนะ แม้กระทั่งสัตว์ที่มีชีวิต เช่นครั้งหนึ่ง นางวิสาขาร่วมด้วยคน ใช้ได้ถือคบไฟไปหลังบ้านเพื่อทำคลอดให้แม่ม้าอัสตร การปฏิบัติหน้าที่ของนางวิสาขาในฐานะภริยา แม้จะไม่ปรากฏชัดเจนนัก แต่พอสรุปได้ว่า นางได้ประพฤติปฏิบัติดีต่อสามีตลอดจนคนภายในครอบครัวให้ได้รับความสุขสบาย คอยเป็นเพื่อนร่วมสุขร่วมทุกข์กับสามีอยู่เสมอ

๔) เป็นผู้มีคุณเลิยวฉลาดใช้หลักธรรมในการแก้ปัญหาครอบครัว ปัญหาในครอบครัวที่นางวิสาขามีต้องแก้ไขคือ การมีความเห็นไม่ตรงกันระหว่างนางวิสาขากับพ่อผัว แม้ว่านางวิสาขาส่งปฏิบัติหน้าที่ของลูกสะใภ้ที่ดีต่อแม่ผัวพ่อผัวเป็นอย่างดี แต่บางครั้งนางอาจแสดงพฤติกรรมที่พ่อผัวคิดว่าไม่ถูกต้องตามความคิดของตนเอง ปัญหาที่ขัดแย้งระหว่างลูกสะใภ้กับพ่อผัวคือ เรื่องการออกจากบ้านในเวลากลางคืน เพื่อช่วยแม่ม้าอัสตรที่กำลังตกหลุมในเรือน เรื่องกล่าวหาว่า พวกนิครนถ์มีใช้พระอรหันต์ เรื่องการบริโภคนกของเก่าและเรื่องความหมายของโอวาท ๑๐ ประการ ปัญหาเหล่านี้ แม้จะเป็นเหตุทำให้นางวิสาขาลูกต้อนจากพ่อผัว แต่นางก็ชี้แจงเหตุผลจนทำให้พ่อผัวเข้าใจปัญหาดังกล่าวและยังได้ชักชวนพ่อผัวให้หันมานับถือพระพุทธศาสนา มาร่วมสร้างบุญในพระพุทธศาสนา จนเป็นเหตุให้ท่านเศรษฐีได้บรรลุโสดาปัตติผล เป็นพระโสดาบัน นับตั้งแต่นั้นทุกคนในครอบครัวก็ล้วนมีศรัทธามั่นคงต่อพระรัตนตรัย

๕) ชักชวนมหาชนให้ทำบุญ ประชาชนชาวเมืองสาเกตและเมืองสาวัตถี ให้ความรักความเคารพนับถือนางวิสาขายกย่องเชิดชูนางเสมือนญาติคนหนึ่ง ไม่ว่าใครจะทำบุญอะไรที่ไหนก็ต้องเชิญนางวิสาखाไปเป็นแขกพิเศษของงานอยู่เสมอ เพราะนางรู้ใจพระสงฆ์ว่า ต้องการฉันอาหารประเภทไหน งานใดที่มิมีนางวิสาขาเดินทางไปร่วมงานด้วย ถือว่าเป็นเกียรติแก่เจ้าของงาน นอกจากนี้นางวิสาขาส่งชักชวนมหาชนให้หันมานับถือพระพุทธศาสนา อุปถัมภ์บำรุงพระภิกษุสงฆ์อยู่เสมอ

๒) นางขุชุตตรา

นางขุชุตตรา เป็นลูกสาวของหญิงแม่มนในเรือนโฆสกเศรษฐีในกรุงโกสัมพี เป็นหญิงพิกุลหลังค่อม ต่อมาเมื่อโฆสกเศรษฐีได้กนางสาวดีผู้เป็นหญิงกำพร้าให้อยู่ในฐานะเป็น

ธิดาของตนแล้ว ได้มอบหญิง ๕๐๐ คน ให้เป็นบริวารของนางอีกด้วยและนางขุชุตตรา ก็ได้เป็นบริวารของนางด้วยเช่นกัน เมื่อนางสาวมาตีได้รับการอภิเษกเป็นมเหสีของพระเจ้าอุเทน แห่งเมืองโกสัมพีและพระเจ้าอุเทนได้พระราชทานทรัพย์ ๘ กหาปณะแก่นางขุชุตตรา เพื่อจัดซื้อดอกไม้ให้แก่นางสาวมาตีทุกวัน

วันหนึ่ง นายสุมนะขอโอกาสแก่ท่านเศรษฐีเพื่อกราบทูลอาราธนาพระผู้มีพระภาคเสด็จไปเสวยภัตตาหารที่บ้านของตน เมื่อเศรษฐีอนุญาตให้สมประสงค์แล้ว จึงจัดการตกแต่งเสนาสนะและภัตตาหาร ขณะที่เขากำลังจัดเตรียมการอยู่นั้น นางขุชุตตราก็มาถึง นายสุมนะกล่าวกับเธอว่า “วันนี้ขอให้รออยู่ก่อน เพราะตนได้กราบทูลอาราธนาพระบรมศาสดาเสวยภัตตาหารที่บ้านและขอให้นางช่วยเหลือในการจัดภัตตาหารด้วย เมื่อเสร็จแล้วจึงค่อยรับดอกไม้ไป” ซึ่งนางขุชุตตราก็ตอบรับด้วยความยินดี เมื่อเสร็จภัตกิจแล้ว พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระธรรมเทศนาอนุโมทนา นางขุชุตตราก็ได้มีโอกาสฟังธรรมเทศนาด้วย นางส่งกระแสดิจไปตามพระธรรมเทศนา เมื่อจบลงก็ได้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน ตามปกติในวันอื่น ๆ ที่แล้มา นางขุชุตตราจะซื้อดอกไม้เพียง ๔ กหาปณะและเก็บเอา ไว้เอง ๔ กหาปณะ แต่วันนี้นางซื้อดอกไม้ทั้ง ๘ กหาปณะ นางสาวมาตีเห็นว่าวันนี้ได้ดอกไม้มากกว่าทุก ๆ วัน จึงถามนางขุชุตตราขึ้นว่า “ทำไมวันนี้จึงได้ดอกไม้มากกว่าปกติ” นางขุชุตตรา ได้บอกตามความเป็นจริงว่า “เมื่อก่อนนั้นได้ยกยอกเงินไว้เพื่อตนเองครึ่งหนึ่ง แต่วันนี้หลังจากได้ฟังพระธรรมเทศนาจากพระบรมศาสดาจนบรรลุอมตธรรมแล้ว เห็นว่าการกระทำอย่างนั้นไม่ควร จึงได้ซื้อดอกไม้ทั้ง ๘ กหาปณะ”

นางสาวมาตีเมื่อทราบความโดยตลอดแล้ว ก็มีได้ว่ากล่าวติเตียนต่อนางขุชุตตราแต่ประการใด กลับขอให้นางได้แสดงธรรมที่ได้ฟังมาจากพระบรมศาสดาให้ตนและบริวารอื่น ๆ ได้ฟังบ้าง ซึ่งนางขุชุตตราก็ตอบรับด้วยความยินดีเป็นอย่างยิ่ง แต่ขอโอกาสอาบน้ำชำระร่างกายและประดับตกแต่งร่างกายพอสมควรแก่ฐานะ แล้วนั่งบนอาสนะที่สูงกว่าหญิงทั้งปวง แสดงธรรมไปโดยลำดับตามที่ตนได้ฟังมาจากพระบรมศาสดา เมื่อจบลงแล้ว หญิงเหล่านั้นทั้งหมดมีนางสาวมาตีเป็นหัวหน้า ก็ได้บรรลุเป็นพระโสดาบันพร้อม ๆ กัน หลังจากนั้น นางขุชุตตราได้รับการยกฐานะจากการเป็นทาสีคอยรับใช้นางสาวมาตี ให้ดำรงอยู่ในฐานะมารดาและอาจารย์ของนางสาวมาตีและหญิงบริวารเหล่านั้น มีหน้าที่ไปรับฟังพระธรรมเทศนาจากพระผู้มีพระภาค แล้วนำมาแสดงให้นางสาวมาตีกับบริวารฟัง นางขุชุตตรากระทำดั่งนั้นจนนางเป็นผู้มีความเชี่ยวชาญในพระไตรปิฎก เพราะความที่นางขุชุตตราเป็นผู้มีปัญญามาก สามารถแสดงธรรมได้อย่างไพเราะลึกซึ้งได้ดีกว่าอุบาสิกาคณะอื่น พระผู้มีพระภาคจึงทรงยกย่องนางในตำแหน่งเอตทัคคะว่า เป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทิ้งหลายฝ่ายผู้แสดงธรรม

๓) พระนางสามาวดี

อดีตชาติของนางสามาวดี นางได้ถือกำเนิดในเรือนของผู้มีสกุลในเมืองหงสาวดี ในสมัยของพระปทุมุตตรสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยถ้าจะนับเวลาย้อนกลับหลังจากภัทรกัปนี้ได้หนึ่งแสนกัป เมื่อนางได้ไปฟังธรรมของพระปทุมุตตรสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ได้เห็นพระปทุมุตตรสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแต่งตั้งอุบาสิกาสักกัณโณในตำแหน่งผู้เป็นเลิศกว่าอุบาสิกาทิ้งหลาย ผู้มีปกติอยู่ด้วย “เมตตา” นางมีจิตปรารถนาในตำแหน่งนั้นและบรรลุนิพพานในอนาคต จึงทำบุญถวายทานเป็นอันมาก จากชาตินั้นนางได้เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในเทวโลกและมนุษยโลกเป็นเวลา ๑ แสนกัป ต่อมาได้เกิดในมนุษยโลก ก็ได้รับความสำเร็จตามที่ตั้งจิตปรารถนาทุกประการ^๔ ซึ่งพระนางสามาวดีมีบทบาทเด่น ๆ ดังนี้

๑) บทบาทการช่วยเหลือสังคม พระนางสามาวดี ซึ่งอพยพพร้อมด้วยบิดามารดาไปยังกรุงโกสัมพีเพื่อหนีภัยจากอหิวาตกโรค ไปพึ่งโฆสกเศรษฐีผู้เป็นสหายที่ไม่เคยเห็นหน้ากันของบิดา เมื่อไปถึงเมืองโกสัมพี นางได้ไปรับอาหารในโรงทานของโฆสกเศรษฐี วันแรกนางไปรับอาหารมา ๓ ส่วน วันที่สองนางไปรับอาหารมา ๒ ส่วนและวันที่ ๓ นางไปรับอาหารมา ๑ ส่วน คนแจกอาหารสงสยการกระทำของนางจึงสอบถาม นางจึงเล่าให้ฟังว่า วันแรกมีอยู่ด้วยกัน ๓ คน จึงรับอาหารไป ๓ ส่วน แต่เวลานี้บิดามารดาเสียชีวิตแล้ว จึงรับอาหารแค่เพียง ๑ ส่วนเพื่อตนเท่านั้น เมื่อเรื่องราวของนางทราบไปถึงโฆสกเศรษฐี จึงได้รับนางสามาวดีให้อยู่ในฐานะธิดาของตนและจัดให้มีหญิงบริวารรับใช้ ๕๐๐ คน นางสามาวดีเป็นคนฉลาด เมื่อเห็นว่าการแจกทานในโรงทานของโฆสกเศรษฐีวุ่นวายสับสนและเสียงดัง จึงจัดให้สร้างโรงทานให้คนเข้าออก ในเวลารับอาหารได้สะดวก ให้มีระเบียบ ไม่ให้เกิดเสียงดังเพราะแย่งอาหารกัน นางได้ช่วยเหลือผู้ที่มารับอาหารให้มีความสุขทั่วถึง ทั้งเป็นการสร้างความ มีระเบียบวินัย ให้เกิดขึ้นในสังคมนั้น^๕

๒) บทบาทด้านการถวายทาน พระนางสามาวดี ได้ศรัทธาเลื่อมใสคำสอนของพระพุทธเจ้า เมื่อได้ฟังธรรมที่นางชุกชุตตราแสดงให้ฟัง พระนางและหญิงบริวารได้บรรลุโสดาปัตติผล และจากนั้นได้ถือศีลปฏิบัติธรรมโดยเคร่งครัด แม้จะถูกพระนางมาคันทิยามเหสีอีกองค์หนึ่งของพระเจ้าอุเทนใช้เป็นช่องทางใส่ร้าย พระนางสามาวดีก็ไม่ได้ลดความเชื่อมั่นศรัทธาใน

^๔นางวนิดา ฉายาสุตบุตร, “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระนางสามาวดีที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐, หน้า ๑๑.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖-๔๗.

พระพุทธศาสนาแต่อย่างใด พระนางเคยออกปากขอให้นางชุชุตตรา นำพระนางไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า แต่นางชุชุตตราช่วยไม่ได้เพราะพระนางสามาวดีเป็นมเหสีของพระราชา จึงไม่สามารถออกนอกพระราชวังโดยพลการได้ ในขณะที่นั้นพระเจ้าอุเทนพระสวามี ก็ยังมีได้ศรัทธาเลื่อมใสพระพุทธศาสนา ต่อมาเมื่อพระนางมาคันธยาใส่ความให้พระเจ้าอุเทนเชื่อว่า พระนางสามาวดีคิดจะประทุษร้ายต่อพระองค์ พระเจ้าอุเทนจึงลงโทษพระนางโดยการประหารชีวิต แต่ไม่สำเร็จ เพราะอำนาจแห่งเมตตาจิตของพระนางและในที่สุดพระนางสามาวดีก็สามารถชักนำให้พระเจ้าอุเทนเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาและเป็นอุบาสกที่สำคัญพระองค์หนึ่งของพระพุทธศาสนา พระนางสามาวดีจึงมีโอกาสนในการถวายทานโดยพระนางได้อาราธนาพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระสงฆ์ ๕๐๐ รูป ไปฉันภัตตาหาร ในพระราชวังเป็นประจำ^๖ นอกจากนั้น พระนางยังได้ถวายจีวรแด่พระอานนท์ ๕๐๐ ผืน ซึ่งพระอานนท์ได้นำผ้าเหล่านั้นแจกจ่ายแก่ภิกษุอื่น ๆ^๗

๔) นางอุตตรานันทมารดา

นางอุตตรา เกิดเป็นลูกสาวของนายปुณณะ ซึ่งเป็นคนรับใช้อยู่ในเรือนของสุมนเศรษฐี ในกรุงราชคฤห์ เขาเป็นคนขยันในการทำงาน แม้ในวันเทศกาล งานนักขัตฤกษ์ พุทธกาล และกรรมกรอื่น ๆ พวกกันหยุดงานเพื่อฉลองนักขัตฤกษ์กัน แต่นายปุณณะก็ยังคงไปทำการไถนาตามหน้าที่ของตนตามปกติ ขณะที่เขากำลังไถนาอยู่นั้น พระสารีบุตรเถระเมื่อจากออกจากนิโรธสมาบัติแล้ว ได้ถือบาตรเที่ยวเดินภิกขาจารผ่านมายังทุ่งนาที่นายปุณณะกำลังไถอยู่นั้น นายปุณณะพอเห็นพระเถระก็หยุดไถแล้วเข้าไปกราบด้วยเบญจางคประดิษฐ์แล้วถวายน้ำบัววนปากและไม้สีฟัน พระเถระทำกิจสีฟันและบัววนปากแล้วเดินภิกขาจารต่อไป นายปุณณะคิดว่า “เหตุที่พระเถระมาทางนี้ในวันนี้ก็คงจะมาสงเคราะห์เรา ถ้าภริยาของเราได้พบพระเถระแล้ว ขอให้นางได้อาหารที่นำมาให้เราลงในบาตรของพระเถระด้วยเถิด”

ส่วนภริยาของเขาเมื่อนำอาหารไปส่งให้เขาที่นา ในระหว่างทางได้พบพระเถระจึงคิดว่า “วันอื่น ๆ เราพบพระเถระแต่ไทยธรรมของเราไม่มี ส่วนในวันนี้มีไทยธรรม ก็ไม่ได้พบพระเถระ แต่วันนี้ทั้งสองอย่างของเรามีพร้อมแล้ว เราควรถวายอาหารที่เตรียมไปให้สามีก่อนแล้วจึงกลับไปทำมาใหม่” เมื่อนางคิดดังนี้แล้ว ก็ใส่โภชนาหารลงในบาตรของพระเถระแล้วกล่าวว่า “ด้วยอานิสงส์แห่งทานนี้ ขอให้ชีวิตขอดิฉันพ้นจากความยากจนด้วยเถิด” พระเถระกล่าวอนุโมทนาให้ความปรารถนาของนางสำเร็จตามที่ต้องการ แล้วก็กลับไปสู่วิหาร เมื่อนางได้ถวายอาหารแก่พระ

^๖ พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๕๕.

^๗ ดูรายละเอียดใน วิ.จ. (ไทย) ๗/๖๗, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๕๕-๕๖.

เถระแล้ว ก็รีบกลับบ้านเพื่อจัดหาอาหารมาให้สามีของตน ฝ่ายนายปुณณะไถนาเรื่อยไปจนเวลาสาย ภริยาก็ยังไม่นำอาหารมาส่งเช่นทุกวัน รู้สึกหิวเป็นกำลังจึงหยุดไถแล้วนอนพักที่ไถริมไม้ เมื่อภริยามาถึงนา ก็เกรงว่าสามีจะโกรธที่มาช้า จึงรีบพูดกับสามีขึ้นก่อนว่า “ท่านอย่าเพิ่งโกรธ ขอให้ฟังดิฉันก่อน” แล้วนางก็เล่าเหตุที่มาช้าให้สามีฟังโดยตลอด นายปุณณะกล่าวว่า “เธอทำดีแล้ว แม้ฉันเองก็ได้ถวายน้ำบัววนปากและไม้สีฟันแก่พระเถระเหมือนกัน วันนี้นับว่าเป็นบุญของเราเหลือเกิน” ทั้งสองสามีภรรยาต่างก็ปีติอิ่มเอิบในการกระทำของตน

นายปุณณะ กินอาหารเสร็จแล้วก็นอนหนุนตักภริยาแล้วก็กลับไปครุหนึ่ง พอตื่นขึ้นมา มองไปที่ทุ่งนา เห็นก้อนดินที่ตนไถมีสีเหมือนทองคำเต็มทั่วท้องนา จึงบอกให้ภริยาไปดูด้วย ภริยาเมื่อมองดูก็เห็นมีแต่ก้อนดินจึงพูดขึ้นว่า “ท่านคงจะเห็นด้อยและหิวจนตาลาย” แต่เมื่อเขาถูกไปหยิบมาให้ภริยาดู ต่างก็เห็นเป็นทองเหมือนกัน สองสามีภรรยาเก็บทองใส่ถาดจนเต็มแล้ว นำไปถวายพระราชาร่วมทั้งกราบทูลให้ส่งคนไปขนทองคำที่ทุ่งนาของตนนั้นมาเก็บไว้ในท้องพระคลัง พระราชาสั่งราชบุรุษพร้อมเกรวียนไปบรรทุกทองคำตามที่นายปุณณะกราบทูล ราชบุรุษทั้งหลายในขณะที่กำลังขนทองคำใส่เกรวียนนั้นพากันพูดว่า “บุญของพระราชาราช” ทันใดนั้นทองคำก็กลายเป็นดินซีไถเหมือนเดิม พวกราชบุรุษจึงกลับไปกราบทูลให้ทรงทราบ พระราชารับสั่งว่า “พวกท่านจงไปขนมาใหม่พร้อมกับจงพูดว่า “บุญของนายปุณณะ” พวกราชบุรุษทำตามรับสั่ง ก็ปรากฏว่าได้ทองคำมาหลายเล่มเกรวียน นำมากองที่หน้าพระลานหลวง พระราชารับสั่งถามว่า ในพระนครนี้ ใครมีทรัพย์มากเท่านี้บ้าง เมื่อได้สดับว่า ไม่มี จึงพระราชทานตำแหน่งเศรษฐีแก่นายปุณณะได้นามว่า “ธนเศรษฐี” พร้อมทั้งมอบทองคำทั้งหมดให้แก่นายปุณณะด้วย นายปุณณะเศรษฐี เมื่อทำการมงคลฉลองตำแหน่งเศรษฐี ได้กราบอาราธนาพระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์มาเสวยและฉันภัตตาหารที่บ้านเป็นเวลา ๗ วัน พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระธรรมเทศนาอนุโมทนาทาน นายปุณณะเศรษฐีพร้อมกับภริยาและธิดาได้บรรลุโสดาปัตติผล

ในกาลต่อมา ราชคหเศรษฐี ได้ส่งคนไปสู่นางอุตตราธิดาของนายปุณณะ เพื่อทำอาวามงคลกับบุตรของตน เมื่อนายปุณณะไม่ขัดข้อง จึงได้จัดพิธีอาวามงคลเป็นที่เรียบร้อย นางได้มาอยู่ในตระกูลของสามี เมื่อถึงฤดูกาลเข้าพรรษา นางกล่าวกับสามีว่า ปกตินางจะอธิษฐานองค์อุโบสถเดือนละ ๘ วัน ขอให้สามีอนุญาตให้นางด้วย แต่สามีไม่อนุญาต นางจึงส่งข่าวไปถึงบิดามารดาว่า นางถูกส่งตัวให้ไปอยู่ในที่คุมขัง ไม่สามารถจะอธิษฐานองค์อุโบสถแม้สักวันเดียว ขอให้บิดามารดาช่วยส่งทรัพย์ไปให้นางจำนวน ๑๕,๐๐๐ กหาปณะด้วยเถิด เมื่อนางได้ทรัพย์ตามจำนวนที่ต้องการแล้ว ก็ได้ไปหานางสิริมา ซึ่งเป็นหญิงโสเภณีประจำนครนั้น ได้เจรจาติดตามขอให้ช่วยเป็นตัวแทนในการบำรุงบำเรอสามีของนางเองเป็นเวลา ๑๕ วัน แล้วมอบทรัพย์ให้นาง ๑๕,๐๐๐

กหาปณะ นางสิริมาที่ตกลงยอมรับและสามีของนางก็พอใจ อนุญาตให้นางอธิษฐานองค์อุโบสถได้ตามความปรารถนา เมื่อสามีอนุญาตแล้ว นางอุตตราจึงได้กราบทูลอาราธนาพระผู้มีพระภาคและภิกษุสงฆ์ เพื่อเสวยและฉันภัตตาหารที่บ้านของตน เป็นเวลา ๑๕ วัน นางพร้อมด้วยทาสีผู้เป็นบริวาร ช่วยกันจัดของเคี้ยวของฉันอันควรแก่สมณบริโภค น้อมนำเข้าไปถวายพระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ อธิษฐานองค์อุโบสถ ครบกำหนดกึ่งเดือนโดยทำนองนี้

ในวันสุดท้ายของการรักษาอุโบสถ ขณะที่นางอุตตรากำลังชวนขวยจัดแจงภัตตาหารอยู่นั้น สามีของนางกับนางสิริมายืนคุยอยู่ที่หน้าต่างบนปราสาทพลางคิดว่า “นางอุตตราหญิงโง่คนนี้จะเกิดมาจากสัตว์นรก ชอบทำการทำงานสกปรกเหมือนทาสีทั้งหลาย ทรัพย์สมบัติก็มีอยู่มากมาย แต่กลับไม่ยินดี นางทำอย่างนี้ไม่สมควรเลย” คิดดังนี้แล้วก็แสดงอาการยิ้มแยมเป็นเชิงเยาะเย้ย

ส่วนนางอุตตราผู้เป็นภริยาก็คิดว่า “บุตรเศรษฐีผู้เป็นสามีของเรานี้ มีปกติประมาท โง่เขลา สำคัญว่าทรัพย์สมบัติของตนเหล่านี้เป็นของยั่งยืนถาวรตลอดไป” แล้วนางก็แสดงอาการยิ้มแยมบ้าง นางสิริมาซึ่งยืนอยู่กับบุตรเศรษฐีนั้น เห็นสองสามีภรรยายิ้มแยมด้วยกันดังนั้น ก็โกรธจึงรีบลงมาจากปราสาทเพื่อจะทำร้ายนางอุตตรา แม้นางอุตตราเห็นกิริยาอาการของนางสิรินั้น แล้วก็ทราบดีว่าจะเกิดอะไรขึ้น นางจึงเข้ามานั่งที่ ๆ ที่กำลังยืนอยู่ เจริญเมตตาจิตเป็นอารมณ์ แผ่เมตตาไปยังนางสิรินั้น นางสิริมาได้จับกระสวยตักน้ำมันที่กำลังเดือดอยู่ในกระทะ แล้วเทราดลงบนศีรษะของนางอุตตราที่กำลังเข้ามาและแผ่เมตตาจิตอยู่ ด้วยอำนาจแห่งเมตตาตามาน บันดาลให้น้ำมันที่กำลังร้อนจัดนั้นได้ปราศจากความร้อนและไหลตกไปประหนึ่งน้ำตกจากใบบัว นางสิริมาเห็นเช่นนั้นจึงตกใจ กลับได้สติสำนึกตัวว่า เป็นผู้มาอยู่เพียงชั่วคราว จึงกราบลงแทบพื้นนางอุตตราวิงวอนขอให้ยกโทษให้ แต่นางอุตตรากล่าวว่า “ฉันจะยกโทษให้ ก็ต่อเมื่อบิดาของฉันคือพระบรมศาสดายกโทษให้เธอก่อนเท่านั้น”

เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จมาพร้อมภิกษุสงฆ์ ประทับบนพุทธอาสน์เพื่อเสวยภัตตาหาร ณ ที่บ้านของนางอุตตราในเช้าวันนั้น นางสิริมาได้กราบทูลกิริยาที่ตนกระทำต่อนางอุตตราให้ทรงทราบโดยตลอดแล้ว กราบทูลขอให้ทรงยกโทษให้ เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงยกโทษให้แล้ว ก็เข้าไพบานางอุตตราให้ยกโทษให้อีกครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเมื่อเสร็จภัตกิจแล้ว ทรงแสดงพระธรรมเทศนาอนุโมทนา ตรัสพระคาถาภาษิตว่า “บุคคลพึงชนะคนโกรธด้วยความไม่โกรธ พึงชนะคนไม่ดีด้วยความดี พึงชนะคนตระหนี่ด้วยการให้ พึงชนะคนพูดเหลวไหลด้วยคำสัตย์”^๘

^๘ พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๒๓/๑๐๒.

เมื่อจบพระธรรมเทศนา นางสิริมาได้ดำรงอยู่ในโศดาปัตติผล แสดงตนเป็นอุบาสิกาให้ทานรักษาศีลและฟังธรรมตามกาลเวลา พระผู้มีพระภาคอาศัยเหตุที่นางอุตตราเป็นผู้เชี่ยวชาญในการเข้าฌาน จึงประกาศยกย่องให้นางเป็นเอตทัคคะเป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลาย ในฝ่ายผู้เพ่งด้วยฌาน หรือผู้เข้าฌาน^๙

๕) พระนางสุปปวาสา โกลิยิตา

ในพุทธูปบาทกาลนี้บังเกิดในสกุลกษัตริย์ พระนครโกลิยะ พระประยูรญาติจึงขนานพระนามพระนางว่า สุปปวาสา^{๑๐} ทรงเจริญวัยแล้ว อภิเษกกับศากยกุมารพระองค์หนึ่ง เมื่อได้ลำดับธรรมกถาของพระศาสดาในการเข้าเฝ้าครั้งแรกเท่านั้น ก็ดำรงอยู่ในโศดาปัตติผล

วันหนึ่ง พระนางถวายโภชนะอันประณีตมีรสเลิศต่าง ๆ แก่พระภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข พระศาสดาเสวยเสร็จแล้ว เมื่อทรงกระทำอนุโมทนา ทรงแสดงธรรมนี้ แก่พระนางสุปปวาสาว่า ดูก่อนสุปปวาสา อริยสาวิกาผู้ถวายโภชนะ ชื่อว่า ให้ฐานะทั้ง ๕ แก่พวกปฎิคาหก คือ ให้อายุ ให้วรรณะ ให้สุข ให้พล ให้ปัญญา ก็แลผู้ให้อายุ ย่อมเป็นผู้มีส่วนแห่งอายุ ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ฯลฯ ผู้ให้ปัญญา ย่อมเป็นผู้มีส่วนแห่งปัญญา ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์

ต่อมาพระนางก็ทรงพระครรภ์ พระสวีสรีราชกุมาร ด้วยกุศลกรรมแห่งการที่พระกุมารผู้อยู่ในพระครรภ์ถวายมหาทานในสมัยแห่งองค์พระปทุมุตตรสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ตั้งความปรารถนาว่า ขอเป็นผู้เลิศด้วยลาภและอานิสงส์ที่ถวายน้ำอ้อยและนมส้มมีค่า ๑,๐๐๐ กหาปณะพร้อมชาวเมืองในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า วิปัสสี ดังนั้น นับแต่วันที่ท่านถือปฏิสนธิ ก็มีคนถือเอาเครื่องบรรณาการมาให้พระนางสุปปวาสา วันละร้อยเล่มเกวียน ทั้งในเวลาเย็นและในเวลาเช้า

ครั้งนั้น คนทั้งหลายด้วยความปรารถนาจะลองบุญพระกุมารนั้น จึงให้นางเอามือจับกระเช้าพีช พีชแต่ละเมล็ด ผลิตผลออกมาเป็นพีชตั้งร้อยกำ พันกำ พีชที่หว่านลงไปในที่นาแต่ละกริส (หน่วยวัดที่นาในสมัยพุทธกาล) ก็เกิดผลประมาณ ๕๐ เล่มเกวียนบ้าง ๖๐ เล่มเกวียนบ้าง แม้ในเวลาขนข้าวใส่ยุ้ง คนทั้งหลายก็ให้นางเอามือจับประตูล้าง ด้วยบุญของราชธิดา เมื่อมีคนมารับของไป ของที่พร่องไปนั้นก็กลับเต็มเหมือนเดิม เมื่อคนทั้งหลายพูดว่า บุญของราชธิดา แล้วให้ของแก่ใครๆ จากภยันตรายที่เต็มบริบูรณ์ ภัตระยอมไม่สิ้นไป จนกว่าจะยกของพ้นจากที่ตั้ง

^๙ อก.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๒๖๒/๔๔๖-๔๕๒.

^{๑๐} ดูรายละเอียดใน พ.อุ. (ไทย) ๒๕/๑๘/๑๙๙-๒๐๔.

ด้วยผลกรรมของพระนางที่ได้ส่งสารลับไปแนะนำพระราชโอรส ร่วมกับวิบากกรรมของพระโอรสในอดีตที่ได้ล้อมกรุงพาราณสีไว้เป็นเวลาถึง ๗ ปี ทำให้เวลาล่วงไปถึง ๗ ปีก็ยังไม่มีการประสูติกาล

ครั้นเมื่อครบกำหนด ๗ ปีแล้ว ด้วยวิบากกรรมร่วมกันของพระนางกับพระโอรสที่ได้ปิดล้อมประตูเล็กของกรุงพาราณสีไว้เป็นเวลา ๗ วัน ทำให้ชาวเมืองไม่สามารถออกจากเมืองมาหาอาหารและสิ่งจำเป็นในการดำรงชีวิต ได้รับความลำบากมาก ทำให้พระนางเสวยทุกข์หนักตลอด ๗ วัน

พระนางปรารถนาว่า ปรารถนาจะถวายทานก่อนที่จะตาย จึงส่งพระสวามีไปเฝ้าพระศาสดาเพื่อไปกราบทูลเรื่องนี้ แล้วนิมนต์พระบรมศาสดาและถ้าพระบรมศาสดาตรัสคำใดขอให้ตั้งใจจดจำคำนั้นให้ดี แล้วกลับมาบอกพระนาง พระสวามีจึงเดินทางไปแล้วกราบทูลข่าวแด่พระพุทธองค์ พระบรมศาสดาทรงตรัสว่า พระนางสุปวาสา โกลียธิดาจะมี ความสุข จงมีความสุขสบาย ไม่มีโรค จงคลอดบุตรที่ทำโรคมิได้เกิด พระสวามีได้ยินดังนั้น จึงถวายบังคมพระศาสดา ทรงมุ่งหน้าเสด็จกลับพระราชนิเวศน์

ในเวลาเมื่อพระบรมสุตตรัสเสร็จ พระกุมารก็คลอดจากพระครรภ์ของพระนางสุปวาสาอย่างสะดวก เหล่าพระญาติและบริวารที่นั่งล้อมอยู่เริ่มหัวเราะ ทั้งที่หน้าองด้วยน้ำตา มหาชนยินดีแล้ว ร่าเริงแล้ว ได้ไปกราบทูลข่าวที่นายินดีแด่พระสวามีที่กำลังเดินทางกลับ พระราชาทรงเห็นอาการของชนเหล่านั้น ทรงดำริว่า พระดำรัสที่พระทศพลตรัสเห็นจะเป็นผลแล้ว พระองค์จึงกราบทูลข่าวของพระทศพลนั้นแด่พระราชบิดา พระราชบิดาตรัสให้พระสวามีไปนิมนต์พระทศพลตลอด ๗ วัน พระสวามีทรงกระทำดังนี้และได้มีการถวายทานแด่ภิกษุสงฆ์ โดยมีพระผู้มีพระภาคเป็นประธานตลอด ๗ วัน การประสูติของทารก ได้ดับจิตที่เราร้อนของพระประยูรญาติทั้งหมด เพราะฉะนั้น พระประยูรญาติจึงเฉลิมพระนามของกุมารนั้นว่า “สิวลีทารก”

ตั้งแต่วเวลาที่ได้เกิดมาแล้ว ทารกนั้นได้เป็นผู้แข็งแรง อดทนได้ในการทำงานทั้งปวง เพราะด้วยความที่อยู่ในครรภ์มานานถึง ๗ ปี ครั้นถึงวันที่ ๗ พระนางสุปวาสาตกแต่งพระสิวลีกุมารผู้โอรส ถวายบังคมพระศาสดาและพระภิกษุสงฆ์ เมื่อพระกุมารถูกนำเข้าไปถึงการะพระสารีบุตรเถระเจ้านั้น พระเถระเจ้าได้กระทำปฏิสันถารกับเธอว่า สิวลี เธอยังจะพอทนได้หรือ? สิวลีกุมาร ได้ตรัสตอบพระเถระเจ้าว่า ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ กระผมจะมีความสุขที่ไหนได้เล่า กระผมนั้นต้องอยู่ในโลหกุมภี (ชื่อนรกขุมหนึ่ง มีกระโถนทองแดงเป็นที่ทรมาน) ถึง ๗ ปี

พระเถระได้กล่าวต่อสิวลีทารกนั้นอย่างนี้ว่า ถ้าเธอได้รับความทุกข์ถึงขนาดนั้นแล้ว บวชเสียไม่สมควรหรือ สิวลีตอบว่า ถ้าบวชได้ก็จะบวช พระนางสุปวาสาเห็นทารกนั้นพูดอยู่กับ

พระเถระ ก็คิดว่า บุตรของเราพูดอะไรหนอกับพระธรรมเสนาบดี จึงเข้าไปหาพระเถระถามว่า บุตรของดิฉันพูดอะไรกับพระคุณเจ้า เจ้าคะ พระเถระกล่าวว่า บุตรของท่านพูดถึงความทุกข์ที่อยู่ในครรภ์ที่ตนได้รับ แล้วกล่าวว่า ถ้าท่านอนุญาต ก็จะบวช พระนางสุปาวาสาตรัสว่า ดีละเจ้าข้า โปรดให้เขาบรรพชาเถิด พระเถระนำทารกนั้นไปวิหาร ให้ตจปัญจกัมมัญฐาน (กรรมฐาน ๕ กอง คือ เกสา โลมา นขา ทันตา ตโจ) และได้กล่าวว่า สิวลี เราไม่จำเป็นต้องให้อิโรวาทดอก เธอจงพิจารณาทุกข์ ที่เธอเสวยมาถึง ๗ ปีนั้นแหละ ในขณะที่โกณम्मปอยแรก พระสิวลีก็บรรลुโสตาปัตติผลและในขณะที่โกณम्मปอยที่ ๒ ก็บรรลุสกทาคามิผลและในขณะที่โกณम्मปอยที่ ๓ ก็บรรลุนาคามิผลและก็ได้บรรลุพระอรหัตผลพร้อมกันกับที่โกณम्मหมด

ส่วนอาจารย์บางพวก กล่าวถึงการบรรลุพระอรหัตของพระเถระ (สิวลี) นี้ไว้ดังนี้ว่า เมื่อพระธรรมเสนาบดีสารีบุตร ให้โรวาทโดยนัยดังกล่าวแล้วข้างต้น เมื่อสิวลีกุมารกล่าวว่า กระผมจักรู้จักกรรมที่กระผมสามารถจักกระทำได้ (ด้วยตนเอง) ดังนี้ แล้วจึงบำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐาน เห็นกุฎิหลังหนึ่งว่าง (สงบสงัด) จึงเข้าไปสู่กุฎินั้นในวันนั้นแหละ ระลึกถึงทุกข์ที่ตนเสวยแล้วในท้องมารดาตลอด ๗ ปี แล้วพิจารณาทุกข์นั้น ในอดีตและอนาคต โดยทำนองนั้นแหละอยู่ ภาพทั้ง ๓ ก็ปรากฏว่าเป็นเหมือนไฟติดทั่วแล้ว สิวลีสามเณรหยั่งลงสู่วิปัสสนาวิถิ เพราะญาณถึงความแสรบ ทำอาสวะแม้ทั้งปวงให้สิ้นไป ตามลำดับมรรค บรรลุพระอรหัตแล้ว ในขณะนั้นเอง ส่วนพระเถระก็เป็นผู้แตกฉานในปฏิสัมภิทา ได้อริยญาณ ๖

พระนางสุปาวาสานั้น เป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระผู้มีพระภาคเจ้า สิ่งใดสิ่งหนึ่งไม่ว่าของเคี้ยวของบริโภคหรือเภสัช อันสมควรแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่มีสตรีอื่น ๆ ที่พึงจัดแจงไว้ในนั้น สิ่งทั้งหมดนั้นพระนางใช้ปัญญาของตนเท่านั้นจัดแจง แล้วจักน้อมเข้าไปถวายโดยเคารพและนางได้ถวายสังฆภัตและปาฏิปุคคลิภต ๘๐๐ ที่ทุก ๆ วัน ผู้ใดผู้หนึ่งไม่ว่าจะเป็นภิกษุ หรือภิกษุณีเข้าไปบิณฑบาตยังตระกูลนั้น มิได้มีมือเปล่ากลับ พระนางมีการบริจาคว่างแต่ขาด มีมือสะอาด ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในทานและการจำแนกทาน

ภายหลัง พระศาสดาประทับนั่ง ณ พระเชตวันวิหาร เมื่อทรงสถาปนาพวกอุบาสิกาวไว้ในตำแหน่งต่าง ๆ ตามลำดับ จึงทรงสถาปนาพระนางสุปาวาสา อุบาสิกาวไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นเลิศกว่าพวกอุบาสิกาวผู้ถวายของมีรสประณีต

๓.๔.๓ บทบาทภิกษุณี

ภิกษุณีมีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นหนึ่งในพุทธบริษัท ๔ ในครั้งพุทธกาล ภิกษุณีได้ปฏิบัติศาสนกิจดังภิกษุทั่วไป มีการบรรลุพระอรหัตและเป็นเอตทัคคะในด้านต่าง ๆ ตามปรากฏเป็นหลักฐานเอกสารเชิงประจักษ์ การเข้าสู่เพศบรรพชิตคือการอุปสมบทเป็นภิกษุณีของพุทธบริษัท

หรือการเข้าสู่สังคมสงฆ์ในพระพุทธศาสนา โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อประพาศพรหมจรรย์ กระทำที่สุดแห่งทุกข์นั้น เป็นการปฏิบัติตามพุทธบัญญัติ มีความสำคัญในฐานะการเข้าสู่ภิกษุภาวะ และภิกษุณีภาวะ เป็นการประพาศตามธรรมวินัยเข้าสู่สังคมบรรพชิต มีเพศต่างจากคฤหัสถ์ เป็นอุดมเพศที่เอื้ออำนวยต่อการบำเพ็ญสมณธรรมได้อย่างมีความสะดวก การบวชย่อมได้รับการเคารพ บูชาทั้งสักการะจากสังคมทุกระดับชั้นและเป็นเนื่อนาบุญของชาวโลก ในพระพุทธศาสนาถือว่า การบวชเป็นการละเว้นความชั่ว กระทำคุณงามความดีและบำเพ็ญจิตของตนให้ผ่องใส เป็นบุญกุศล ประโยชน์เกื้อกูลทั้งแก่ตนเองและแก่สังคมทั้งในชาตินี้และชาติหน้า โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เป็นการสืบต่อพระพุทธศาสนา ในสังคมถือว่า การบวชในพระศาสนาเป็นการทดแทนพระคุณของบิดามารดา อาณิสสของการบวชเชื่อกันว่า แม้มารดา บิดา ที่ตายแล้วตกนรก ก็สามารถช่วยให้ขึ้นจากนรก ยกขึ้นไปสู่สวรรค์ได้ ในชั้นแรกพระผู้มีพระภาคทรงบวชกุลบุตรด้วยพระองค์เอง ต่อมา ทรงประทาน การบวชให้เป็นศาสนกิจของสงฆ์ การบวช หรือการอุปสมบทจึงเป็นสังฆกรรมของพระสงฆ์โดยตรง จากการที่พระผู้มีพระภาคทรงประกาศหลักธรรมให้แพร่หลายออกไปแล้ว ก่อให้เกิดพุทธบริษัท จำนวนมากมายที่มีความศรัทธาในพระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์และในจำนวนพุทธบริษัทนั้น ได้มีสตรีจำนวนหนึ่ง ได้มาบรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุณี ทำให้เกิดบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา มีความประพาศดี เป็นผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่มนุษย์^{๑๑} ดังนั้น ภิกษุณีในพระพุทธศาสนาจึง มีบทบาทสำคัญดังนี้

๑) พระมหาปชาบดีโคตมีเถรี

สตรีที่ได้รับการอุปสมบทเป็นภิกษุณีแล้วยังได้รับการยอมรับจากสังคมและได้รับการยกย่องจากพระผู้มีพระภาค จะเห็นได้จากที่พระพุทธองค์ทรงแต่งตั้งภิกษุณีในตำแหน่งเอตทัคคะ คือ เป็นผู้เยี่ยมในด้านต่าง ๆ ในหลายองค์นั้น ต้องมีพระมหาปชาบดีโคตมี เป็นหนึ่งในนั้นด้วย

พระมหาปชาบดีโคตมีภิกษุณี มีนามเดิมว่า ปชาบดี เกิดในวรรณะกษัตริย์ เชื้อสาย ศากยะตระกูลโกถิยวงศ์ เมืองเทวทหะ เป็นธิดาของพระเจ้าอัญชนะกับพระนางกาญจนามี พระเชษฐภคินี (พี่ชาย) และพระเชษฐภคินี (พี่สาว) ร่วมสายโลหิต คือพระเจ้าสุปปพุทธ เจ้าชาย ทัณฑปานีและพระนางสิริมหามายาพุทธมารดา เป็นพระน้านาง (มาตุจฉา) ของเจ้าชายสิทธัตถะ

^{๑๑} พลเฝ้า เพ็งวิภาสและคณะ, “การวิเคราะห์บทบาทของภิกษุณีในพระพุทธศาสนา”,วารสารวิชาการธรรมทรรศน์, ปีที่ ๑๘ ฉบับที่ ๓, (กันยายน - ธันวาคม ๒๕๖๑) :๑๓๐.

พระมหาปชาบดีได้รับคำทำนายจากโหรหลวงเช่นเดียวกับพระนางสิริมหามายา คือหากมีโอรส พระโอรสจักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ดังนั้น พระเจ้าสีหนุวงศ์ทรงให้แห่งศากยวงศ์ จึงทรงขอเจ้าหญิงทั้ง ๒ พระองค์ ให้อภิเษกสมรสกับเจ้าชายสุทโธทนะพระโอรสของพระองค์พร้อมในคราวเดียวกัน โดยอภิเษกให้พระนางสิริมหามายาเป็นอัครมเหสี หลังจากพระนางสิริมหามายาประสูติเจ้าชายสิทธัตถะได้ ๗ วันก็ได้สิ้นพระชนม์ พระเจ้าสุทโธทนะทรงมอบภาระให้พระนางมหาปชาบดีโคตมีเลี้ยงดูเจ้าชายสิทธัตถะอย่างใกล้ชิด เหมือนกับว่าเป็นโอรสของพระองค์เอง ตั้งแต่นั้นมา พระนางมหาปชาบดีโคตมีจึงมี ๒ สถานะสำหรับเจ้าชายสิทธัตถะ คือ เป็นพระมาตุจฉา (พระน้านาง) และพระมารดาเลี้ยง พระนางได้ครองชีวิตฆราวาสในฐานะพระราชินีแห่งศากยวงศ์และได้ประสูติพระโอรสพระนามว่า นันทกุมาร และพระราชนัดดาพระนามว่า รูปนันทา ครั้นเมื่อพระบรมพระโพธิสัตว์เสด็จออกผนวชได้บรรลุพระสัมพันธัญญะแล้ว เสด็จไปโปรดพระประยูรญาติที่กรุงกบิลพัสดุ์ เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในพระนครและทรงแสดงธรรมโปรดพระเจ้าสุทโธทนะพุทธบิดาวันแรกในระหว่างถนน ด้วยพระธรรมเทศนาว่า บรรพชิตไม่พึงประมาทในก้อนข้าวอันตนพึงลุกขึ้นยืนรับบุคคลพึงประพฤติธรรมให้เป็นสุจริต ผู้มีปกติประพฤติธรรมย่อมอยู่เป็นสุขในโลกนี้และโลกหน้า เมื่อจบธรรมเทศนา พระบิดาได้บรรลุพระโสดาปัตติผล ครั้นวันที่ ๒ เสด็จเข้าไปรับบิณฑบาตในพระราชนิเวศน์ ทรงแสดงธรรมโปรดพระพุทธบิดาและพระนางมหาปชาบดีโคตมี ทรงยังพระบิดาให้ดำรงอยู่ในสกาทาคามี ยังพระนางมหาปชาบดีโคตมีให้บรรลุพระโสดาบันและในวันรุ่งขึ้น ทรงยังพระบิดาให้บรรลุพระอนาคามีด้วยการแสดงมหาปาสาชาดก

พระนางมหาปชาบดีโคตมีออกบวชหลังจากพระเจ้าสุทโธทนะพระสวามีสวรรคตแล้ว การออกบวชของพระมหาปชาบดีโคตมีนั้น มีกล่าวไว้ว่า เมื่อพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่ภูฏาคารศาลา นครเวสาลี พระพุทธองค์ทรงทราบว่ พระพุทธบิดาทรงประชวรหนัก ครั้นออกพรรษาแล้วจึงทรงเสด็จมากับพระชีนาสพ จำนวน ๑,๕๐๐ รูป เสด็จไปเยี่ยมพระอาการประชวรของพระพุทธบิดาซึ่งทรุดหนัก ได้ทรงแสดงจตุราชย คือ เครื่องให้บริสุทธิ์ คือ สारวมในศีล สारวมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เลี้ยงชีพโดยทางชอบและบริโภคปัจจัยด้วยการพิจารณา โปรดพระพุทธบิดาให้บรรลุอรหัตผลและได้นิพพานหลังจากบรรลุอรหัตผลได้ไม่นาน เมื่อพระบิดาเสด็จปรินิพพานแล้ว ทรงเป็นประธานพระประยูรญาติทั้งหมด จัดงานถวายพระเพลิงพระบรมศพพระพุทธบิดา เมื่องานถวายพระเพลิงแล้วเสร็จ พระองค์ประทับอยู่ที่นิโครธาราม ทรงแสดงกัลหวิวาทสูตร^{๑๒} โปรดพระญาติ อันมีสาเหตุมา

^{๑๒} ฎุรายละเอียดใน พ.ศ. (ไทย) ๒๕/๘๖๙-๘๘๔/๗๐๘-๗๑๓.

จากการแย่งน้ำในแม่น้ำโรหิณี หลังจากจบเทศนา เป็นเหตุให้เจ้าศากยะราชันรณวัย ๕๐๐ องค์ ทรงขออุปสมบทเป็นพระภิกษุ

พระนางมหาปชาบดีโคตมี^{๑๓} พระนางนาง ได้เข้าเฝ้ากราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ขอประทานวโรกาส พระเจ้าข้า ขอสตรีพึงได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสห้ามว่า อย่าเลยโคตมี เธออย่าชอบใจการที่สตรีออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ในพระธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วเลย พระนางมหาปชาบดีโคตมีกราบทูลขอบวชถึง ๓ ครั้ง ก็ไม่ทรงอนุญาตการบวชให้สตรี พระนางทรงโหม่นสมีพระพักตร์นองด้วยน้ำพระเนตร ทรงกันแสงพลาถวายบังคมพระพุทธองค์ ทำประทักษิณแล้วเสด็จกลับไป ครั้นแล้วพระพุทธองค์ทรงพาสาวกเสด็จกลับประทับที่กุฎาคาร ป่ามทวัน เขตนครเวสาลี ฝ่ายพระนางมหาปชาบดีโคตมีและเหล่าชายาของเจ้าศากยะทั้ง ๕๐๐ องค์ก็หาได้ท้อพระทัย กลับทรงมีความเพียรพยายามจนกว่าจะบรรลุความสำเร็จคือ การได้บวชเป็นภิกษุณี จึงรับสั่งให้ช่างกลบกลองพระเกศาของพระนางพร้อมด้วยเหล่าชายาแห่งเจ้าศากยะ ครองผ้าย้อมน้ำฝาดแล้วเสด็จดำเนินด้วยพระบาทเปล่าไปเมืองเวสาลี เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคที่กุฎาคารศาลา ในป่ามทวัน เวลานั้น พระนางมีพระบาททั้งสองพอง มีพระวรกายหมองคล้ำเพราะเดินทางไกลและทรมันดาร ถูกต้องด้วยแสงแดดและฝุ่นละออง อีกทั้งพระบาทก็เจ็บระบม เป็นทุกข์พระทัยเพราะไม่มั่นพระทัยว่า จะได้รับพุทธานุญาตให้ทรงบวช ทรงยืนกันแสงอยู่ที่ซุ้มประตู จนกระทั่งพระอานนท์มาพบและเมื่อได้ทราบถึงเหตุผลที่พระนางทรงพานางสาภิยานี^{๑๔} มายืนกันแสงอยู่ที่ซุ้มประตู พระอานนท์จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคและทูลขออนุญาตให้พระนางได้บวชในพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ทรงตรัสห้ามว่า อย่าเลยอานนท์ เธออย่าชอบใจ การที่สตรีออกบวชจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว แม้ครั้งที่ ๒ พระอานนท์ทูลขอให้สตรีบวชพระพุทธองค์ก็ทรงตรัสห้ามเหมือนเดิม

พระอานนท์ยังไม่ละความพยายาม จึงเปลี่ยนวิธีการใหม่ โดยทูลถามว่า สตรีออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยแล้ว จะสามารถทำให้แจ้งซึ่งอริยมรรค คือโสดาปัตติผล สกิทาคามีผล อนาคามีผลและอรหัตตผลได้หรือไม่ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรอานนท์ สตรีออกบวชจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ควรเพื่อทำให้แจ้งซึ่ง โสดาปัตติผล สกิทาคามีผล อนาคามีผลและอรหัตตผลได้ พระอานนท์จึงทูลให้พระพุทธองค์ระลึกถึงพระอุปการคุณของ

^{๑๓} ดูรายละเอียดใน อก.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๕๑/๓๓๑-๓๓๗.

^{๑๔} ชื่อวงศ์กษัตริย์วงศ์หนึ่งในเมืองกบิลพัสดุ์ เรียกว่า ศากยวงศ์ หรือ สาภิยวงศ์, เรียกกษัตริย์ในวงศ์นี้ว่า ศากยะ หรือ สาภิยะ, ถ้าเพศหญิง ใช้ว่า สาภิยา หรือ สาภิยานี.

พระนางมหาปชาบดีโคตมีที่ได้อภิบาลเลี้ยงดูพระพุทธองค์มาตั้งแต่พระมารดาทิวงคต ได้ให้เสวยขีรธारा (น้ำนม) มาตั้งแต่ทรงพระเยาว์ตราบนานเจ็ดสิบปี ขอได้โปรดอนุญาตให้สตรีบวชในพระธรรมวินัยเถิด

พระผู้มีพระภาคทรงยอมรับเหตุผลที่พระอานนท์ทูลถามและเสนอ จึงทรงอนุญาตโดยมีเงื่อนไขตรัสตอบแก่พระอานนท์ว่า ดูกรอานนท์ ถ้าพระนางมหาปชาบดีโคตมียอมรับครุธรรม ๘ ประการนั้นแหละ จงเป็นอุปสมปทาของพระนาง พระพุทธองค์มีพุทธานุญาตให้อุปสมบทสตรีเป็นภิกษุณีแล้ว พระมหาปชาบดีโคตมีเถรีได้เข้าไปเฝ้าทูลถามถึงข้อปฏิบัติต่อหญิงสาวิกานีที่ติดตามเสด็จ พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมมีกถาให้พระนางมหาปชาบดีโคตมีเถรีเห็นแจ้ง ให้มีความอาจหาญ เพราะเป็นค้ำมูลของเหตุแรกเกิดการอุปสมบทภิกษุณีและทรงตรัสบอกภิกษุทั้งหลายที่อยู่ในที่นั้นให้ช่วยกันรับภาระบวชให้โดยตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายอุปสมบทภิกษุณีได้ จากนั้นภิกษุทั้งหลายก็ได้อุปสมบทสตรีเป็นภิกษุณีตามพุทธานุญาต

พระมหาปชาบดีโคตมีเถรีได้บรรลุโสดาปัตติผลก่อนบวชเป็นภิกษุณี ตั้งแต่ครั้งพระพุทธองค์เสด็จกลับไปโปรดพระประยูรญาติที่เมืองกบิลพัสดุ์ครั้งแรก ในครั้งนั้นพระเจ้าสุทโธทนะทรงได้บรรลุถึงอนาคามีผล ต่อมาพระนางมหาปชาบดีโคตมีได้บวชและเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ที่ภูฏารคาม ปามหาวัน พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมเทศนาเป็นเฉพาะและทรงแนะวิธีภาวนาประทานแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมีเถรีและทรงตรัสสังฆสามัคคีที่เป็นอุบายอันทำให้เกิดการปฏิบัติในพระธรรมพระวินัย ให้ถูกต้องตามคำสอนของพระพุทธองค์ ท่านน้อมรับคำสอนของพระพุทธองค์ไปปฏิบัติโดยการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน อยู่ไม่นานก็สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ส่วนศากยภิกษุณีทั้ง ๕๐๐ นั้นสำเร็จพระอรหันต์ผลหลังจากฟังธรรมพระนันทกะเถระ ต่อมาเมื่อพระพุทธองค์ประทับ ณ พระเชตวันมหาวิหาร กรุงสาวัตถี พระพุทธองค์ทรงประกาศให้พระนางมหาปชาบดีโคตมีเถรี เป็นยอดเยี่ยมกว่าภิกษุณีทั้งหลาย เอตทัคคะ ฝ่ายรัตติกาล ผู้รู้ราตรีนาน คือ นางเป็นผู้เก่าแก่รู้ธรรมก่อนภิกษุณีทั้งหลายและเป็นผู้มีประสบการณ์มาก รู้เหตุการณ์มาแต่แรก เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการทูลขอให้พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้สตรีบวชในพระพุทธศาสนา

๒) พระเขมาเถรี

พระเขมาเถรี เกิดในราชสกุล กรุงสาละ แคว้นมัททะ พระประยูรญาติ ได้ให้พระ นามว่า เขมา เพราะพระนางมีผิวพรรณเลื่อมเรืองดั่งสีน้ำทอง เมื่อเจริญพระชันษาแล้วได้อภิเษกสมรสเป็นมเหสีของพระเจ้าพิมพิสาร แห่งนครราชคฤห์

เมื่อพระบรมศาสดา ประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน ใกล้กรุงราชคฤห์นั้น พระนางได้สดับ ข่าว่า พระพุทธองค์ทรงแสดงโทษในรูปสมบัติและเพราะความที่พระนางเป็นผู้หลงมัวเมาใน

รูปโฉมของตนเอง จึงไม่กล้าไปเข้าเฝ้าพระทศพลด้วยเกรงว่า พระพุทธองค์จะแสดงโทษในรูปโฉมของพระนาง ฝ่ายพระเจ้าพิมพิสาร ก็ทรงดำริว่า “เราเป็นอัครอุปฐากของพระศาสดา แต่อัครมเหสีของอริยสาวกเช่นเรานี้ กลับไม่ไปเฝ้าพระทศพล ข้อนี้นี้เราไม่ชอบใจเลย” ดังนั้น พระองค์จึงคิดหาอุบายด้วยการให้พวกนักกวีผู้ฉลาด แต่บทกวีประพันธ์ถึงคุณสมบัติความงดงามของพระวิหาร เวฬุวันราชอุทยานแล้ว รับสั่งให้นำไปขับร้องใกล้ ๆ ที่พระนางเข้ามาเฝ้าประทับ เพื่อให้ทราบสดับบทประพันธ์นั้น

พระนางได้สดับคำพรรณนาความงดงามของพระราชอุทยานแล้ว ก็มีพระประสงค์จะเสด็จไปชม จึงเข้าไปกราบทูลพระราชาผู้สามี ซึ่งท้าวเธอก็ทรงยินดีให้เสด็จไปตามพระประสงค์ เมื่อพระนางได้เสด็จชมพระราชอุทยานจนสิ้นวันแล้ว ใครจะเสด็จกลับ พวกราชบุรุษทั้งหลายได้นำพระนางไปยังสำนักของพระบรมศาสดาทั้ง ๆ ที่พระนางไม่พอพระทัยเลย

พระบรมศาสดาทอดพระเนตรเห็นพระนางกำลังเสด็จมา จึงทรงเนรมิตนางเทพอัปสรนางหนึ่งซึ่งกำลังถือพัดก้านใบตาล ถวายงานพัดให้พระองค์อยู่เบื้องหลัง พระนางเข้ามาเฝ้าเห็นนางเทพอัปสรนั้นแล้ว ถึงกับตกพระทัยดำริว่า “ແ່แล้วสิเรา สตรีที่งามปานเทพอัปสร เห็นปานนี้ ยืนอยู่ใกล้ ๆ พระทศพล แม้เราจะเป็นปริจาริกาหญิงรับใช้ของนาง ก็ยังไม่คู่ควรเลย เพราะเหตุไรเราจึงเป็นผู้ตกอยู่ในอำนาจจิตคิดชั่ว หลงมัวเมาอยู่ในรูปเช่นนี้หนอ”

พระนางยื่นทออดพระเนตร เพ่งดูสตรีนั้นอยู่ในขณะนั้นเอง พระบรมศาสดาได้ทรงอธิษฐานให้สตรีนั้น มีสรีระเปลี่ยนแปลง ล่วงเลยปฐมวัยแล้วย่างเข้าสู่มัชฌิมวัย ล่วงจากมัชฌิมวัยแล้วย่างเข้าสู่ปัจฉิมวัย เป็นผู้มีหนังเหี่ยวย่น ผมหงอก ฟันหัก แก่หง่อม แล้วล้มลงกลิ้งพร้อมกับพัดใบตาลนั้น พระนางเข้ามาเฝ้า ได้ทอดพระเนตรเห็นรูปสตรีนั้น โดยตลอดแล้ว จึงดำริว่า “สรีระที่สวยงามเห็นปานนี้ ยังถึงงามวิบัติอย่างนี้ได้ แม้สรีระของเราก็จักมีคิดเป็นไปอย่างนี้เหมือนกัน” ขณะที่พระนางกำลังมีพระดำริอย่างนี้อยู่นั้น พระพุทธองค์ได้ตรัส พระคาถาภาษิตว่า:-

“สัตว์ทั้งหลายผู้กำหนดยินดีด้วยราคะ

ย่อมตกไปสู่กระแสนินหา

เหมือนแมงมุมติดใยที่ตนถักไว้เอง

นักปราชญ์ทั้งหลายตัดกระแสนินหานั้นได้แล้ว

หมดความยินดี ย่อมละทุกข์ทั้งปวงไปได้”^{๑๕}

^{๑๕} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๔๗/๑๔๑.

เมื่อจบพระพุทธดำรัสคาถาภาษิตแล้ว พระนางเขมาเทวีได้บรรลुพระอรหัตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภทาทั้งหลายในอิริยาบถที่ประทับยืนอยู่นั่นเอง

ธรรมดาผู้อยู่ครองเรือน เมื่อบรรลุพระอรหัตต์แล้วจำต้องปรินิพพาน หรือไม่ก็บวชเสีย ใน วันนั้น เพราะเพศฆราวาสไม่สามารถจะรองรับความเป็นพระอรหันต์ได้ แต่พระนางรู้ว่าอายุสังขารของตนยังเป็นไปได้ จึงเสด็จกลับพระราชนิเวศน์ ให้พระเจ้าพิมพิสารพระสวามี ทรงอนุญาตการบวชก่อน แม้พระราชาที่ทรงทราบโดยสัญญาณ คืออาการที่พระนางแสดงว่า บรรลุอริยธรรมแล้ว ทรงพอพระทัยเป็นอย่างยิ่ง ให้พระนางประทับบนวอทอง แล้วนำไปอุปสมบทในสำนักของภิกษุณีสงฆ์

เมื่อพระนางบวชแล้วได้นามว่า “พระเขมาเถรี” เพราะอาศัยเหตุที่พระนางมีปัญญามาก บรรลุพระอรหัตผลทั้ง ๆ ที่อยู่ในเพศฆราวาส พระบรมศาสดาจึงทรงยกย่องเธอไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายในฝ่าย ผู้มีปัญญาและทรงแต่งตั้งให้เป็น อัครสาวิกาฝ่ายขวา

๓) พระอุบลวรรณาเถรี

พระอุบลวรรณาเถรี เกิดในตระกูลเศรษฐี ในกรุงสาวัตถี บิดามารดาได้ตั้งชื่อให้นางว่า อุบลวรรณา ตามนิมิตลักษณะที่นางมีผิวพรรณเหมือนกลีบดอกอุบลสีขาว เมื่อนางเจริญวัยเข้าสู่วัยสาว นอกจากจะมีผิวงามแล้ว รูปร่างลักษณะยังงดงาม สุดเท่าที่จะหาหาหญิงอื่นทัดเทียมได้ จึงเป็นที่หมายปองต้องการของพระราชาและมหาเศรษฐีทั่วทั้งชมพูทวีป ซึ่งต่างก็ส่งเครื่องบรรณาการอันมีค่าไปมอบให้ พร้อมกับส่ขอร้องเพื่ออภิเษกสมรสด้วย

ฝ่ายเศรษฐีผู้บิดาของนาง รู้สึกลำบากใจด้วยคิดว่า “เราไม่สามารถที่จะรักษาน้ำใจของคนทั้งหมดเหล่านี้ได้ เราควรจะหาอุบายทางออกสักอย่างหนึ่ง” แล้วจึงเรียกลูกสาวมาถามว่า “แม่อุบลวรรณา เจ้าจะสามารถบวชได้ไหม?”

นางได้ฟังคำของบิดาแล้ว รู้สึกร้อนหัวสรรพางค์กาย เหมือนกับมีคนนำเอาน้ำมันที่เคี่ยวให้เดือด ๑๐๐ ครั้ง ราดลงบนศีรษะของนาง ด้วยว่านางได้สั่งสมบุญมาแต่อดีตชาติและการเกิด ในชาตินี้ ก็เป็นชาติสุดท้ายของนาง ดังนั้น นางจึงรับคำของบิดาด้วยความปิตินดีเป็นอย่างยิ่ง

เศรษฐีผู้บิดา จึงพานางไปยังสำนักของภิกษุสงฆ์ แล้วให้บวชเป็นที่เรียบร้อย เมื่อนางอุบลวรรณาบวชได้ไม่นาน ก็ถึงวาระที่จะต้องไปทำความสะอาดโรงอุโบสถ เธอได้จุดประทีปเพื่อขจัดความมืด แล้วกวาดโรงอุโบสถ เห็นเปลวไฟที่ดวงประทีปแล้ว ยึดถือเอาเป็นนิมิต ขณะที่กำลังยืนอยู่นั้น ได้เข้าฌานมีเตโชกสิณเป็นอารมณ์ แล้วกระทำฌานนั้นให้เป็นฐานเจริญวิปัสสนา ก็ได้บรรลุพระอรหัตผล พร้อมด้วยปฏิสัมภทาและอภิญญาทั้งหลาย ณ ที่นั้นนั่นเอง

เมื่อพระเถรีสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว ได้เที่ยวจาริกไปยังชนบทต่าง ๆ แล้วกลับมาพักที่ป่าอันธวัน สมัยนั้น พระผู้มีพระภาค ยังมิได้ทรงบัญญัติห้ามภิกษุณีอยู่ในป่าเพียงลำพัง ประชาชนได้ช่วยกันปลูกกระท่อมไว้ในป่า พร้อมทั้งเตียง ตั้ง กั้นม่านแล้วถวายเป็นที่พักแก่พระเถรีนั้น

ฝ่ายนั้นทมาณพ ผู้เป็นลูกชายของลุงของพระเถรีนั้น มีจิตหลงรักนางตั้งแต่ยังไม่บวช เมื่อ ทราบข่าวว่า พระเถรีมาพักที่ป่าอันธวัน ใกล้เมืองสาวัตถี จึงได้ถือโอกาส ขณะที่พระเถรีเข้าไปบิณฑบาตในเมืองสาวัตถีนั้น ได้เข้าไปในกระท่อม หลบซ่อนตัวอยู่ใต้เตียง เมื่อพระเถรีกลับมาแล้ว เข้าไปในกระท่อม ปิดประตูแล้วนั่งลงบนเตียง ขณะที่สายตายังไม่ปรับเข้ากับความมืดในกระท่อม นั้นทมาณพ ก็ออกมาจากใต้เตียง ตรงเข้าปลุกปล้ำ ช่มชืนพระเถรี ถึงแม้พระเถรีจะร้อง ห้ามว่า:- “เจ้าคนพาล เจ้าอย่าพินาศฉิบหายเลย เจ้าคนพาล เจ้าอย่าพินาศฉิบหายเลย”

นั้นทมาณพก็ไม่ยอมเชื่อฟัง ได้ทำการช่มชืนพระเถรีสมปรารถนาแล้ว ก็หลีกหนีไป พอเขาหลบหนีไปได้ไม่กี่ไกล แผ่นดินใหญ่ก็มีอาการ ประหนึ่งว่าไม่สามารถจะรองรับน้ำหนักของเขา เอาไว้ได้ จึงอ่อนตัวยุบลง แล้วนั้นทมาณพก็จมดิ่งลงในแผ่นดิน ไปเกิดในอเวจีมหานรก ฝ่ายพระอุบลวรรณาเถรี ก็มีได้ปิดบังเรื่องราวที่เกิดขึ้น ได้บอกแจ้งเหตุที่เกิดขึ้นกับตนนั้นแก่ภิกษุณีทั้งหลาย ต่อจากนั้น เรื่องราวของพระเถรีก็ทราบถึงพระบรมศาสดา พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระคาถาภาษิตว่า

“ตลอดเวลาที่บาปยังไม่ให้ผล

คนพาลย่อมสำคัญบาปคุณน้ำผึ้ง^{๑๖}

แต่เมื่อใดที่บาปให้ผล เมื่อนั้นคนพาลย่อมประสบทุกข์”^{๑๗}

เมื่อกาลเวลาล่วงไป ภิกษุทั้งหลายสนทนากันในโรงธรรมเกี่ยวกับเหตุการณ์ของพระอุบลวรรณาเถรีนั้นว่า “ท่านทั้งหลาย เห็นที่พระชินาสพทั้งหลายคงจะยังมีความยินดีในกามสุข คงจะยังจะพอใจในการเสพกาม ก็ทำไมจะไม่เสพเล่า เพราะท่านเหล่านั้นมิใช่ไม้ผุ มิใช่จอมปลวก อีกทั้งเนื้อหนังร่างกายทั่วทั้งสรีระก็ยังคงอยู่ ดังนั้น แม้จะเป็นพระชินาสพก็ชื่อว่า ยังยินดีในการเสพกาม”

พระบรมศาสดาเสด็จมาแล้ว ตรัสถามทรงทราบเนื้อความที่พวกภิกษุเหล่านั้นสนทนากัน แล้วจึงตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย พระชินาสพทั้งหลายนั้น ไม่นิยมในกามสุข ไม่เสพกามเปรียบเสมือนหยาดน้ำตกลงในใบบัวแล้วไม่ติดอยู่ ย่อมกลิ้งตกลงไปและเหมือนกับเมล็ดพันธุ์ผักกาด ย่อมไม่ติด

^{๑๖} หมายถึง สำคัญว่าบาปกุศลที่ตนทำอยู่ ปรากฏน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าชอบใจเหมือนน้ำผึ้ง.

^{๑๗} ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๖๙/๔๘.

ตั้งอยู่บนปลายเหล็กแหลม ฉันทิ ขึ้นชื่อว่า กามก็ยอมไม่ชิมซาบ ไม่ติดอยู่ในจิตของพระชินาสพ ฉันทินั้น”

ต่อมาพระบรมศาสดา ทรงพิจารณาเห็นภัยอันจะเกิดแก่กุลธิดา ผู้เข้ามาบวชแล้วพักอาศัย อยู่ในป่า อาจจะถูกคนพาลลามก เบียดเบียนประทุษร้าย ทำอันตรายต่อพรหมจรรย์ได้ จึงรับสั่งให้ เชิญพระเจ้าปเสนทิโกศลมาเฝ้า ตรัสให้ทราบพระดำริแล้ว ขอให้สร้างที่อยู่อาศัย เพื่อนางภิกษุณีสงฆ์ในบริเวณใกล้ ๆ พระนครและตั้งแต่นั้นมา ภิกษุณีก็มีอาวาสอยู่ในบ้าน ในเมืองเท่านั้น

พระอุบลวรรณาเถรี ปรากฏว่าเป็นผู้ชำนาญในการแสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ดังจะเห็นได้ในวันที่พระบรมศาสดาทรงกระทำยมกปาฏิหาริย์นั้น พระเถรียกราบทูลอาสาขอแสดงฤทธิ์ เพื่อต่อสู้กับพวกเดียรฉัตรแทนพระพุทธองค์ด้วยและทรงอาศัยเหตุนี้ จึงได้ทรงสถาปนาพระอุบลวรรณาเถรีไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายในฝ่าย ผู้มีฤทธิ์และเป็นอัครสาวิกา ฝ่ายซ้าย

๔) พระปฏาจาราเถรี

นางปฏาจาราเป็นธิดาของเศรษฐีอยู่ในกรุงสาวัตถี นางเป็นผู้มีโฉมงาม ทำให้บิดาและมารดาเป็นห่วงยิ่งนัก จึงให้นางอยู่แต่บนปราสาทชั้นที่ ๗ ไม่ให้คบหากับบุคคลภายนอก มีคนคอยรับใช้ทั้งชายหญิงมากมาย ฝ่ายลูกสาวก็รู้สึกเหมือนว่า ตนเองเหมือนติดคุกเพราะไม่มีโอกาสได้ออกเห็นนอกปราสาทเลย ครั้นแล้วนางก็ได้คบรักกับคนใช้ จนกระทั่งมีอะไรกันอย่างลับ ๆ ครั้นต่อมา บิดามารดาได้รับหมั้นกับชายหนุ่มที่มีฐานะเท่าเทียมกัน

เมื่อนางรู้ จึงเอาเรื่องนี้ไปปรึกษาผู้เป็นคนรัก แล้วนางจึงพูดว่า ถ้าคุณรักฉัน คุณต้องพาฉันหนี ชายหนุ่มผู้เป็นคนรักจึงตอบตกลง จึงวางแผนร่วมกัน โดยให้นางปลอมตัวเป็นนางทาสี เอาผ้าขาวทาตามตัวแล้วทำผมยุ่งและนุ่งห่มผ้าปอน ๆ พอคนใช้เผลอ นางจึงออกมาแล้วรีบเดินตรงไปที่ประตูเมืองซึ่งเป็นที่ ๆ นางนัดกับคนรักไว้ พอเศรษฐีได้รู้ว่า ลูกตนเองหนีไปกับคนรัก ก็ได้แต่เศร้าโศกเสียใจ ชายหนุ่มได้พานางไปอาศัยอยู่ชายแดนแคว้นโกศล ประกอบอาชีพทำไร่ไถนา นางปฏาจาราทำการงานทุกอย่างที่แม่บ้านพึงต้องทำอย่างไม่ย่อท้อ

ต่อมานางปฏาจาราได้ตั้งท้อง จึงบอกกับสามีว่า ตนจะไปคลอดที่บ้านบิดามารดา เพราะเป็นสิริมงคลแก่ตนและเด็กที่เกิดใหม่ แต่สามีคัดค้านเพราะกลัวว่า บิดามารดาของนางจะโกรธและสั่งให้คนโบยจนตายก็ได้ เมื่อนางรู้ว่าสามีไม่ให้ไป เมื่อสบโอกาสพอสามีออกไปทำงานในป่า จึงบอกกับเพื่อนบ้านว่า ถ้าสามีกลับมาให้บอกว่า ตนไปคลอดลูกที่บ้านบิดามารดา ฝ่ายสามีพอทราบข่าวก็ออกไปตามหานาง ในที่สุดก็ตามไปพบและอ้อนวอนให้นางกลับมา ในขณะนั้นนางก็ปวดท้องคลอดลูก

ในที่สุดนางก็คลอดบุตรแล้วนางก็คิดว่า ไม่จำเป็นที่ต้องกลับบ้านแล้ว จึงกลับมาบ้านป่า ผ่านไปอีก ๑ ปี นางก็ตั้งครรภ์เป็นครั้งที่ ๒ และได้อ่อนวอนสามีให้พากลับไปบ้านบิดามารดา แต่สามีนางไม่ยอม นางจึงเอาลูกน้อยหนีกลับไปบ้านบิดามารดา

เมื่อสามีกลับมาไม่เห็นลูกและภรรยาจึงออกตามหา เมื่อได้พบนางจึงอ่อนวอนให้กลับบ้าน ขณะนั้นเอง นางก็เกิดเจ็บท้องคลอดลูกออกมา ขณะเดียวกัน ก็เกิดฝนตกลงมาอย่างแรง สามีจึงบอกกับภรรยาว่า เดียวพี่จะไปตัดไม้ที่จอมปลวก เพราะมีใบดกหนาสามารถกันฝนได้ดี ให้นางรออยู่ตรงนี้กับลูก พอสามีของนางกำลังตัดจอมปลวกอยู่นั้น ก็มีงูเลื้อยออกมา งูจึงกัดสามีของนางตาย

นางทนไม่ไหว ก็ได้คลอดลูกออกมาอย่างทุลักทุเล พอฝนหยุดตกนางกับลูก ๆ จึงออกไปตามสามี พบว่า สามีนอนตายตัวเขียว นางร้องไห้แล้วรำพันว่า เพราะความดีร้ายของเราแท้ ๆ นางตัดสินใจเดินทางไปบ้านบิดามารดา เมื่อถึงแม่น้ำขวางกั้นระหว่างทาง นางไม่มีกำลังเพียงพอที่จะเอาลูกสองคนไปพร้อมกันได้ เพราะนางเพิ่งคลอดลูกและกระแสน้ำอันเชี่ยว จึงบอกให้ลูกคนโตรอก่อน แล้วนางก็พอลูกคนเล็กข้ามไป พอถึงฝั่งนางเอาลูกวางไว้ที่ริมตลิ่ง พอถึงกลางแม่น้ำมีเหยี่ยวตัวหนึ่งบินผ่านมา พอเห็นลูกของนางนึกว่าเป็นเนื้อ จึงโฉบเอาลูกของนางไป นางเห็นดังนั้น จึงตบมือตะโกนไล่เหยี่ยว ลูกคนโตเห็นแม่ตบมือนี้ก็ร้องเรียก จึงเดินลงน้ำแล้วถูกกระแสน้ำพัดไป นางร้องไห้เสียใจหมดแรงกายแรงใจ นางเดินโซเซแบบหมดอาลัยตายอยาก มุ่งหน้าไปเมืองสาวัตถี จดมุ่งหมายคือบ้านบิดามารดา พอใกล้ถึงบ้านบิดามารดา นางจึงถามคนที่เดินสวนมาว่า คุณลุงคะรู้จักบ้านเศรษฐีไหมคะ ลุงคนนั้นจึงตอบว่า รู้สิรู้จักเป็นอย่างดี เมื่อคืนมีฝนตกหนักมากและพายุก็แรง มันช่างหน้าเศร้าจริง ๆ พายุเมื่อคืนนี้แหละ ทำให้ปราสาทของเศรษฐีถล่มลงมาทับเศรษฐีภรรยาและลูกชายตายพร้อมกันทั้งครอบครัวเลย พอนางได้ทราบข่าวร้ายที่สุดแสนสะเทือนใจ นางไม่รู้สึกรู้สีกว่า แม่เสื้อผ้าที่ปักปิดร่างกายอยู่นั้น ก็หลุดออกจากร่างกาย นางกลายเป็นคนวิกลจริตไปแล้ว ร้องไห้รำพันเดินเปลือยกายโซซชนไปมา จนกระทั่งมาถึงพระเชตวันมหาวิหาร ขณะนั้น พระบรมศาสดากำลังเทศนาโปรดพุทธบริษัทอยู่ พวกพุทธบริษัทก็กีดกันไม่ให้เข้ามา พระผู้มีพระภาคทรงทรงทราบด้วยญาณว่านางทำความดีมาแล้ว จึงตรัสว่า พวกท่านจึงหลีกทาง ปล่อยให้นางเข้ามา พระองค์ตรัสกับนางว่า จงกลับมาได้สติเถิดนางหญิง เมื่อนางได้สติก็รู้ละอายที่ตนอยู่ในสภาพเปลือย นางจึงรีบนั่งลงและขณะนั้นเองมีพุทธบริษัทคนหนึ่งโยนผ้าห่มให้ นางจึงรีบคลุมตัว แล้วนางทูลว่า ขอพระองค์เป็นที่พึ่งแก่หม่อมฉันด้วยเถิด พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า เธอมาสู่สำนักของผู้ที่สามารถเป็นที่พึ่งพาอาศัยให้เธอได้แล้ว เธอไม่ควรประมาท มัวแต่นั่งโศกเศร้าเสียใจ ซึ่งไม่ก่อผลดีให้แก่ตัวเราเองและผู้ตายไปแล้ว แล้วตรัสภาษิตว่า

“บุคคลเมื่อถึงคราวจะตาย

บุตรทั้งหลายก็ต้านไว้ไม่ได้

บิดาก็ต้านไว้ไม่ได้

พวกพ้องก็ต้านไว้ไม่ได้

แม่ญาติก็ต้านไว้ไม่ได้

บัณฑิตผู้สรวมในศีล รู้ความจริงนี้แล้ว

พึงรีบเร่งชำระทางอันจะนำไปสู่นิพพาน”^{๑๘}

หลังจากนั้น นางก็บรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุณี ตั้งหน้าตั้งตาบำเพ็ญเพียรจนบรรลุเป็นพระอรหันต์ วันหนึ่งนางเอาหม้อน้ำตักล้างเท้า เทน้ำลงไป น้ำไหลไปได้หน่อยหนึ่งแล้วขาด เทลงครั้งที่ ๒ น้ำได้ไหลไปไกลกว่าเดิม เทน้ำครั้งที่ ๓ น้ำไหลไปไกลกว่าครั้งที่ ๒ นางถือเอาน้ำนั้นเป็นอารมณ์กำหนดวัยทั้ง ๓ คือ วัยเด็ก วัยหนุ่มสาว วัยชรา เหมือนเราเทน้ำลงไปครั้งแรก ตายตอนเด็กก็มี ตายตอนหนุ่มสาวก็มี ตายตอนแก่ก็มี นางจึงเข้าใจในหลักธรรมและเป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถาแก่พระปฎาจารว่า

“ผู้เห็นความเกิดและความดับ แม้มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว

ประเสริฐกว่าผู้ไม่เห็นความเกิดและความดับ”^{๑๙}

ที่มีชีวิตอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี”^{๒๐}

พระปฎาจาราเถรี ได้รับการยกย่องจากองค์สมเด็จพระเจ้า ว่าเป็นผู้เคร่งครัดในพระวินัยอย่างยิ่ง ประสบการณ์ชีวิตแต่เบื้องหลังของนาง กลายเป็นประโยชน์ ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา คือ นางเป็นผู้มีประสบการณ์เกี่ยวกับความทุกข์โศกของชีวิต เมื่อผ่านพ้นไปแล้ว ก็ได้นำเอาประสบการณ์นั้นมาสอนภิกษุณีและสตรีทั้งหลายได้เป็นอย่างดี

เป็นผู้มีความตั้งใจจริง ทำตามที่ตั้งใจเอาไว้ให้สำเร็จ ตั้งแต่เป็นเด็กสาว แต่เนื่องจากไม่มีประสบการณ์และขาดวิจารณญาณ จึงทำให้เกิดการผิดพลาดในชีวิต เมื่อครั้งแต่งงานกับคนที่ตนรัก ไม่ต้องการแต่งงานกับคนที่บิดามารดาหามาให้ แม้จะต้องหนีออกจากบ้านไปอยู่กับคนที่ตนรัก ต่อเมื่อนางได้บวชเป็นภิกษุณีแล้ว นางได้สานต่อความตั้งใจจริงในทางที่ถูกต้อง คือตั้งใจศึกษาพระวินัยให้เชี่ยวชาญ ก็ไม่ลดละความพยายาม นางได้ใช้วิริยะอุตสาหะเป็นอย่างมาก จนสำเร็จสมความปรารถนา ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าให้เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุณีอื่นในด้านนี้

^{๑๘} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๘๘-๒๘๙/๑๒๒.

^{๑๙} เห็นความเกิดและความดับ หมายถึงเห็นความเกิดและความดับของขันธ ๕.

^{๒๐} ชุ.พ. (ไทย) ๒๕/๑๑๓/๖๕.

เป็นผู้แนะแนวทางชีวิตที่ดี ชีวิตของพระปฐาจารย์เถรี เป็นชีวิตที่มากด้วยประสบการณ์ ได้ผ่านมาทั้งความสุขสมหวังและความทุกข์ ความผิดหวังอย่างสาหัส จนเกือบจะกลายเป็นคนบ้า เมื่อนางได้ผ่านพ้นช่วงวิกฤตแห่งชีวิต เข้าสู่ร่มเงาแห่งพระพุทธศาสนาแล้ว ประสบการณ์เหล่านั้น กลับเป็นประโยชน์แก่นางและผู้อื่นอย่างมาก จนนางได้รับการยกย่องว่าเป็นครูผู้ยิ่งใหญ่ของพวกเขา

๕) พระรูปนันทาเถรี

ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ก่อนภัทรกัปนี้ พระนางรูปนันทาเถรีได้ฟังพระพุทธพจน์ ของพระพุทธเจ้าปทุมุตตระแล้วมีใจยินดี มีจิตประกอบด้วยเมตตาบำรุงพระพุทธองค์ด้วยปัจจัย ทั้งหลายตลอดชีวิต ด้วยกุศลกรรมที่ได้ทำไว้ดีนั้น ด้วยการตั้งใจงานไว้ เมื่อละร่างกายมนุษย์ได้ ไปสู่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ จุตจากสวรรค์ชั้นนั้น แล้วไปสู่สวรรค์ชั้นยามา จุตจากนั้นแล้วไปสวรรค์ชั้น ดุสิต จุตจากนั้นแล้วไปสวรรค์ชั้นนิมมานรดี จุตจากนั้นแล้วไปสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตติ นางเกิดใน ภพใด ๆ ก็ได้ครองตำแหน่งราชมเหสีในภพนั้น ๆ จุตจากสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตติ แล้วมาเกิดเป็น มนุษย์ ได้เป็นอัครมเหสีของพระเจ้าจักรพรรดิและพระเจ้าเอกราช เป็นผู้มีความสุขในที่ทุกสถาน

ในภพนี้ นางเป็นพระธิดาแห่งพระเจ้าสุทโธทนะ ในกรุงกบิลพัสดุ์ เป็นผู้ริ่รวยงามเป็นสิริ มีนามว่า นันทา ในพระนครกบิลพัสดุ์ นอกจากพระนางยโสธราแล้ว นางงามกว่านารีทั้งปวง พระ นางทรงดำริว่า พระผู้มีพระภาคได้สละราชสมบัติออกผนวชเป็นพระพุทธเจ้า ราหุล พระนันทะ เจ้า พี่รอง พระมารดาก็ทรงผนวชแล้ว จึงเสด็จเข้าไปสู่สำนักภิกษุณีทั้งหลาย แล้วทรงผนวชเพราะ สิ้นหาในพระญาติเท่านั้น หาใช่เพราะศรัทธาไม่ ได้มีพระนามว่า รูปนันทา เพราะเป็นผู้มีพระโฉม อันวิไล

พระนางได้ยินว่า พระศาสดาตรัสว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่เที่ยงเป็น ทุกข์ เป็นอนัตตา จึงไม่เสด็จไปเข้าเฝ้าพระศาสดา ด้วยเกรงว่าพระองค์จะพึงตรัสโทษในรูปของพระ นาง ชาวพระนครสาวตถิ นิยมประชุมฟังธรรมในพระเชตวันในเวลาเย็น แม้ภิกษุณีสงฆ์ก็ไปวิหารฟัง ธรรม ครั้นฟังธรรมแล้ว ก็กล่าวแต่คุณกถาของพระศาสดา

พระนางรูปนันทาได้สดับคำพรรณนาคุณของพระตถาคตจากสำนักพวกภิกษุณีและพวก อุบาสิกา จึงทรงดำริว่า พระนางจะไปกับพวกภิกษุณีเพื่อเฝ้าพระตถาคตฟังธรรม จักไม่แสดงตนเลย พระผู้มีพระภาคทรงรู้ว่า พระนางรูปนันทาจักมา ได้ทรงดำริถึงธรรม เพื่อเป็นที่สบายของพระนาง ทรงตกลงพระอุทัยว่า พระนางรูปนันทา ยึดติดในรูป มีความเยื่อใยในอัตภาพอย่างรุนแรง การ บรรเทาความเมาในรูปด้วยรูปนั้นแล เป็นที่สบายของพระนาง ดูการบ่งหนามด้วยหนาม ทรงนิรมิต หลึงด้วยกำลังพระฤทธิ์ มีรูปสวยพริ้ง อายุราว ๑๖ ปี ประดับด้วยอาภรณ์ทุกอย่าง ยืนถายงานพัด ในที่ใกล้พระองค์ มีพระศาสดาและพระนางเท่านั้นที่ทรงเห็นรูปหญิงนั้น พระนางแลดูหญิงนั้นแล้ว

ทรงแลดูอัฐภาพของตน รู้สึกว่าตนเหมือนนางกาซึ่งอยู่ข้างหน้านางพระยาหงส์ทอง ได้มีสีเนหาในรูปนั้นอย่างรุนแรง พระผู้มีพระภาคทรงทราบความยินดีอย่างสุดซึ้งในรูปนั้นของพระนาง จึงทรงแสดงรูปนั้นให้ล่วงภาวะของผู้มีอายุ ๑๖ ปี มีอายุราว ๒๐ ปี และแสดงความแปรเปลี่ยนของหญิงนั้นไปโดยลำดับ คือ เพศหญิงคลอติดบุตรครั้งเดียว เพศหญิงกลางคน เพศหญิงแก่ เพศหญิงแก่คร่ำคร่าแล้ว เพราะชรา มีฟันหัก ผมหงอก หลังโก่ง มีซี่โครงขึ้นดุจกลอน มีไม้เท้ายันข้างหน้างอแงอยู่ แล้วทรงแสดงรูปหญิงนั้นอันโรคครอบงำ หิโง่และปวดบิดตาล ร้องเสียงขรม ล้มลงที่ภาคพื้น จมลงในปัสสาวะและอุจจาระของตน กลิ้งเกลือกไปมา พระนางเห็นรูปหญิงนั้นแปรเปลี่ยนโดยลำดับ ก็ทรงเบื่อหน่ายรูปนั้นโดยลำดับ เมื่อทรงเห็นหญิงนั้นจมลงในปัสสาวะและอุจจาระของตน ก็ทรงเบื่อหน่ายเต็มที เมื่อหญิงนั้นเป็นศพพองขึ้น มีหนอนไหลออกจากปากแผลทั้ง ๙ และฝูงสัตว์รุมแย่งกันกิน พระนางพิจารณาซากศพนั้นแล้ว ทรงเห็นอัฐภาพโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง ความแก่ ความเจ็บและความตายจักมาถึงแก่อัฐภาพของพระนางอย่างนั้นเหมือนกัน เพราะความที่พระนางทรงเห็นโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยงนั่นเอง จึงทรงเห็นแล้วโดยความเป็นทุกข์และโดยความเป็นอนัตตา จิตมุ่งตรงต่อกรรมฐาน

พระผู้มีพระภาคทรงเห็นว่า พระนางไม่อาจทำที่พึงแก่ตนได้เอง จึงทรงแสดงธรรมด้วยอำนาจธรรมเป็นที่สบายของพระนาง ได้ตรัสพระคาถานี้ว่า

“ร่างกายนี้ถูกสร้างให้เป็นนครแห่งกระดูก
ฉาบด้วยเนื้อและเลือด เป็นที่สถิตแห่งความแก่
ความตาย ความถือตัวและความลบหลู่กัน”^{๒๑}

พระนางรูปนั้นทาทรงส่งญาณไปตามกระแสเทตนา บรรลุโสดาปัตติผล เพื่ออบรมวิปัสสนาเพื่อมรรคผลทั้งสามให้ยิ่งขึ้นไป พระผู้มีพระภาคจึงตรัสให้พระนางอย่าทำความเข้าใจว่า สาระในสรีระนี้มีอยู่ เพราะสาระในสรีระนี้แม้เพียงเล็กน้อย ก็ไม่มี สรีระนี้อันกรรมยกกระดูก ๓๐๐ ท่อน ขึ้นสร้างให้เป็นนครแห่งกระดูกทั้งหลาย แล้วตรัสพระคาถานี้ว่า “สรีระอันกรรมทำให้เป็นนครแห่งกระดูกทั้งหลาย ฉาบด้วยเนื้อและโลหิต เป็นที่ตั้งลงแห่งชรา มรณะ มานะและมักขะ” ในกาลจบเทศนา พระนางรูปนั้นทาเถรีได้บรรลุพระอรหัตตผล

๓.๕ สรุป

พระพุทธองค์ทรงเสนอทัศนะใหม่ที่ค้านกับทัศนะเดิม โดยแสดงให้เห็นว่า สตรีและบุรุษมีความสามารถเสมอกัน บุคคลจะดีได้เพราะความรู้ ความสามารถ การกระทำไม่ใช่การสรุปจบที่

^{๒๑} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕๐/๗๘.

บุรุษเพศ หรือสตรีเพศ บุตรหรือาจดีเสมอ หรือดีกว่าบุตรได้ ฐานะของสตรีในสมัยพุทธกาล จัดว่าดีกว่าสมัยก่อนพุทธกาลที่เปรียบสตรีเหมือนวัตถุ หรือสินค้า ไม่มีสิทธิเสรีภาพที่จะจัดการกับชีวิตของตน ตามหลักฐานในพระไตรปิฎก มีกรณีที่แสดงให้เห็นว่า สตรีได้รับอนุญาตให้มีเสรีภาพขึ้นบ้าง การแต่งงานเริ่มเป็นสิ่งที่ไม่จำเป็นสำหรับหญิงสาว ความคิดเรื่องการแต่งงานเริ่มเปลี่ยนไปจากประเพณี ความเชื่อถือดั้งเดิมที่จำเป็นต้องประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและฉลองอย่างเอิกเกริกภายใต้การแต่งงาน

ในพระพุทธศาสนาจะไม่มีพิธีกรรมเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ แต่กลายเป็นเรื่องทางการบ้านการเมือง ไม่ใช่เรื่องทางศาสนา นอกจากนี้ การที่พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้สตรีบวชเป็นการปูทางเพื่อเสรีภาพทางศาสนาอย่างสมบูรณ์ให้แก่สตรี นับเป็นความสำเร็จอย่างแท้จริง เพราะการยอมรับสตรีเข้าในหมู่สงฆ์ เป็นการเปิดโอกาสให้สตรีนับถือศาสนาและประกอบพิธีกรรมทางศาสนาได้ด้วยตนเอง ไม่ต้องพึ่ง หรือขึ้นอยู่กับผู้อื่นในการจะเข้าถึงจุดหมายในทางศาสนา สตรีในทัศนะของพระพุทธศาสนา จึงมีเสรีภาพที่จะดำเนินชีวิตอย่างอิสระและสามารถลิขิตชีวิตตนเองได้อย่างเสรี พระพุทธศาสนานอกจากจะช่วยให้สตรีมีส่วนร่วมในชีวิตพรหมจรรย์ ยังช่วยยกสถานภาพสตรีในทางโลก (ฆราวาส) ให้สูงขึ้นด้วย

การที่พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้สตรีบวชเป็นภิกษุณี เป็นยกระดับของสตรีขึ้นอย่างมาก ทั้งยังเป็นการยกสถานภาพของสตรีโดยตรง การยอมรับว่า สตรีมีศักยภาพที่จะบรรลุธรรมได้เท่าเทียมกับบุรุษ จุดนี้เองที่เป็นจุดเด่นของพระพุทธศาสนา ศาสนาจึงเป็นศาสนาที่เปิดโอกาสให้สตรีได้มีสิทธิ หน้าที่ บทบาททั้งในสังคมและในระดับวิญญาณ โดยมีบทบาทสำคัญในการให้อิสระภาพทางจิตวิญญาณแก่สตรีและมีความชัดเจนขึ้น เมื่อเปรียบเทียบกับสตรีในสังคมของศาสนาพราหมณ์ พระพุทธศาสนายอมรับว่า สตรีมีความสามารถเท่าเทียมบุรุษในการที่จะบรรลุธรรมเช่นเดียวกัน โดยการปฏิบัติธรรมนั้น ไม่มีการแบ่งแยกเพศสถานะ

การยกระดับสถานภาพของสตรี ถือเป็นการเปลี่ยนแปลงในสังคมอินเดีย เป็นความสำเร็จขั้นพื้นฐานของพระพุทธศาสนา ในการยอมรับสตรีว่า มีความสามารถเท่าเทียมบุรุษ ถือเป็นการก้าวเข้าสู่สิทธิมนุษยชนโดยปราศจากอคติในทางเพศ พระพุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาที่ให้สิทธิความเสมอภาคระหว่างบุรุษกับสตรีอย่างเท่าเทียมกัน สตรีอินเดียในสมัยนั้น จึงมีอิสระที่จะตัดสินใจและเลือกปลายทางชีวิตของตน โดยการมีสิทธิที่จะเข้าถึงการหลุดพ้นทางจิตวิญญาณ ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งพระพุทธศาสนาถือว่า บุรุษและสตรีมีสิทธิเท่าเทียมกันที่จะหลุดพ้นทางจิตวิญญาณได้โดยไม่มีการแบ่งแยกทางเพศ

ดังนั้น สตรีในสมัยพุทธกาล จึงมีความเป็นอิสระและพร้อมที่จะเข้าร่วมในกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาต่าง ๆ มากขึ้นและพระพุทธศาสนายอมให้มีการเปลี่ยนแปลงในกิจกรรมด้านสตรีและไม่ให้ความสำคัญในพิธีกรรม การบวชสงฆ์ ซึ่งเป็นกิจกรรมของศาสนาพราหมณ์ โครงสร้างของพระพุทธศาสนา จึงมีความแตกต่างจากความเชื่อตามวัฒนธรรมประเพณีของศาสนาพราหมณ์ในอินเดียโบราณที่ว่า การประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ที่สามีและภรรยาจะต้องทำพิธีกรรมร่วมกัน หรือความเชื่อที่ว่า บิดามารดาจะได้ขึ้นสวรรค์ก็ด้วยการอาศัยพิธีกรรมที่บุตรทำให้ กฎเกณฑ์เหล่านี้เป็นการบังคับให้สตรีจะต้องแต่งงาน เพื่อให้มีสิทธิประกอบพิธีกรรมร่วมกับสามีและจะต้องมีบุตรเพื่อให้บุตรจะได้พาเธอและสามีไปเกิดในสวรรค์ได้^{๒๒}

พระพุทธศาสนา มิได้ให้ความสำคัญกับพิธีกรรม หรือการบวชสงฆ์ ทำให้สตรีเป็นอิสระจากกฎเกณฑ์ของศาสนาและสังคมในสมัยนั้นและสามารถที่จะหลุดพ้น หรือบรรลุนิพพานได้ด้วยตนเอง โดยไม่ต้องพึ่งพาสามีและบุตร การที่พระพุทธศาสนาแสดงให้เห็นว่า สตรีมีความสามารถเท่าเทียมกับบุรุษ ในการที่เข้าถึงการหลุดพ้นอันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา ย่อมแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนายอมรับมานานแล้วว่า สตรีและบุรุษต่างมีความสามารถและมีสิทธิเท่าเทียมกัน โดยไม่เลือกเพศ หากพิจารณาถึงสตรีที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา สามารถแบ่งได้เป็นสองกลุ่ม คือ กลุ่มแรก “ภิกษุณี” ซึ่งเป็นสตรีที่เลื่อมใสและอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีได้มาจากชนชั้นใดชนชั้นหนึ่ง แต่มาจากทุกชนชั้นวรรณะทางสังคมอินเดีย ซึ่งแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาเปิดกว้างสำหรับสตรีโดยทั่วไป ทำให้สตรีทุกชนชั้นวรรณะมีความเสมอภาคเท่าเทียมกันในทางพระพุทธศาสนา เพราะทุกคนจะต้องปฏิบัติตามพระธรรมวินัยเดียวกันและจะได้รับการปฏิบัติต่อในฐานะเสมอกัน

อีกกลุ่มหนึ่งคือ อุบาสิกา ซึ่งเป็นการยอมให้สตรีทุกชนชั้นวรรณะ มาแสวงหาความหลุดพ้นทางจิตวิญญาณ ถือเป็นการส่งเสริมเสรีภาพและความเป็นปัจเจกบุคคลของสตรีได้โดยตรงและในส่วนหนึ่งก็เป็นกลุ่มที่ให้การสนับสนุน อุปถัมภ์และทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ช่วยกันส่งเสริมและเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง

^{๒๒} นัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, **มาตสตรียในพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สามัคคีสาส์น จำกัด, ๒๕๒๘), หน้า ๒๐.

๓.๖ ปัญหาวิเคราะห์ วิพากษ์ประจำบท

๑. อุบาสิกากล่าวได้ว่า เป็นหนึ่งในพุทธบริษัท ๔ ท่านลองวิเคราะห์บทบาทกับพัฒนาการของอุบาสิกาในยุคพุทธกาล?

๒. ภิกษุณีก็มีบทบาทและหน้าที่ที่พึงกระทำต่อพระพุทธศาสนา การครองตนในฐานะสมณเพศของสตรีในยุคนั้น ถือเป็นความล่อแหลมและเสี่ยงต่อสถานภาพและฐานะของสตรีหรือไม่? เพราะทั้งศาสนาพราหมณ์-ฮินดู หรือลัทธิอื่นร่วมสมัยพระพุทธศาสนา ก็ไม่ได้เห็นด้วยนักกับการที่ทำให้ฐานะของสตรีเท่าเทียมกับบุรุษ



บทที่ ๔

สิทธิสตรีในพระพุทธศาสนา

๔.๑ แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิสตรีในพระพุทธศาสนา

สิทธิในความเป็นสตรีในสมัยพุทธกาล เป็นเรื่องที่ได้รับการตอบรับน้อยมากที่สุด ด้วยเหตุของศาสนาพราหมณ์ ความเชื่อ จารีต ประเพณีดั้งเดิมที่ได้รับการปลูกฝังมาจากศาสนาพราหมณ์ แนวความคิดของพราหมณ์ ซึ่งกลายมาเป็นข้อบังคับ หรือกฎหมายสำหรับประพฤติปฏิบัติร่วมกันในสังคม

กระนั้นก็ตาม เมื่อพระพุทธศาสนาได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการเปลี่ยนทัศนคติ ความเชื่อบางส่วนของความเชื่อดั้งเดิมของศาสนาพราหมณ์ สตรีก็ได้รับสิทธิในหลาย ๆ เรื่อง ที่สามารถทำให้กลุ่มของสตรีมีโอกาสได้ลืมตาอ้าปากในสังคมอินเดียโบราณได้อย่างเต็มภาคภูมิ ทั้งสตรียังได้สิทธิในการบรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุณีและสตรีได้โอกาสในการร่วมกันทำกิจกรรมด้านศาสนา คือ สตรีกลายเป็น อุบาสิกา ผู้ซึ่งเป็นหนึ่งในบริษัท ๔ ของพระพุทธศาสนาและกล่าวได้ว่า สตรีเป็นกำลังสำคัญประการหนึ่งของพระพุทธศาสนาที่จะขาดเสียไม่ได้ในด้านการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา

๔.๒ วัตถุประสงค์ของการศึกษา

๔.๒.๑ เพื่อศึกษาสิทธิสตรีในพระพุทธศาสนา

- ๑) เพื่อศึกษาและทราบความหมาย สิทธิ
- ๒) เพื่อศึกษาและทราบสิทธิสตรีสมัยพุทธกาล
- ๓) เพื่อศึกษาและทราบสิทธิสตรีทางศาสนา:รากฐานสิทธิทั้งปวง
- ๔) เพื่อศึกษาและทราบสิทธิสตรีต่อการเมืองการปกครอง

๔.๒.๒ เพื่อศึกษาและทราบสิทธิสตรีต่อสตรีม่ายและอาชีพโสเภณี

๔.๒.๓ เพื่อศึกษาสิทธิในกบวชสตรีในพระพุทธศาสนา

- ๑) เพื่อศึกษาและทราบเรื่องสิทธิสตรีในการแสดงธรรม
- ๒) เพื่อศึกษาและทราบเรื่องเกี่ยวกับสิทธิสตรีในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา
- ๓) เพื่อศึกษาและทราบเรื่องราวสิทธิสตรีในการบรรลุธรรม

๔.๓ การวัดผลสัมฤทธิ์ตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา

๔.๓.๑ นิสิตเข้าใจสิทธิสตรีในพระพุทธศาสนา

- ๑) นิสิตเข้าใจความหมาย สิทธิ
- ๒) นิสิตเข้าใจสิทธิสตรีสมัยพุทธกาล
- ๓) นิสิตเข้าใจสิทธิสตรีทางศาสนา:รากฐานสิทธิทั้งปวง
- ๔) นิสิตเข้าใจสิทธิสตรีต่อการเมืองการปกครอง
- ๕) นิสิตเข้าใจสิทธิสตรีต่อสตรีม่ายและอาชีพโสเภณี

๔.๓.๒ นิสิตเข้าใจสิทธินักบวชสตรีในพระพุทธศาสนา

- ๑) นิสิตเข้าใจเรื่องสิทธิสตรีในการแสดงธรรม
- ๒) นิสิตเข้าใจเรื่องเกี่ยวกับสิทธิสตรีในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา
- ๓) นิสิตเข้าใจเรื่องราวสิทธิสตรีในการบรรลุลัทธิธรรม

๔.๔ ประเด็นการศึกษา มีดังนี้

๔.๔.๑ บทนำ

พระพุทธศาสนาได้กล่าว สิทธิและความเสมอภาคของสตรีไว้อย่างไร รวมทั้งมีคำสอนที่เกี่ยวกับการคุ้มครองสตรีทั้งโดยตรงและโดยอ้อม หากศึกษาสำรวจค้นคว้าทั้งหมดโดยตลอดแล้วอาจกล่าวได้ว่า การเปรียบเทียบกับข้อความที่สรรเสริญ หรือพูดถึงสตรีในแง่บวกมีมากกว่าในแง่ลบ พระพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญในการให้สิทธิสตรีในสังคมของศาสนาพราหมณ์ในสมัยนั้น ผู้ที่ศึกษาพระพุทธศาสนาจากสภาพสังคมในปัจจุบัน มักจะกล่าวโจมตีว่า พระพุทธศาสนากดขี่สตรี ไม่ให้ความเสมอภาคเท่าเทียมกันกับบุรุษ เช่นการที่ไม่ยอมให้สตรีบวชตั้งแต่ต้นจริง ๆ แล้วสตรีภายใต้พระพุทธศาสนามีอิสระและพร้อมที่จะเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ทางศาสนาได้ทุกอย่าง พระพุทธศาสนาไม่มีข้อยกเว้น พระผู้มีพระภาคจึงทรงประกาศพระธรรมแก่ประชาชนทั้งบุรุษและสตรี เพราะตระหนักดีว่า ความแตกต่างระหว่างสตรีและบุรุษโดยแท้จริงแล้ว ไม่มีความหมาย หรือความสำคัญอะไรเลย เพราะต้องมีความทุกข์ ความเดือดร้อนเหมือน ๆ กัน สตรีจึงจัดอยู่ในสถานภาพที่ควรยกย่องเพราะฐานะที่สำคัญของสตรีก็คือ ความเป็นแม่ของลูก พระผู้มีพระภาคนับเป็นศาสดาองค์แรกที่ทรงประทานเสรีภาพ ความเสมอภาคให้แก่สตรีตลอดจนประทานอุปสมบทกลายเป็นภิกษุณีได้ เพราะทรงเห็นว่า สตรีนั้นมีความสามารถไม่น้อยไปกว่าบุรุษเลย พระผู้มีพระภาคทรงยอมรับให้สตรีได้บวชในพระพุทธศาสนา ซึ่งในสมัยนั้นผู้หญิงเป็นที่ดูถูกดูแคลนของสังคมในยุคนั้น กรณีที่ว่าผู้หญิงไม่ควรได้รับการอุปสมบทและไม่อาจจะบรรลุลัทธิธรรมได้

๔.๔.๒ สิทธิสตรีในพระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้าทั้งหลายได้อุบัติขึ้นในโลก เพื่อประโยชน์แก่ชายเท่านั้นหรือมิใช่เลย พระองค์ทรงยังประโยชน์แก่หญิงและชาย สตรีและบุรุษนอกเหนือจากความเสมอภาคภายใต้กฎธรรมชาติ พระพุทธศาสนาถือว่า ในด้านปัญญา คุณธรรม ความสามารถแล้ว สตรีเสมอบุรุษ แม้สตรีจะปราศเปรื่องเรื่องปัญหาเสมอเหมือนบุรุษ แต่สตรีก็คือสตรี บุรุษก็คือบุรุษ ทั้งสองจำเป็นต้องรักษาสภาวะเพศให้เหมาะสมกับสภาวะของตน จริงอยู่งานบางอย่าง สตรีอาจจะทำได้เช่นบุรุษ แต่ถึงอย่างไร ก็ต้องคำนึงถึงสภาวะและความเหมาะสมด้วย อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อฐานะของสตรีนั้นเห็นได้ชัดโดยการเปรียบเทียบฐานะของสตรีในสมัยก่อนพุทธกาลกับสังคมของชาวพุทธ การอนุญาตให้สตรีบวชในพระพุทธศาสนา นับว่าเป็นประวัติศาสตร์ตอนสำคัญของสตรีอินเดียและทั่วโลก เพราะพระพุทธเจ้าถือว่า เป็นพระศาสดาพระองค์แรกที่มองเห็นสิทธิมนุษยชนและความเสมอภาคกัน พระพุทธเจ้าทรงยอมรับว่า สตรีก็มีศักยภาพและสติปัญญาเท่าเทียมกับบุรุษในการตรัสรู้ธรรม อาจจะกล่าวได้ว่า พระพุทธเจ้าเป็นนักต่อสู้เพื่อสิทธิของสตรีคนแรกของโลก

๑) ความหมาย สิทธิ

สตรีมักจะได้รับทุกข์จากการถูกกดขี่แบ่งแยก การกดขี่ข่มเหงเหล่านี้มีภูมิหลังอยู่ทั้งในศาสนา จารีตประเพณี วัฒนธรรม รากเหง้าของทัศนคติบุรุษเป็นใหญ่ได้แผ่ซอกรอบง่าอยู่ในสถาบันทางสังคม ในทัศนคติ ในปทัสถานทางสังคม ในจารีตประเพณี ในศาสนาและในค่านิยมของสังคมที่บุรุษเป็นใหญ่ ข้ามผ่านพรมแดนทั้งมวล ไม่ว่าจะเป็นชนชั้น วัฒนธรรม วรรณะ หรือเผ่าพันธุ์

สตรีมีสิทธิที่จะได้รับความเคารพและเห็นคุณค่า แม้ในงานบ้าน จะต้องได้รับการคุ้มครองสวัสดิภาพและสิทธิทางเพศและต้องได้รับการคุ้มครองเป็นพิเศษ มิให้ทำงานที่อาจจะเป็นอันตรายในขณะตั้งครรภ์ สตรีจะต้องมีสิทธิอย่างสมบูรณ์ในสิทธิทางร่างกายและทางเพศของตน โดยเป็นอิสระจากการแบ่งแยก หรือการบังคับขู่เข็ญใด ๆ

สิทธิ หมายถึง อำนาจ หรือผลประโยชน์ของบุคคลที่มีกฎหมายให้ความคุ้มครอง โดยบุคคลอื่นจะต้องให้ความเคารพ จะละเมิดล่วงเกิน หรือกระทำการใด ๆ อันก่อให้เกิดการกระทบกระเทือนต่อสิทธิของบุคคลไม่ได้^๑

^๑ สิทธิ, [ออนไลน์] แหล่งที่มา: [http://www.nongkwang.go.th/site/attachments/article/](http://www.nongkwang.go.th/site/attachments/article/94/1.pdf)

สิทธิสตรี คือ สิทธิและการให้สิทธิแก่สตรีและเด็กหญิงในสังคม

๒) สิทธิสตรีสมัยพุทธกาล

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับสิทธิ เสรีภาพของอินเดียในสมัยพุทธกาลนั้น สิทธิและเสรีภาพของชายมีมากกว่าสตรี สตรีมีสิทธิและโอกาสได้บวชเป็นภิกษุณีถูกต้องตามพุทธบัญญัติ ส่วนการบวชของสตรีในประเทศไทย ได้เพียงเป็นแม่ชีและอุบาสิกา แต่ต่างก็ได้ปฏิบัติถูกต้องตามคำสอนของพระพุทธเจ้า^๒

สตรีอินเดียจึงมีสถานภาพด้อยกว่าบุรุษ ในด้านครอบครัว สตรีผู้มีบทบาทหน้าที่เป็นมารดา เป็นธิดา หรือเป็นบุตรบุญธรรม เป็นภรรยา เป็นลูกสะใภ้ ล้วนต้องมีความอดทนต่อคนในครอบครัวที่มีความเชื่อตามขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมและประเพณีดั้งเดิมที่ทำสืบต่อกันมาสูงมาก สตรีไม่มีสิทธิในด้านพิธีกรรม บุรุษเท่านั้นเป็นผู้ทำพิธีกรรมทางศาสนา สิทธิ เสรีภาพของสตรีเมื่อเปรียบเทียบกับบุรุษแล้วอยู่ในวงจำกัด เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลก สตรีเริ่มมีสิทธิ เสรีภาพ และมีการพัฒนาศักยภาพเพิ่มขึ้น เนื่องจากสตรีเริ่มมีการศึกษา มีโอกาสฟังพระธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วประพฤติตามหลักอริยสัจสี่ อริยสัจสี่ และอริยแปด ศึกษา ทำให้สตรีมีคุณธรรมไม่ด้อยไปกว่าบุรุษ อีกทั้งยังสามารถถ่ายทอดหลักธรรมซึ่งเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าให้แก่บุคคลอื่นที่ต้องการฟังธรรมได้เป็นอย่างดี^๓

พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึง สิทธิ หน้าที่ บทบาทและความเสมอภาคของสตรีไว้ รวมทั้งมีคำสอนที่เกี่ยวกับการคุ้มครองสตรีทั้งโดยตรงและโดยอ้อม สตรีภายใต้พระพุทธศาสนามีอิสระและพร้อมที่จะเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ทางศาสนาได้ทุกอย่าง พระพุทธศาสนาไม่มีข้อยกเว้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงประกาศพระธรรมแก่ประชาชนทั้งบุรุษและสตรี เพราะตระหนักดีว่า ความแตกต่างระหว่างสตรีและบุรุษโดยแท้จริงแล้ว ไม่มีความหมาย หรือความสำคัญอะไรเลย เพราะต้องมีความทุกข์ความเดือดร้อนเหมือนกัน สตรีจึงจัดอยู่ในสถานภาพที่ควรยกย่องเพราะฐานะที่สำคัญของสตรีก็คือ ความเป็นแม่ของลูก พระพุทธเจ้านับเป็นศาสดาองค์แรกที่ทรงประทานเสรีภาพ ความเสมอภาคให้แก่สตรี ตลอดกระทั่งประทานอุปสมบทเป็นภิกษุณีได้ เพราะทรงเห็นว่า สตรีนั้นมีความสามารถไม่น้อยไปกว่าบุรุษเลย พระพุทธเจ้าทรงยอมรับให้สตรีได้บวชในพระพุทธศาสนา ซึ่ง

^๒ พระครูนิพัทธ์กัลยาณวัฒน์ (คนอง ลายน้าทอง), “การศึกษาเปรียบเทียบสถานภาพบทบาทและสิทธิของสตรีในสมัยพุทธกาลกับสังคมไทย”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า บทคัดย่อ

^๓ แม่ชีบุญช่วย ศรีเปรม, ดร., “ศึกษาวิเคราะห์สตรีในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วารสาร มจร. บาลีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์*, ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๑ มกราคม – มิถุนายน ๒๕๖๓: ๕.

ในสมัยนั้นผู้หญิงเป็นที่ดูถูกดูแคลนของสังคมในยุคนั้น กรณีที่ว่า ผู้หญิงไม่ควรได้รับการอุปสมบท และไม่อาจจะบรรลุนิพพานได้ มีข้อความซึ่งอาจมองได้ว่า เป็นการกีดกันทางเพศซึ่งเป็นข้อความตามกาลสมัย

เรื่องสิทธิสตรีเป็นอีกเรื่องหนึ่ง ซึ่งเกาฏิลยะได้แสดงความใจกว้างต่อผู้หญิง โดยได้กำหนดสิทธิต่าง ๆ ที่ผู้หญิงพึงได้รับ แต่ก็มิใช่ว่า สตรีจะมีอิสระเต็มที่ โดยเฉพาะในเรื่องเสรีภาพทางเพศที่สตรีบางคนบางพวกในปัจจุบันเรียกร้อง เพราะเกาฏิลยะไม่ได้ให้ความสำคัญแก่เรื่องเพศในแง่ที่เป็นความสนุกสนานทางกาย แต่สำคัญในแง่ที่เกี่ยวข้องกับสถาบันครอบครัว ซึ่งเมื่อพิจารณาจากกฎต่าง ๆ ที่เกาฏิลยะกำหนดแล้ว จะเห็นการส่งเสริมครอบครัวแบบผัวเดียวเมียเดียวอย่างชัดเจน สิทธิในพรหมจรรย์ เป็นสิทธิพื้นฐานของเรื่องนี้

สิทธิในพรหมจรรย์ ถ้าสตรีไม่ให้ความสำคัญแก่พรหมจรรย์ เพศก็ไม่ใช่วัตถุพิเศษที่กฎหมายจะต้องถือปฏิบัติให้แตกต่างไปจากอวัยวะอื่น กฎหมายเกี่ยวกับการละเมิดทางเพศก็ไม่มีเหตุผลจะต้องกำหนดเป็นพิเศษกว่าการทำร้ายร่างกายอย่างอื่น การที่สตรีซึ่งต้องการให้สังคมยอมรับการมีเพศสัมพันธ์แบบเสรี แต่ต้องการให้ลงโทษผู้ข่มขืนกระทำชำเราด้วยอัตราโทษสูง จึงเป็นเรื่องที่ไม่สมเหตุสมผล

เกาฏิลยะ ให้ความสำคัญแก่พรหมจรรย์ของสตรี ดังนั้น จึงมีข้อจำกัดเสรีภาพทางเพศสัมพันธ์ของสตรีไว้ด้วย เกาฏิลยะกำหนดว่า

“ผู้ใดทำลายพรหมจรรย์ของหญิงบรรณะเดียวกัน หญิงนั้นยังไม่โตเป็นผู้ใหญ่ โทษตัดมือหรือปรับ ๔๐๐ ปณะ

หากหญิงนั้นถึงตาย ผู้กระทำผิดต้องโทษประหาร

ผู้ใดทำลายพรหมจรรย์หญิงที่เป็นผู้ใหญ่แล้ว โทษตัดนิ้วกลาง หรือปรับ ๒๐๐ ปณะ

และยังต้องจ่ายค่าเสียหายแก่บิดาหญิงนั้นด้วย

ชายจักยู่เกี่ยวทางเพศกับหญิงโดยหญิงนั้นเต็มใจ ชายเสียค่าปรับ ๕๔ ปณะ หญิงเสียค่าปรับกึ่งหนึ่ง

ชายใดสมรรอยชายอื่นผู้จ่ายสินสอดทองหมั้นแก่หญิงแล้ว โทษตัดมือหรือปรับ ๔๐๐ ปณะ พร้อมทั้งชดใช้ค่าสินสอดทองหมั้นนั้นด้วย^๔

เราจะเห็นได้ว่า การทำลายพรหมจรรย์สตรี ไม่ว่าสตรีนั้นจะเต็มใจหรือไม่ก็ตาม ถือเป็นการผิด หากไม่เต็มใจ โทษรุนแรงถึงขั้นที่ชายจะต้องกลายเป็นคนพิการและถูกประจานไปตลอด

^๔ พระมหากมล ถาวโร (มิ่งคำมี), สถานสภาพสตรีในพระพุทธศาสนา, หน้า ๒๐.

ชีวิต หรือหากสตรีถึงแก่ชีวิต โทษก็หนักถึงขั้นประหารชีวิต กล่าวคือ “โทษฆ่าสตรีเท่ากับโทษฆ่าพราหมณ์”

การลงโทษในเรื่องนี้มีได้ลงโทษแก่บุรุษเท่านั้น หากยังลงโทษแก่สตรีด้วย เพื่อให้สตรีรักษาพรหมจรรย์ของตน การลงโทษนี้รวมไปถึงผู้จัดการให้สตรีเสียพรหมจรรย์และผู้ที่กล่าวหาเท็จในเรื่องดังกล่าวด้วย ยิ่งถ้าเป็นการกระทำที่เกิดขึ้นนอกหมู่บ้าน ซึ่งแสดงให้เห็นเจตนาชัดเจนที่จะทำเรื่องดังกล่าวให้สำเร็จโดยไม่มีผู้รู้เห็น หรือโดยการฉ้อโกง ซึ่งเป็นการบังคับด้วยกำลังและเป็นการกระทำที่ออกอาญด้วยแล้ว โทษจะเพิ่มขึ้นดังนี้

เมื่อหญิงใด โดยการจัดการของหญิงอื่น ยินยอมมอบกายแก่ชายวรรณะและชั้นเดียวกัน จะถูกปรับ ๑๒ ปณะ ส่วนหญิงที่เป็นผู้ช่วยจัดการ ถูกปรับเป็นสองเท่า

หญิงใดช่วยให้ชายมีเพศสัมพันธ์กับหญิง โดยเธอไม่เต็มใจจะต้องเสียค่าปรับ ๑๐๐ ปณะ พร้อมทั้งให้ค่าเสียหายแก่เธอจนพอใจ

หญิงใดโดยความยินยอมของตนเอง มอบกายให้แก่ชาย จัดตั้งไปเป็นทาสของพระราชา

การร่วมประเวณีกับหญิงนั้นนอกหมู่บ้าน หรือการกล่าวหาเท็จในเรื่องดังกล่าว มีโทษปรับเพิ่มเป็นสองเท่าของโทษปกติ

ผู้ใดฉ้อโกงเอาหญิงไปด้วยกำลังมีโทษปรับ ๒๐๐ ปณะ หากหญิงนั้นมีเครื่องทองประดับตัวไปด้วย ปรับโทษสูงสุด หากกลุ่มคนลักพาหญิงไป แต่ละคนรับโทษตามกล่าวข้างต้น

สิทธิของสตรีในสังคมอินเดียในครั้งพุทธกาลมีปฏิสัมพันธ์เกี่ยวโยงแน่นแฟ้นอยู่กับประเพณีปฏิบัติและอิทธิพลความเชื่อทางศาสนาเป็นกรอบสำคัญ ทำให้มีสตรีไม่มีอิสรภาพทางพฤติกรรมการแสดงออกเท่าเทียมกับบุรุษ ในคัมภีร์ธรรมศาสตร์ได้มีการกล่าวถึงสตรีในลักษณะไม่เท่าเทียมกันกับเพศชายไว้มากมาย เช่น

๑. สตรีไม่มีสิทธิในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

“ผู้หญิงไม่ควรประกอบพิธีกรรมประจำวันตามที่พระเวทระบุไว้ ถ้าหล่อนประกอบหล่อนจะต้องตกรก”

๒. ธรรมชาติของสตรีไม่น่าไว้วางใจล่อลวงชายทุกประเภท

“มันเป็นธรรมชาติของผู้หญิงที่ล่อลวงชายในโลกนี้ เพราะเหตุนั้น แม้บัณฑิตก็ไม่ปลอดภัย เมื่อคบกับผู้หญิง”

๓. สตรีไม่อาจดูแลตัวเองได้ ต้องมีบุรุษเพศคุ้มครองตลอดเวลา

“บิดาคัมครองหล่อนเมื่อเยาว์วัย สามปีปกครองหล่อน (เมื่อเวลาแต่งงาน) ยังสาวอยู่ เมื่อสามิตาย ลูกชายจะดูแลแทนตอนหล่อนแก่เฒ่า สตรีไม่อาจอยู่ตามลำพังได้”

ด้วยอิทธิพลของคำสอนนี้ จึงเกิดมีประเพณีสตรีขึ้นในอินเดียและหญิงม่ายแม้ยังสาว บางเผ่ายังคงปฏิบัติอยู่ กล่าวคือ เมื่อสามิตาย ก็จะถูกเกลี้ยกล่อมให้โดดเข้ากองไฟตายตามสามีไป โดยเชื่อว่า จะได้บุญกุศลมากคือ ได้ไปเกิดในสวรรค์

๔. สตรีไม่มีสิทธิในมรดก หรือมีสมบัติเป็นของตนเอง

“ภรรยา ลูกชายและทาส ทั้งสามประเภทนี้ ไม่มีสมบัติเป็นของตนเอง ทรัพย์สินสมบัติ ที่พวกเขาหามาได้ ยอมตกเป็นของผู้ชายที่เขาอาศัยอยู่”

๕. บุรุษมีสิทธิจะเมียนตีสตรี หรือแม้แต่สังหารเสีย ก็มีความผิดเพียงเล็กน้อย

“การตีเมีย การสังหารผู้หญิง ศูทร แพศย์ กษัตริย์และคนนอกศาสนา เป็นบาปเพียงเล็กน้อย”

เหล่านี้คือประกาศิตของท่านมनु ปรากฏอยู่ในคัมภีร์มनुธรรมศาสตร์ที่กำหนดสถานภาพของสตรีไว้ต่ำที่สุด เพราะเหตุนี้ สตรีชาวอินเดียจึงทุกข์ยากมาก นอกจากประเพณีสตรีดังกล่าวแล้ว พวกหล่อนยังต้องเป็นฝ่ายไปสู่ขอบุรุษแต่งงาน ด้วยการจ่ายค่าสินสอดแพงมาก บางรายบุรุษเรียกสินสอดเป็นรถเก๋ง มอเตอร์ไซด์ เป็นต้น สะใภ้บางรายทำสัญญาขอผ่อนส่งสินสอด เมื่อมีเหตุจำเป็นจ่ายไม่ทันกำหนด ต้องถูกแม่สามีและญาติพี่น้องทุบตีทรมานอย่างแสนสาหัส ในปีหนึ่ง ๆ นับเป็นพัน เป็นหมื่นราย บางรายถึงกับเอาน้ำมันก๊าดราดสำหรับ แล้วเผาตายทั้งเป็นก็มาก แม้จะถูกทรมานอย่างนี้ สตรีก็จำยอม เพราะมनुกล่าวว่า สตรีแต่งงานแล้ว ขออย่าไม่ได้เลย

“ไม่ว่าจะด้วยการขาย หรือการบอกศาลาเล็กกัน ภรรยาก็ไม่อาจหย่าขาดจากสามีได้”^๕

โดยสรุป สิทธิของสตรีและบุรุษจะถูกจำแนกและกำหนดตามวรรณะที่ตนเองเกิดมา กล่าวคือ ถ้าเกิดในวรรณะกษัตริย์ ก็จะมีหน้าที่ในเรื่องของการปกครอง โดยอินเดียในยุคนั้น ได้ยกย่องว่าชาย หรือบุรุษจะมีสิทธิในการเป็นผู้นำและปกครองประเทศ หรืออยู่ในตำแหน่งทางการเมือง เช่นเป็นเสนาบดี ผู้นำทหาร หรือราชการ เป็นต้น ส่วนสตรีในวรรณะกษัตริย์ จะมีสิทธิได้เรียนรู้เรื่องประเพณีและวัฒนธรรมอันเกี่ยวข้องกับวรรณะกษัตริย์และเมื่อถึงคราวมีคู่ครอง ก็จะต้องเข้าพิธีแต่งงานกับคนในวรรณะกษัตริย์เพื่อธำรงวงศ์ตระกูล ซึ่งระบบวรรณะในสังคมอินเดียภายใต้กรอบแนวคิดของศาสนาพราหมณ์นั้น ค่อนข้างมีความเคร่งครัดในเรื่องของธรรมเนียมประเพณีที่จะพึงปฏิบัติในฐานะของสตรี หรือบุรุษผู้อยู่ในแต่ละวรรณะ ส่วนบุรุษ หรือสตรีที่เกิดในวรรณะพราหมณ์

^๕ พระมหากมล ถาวโร (มิ่งคำม), สถานภาพของสตรีในพระพุทธศาสนา, หน้า ๒๒-๒๔.

นั้น บุรุษก็ต้องเรียนไตรเพท เพื่อเตรียมตัวเป็นพราหมณ์และเมื่อจบไตรเพทแล้ว ก็จะต้องทำหน้าที่ในการเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและให้การสั่งสอนผู้อื่นและถ้ากล่าวเฉพาะบุรุษผู้ที่แต่งงานแล้ว ก็จะต้องทำหน้าที่เป็นสามีของภรรยาและบิดาของบุตร ส่วนสตรีในวรรณะพราหมณ์นั้น ก็จะมีบทบาทในเรื่องของการศึกษาพระเวท แล้วก็ยังทำหน้าที่ในการเป็นผู้ช่วยสามี (กรณีที่มีครอบครัว) ในการประกอบพิธีวงสรวง ซึ่งสตรีจะมีบทบาทค่อนข้างสูง^๖ ซึ่งบทบาทของสตรีและบุรุษในวรรณะพราหมณ์นั้น ค่อนข้างจะเป็นบทบาทที่เกี่ยวข้องกับศาสนาโดยตรง ส่วนสตรีและบุรุษในวรรณะแพศย์ ซึ่งเป็นวรรณะที่เป็นชนชั้นกษัตริย์ หรือผู้มีฐานะ ที่ทำหน้าที่ในการประกอบการค้าและประกอบกิจการนั้น บุรุษและสตรีนอกจากจะมีบทบาทในเรื่องการเป็นผู้นำครอบครัว และการประกอบอาชีพแล้ว ยังต้องมีบทบาทสำคัญในการเป็นผู้ให้การอุปถัมภ์ค้ำชูบุคคลในวรรณะอื่น ๆ เช่น วรรณะกษัตริย์ เพราะคนในวรรณะแพศย์นั้นถือได้ว่า เป็นผู้ที่มีความสำคัญในการสร้างความมั่งคั่งให้กับรัฐ ส่วนการให้ความสำคัญกับบทบาทของสตรีและบุรุษนั้น วรรณะแพศย์เห็นว่าบุรุษจะต้องเป็นผู้นำครอบครัว ส่วนสตรีจะต้องเป็นผู้ดูแลและจัดการงานในบ้าน โดยเฉพาะการดูแลเรื่องทรัพย์สินของตน ซึ่งถือเป็นภาระและบทบาทที่สำคัญประการหนึ่ง

ส่วนสิทธิของสตรีในวรรณะศูทรและจัณฑาลนั้น ถูกกำหนดให้ทำหน้าที่เป็นผู้รับใช้คนในวรรณะอื่น ศูทรเป็นผู้ที่เกิดจากเท้าของพรหม ดังนั้นศูทรจึงได้รับหน้าที่เป็นผู้รับใช้ หรือกรรมกร ซึ่งนอกจากศูทร หรือจัณฑาลจะรับหน้าที่ในเรื่องการดูแลครอบครัวแล้ว สิทธิทางสังคมศูทร หรือจัณฑาลจะถูกเอารัดเอาเปรียบและดูถูกจากคนในวรรณะอื่นเป็นอย่างยิ่ง ดังนั้น ไม่ว่าจะพิจารณาสิทธิทางครอบครัว หรือสิทธิทางด้านสังคม ศูทร หรือจัณฑาลไม่ว่าจะเป็นสตรี หรือบุรุษก็จะมีสิทธิในการเป็นผู้รับใช้คนในวรรณะอื่น ซึ่งถือว่าเป็นสิทธิที่ค่อนข้างด้อยเป็นอย่างยิ่ง^๗

จากการกล่าวมาทั้งหมด เราจะพบว่า บทบาทของสตรีและบุรุษในสังคมอินเดียในมุมมองของศาสนานั้น ถือว่าเป็นบทบาทที่ถูกกำหนดโดยคำสอนของศาสนา ซึ่งบทบาทของสตรีและบุรุษในทุกวรรณะ ก็จะเป็นไปตามธรรมเนียมประเพณีของสังคมที่ยอมรับ แต่เราจะพบว่า ไม่ว่าจะอยู่ในวรรณะใดก็ตาม บุรุษดูเหมือนว่าจะได้รับสิทธิในการเป็นผู้นำครอบครัว หรือเป็นผู้มีอำนาจเหนือสตรี ในบางวรรณะสตรีอาจถูกคุกคาม หรือถูกกำหนดบทบาทให้เป็นผู้ที่ต้องยอมจำนนในการ

^๖ วาสนา ไอยราวัฒน์, “สิทธิและหน้าที่ของสตรีในวรรณะสันสกฤตที่วาดด้วยธรรมศาสตร์”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑.

^๗ พระครูนิพัทธ์กัลยาณวัฒน์ (เคนอง ลายน้าทอง), “เปรียบเทียบสถานภาพบทบาทและสิทธิของสตรีในสมัยพุทธกาลกับสังคมไทย”, หน้า ๑๙.

สร้างอำนาจของบุรุษได้ แต่ถึงอย่างไรก็ตาม การปฏิบัติตามบทบาทที่ได้รับจากคำสอนของศาสนา นั้น ก็ปรากฏว่า มีการปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัดเฉพาะบางยุคสมัยเท่านั้น หรือเป็นการมุ่งที่จะใช้กับ สตรีในบางวรรณะ ไม่ได้หมายรวมถึงวรรณะที่ได้รับการยอมรับในสังคมวรรณะอื่น

สรุปได้ว่า การยอมรับบทบาทของบุรุษ หรือสตรีในบริบทด้านความเชื่อของศาสนา พราหมณ์นั้น ดูเหมือนว่า เป็นการยอมรับตามหลักคำสอนของศาสนาที่เทศแต่ละเทศจะพึงได้รับ และจำเป็นต้องปฏิบัติตาม เนื่องจากผู้คนในสังคมยอมรับระบบวรรณะว่า เป็นคำตอบของชีวิตและสังคม

สำหรับพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น จัดว่าเป็นศาสนาประเภทอเทวนิยม หมายถึง ศาสนาที่ปฏิเสธเทพเจ้า (พรหม) และยกย่องมนุษย์ว่าเป็นผู้มีศักยภาพเพียงพอในการพัฒนาตนเอง โดยไม่พึ่งอำนาจพิเศษภายนอก^๘ ดังนั้น คุณค่าความเป็นมนุษย์ จึงถือว่าเป็นแนวคิดที่ พระพุทธศาสนาเองยอมรับและเมื่อกล่าวถึงความแตกต่างระหว่างเพศ พระพุทธศาสนาก็ยอมรับว่า โดยธรรมชาติของสตรีเพศและบุรุษเพศ มีความแตกต่างกัน โดยเฉพาะในเรื่องสรีระร่างกาย แต่ก็ เห็นว่า ไม่ว่าสตรี หรือบุรุษ ต่างก็มีความเท่าเทียมกันในเรื่องสติปัญญา หรือความสามารถในการ พัฒนาตนเองให้มีสติปัญญาเพิ่มมากขึ้นได้ อนึ่ง พระพุทธศาสนาได้ยอมรับว่า เพศนั้นมีความเท่า เทียมกันและแตกต่างกันในเรื่องกรรมคือการกระทำหมายความว่า สตรี หรือบุรุษนั้น ต่างมีกรรม เป็นของตนเองเหมือนกัน แต่เพราะเหตุแห่งกรรม ก็ทำให้สตรีและบุรุษมีความแตกต่างกันไปด้วย ถึง อย่างนั้นก็ตาม ในแง่ของการกำหนดบทบาทตามนัยของความแตกต่างทางเพศของมนุษย์นั้น พระพุทธศาสนาก็ได้มีการกำหนดบทบาทใน ๒ นัย คือ ๑) กำหนดบทบาทตามหน้าที่ทางสังคมและ ๒) กำหนดบทบาทตามสถานะทางศาสนา

สำหรับข้อที่ ๑ นั้น พระพุทธศาสนาได้กำหนดบทบาทของสตรี หรือบุรุษตามความ แตกต่างระหว่างเพศตามหน้าที่ไว้เป็น ๖ ประการ คือ (๑) บิดา, มารดา-บุตร (๒) สามเณร-ภรรยา (๓) มิตร-มิตร (๔) นายจ้าง-ลูกจ้าง (๕) สมณพราหมณ์-อุบาสก, อุบาสิกา (๖) ครูอาจารย์-ลูกศิษย์ หรือที่เรียกว่า หลักทศ ๖^๙ ซึ่งถือเป็นหลักการที่สามารถนำไปกำหนดบทบาทของสตรี-บุรุษตาม ลักษณะความแตกต่างทางเพศว่า สตรี-บุรุษในสังคมพึงทำหน้าที่ หรือแสดงบทบาทอย่างไรใน สถานะอย่างไร โดยไม่เป็นการไปก้าวก่ายบทบาทของคนอื่น ซึ่งบทบาทตามหลักทศ ๖ นั้น ถือว่า เป็นบทบาทหลัก หรือเป็นกรอบแนวคิดสำหรับการกำหนดบทบาทของคนในสังคม หรือกำหนด

^๘ สนิท ศรีสำแดง, *พุทธศาสนากับหลักการศึกษา: ภาควิชาศึกษาศาสตร์*, (กรุงเทพมหานคร: นิลนารา การพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๑๖.

^๙ ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๖/๒๑๒.

หน้าที่ของบุคคลตามลักษณะของความแตกต่างระหว่างเพศ ซึ่งนอกจากหลักการนี้แล้ว ยังมีหลักการอื่น ๆ ที่เราสามารถนำมาเป็นบทบาทของบุคคลในทางสังคมได้ เช่น การประกอบอาชีพต่าง ๆ แต่นั่นก็ถือว่าเป็นบทบาทรองมิใช่บทบาทหลัก

ส่วนข้อที่ ๒ นั้น พระพุทธศาสนาได้กำหนดบทบาทของบุคคลไว้ตามลักษณะของความแตกต่างระหว่างเพศตามนัยของสังคมภายในพระพุทธศาสนา (มิใช่สังคมทั่วไป) โดยบทบาทในข้อนี้สามารถแบ่งได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ

๑) ภิกษุ-ภิกษุณี (รวมสามเณร-สามเณรี) เป็นบทบาทของบุคคลที่ก้าวเข้าไปอยู่ในสังคมทางศาสนา เพื่อพัฒนาความรู้และพัฒนาตนเอง จัดเป็นบทบาทของนักบวช ที่จะต้องมีหน้าที่สำคัญก็คือ การฝึกหัดปฏิบัติตนและการให้ความรู้แก่ประชาชน โดยบทบาทในกลุ่มนี้ จะมีทั้งสตรีและบุรุษ เด็กและผู้ใหญ่ ซึ่งจะอยู่ภายใต้กรอบที่สำคัญก็คือ พระธรรมวินัย

๒) อุบาสก-อุบาสิกา เป็นบทบาทของผู้ที่เป็นศาสนิกของศาสนา ทั้งบุรุษและสตรี ซึ่งจะต้องทำหน้าที่ในการให้การอุปถัมภ์ บำรุงบุคคลในกลุ่มที่ ๑ ตามสมควรแก่กำลังของตน

พระพุทธศาสนาได้มีการจัดแบ่งหน้าที่ หรือกำหนดบทบาทของมนุษย์ทั้ง บุรุษ-สตรีให้มีหน้าที่ตามธรรมชาติคือ ให้เป็นไปตามกำลังและความสามารถ โดยไม่มีแนวคิดเรื่องระบบวรรณะ เชื้อชาติ เผ่าพันธุ์เข้ามาเป็นเงื่อนไขในการแบ่งแยก ทั้งนี้เพราะพระพุทธศาสนา มิได้ยึดหลักความศักดิ์สิทธิ์ของคัมภีร์เป็นที่ตั้ง แต่ยึดหลักของความจำเป็นของความแตกต่างระหว่างเพศโดยธรรมชาตินั้นเป็นเกณฑ์ กล่าวคือ ถ้ามองในมุมมองของเชิงสังคม เราจะพบว่า สตรีและบุรุษจะถูกกำหนดให้มีบทบาทตามสถานะของตนอย่างชัดเจน คือถ้าเป็นสามี ก็ให้ดูแลภรรยาและภรรยาก็ดูแลสามี เป็นบุตรธิดาก็ควรเคารพบิดามารดา เป็นอุบาสก อุบาสิกาก็ต้องให้การอุปถัมภ์ บำรุงสมณะพราหมณ์ เป็นต้น ซึ่งบทบาทเหล่านั้นถือว่าเป็นบทบาทที่เป็นไปตามธรรมชาติและถ้ามองในมุมมองของศาสนา พระพุทธศาสนาได้กำหนดบทบาทของบุรุษ สตรีตามสถานะ คือ แบ่งเป็นนักบวชและชาวบ้านและยังแยกย่อยไปอีกว่า เป็นภิกษุ ภิกษุณี ในส่วนของนักบวชและส่วนของชาวบ้าน ก็แบ่งแยกออกไปอีกเป็น อุบาสก อุบาสิกา ซึ่งเราจะพบว่า เป็นการแบ่งตามลักษณะของความแตกต่างระหว่างเพศ อย่างชัดเจน และกรอบแนวคิดในการแบ่ง ก็ให้เป็นไปตามธรรมชาติทางเพศของมนุษย์

กระบวนการในการก่อให้เกิดการยอมรับในเรื่องเพศและสถานะของเพศนั้น พระพุทธศาสนาไม่ได้เป็นผู้กำหนดมากนัก หากแต่กระบวนการขัดเกลานั้น ได้เกิดขึ้นมาก่อน พระพุทธศาสนาจะอุบัติขึ้น กล่าวคือการยอมรับในเรื่องเพศและสถานะเพศนั้น มนุษย์ได้มีการกลมเกลียวและยอมรับกันโดยสภาพ หรือโดยธรรมชาติอยู่แล้ว ตั้งแต่มนุษย์ได้มีวิวัฒนาการมาโดยการ

ยอมรับในเรื่องเพศนั้น เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ในเรื่องของสรีระและความแตกต่างทางด้านจิตใจที่มนุษย์ได้ประสบพบเห็นมาและเกิดการเรียนรู้กันขึ้นโดยธรรมชาติ จากนั้น มนุษย์ในแต่ละสังคม ก็จะมีการกำหนดเพศสภาพ หรือเพศสถานะของตนให้ชัดเจนมากขึ้นและในระยะต่อมา ก็ได้พัฒนาความรู้ ความเข้าใจในเรื่องเพศสภาพ สถานะให้มีความสอดคล้องกับคติความเชื่อและค่านิยมในสังคมนั้น ๆ เช่น บางสังคมก็ยกย่องสตรีว่า เป็นผู้ให้กำเนิด เคารพสตรีเช่นเดียวกับเทพเจ้า ดังจะปรากฏเห็นในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของมนุษย์ในทางพื้นที่ที่มีการเคารพบูชาสตรี แม้แต่ในแหล่งอารยธรรมอันเป็นต้นเค้าของวัฒนธรรมอินเดีย คืออารยธรรมแม่น้ำสินธุ บริเวณเมืองฮารัปปา หรือโมเฮนโจดาโร ที่ค้นพบรูปปั้นสตรี ซึ่งสันนิษฐานว่า เป็นคติความเชื่อเรื่อง มาตาธิปไตย หรือการบูชาเทพิตา เพื่อความอุดมสมบูรณ์ต่อพืชพันธุ์ธัญญาหาร เป็นต้นและเราจะพบว่า ในระยะต่อมาได้มีการพัฒนาความเชื่อในเรื่องเพศสภาพในลักษณะของการเป็นสมบัติของบุรุษ

ทางศาสนา คือ ศาสนาพราหมณ์ (ซึ่งได้รับอิทธิพลจากเผ่าอารยัน) นี้ ได้กำหนดสถานะทางเพศของสตรีไว้ในตำแหน่งของนางอัปสร หรือเทวธิดา ผู้เป็นสมบัติของเทพเจ้า ซึ่งการพัฒนาด้านกระบวนการกล่อมเกลา ในขั้นนี้ถือได้ว่า มีความเชื่อมโยงกับคติความเชื่อทางศาสนาอย่างแน่นแฟ้นที่สุดและดูเหมือนว่า ความเชื่อเช่นนี้ จะเป็นความเชื่อหลักของคนในวัฒนธรรมอินเดียตั้งแต่ยุคอารยันอพยพเข้ามาจนถึงยุคต้นสมัยพุทธกาล ซึ่งความเชื่อในยุคนี้ สถานะของสตรีถูกดัดแปลงจากเดิมที่เชื่อว่า สตรีเป็นผู้ให้กำเนิด เป็นผู้สร้าง (ในยุคต้นของอารยธรรมฮารัปปา-สินธุ) กลายมาเป็นเพียงผู้ถูกสร้างจากพระเจ้าบนสวรรค์ แม้การที่สตรีเป็นผู้ให้กำเนิดบุตรเอง ก็ถูกดัดแปลงโดยวาทกรรมเรื่องการสร้างโลกของพระพรหม โดยผู้คนในวัฒนธรรมอินเดียเชื่อว่า พระพรหม สร้างวรรณะ ๔ มิใช่สตรีหรือผู้ให้กำเนิดเป็นผู้สร้างซึ่งประเด็นนี้ถูกพุทธศาสนาโต้แย้งเอาไว้^{๑๐}

๓) สิทธิสตรีทางศาสนา: รากฐานสิทธิทั้งปวง

ดร. ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์ กล่าวไว้ในบทความเรื่อง “พุทธศาสนากับสิทธิสตรี”^{๑๑} ว่า พระพุทธศาสนาในฐานะศาสนา หรือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ได้ยกสถานะของผู้หญิงเท่าเทียมกับผู้ชายในทฤษฎี “ธรรมชาติแห่งความเป็นพุทธะ” พระพุทธเจ้าทรงชี้ว่า มนุษย์ทุกคนไม่ว่าหญิง หรือชาย มีธรรมชาติแห่งความเป็นพุทธะเช่นเดียวกัน เป็นธรรมชาติแห่งความสะอาด

^{๑๐} กุลวีร์ ประภาพรพิพัฒน์, “แนวคิดและจริยศาสตร์ที่เกี่ยวกับเพศในพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๕), หน้า ๑๘-๑๙.

^{๑๑} ดร. ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, “พุทธศาสนากับสิทธิสตรี”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.thaicadet.org/Buddhism/Faminism.html>

สว่าง สงบและเป็นศักราชภาพที่จะบรรลุการตรัสรู้ ทั้งสตรีและบุรุษ มีโอกาสเสมอกันในการเข้าถึงนิพพานอันเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มีตัวอย่างมากมายที่กล่าวถึงความสำเร็จในทางธรรมของสตรี การสถาปนาสถาบันภิกษุณี ซึ่งเป็นสถาบันนักบวชหญิงแห่งแรกในประวัติศาสตร์ศาสนาของโลก นับเป็นประจักษ์พยานว่า สตรีได้รับสิทธิในทางศาสนาเสมอภาคกับบุรุษ

อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนาในฐานะสถาบัน ได้ละเมิดสิทธิทางศาสนาของสตรีมาโดยตลอด โดยลิดรอนสิทธิการอุปสมบทของสตรี ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงประทานให้แล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท การสังคายนาครั้งแรกภายหลังการปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ไม่มีตัวแทนของสตรีในที่ประชุมและพระอานนท์ ก็ถูกกล่าวหาว่า เป็นผู้ชักนำสตรีเข้ามาสู่คณะสงฆ์ สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงอคติทางศาสนาของบุรุษที่มีต่อสตรี ความวิตกกังวลที่ว่า การบวชของสตรีจะยังความเสื่อมมาสู่พระพุทธศาสนานั้น ได้รับการพิสูจน์แล้วว่าผิด ในประวัติศาสตร์อันยาวนานของสถาบันภิกษุณีในประเทศพระพุทธศาสนา นับตั้งแต่อินเดีย ศรีลังกา และจีน (รวมทั้งไต้หวัน) ไม่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ใด ๆ ที่บ่งชี้ว่า ภิกษุณีสงฆ์ได้ทำให้พระพุทธศาสนาตกต่ำ ตรงกันข้ามสถาบันภิกษุณีได้กลายเป็นแหล่งการศึกษาที่สำคัญแก่สตรีมาตลอดประวัติศาสตร์ ในไต้หวัน ซึ่งอาจจะเป็นฐานที่มั่นที่เข้มแข็งที่สุดของภิกษุณีสงฆ์ในโลกปัจจุบัน ภิกษุณีสงฆ์ได้กลายเป็นพลังสร้างสรรค์ที่สำคัญทั้งแก่พุทธศาสนาเองและแก่สังคมโดยรวม

ข้ออ้างที่ใช้กันบ่อยในการปฏิเสธที่จะฟื้นฟูสถาบันภิกษุณีในประเทศเถรวาทก็คือ ภิกษุณีสงฆ์ขาดสูญไปแล้ว ไม่อาจมีได้อีก ตามธรรมเนียมปฏิบัติ สตรีที่จะบวชเป็นภิกษุณี จะต้องบวชกับพระปวดีณี (อุปัชฌาย์ฝ่ายหญิง) ก่อน แล้วจึงบวชกับพระอุปัชฌาย์ฝ่ายชาย ต่อหน้าที่ประชุมภิกษุอย่างน้อย ๕ รูปและภิกษุณีอย่างน้อย ๕ รูป แต่เนื่องจากไม่มีภิกษุณีเถรวาทอีกแล้ว จึงมักอ้างกันว่า การบวชภิกษุณีเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ อย่างไรก็ตาม พิธีอุปสมบทเป็นเพียงรูปแบบหนึ่งของพิธีกรรมที่มนุษย์กำหนดขึ้นเท่านั้น ซึ่งสมาชิกของสังคมอาจแก้ไขเปลี่ยนแปลงได้และพิธีกรรมดังกล่าว ก็มีได้มีในครั้งพุทธกาล แต่มาเกิดขึ้นภายหลัง การขาดสูญของภิกษุณีเถรวาท แตกต่างกับการสูญพันธุ์ของสายพันธุ์สัตว์ เช่น ไดโนเสาร์ ซึ่งไม่อาจกลับฟื้นคืนมาได้ อีก ภิกษุณีสงฆ์ยังคงมีอยู่ในวัฒนธรรมหายานที่ประเทศจีน ซึ่งได้สืบทอดมาจากวัฒนธรรมเถรวาทนิกายธรรมคุปต์ (Dharmagupta) ในศรีลังกานั้นเอง มีความพยายามของสตรีไทยหลายครั้ง ที่จะอุปสมบทโดยมีภิกษุณีไต้หวันร่วมเป็นองค์ประชุมอยู่ด้วย แต่ทั้งหมดก็ถูกทางการไทยและคณะสงฆ์ไทยปราบปราม การปฏิเสธการตั้งคณะภิกษุณีสงฆ์ (ในกรณีประเทศไทย พม่า ลาวและกัมพูชา) กับการปฏิเสธการฟื้นฟูคณะภิกษุณีสงฆ์ (ในกรณีศรีลังกา) นับเป็นอคติทางศาสนาของบุรุษที่มีต่อสตรี

ในประเทศไทย สิทธิการอุปสมบทของสตรีถูกแทนที่ด้วยสถานะที่ต่ำต้อยของสถาบันแม่ชี แม่ชีไม่เคยได้รับการยอมรับในทางกฎหมาย ว่าเป็นส่วนหนึ่งของคณะสงฆ์ไทยในฐานะนักบวช ภิกษุได้รับอภิสิทธิ์ทางกฎหมาย เช่น เสียค่าโดยสารการเดินทางทั้งทางบก เรือและอากาศเพียงครึ่งเดียว ขณะที่แม่ชีไม่ได้รับสิทธิเช่นนั้น กฎหมายไทยห้ามนักบวชไปลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง แม่ชีก็ถูกห้ามลงคะแนนเสียงเลือกตั้งด้วย ทั้ง ๆ ที่แม่ชีมิได้เป็นนักบวชตามกฎหมาย แม่ชีไม่ได้รับอนุญาตให้ออก บิณฑบาต หรือรับสังฆทานเช่นเดียวกับภิกษุ สิ่งที่แม่ชีได้รับก็คือ ของที่เหลือจากการบริโภคของภิกษุ ไม่ว่าจะเป็นอาหาร หรือของใช้อื่น ๆ ที่มีผู้นำมาถวาย สถานะทางสังคมของแม่ชี ไม่แตกต่างไปจากผู้ไร้ที่อยู่อาศัยนัก ที่ต้องขออาศัยอยู่ในวัดภายใต้กฎระเบียบบางประการของวัด

เดิมทีนั้น สถานะของสตรีไทยอาจจะสูงที่สุดในเอเชีย เนื่องจากระบบครอบครัวที่มีสตรีเป็นศูนย์กลางของสังคมไทย อย่างไรก็ตาม การกดขี่เอารัดเอาเปรียบสตรี ได้เกิดขึ้นในเวลาต่อมา ในทางหนึ่งเนื่องมาจากโครงสร้างทางชนชั้นในสังคมไทยเองและอีกทางหนึ่ง จากความสัมพันธ์แบบพึ่งพาระหว่างประเทศไทยในฐานะโลกที่สามกับสหรัฐอเมริกา ยุโรปตะวันตกและญี่ปุ่นในฐานะโลกที่หนึ่ง ทั้งหมดนี้ ส่งผลกระทบต่อสถานะของสตรีไทยจนตกต่ำอย่างที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องโสเภณี มีความคล้ายคลึงกันอย่างน่าพิศวงในการให้เหตุผลของการเป็นโสเภณีกับการเป็นแม่ชี ฉัตรสุมาลย์อ้างว่า เนื่องจาก “ความกตัญญูต่เวที” หรือความรับผิดชอบต่พ่อแม่ สตรีส่วนหนึ่งเลือกเป็นโสเภณีเพื่อตอบแทน “บุญคุณ” พ่อแม่ทางวัตถุ ขณะที่สตรีอีกส่วนหนึ่ง เลือกเป็นแม่ชีเพื่อตอบแทน “บุญคุณ” พ่อแม่ทางจิตใจ ด้วยการอุทิศบุญกุศลจากการปฏิบัติธรรมให้

๔) สิทธิสตรีต่อการเมืองการปกครอง

พระผู้มีพระภาคทรงมีความคิดเห็นที่เสรีมากกว่าผู้นำของศาสนาอื่น ๆ เพราะพระองค์ไม่ได้ถือว่า สตรีเป็นเพศที่อ่อนแอ มีความสามารถด้อยกว่าบุรุษตั้งความเชื่อของคนในสังคมสมัยนั้น แต่พระองค์กลับปฏิบัติต่อสตรีเช่นเดียวกับบุรุษ โดยมองว่า มีเท่าเทียมกันในฐานะเป็นสัตว์โลกประเภทเดียวกัน เป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในสังสารวัฏด้วยกัน ยิ่งไปกว่านั้น ความเมตตาที่พระองค์มีให้ก็คือ พระองค์ต้องการจะช่วยเหลือสัตว์โลกให้พ้นทุกข์ ไม่ว่าจะเป็นบุรุษ หรือสตรี พระองค์ทรงแสดงให้เห็นเป็นตัวอย่างในการปฏิบัติต่อสตรีอย่างยุติธรรม เช่น ทรงให้สิทธิแก่บุรุษและสตรีเสมอกันในการฟังธรรม ทรงประทานคำสอนอย่างเดียวกันในทั้งสองฝ่าย ไม่มีการแบ่งว่า ธรรมชนิดใดต้องแสดงแก่เพศใดฝ่ายใด แต่สิ่งที่พระองค์ทรงคำนึงถึงเป็นในทางพิจารณาทางปัญญา ตามความสามารถของผู้ฟังว่า จะรับฟัง หรือสามารถเข้าใจได้หรือไม่มากกว่า การที่พระพุทธองค์ทรงให้สิทธิเสรีภาพทางศาสนาในการเข้าเป็นสมาชิกในสังฆมณฑลและทรงประทานธรรมให้แก่ทั้งบุรุษและสตรี ทรงเมตตาและปฏิบัติต่อบุรุษและสตรีอย่างยุติธรรมเสมอภาคกัน จะเห็นว่า พระองค์ทรงให้สิทธิสตรีในการ

ออกบวชเป็นภิกษุณี ซึ่งเป็นความสำเร็จและเป็นการยกระดับบทบาทและความเสมอภาคของสตรีในสมัยพุทธกาล อันเป็นแนวความคิดความเสมอภาคที่สำคัญอย่างหนึ่งที่มีมาก่อนการเกิดแนวคิดสิทธิมนุษยชน

ด้านการปกครอง พระผู้มีพระภาคทรงให้ภิกษุณีสงฆ์ดูแลกันเอง แต่ทั้งนี้ทั้งนั้น ก็โดยการประคับประคองและการกำกับดูแลของภิกษุสงฆ์ ซึ่งอาจจะด้วยเหตุผลทางด้านความปลอดภัย ความเป็นอยู่ ส่วนอุปาสิกา พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้เป็นฝ่ายสนับสนุน ดำเนินการด้านความเป็นอยู่ ภัตตาหารการบริโภค หรือให้ดำเนินการด้านการแสวงหาสมาชิกใหม่เพื่อเข้ามาปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่อง

๕) สิทธิสตรีต่อสตรีม่ายและอาชีพโสเภณี

สำหรับสตรีที่เป็นม่าย ครั้นเป็นพุทธศาสนิกชน ฐานะทางสังคมก็ดีขึ้น ไม่ต้องได้รับการดูถูกเหยียดหยามและเป็นที่รังเกียจดังแต่ก่อน ยิ่งกว่านั้น สตรีที่เป็นม่าย ยังมีเสรีภาพในการรับผิดชอบต่อชีวิตของตนมากขึ้น ไม่ต้องตกไปอยู่ภายใต้การปกครองของบุตร หรือญาติบุรุษดังที่เคยเป็นกันมาแต่ครั้งอดีต

ในสมัยพุทธกาล โสเภณีนั้นมีบทบาทกับสังคมมากมาย เมืองใดมีโสเภณี ทำให้เมืองนั้นมีผู้คนเดินทางไปมาหาสู่อย่างสม่ำเสมอ มีผู้คนรู้จักเมืองนั้น เป็นการประชาสัมพันธ์เมืองนั้นให้เป็นที่รู้จักในสังคมกว้าง มีทั้งพ่อค้า นักธุรกิจ เจ้านายชั้นสูง เจ้าฟ้ามหากษัตริย์ ที่เดินทางไปสู่ดินแดนที่มีโสเภณี เช่น พระเจ้าพิมพิสาร แห่งกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ ก็ยังเสด็จไปร่วมอภิรมย์กับนางอัมพปาลี นครโสเภณี แห่งเมืองไพศาลี จนได้พระโอรส ชื่อ วิมล ต่อมาได้ออกบวช เป็นพระวิมล โภณฑัญญะเถระและได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ ภายหลังกนางอัมพปาลี ก็ออกบวชเป็นภิกษุณี และได้ตั้งหน้าตั้งตาปฏิบัติธรรม ได้บรรลุอรหันต์เช่นกัน เมื่อเมืองใดมีเจ้านายชั้นสูง นักธุรกิจผู้มั่งคั่ง พ่อค้าวานิช บุคคลสำคัญ ไปมาหาสู่บ่อย ๆ ก็ทำให้เมืองนั้นมีสภาพสังคมและสิ่งแวดล้อมที่ดี บ้านเมืองเจริญก้าวหน้า เป็นที่เชิดหน้าชูตาแก่ผู้คน เช่นเมืองไพศาลี ก็ยังมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของผู้คนมิใช่เพียงผู้คนในอินเดียเท่านั้น แต่เป็นที่รู้จักของคนทั่วโลก เป็นที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวให้ไปเยี่ยมชม เนื่องจากมีเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่น่าสนใจ

๔.๔.๓ สิทธินักบวชสตรีในพระพุทธศาสนา

สิทธิของสตรีในพระพุทธศาสนานั้น ได้รับการยอมรับเป็นอย่างดี สิทธิในด้านอุปาสิกาก็สามารถที่จะกระทำพิธีกรรมและศึกษาปฏิบัติธรรมตามหลักพระพุทธศาสนาได้โดยไม่ถูกปิดกั้นและในคัมภีร์ยังมีปรากฏสิทธิของสตรีในฐานะนักบวช ซึ่งมีลักษณะเท่าเทียมกับผู้ชาย พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้สตรีสามารถที่จะออกบวชเป็นภิกษุณีได้ ซึ่งถ้าเทียบกับศาสนาพราหมณ์ที่มี

อิทธิพลต่อผู้คนในสังคมในยุคนั้นแล้ว จะเห็นได้ชัดว่า ศาสนาพราหมณ์กีดกันสตรีออกไปจากบทบาททางศาสนา มาก ด้วยความประสงค์ที่จะแสวงหาทางพ้นทุกข์เช่นเดียวกับบุรุษและด้วยความบีบคั้นจากสภาพสังคมที่กดขี่สตรีในยุคนั้น จึงทำให้สตรีอินเดียหลายคนปรารถนาที่จะออกบวชเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนา ดังปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก เมื่อมีสตรีประสงค์ที่จะบวชเป็นภิกษุณีในตอนแรกพระผู้มีพระภาคยังมิได้ทรงอนุญาตโดยง่าย ทรงยับยั้งไว้ถึง ๓ ครั้ง ด้วยประสงค์ที่จะให้ผู้อยากบวชนั้น ได้พิจารณาไตร่ตรองให้ถี่ถ้วนเสียก่อน เพราะเรื่องการบวชนั้น เป็นเรื่องที่ต้องสละจากบ้านเรือน ไปอยู่ตามป่าตามเขา ไม่มีความสะดวกสบายเหมือนชีวิตคฤหัสถ์และผู้ที่จะประสงค์จะบวชเป็นภิกษุณีคนแรกก็คือ พระน้านางมหาปชาบดีโคตมี พระนางเป็นถึงมเหสีของพระเจ้าสุทโธทนะ เคยอยู่แต่ในปราสาทราชวัง เมื่อประสงค์ที่จะออกบวช ก็พากันโกนผมห่มผ้าเหมือนนักบวชออกติดตามพระพุทธองค์ไปต่าง ๆ พยายามทูลขออุปสมบทอยู่เสมอมา พระอานนท์พุทธอนุชาเมื่อได้เห็นพระนางพร้อมกลุ่มสตรีในราชสำนักในสภาพเช่นนั้น จึงเข้าไปถามไถ่ความเป็นมา เมื่อทราบพระประสงค์ของพระนางที่จะออกบวชเป็นบรรพชิต จึงรับอาสาเข้าไปทูลขอพระพุทธานุญาต พระผู้มีพระภาคก็ทรงห้ามพระอานนท์เช่นเดียวกับที่เคยห้ามพระนาง แม้จะทูลขอถึง ๓ ครั้งก็ตาม ในที่สุดท่านพระอานนท์คิดว่า “พระผู้มีพระภาคไม่ทรงอนุญาตให้มาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระองค์ทรงประกาศไว้ อย่างกระนั้นเลย เราพึงทูลขอพระองค์ให้มาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศไว้ด้วยอุบายบางอย่าง”^{๑๒}

ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “มาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศไว้ จะสามารถทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกิทาคามีผล อนาคามีผล หรืออรหัตตผลได้หรือไม่ พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “อานนท์ มาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตทรงประกาศไว้ สามารถทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกิทาคามีผล อนาคามีผล หรืออรหัตตผลได้” พระอานนท์จึงกราบทูลว่า “ถ้ามาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัย ที่พระตถาคตทรงประกาศไว้ สามารถทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกิทาคามีผล อนาคามีผล หรืออรหัตตผลได้ พระนางมหาปชาบดีโคตมีผู้เป็นพระมาตุจฉาของพระผู้มีพระภาค ทรงมีอุปการะมาก เคยประคับประคองดูแลถวายเกษียรธาร (น้ำนม) เมื่อพระชนนีสวรรคต ได้ให้พระผู้มีพระภาคดื่มเกษียรธาร ขอประทานวโรกาสขอมาตุคามพึงได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศไว้แล้วด้วยเถิด

^{๑๒} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๒/๓๑๕.

พระพุทธเจ้าข้า”^{๑๓} พระพุทธองค์ตรัสว่า “ถ้าพระนางรับศีลธรรม ๘ ประการได้ ก็ให้ศีลธรรมนั้นแหละเป็นอุปสัมปทาของพระนาง”^{๑๔}

๑) สิทธิสตรีในการแสดงธรรม

พระเถรีชื่อ อัมมทินนา^{๑๕} นั้น ในกาลแห่งพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ เป็นผู้อาศัยคนอื่นเขาเลี้ยงชีพอยู่ในกรุงหังสวดี ถวายทานที่มีบูชาสักการะเป็นเบื้องต้นแต่พระอัครสาวกผู้ออกจากนิโรธ บังเกิดในเทวโลก จุตจากเทวโลกนั้นแล้ว ท่องเที่ยวอยู่ในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

ในกาลของพระผู้มีพระภาคพระนามว่า ปุสสะ อัมมทินนาอยู่ในเรือนคนงานของพี่ชายต่างมารดาของพระศาสดา เมื่อสามีพูดพาดพิงถึงท่านว่า เธอจงให้หนึ่งส่วน ดังนี้ นางให้สองส่วนทำบุญเป็นอันมาก ในกาลของพระกัสสปพุทธเจ้า เธอถือปฏิสนธิในพระตำหนักของพระเจ้ากาสิพระนาม กิงกิ เป็นคนหนึ่งภายในพี่น้องหญิง ๗ คน ประพฤติพรหมจรรย์สองหมื่นปี ท่องเที่ยวอยู่ในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายพุทธันดรหนึ่ง ในพุทธูปาทกาลนี้ บังเกิดในเรือนตระกูลในกรุงราชคฤห์ เจริญวัยแล้วไปสู่เรือนของวิสาขเศรษฐี

อยู่มาวันหนึ่ง วิสาขเศรษฐีฟังธรรมในสำนักของพระศาสดา ได้เป็นพระอนาคามี ไปเรือน เมื่อขึ้นปราสาทไม่ยึดมือที่นางอัมมทินนาผู้ยืนอยู่หวั่นไยยืนให้ขึ้นปราสาท แม้เมื่อบริโภคอาหารก็บริโภคเฉย ๆ

นางอัมมทินนาใคร่ครวญเหตุนี้กล่าวว่า ข้าแต่ลูกนาย ทำไมวันนี้ท่านจึงไม่ยึดมือฉัน แม้เมื่อบริโภคอาหารก็ไม่พูดอะไร ๆ ฉันมีความผิดอะไรหรือ

วิสาขเศรษฐีกล่าวว่า แม่อัมมทินนา เธอไม่มีความผิด ตั้งแต่วันนี้ไป ฉันไม่ควรถูกต้องกายหญิงและไม่ควรทำความเหลาะแหละในอาหาร ฉันแต่งตลอดธรรมเช่นนั้นแล้ว ก็ถ้าเธอปรารถนา ก็จงอยู่ในเรือนนี้แหละ ถ้าไม่ปรารถนา ก็จงถือเอาทรัพย์เท่าที่เธอต้องการไปเรือนตระกูล (ของเธอ) นางอัมมทินนากล่าวว่า ข้าแต่ลูกนาย ฉันจะไม่กลืนอาเจียนที่ท่านคายไว้ ท่านโปรดอนุญาตให้ฉันบวชเถิด วิสาขเศรษฐีกล่าวว่า สาธุ อัมมทินนา แล้วเอาวาทองส่งนางไปสำนักภิกษุณี

^{๑๓} ดูรายละเอียดใน วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๒/๓๑๓-๓๑๖.

^{๑๔} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๓/๓๑๖.

^{๑๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย, อรรถกถาพุทธทศนิกาย เถรีคาถา เอกกนิบาต, อัมมทินนาเถรีคาถา, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://84000.org/tipitaka/attha/attha.php?b=26&i=413>

นางธัมมทินนาบวชแล้ว เรียนกัมมัฏฐานอยู่ในสำนักภิกษุณีนั่นสองสามวัน ประสงค์จะอยู่อย่างวิเวก จึงไปหาอุปัชฌาย์อาจารย์กล่าวว่า ข้าแต่แม่เจ้าทั้งหลาย ใจของดิฉันไม่ชอบที่เคลื่อนไหว กลั่น ดิฉันจะไปสู่อาวาสใกล้บ้าน พวกภิกษุณีพาเธอไปอาวาสใกล้บ้าน เธออยู่ในที่นั้น ไม่นานนักก็ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย เพราะเธออย่ายัสังขารในอดีตได้แล้ว เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวไว้ในอุปทานว่า “พระพิชิตมารพระนาม ปทุมุตตระ ผู้ทรงถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ทรงเป็นนายกของโลกเสด็จอุบัติขึ้นแล้ว ในกัปที่หนึ่งแสนแต่ภัทรกัปนี้ ในกาลนั้น ข้าพเจ้าเกิดในตระกูลหนึ่งในกรุงหังสวดี รับจ้างทำงานของคนอื่น เป็นผู้มัวปัญญา สรรวมอยู่ในศีล”^{๑๖}

พระสุชาตเถระอัครสาวกของพระปทุมุตตระพุทธเจ้า ออกจากวิหารไปบิณฑบาต เวลานั้นข้าพเจ้าเดินถือหม้อไปตักน้ำ เห็นท่านแล้วเลื่อมใส ได้ถวายขนมด้วยมือของตน ท่านรับและนั่งฉันตรงนั้นเอง จากนั้น ข้าพเจ้าได้

ความยินดี ได้ยกข้าพเจ้าเป็นลูกสะใภ้ของท่าน ข้าพเจ้ากับแม่ผัวได้ไปถวายยอภีทพระสัมพุทธเจ้า

ครั้งนั้น พระศาสดาทรงประกาศตั้งภิกษุณีผู้เป็นธรรมกถึก ในตำแหน่งเอตทัคคะ ข้าพเจ้าได้ฟังดังนั้นแล้วมีความยินดี นิมนต์พระสุตผู้เป็นนายกของโลกพร้อมด้วยพระสงฆ์ ถวายมหาทานปรารณาดำเนินนั้น.

คราวนั้น พระสุตผู้มีพระสุรเสียงก้องกังวานไพเราะ ได้ตรัสกะข้าพเจ้าว่า แะนางผู้เจริญ ผู้ยินดีบำรุงเราเลี้ยงดูเรากับสงฆ์สาวก ผู้ชวนชวายเป็นการฟังสัทธรรม มีใจเจริญด้วยคุณ เธอจงยินดีเถิด เธอจักได้ผลตามปรารณา แต่กัปนี้ไปแสนกัป พระศาสดาผู้สมภพในวงศ์พระเจ้าโอกกากราช มีพระนามว่าโคตมะโดยโคตร จักเสด็จอุบัติขึ้นในโลก เธอจักเป็นธรรมทายาทของพระศาสดาพระองค์นั้น เป็นโอรสอันธรรมเนรมิต เป็นสาวิกาของพระศาสดาจักมีชื่อว่า ธัมมทินนา

ข้าพเจ้าได้ฟังดังนั้นแล้ว มีความยินดี มีจิตประกอบด้วยเมตตา บำรุงพระมหามุนีผู้เป็นนายก วิเศษด้วยปัจจัยทั้งหลายจนตลอดชีวิต ด้วยกุศลกรรมที่ได้ทำไว้และด้วยความตั้งใจแน่วแน่ ข้าพเจ้าจะร่างมนุษย์แล้วได้ไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

พระพุทธเจ้าเฝ้าพันธุผู้ประเสริฐมีศมาก พระนามว่า กัสสปะ ตามโคตร ประเสริฐกว่าบัณฑิตทั้งหลาย ได้เสด็จอุบัติแล้วในภัทรกัปนี้ ในครั้งนั้นพระเจ้ากาสิพระนาม กิงกิ ผู้เป็นใหญ่กว่ารชนในกรุง

ข้าพเจ้าเป็นธิดาคนที่หกของท้าวเธอ ปรากฏนามว่า สุธรรมา ได้ฟังธรรมของพระพิชิตมาร ผู้เลิศแล้ว พอใจบรรพชา แต่พระชนกนาถไม่ทรงอนุญาตแก่พวกเรา ครั้งนั้น พวกเราอยู่ใน

^{๑๖} ดูรายละเอียดใน ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๙๕-๑๓๐/๔๖๘-๔๗๒. (ธัมมทินนาเถรียาปทาน).

อาคารนั้นแล เป็นเจ้าหญิงที่มีความสุข ไม่เกียจคร้าน ประพฤติพรหมจรรย์ตั้งแต่เป็นกุมารียู่สองหมื่นปี

ราชิดา ๗ องค์ คือ นางสมณี ๑ นางสมณคฤดา ๑ นางภิกษุณี ๑ นางภิกษุทายาสิกา ๑ นางธรรมา ๑ นางสุธรรมา ๑ และนางสังฆทาสีเป็นคนที่ ๗ เป็นผู้ยินดีบันเทิงใจในการบำรุงพระพุทธเจ้าได้ (กลับชาติ) มาเป็นพระเชมาเถรี ๑ พระอุบลวรรณาเถรี ๑ พระปฐาจารย์เถรี ๑ พระกุนทลเกสีเถรี ๑ พระกิสาโคตมิเถรี ๑ ข้าพเจ้า ๑ และเป็นวิสาขาอุบาสิกาซึ่งเป็นคนที่ ๗

ด้วยกุศลกรรมที่ได้ทำไว้แล้วนั้นและด้วยความตั้งใจแน่วแน่ ข้าพเจ้าละร่างมนุษย์แล้วได้ไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์และในภพหลัง ครั้นนี้ ข้าพเจ้าเกิดในตระกูลเศรษฐีที่มั่งคั่ง สมบูรณ์ด้วยความสุขทุกอย่าง ในกรุงราชคฤห์อันอุดม เมื่อข้าพเจ้าประกอบด้วยรูปสมบัติและคุณสมบัติ ตั้งอยู่ในปฐมวัยไปสู่ตระกูลอื่น (แต่งงาน) เพียบพร้อมด้วยความสุข สามเษกของข้าพเจ้าเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าผู้เป็นสรณะแห่งสัตว์โลก ฟังพระธรรมเทศนาแล้วได้บรรลุอนาคามิผล เป็นคนมีปัญญาดี คราวนั้นข้าพเจ้าขออนุญาตบวชเป็นบรรพชิต ไม่นานนักก็ได้บรรลุพระอรหัตต์

คราวนั้น อุบาสกนั้นเข้าไปหาข้าพเจ้า ได้ถามปัญหาที่ลึกซึ้งละเอียดอ่อน ข้าพเจ้าพยากรณ์ปัญหาทั้งหมดนั้นได้ พระพิชิตมารทรงยินดีในคุณชื่อนั้น จึงทรงตั้งข้าพเจ้าไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ ด้วยพระดำรัสว่า เรามิได้เห็นภิกษุณีรูปอื่นผู้เป็นธรรมกถึกเช่นนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงทรงจำไว้ว่า ภิกษุณีธัมมทินนา เป็นนักปราชญ์

ข้าพเจ้าอันพระผู้เป็นนายของสัตว์โลกทรงอนุเคราะห์แล้ว ชื่อว่าเป็นบัณฑิตอย่างนี้ ข้าพเจ้าบำรุงพระศาสดาแล้ว ปฏิบัติคำสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว ปลงภาระหนักลงแล้ว ถอนต้นหาอันนำไปสู่ภพได้แล้ว

กุลบุตรทั้งหลายออกจากเรือนบวชเป็นผู้ไม่มีเรือน เพื่อต้องการประโยชน์ใด ประโยชน์นั้นคือธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งสัญญาชนทั้งปวง ข้าพเจ้าบรรลุแล้ว ข้าพเจ้าเป็นผู้มีความชำนาญในฤทธิ์และในทิพโสตธาตุ รู้จิตผู้อื่น กระทำตามคำสอนของพระศาสดา ข้าพเจ้ารู้ปุพเพนิวาสญาณและทิพยจักขุอันหมดจดพิเศษ ยิ่งอาสวะทั้งปวงให้สิ้นไปแล้ว เป็นผู้บริสุทธิ์ปราศจากมลทิน ข้าพเจ้าเพากิเลสแล้ว ภพทั้งหมดข้าพเจ้าถอนได้แล้ว ข้าพเจ้าตัดเครื่องผูกพัน เป็นผู้ไม่มีอาสวะอยู่ ดังช้างพังตัดเชือกแล้ว

การมาเฝ้าพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐของข้าพเจ้า เป็นการมาดีแล้วหนอ ข้าพเจ้าได้บรรลุวิชาสามตามลำดับ ข้าพเจ้าปฏิบัติคำสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว คุณพิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทาสี วิโมกข์แปดและอภิญญาหก ข้าพเจ้าทำให้แจ้งแล้ว ข้าพเจ้าปฏิบัติคำสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว

ครั้นบรรลुพระอรหัตแล้ว พระธัมมทินนาเถรีคิดว่า ใจของเราหมดกิเลสแล้ว บัดนี้เรายังอยู่ทำอะไรในที่นี่ เราจึงไปกรุงราชคฤห์ถวายบังคมพระศาสดาและพวงญาติของเราเป็นจำนวนมาก จักกระทำการบุญ จึงกลับมากรุงราชคฤห์กับภิกษุณีทั้งหลาย

วิสาขอุบาสกทราบว่า พระธัมมทินนาเถรีมา เมื่อจะทดลองการตรัสรู้ของพระเถรีนั้น ได้ถามปัญหาเรื่องเบญจขันธ์เป็นต้น พระธัมมทินนาเถรีได้วิสัชนาปัญหาที่ถามแล้ว ๆ เหมือนตัดก้านบัวด้วยคัสตราอันคมกริบ ฉะนั้น วิสาขอุบาสกกราบทูลนัยแห่งคำถามและคำตอบทั้งหมดแด่พระศาสดา

พระศาสดาทรงสรรเสริญพระเถรีนั้นด้วยพระพุทพจน์ว่า วิสาขะ ภิกษุณีธัมมทินนาเป็นบัณฑิต เป็นต้น ทรงประกาศการพยากรณ์ปัญหาเทียบกับพระสัพพัญญุตญาณ ทรงทำจุฬเวทลลสูตร^{๓๗} นั้นแลให้เป็นอรรถอุปattiเหตุเกิดเรื่อง ทรงตั้งพระธัมมทินนาเถรีนั้นไว้ในตำแหน่งเลิศของภิกษุณีผู้เป็นธรรมกถึก

๒) สติสตรียในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

วิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาล พระผู้มีพระภาคทรงมีทั้งหลักการและหลักปฏิบัติแตกต่างกันไปตามกาลเทศะและบุคคลที่จะทรงสั่งสอน ในการประกาศหลักธรรมคำสอนของพระผู้มีพระภาค เพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาให้แผ่จรไปในทุกทิศทุกทาง โดยการสอนหลักเรื่องเว้นจากการทำชั่ว งดเว้นจากการเบียดเบียน ไม่ทำลายทั้งชีวิตของตนเองและผู้อื่น แนะนำสั่งสอนให้ตั้งอยู่ในความดี งดเว้นอบายมุข ๖ อนุเคราะห์ด้วยความปรารถนาดี ด้วยน้ำใจอันงาม โดยยึดหลักสังคหวัตถุ ๔ ให้ได้ฟัง ได้รู้สิ่งที่ยังไม่เคยได้รู้ ไม่เคยได้ฟัง ชี้แจงอธิบายสิ่งที่เคยฟังให้เข้าใจแจ่มแจ้งยิ่งขึ้น แนะนำวิธีการครองตน ครองคนและครองงาน หรือวิธีครองชีวิตให้ได้รับผลดี มีความสุข การปฏิบัติตามคำสอนของพระผู้มีพระภาค ย่อมนำมาซึ่งความเลื่อมใสศรัทธา การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การเทศนา ปาฐกถาธรรม หรือและเป็นผู้นำในการปฏิบัติธรรม ภิกษุณีที่ได้รับสิทธิแต่งตั้งให้เป็นเอตทัคคะ ก็ได้แสดงหน้าที่ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ดังปรากฏต่อไปนี้

๑) พระอุลลันตาทภิกษุณี รูปนี้มีบทบาทเป็นไปในทางลบและทางบวกไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน ด้านบวก ท่านเป็นภิกษุณีผู้ทรงพหุสูตร คงแก่เรียน ช่างเจรจา เป็นเจ้าสำนักภิกษุณี มีภิกษุณีเป็นลูกศิษย์อยู่ในปกครองจำนวนมาก เป็นนักต่อสู้เพื่อรักษาสমตติส่วนรวม เนื่องจากเป็นนักเทศนาธรรมที่เชี่ยวชาญ มีชื่อเสียงโด่งดัง จนทำให้พระเจ้าปเสนทิโกศล ราชาแห่งแคว้นโกศล สนพระทัย

^{๓๗} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๖๐-๔๖๗/๕๐๐-๕๐๘.

เลื่อมใสถึงกับเสด็จไปฟังธรรมเทศนาของเธอสัปดาห์ถึง ๒ ครั้ง ซึ่งดูจะเป็นภิกษุณีรูปเดียวที่สามารถทำให้พระเจ้าปเสนทิโกศลเลื่อมใสและทั้ง ๒ ครั้งนั้น พระราชาได้ประทานผ้ากำพลราคาแพงและผ้าเปลือกไม้อันประณีตที่เธอทูลขอแก่เธอ ส่วนบทบาทในทางลบนั่น เธอเป็นภิกษุณีรูปเดียวที่มีชื่อปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกมากที่สุดในฐานะเป็นต้นสิกขาบทบัญญัติมากที่สุด ซึ่งเป็นเรื่องทางเสียหาย ประพฤติไม่เหมาะสมหลายกรณี นับตั้งแต่ เป็นภิกษุณีมักมาก เต็มไปด้วยความอิจฉาริษยา ฝึกฝนคลุกคลีด้วยหมู่คณะของพระเทวทัตและพระอริกฐะ ผู้ถูกขับไล่ออกจากหมู่สงฆ์ในฐานะเป็นผู้ก่อเรื่องบาดหมางขึ้นในคณะสงฆ์และกระด้างกระเดื่องต่อคำสอนและการบริหารคณะสงฆ์ของพระผู้มีพระภาค^{๑๘}

๒) พระธัมมทินนาภิกษุณี เมื่อคราวพระผู้มีพระภาคเสด็จมาโปรดพระเจ้าพิมพิสารครั้งแรก วิสาขเศรษฐีได้อยู่ในกลุ่ม ๑๒๐,๐๐๐ คน ที่เดินทางไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคและได้บรรลุโสดาปัตติผลและต่อมาท่านได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคฟังธรรมเป็นครั้งที่ ๒ ก็สามารถบรรลุสุกขาคามิผลและอนาคามิผลตามลำดับ เมื่อกลับจากวัดมายังบ้านโดยปกติเหมือนทุก ๆ ครั้ง หลังเสร็จพิธีบริโภคอาหารเสร็จแล้ว ได้กล่าวกับนางธัมมทินนาว่า ธัมมทินนา เธอไม่มีความผิดอะไรหรอก อนาคามีบุคคล ย่อมไม่ปรารถนากามนับตั้งแต่วันนี้ไป เรื่องจะถูกเนื้อต้องตัวน้องและพูดคุยนุกสนานจะไม่มีอีกแล้ว ถ้าน้องประสงค์จะอยู่ก็อยู่ต่อไปเถิด แต่ถ้าไม่ประสงค์จะอยู่ จะกลับไปอยู่กับมารดาบิดาของน้องก็ได้ พี่อนุญาตให้รวบรวมเอาทรัพย์สินสมบัติตามความต้องการเถิด นางธัมมทินนาจึงกล่าวว่า ข้าแต่พี่ท่าน ท่านสละทรัพย์สินสมบัติทั้งหมดได้ง่ายดาย เปรียบเหมือนน้ำลายที่ท่านบ้วนทิ้ง เมื่อเป็นเช่นนี้ขอท่านได้โปรดอนุญาตให้ฉันบวชเถิด วิสาขเศรษฐีได้ฟังคำของนางแล้วก็ดีใจ รีบสั่งให้คนเตรียมวอทองและบริวารสำหรับบวช นำนางธัมมทินนาไปยังสำนักของภิกษุณีเพื่อขอการอุปสมบท^{๑๙} เมื่อบวชแล้ว ก็เรียนกัมมัฏฐานอยู่ในสำนักภิกษุณีเพียง ๒-๓ วัน ก็ลาไปจำพรรษาที่เจียบสงัด อาศัยอยู่ในความสันโดษ บำเพ็ญสมณธรรมไม่นาน ก็ได้บรรลุพระอรหัตตผล พร้อมกับปฏิสัมภิทา ความแตกฉานทางปัญญาทั้งหลาย เช่น อรรถปฏิสัมภิทา ธรรมปฏิสัมภิทา นิรุตติปฏิสัมภิทา ปฏิภาณปฏิสัมภิทา^{๒๐}

๓) พระรูปนันทาเถรี เป็นธิดาของพระเจ้าสุทโธทนะกับพระนางมหาปชาบดีโคตมี มีพระเชษฐภคินีต่างพระมารดา ๑ พระองค์ คือ เจ้าชายสีหัตถะและมีพระเชษฐภคินีต่างพระมารดา

^{๑๘} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๕๑๒/๒๓๘.

^{๑๙} บรรจบ บรรณรุจิ, “ภิกษุณี พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล”, วารสารพุทธจักร, หน้า ๑๑๓.

^{๒๐} ชู.อป. (ไทย) ๓๓/๑๖๓/๒๖๐.

เดียวกัน ๑ พระองค์ คือ เจ้าชายนันทะ พระนางได้สร้างบุญญาธิการและปรารถนาตำแหน่งที่เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลาย ผู้มีญาณในการแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมตระ^{๒๑} เพราะพระนางมีพระสิริโฉมงดงามยิ่งนัก พระประยูรญาติจึงพากันเรียกว่า รูปนันทาบ้าง อภิรูปนันทาบ้าง ชนบทกัลยาณีนบ้าง

เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะมหาราชพุทธบิดาเสด็จเข้าสู่พระนิพพานแล้ว พระนางมหาปชาบดีโคตมีพระมารดาและพระนางยโสธราพิมพา พระมารดาของพระราหุล ต่างพากันสากิยกอบวชในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น พระนางจึงมีพระดำริว่า เหลือแต่เราเพียงผู้เดียว ไม่มีประโยชน์อะไรกับการดำรงชีวิตเป็นฆราวาสอีกต่อไป สมควรที่เราจะบวช เมื่อตัดสินพระทัยแล้ว ก็เสด็จไปสำนักภิกษุณีแล้วออกบวช การบวชของพระนาง จึงเป็นการบวชเพราะอยากอยู่ใกล้ชิดกับพระญาติเท่านั้น^{๒๒}

ครั้นบวชแล้ว พระรูปนันทาภิกษุณี ไม่เคยไปฟังพระผู้มีพระภาคแสดงธรรมเลย เนื่องจากได้ทราบว่า พระผู้มีพระภาคทรงดำหนิตินทรีย์ของชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เพราะนางหลงใหลในความงามของตน จึงเกรงว่าพระผู้มีพระภาคจะทรงแสดงธรรมตำหนิรูปของนางเอง จึงไม่กล้าเข้าเฝ้ารับฟังโอวาท แม้พระนางมหาปชาบดีโคตมีตักเตือนให้นางชวนชายในการประพฤติธรรม นางก็ไม่ปฏิบัติตาม^{๒๓} ชาวเมืองสาวัตถีและบรรดาพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ได้เข้าเฝ้าฟังพระธรรมของพระผู้มีพระภาคอยู่เสมอมา กล่าวสรรเสริญคุณสมบัติต่าง ๆ ของพระผู้มีพระภาค ในที่สุด พระนางก็ไม่สามารถหลีกเลี่ยงภาวะบุคคล ๔ จำพวก ใครที่เห็นพระรูปโฉมของพระผู้มีพระภาค จึงติดตามภิกษุณีไปฟังธรรม แต่พระนางก็นั่งหลบอยู่ด้วยความดำริว่า เราฟังธรรมของพระผู้มีพระภาคแล้ว จักกลับมา

พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่า พระนางรูปนันทาเป็นจำพวกราคะจริต คือ มีนิสัยรักสวยรักงาม จึงทรงเนรมิตหญิงสาววัยรุ่นคนหนึ่ง มีรูปโฉมงามยิ่งกว่าเพทอัปสรให้ยืนถวายพัดแต่พระผู้มีพระภาคข้างธรรมาสน์ เพื่อที่จะอำยิความมัวเมาในรูปโฉมของพระนางด้วยรูปสตรีที่งดงามกว่า ประหนึ่งหมายยกเอาหนามบ่ง ฉะนั้น ครั้นรูปนันทาภิกษุณีเห็นหญิงสาวนั้นแล้วคิดว่า เราหลงผิดคิดมัวเมาในรูปโฉมของตนเอง สตรีนางนั้นสวยเหมือนนางพระยาหงส์ทอง ส่วนตัวเองเหมือนนางกาที่ปรากฏอยู่หน้านางพระยาหงส์ทอง พระนางกำลังมีความเพเลิดเพลินชื่นชมโฉมของสตรีนางนั้น

^{๒๑} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๖๕/๒๕๖.

^{๒๒} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๑๕๘.

^{๒๓} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๖๕/๒๗๖.

อย่างรุนแรง พระผู้มีพระภาคทรงอธิษฐานให้รูปสตรีนั้นปรากฏอยู่ในวัยต่าง ๆ ตั้งแต่เป็นหญิงคลอดแล้วครั้งเดียว หญิงวัยกลางคน หญิงชรา แก่หง่อม มีผมหยอก ฟันหัก หลังค่อม ยันไม้เท้าไปข้างหน้า งก้นอยู่ พอนางรูปนั้นทานั้นก็คลายความรัก ความอาลัยและความหลงใหลมัวเมาในรูปนั้น ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงเนรมิตให้สตรีนั้นมีพยาธิครอบงำ หึงไม่เท่าและพัดเกลือกกลิ้งจมอยู่ในกองมูตรและกีสของตน ดิ้นรนขาดใจตาย ร่างกายพองขึ้น มีน้ำเหลืองไหลและหนองทะลักออกจากแผลทั้ง ๙ ผุพังการพอกันรุมแย่งเนื้อเน่ากิน พระนางรูปนั้นทากิษุณีพิจารณาเห็นซากศพของสตรีนั้นแล้วว่า โอ ร่างกายนี้ไม่เที่ยง เพราะอวัยวะในร่างกายนี้แก่ชราไปตามกาล เป็นสภาพไม่เที่ยงเพราะเป็นสภาพไม่คงทนถาวร เป็นอนัตตาเพราะเป็นสภาพไม่ใช่ตัวตน จิตของพระนางรูปนั้นทากิษุณีได้มุ่งหน้าต่อพระกัมมัญฐาน พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่ พระนางรูปนั้นทากิษุณี มีจิตสลดสังเวชในรูปของนางที่ยืดถือแล้ว ได้ตรัสพระคานี้ว่า “ดูกรนันทา เธอจงดูรูปที่กระสับกระส่าย เปื่อยเน่าดังซากศพ จงอบรมจิตให้ตั้งมั่น มีอารมณ์เดียวด้วยอสุภกรรม รูปกายของหญิงนี้เป็นฉันใด รูปกายของเธอก็เป็นฉันนั้น รูปกายของเธอนั้นเป็นฉันใด รูปกายของสตรีนั้นก็เป็ฉันนั้น”^{๒๔} พระนางรูปนั้นทากิษุณีตั้งใจไปตามกระแสแห่งพระธรรมเทศนา ก็ได้สำเร็จโสดาปัตติผลและตรัสสญญตกัมมัญฐานเกี่ยวกับกายนกร เพื่อจะให้นางกระทำให้แจ้งซึ่งผลที่สาม พระนางสามารถบรรลุพระอรหัตตผลในขณะนั้นเองและได้รับการยกย่องจากพระผู้มีพระภาคว่า เป็นเลิศกว่ากิษุณีทั้งหลายในเอตทัคคะฝ่ายทางเพ่งญาณ แปลว่า หมายถึง เพ่งอารมณ์ตามกฎแห่งการเจริญกัมมัญฐานถึง^{๒๕}

๓) สติสตรีในการบรรลุธรรม

การบรรลุธรรม คือ การเกิดปัญญาเห็นแจ้งในโลภุตตรธรรม ๙ และอริยสัจ ๔ เป็นเป้าหมาย หรือจุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือการบรรลุวิชา ๓ และวิมุตติ สำเร็จเป็นพระอริยบุคคล ๔ ประเภท คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามีและพระอรหันต์

บรรลุธรรม แยกออกเป็น ๒ ศัพท์ คือ “บรรลุ” และ “ธรรม” คำว่า “บรรลุ” หมายถึง สำเร็จ^{๒๖} ส่วนคำว่า “ธรรม” หมายถึง สภาพที่ทรงไว้ ธรรมดา ธรรมชาติ สภาวะธรรม สัจจธรรม ความจริง เหตุ ต้นเหตุ ปรากฏการณ์ อัมมารมณ์ สิ่งที่ใจคิด คุณธรรม ความดี ความถูกต้อง ความ

^{๒๔} ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๖๕/๒๘๖.

^{๒๕} อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๕๐/๓๐.

^{๒๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๓,(กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๑๗๔

ประพจน์ชอบ หลักการ แบบแผน ธรรมเนียม หน้าที่ ความชอบ ความยุติธรรม พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งแสดงธรรมให้เปิดเผยปรากฏขึ้น^{๒๗}

คำว่า “บรรลु” ตรงกับภาษาบาลีว่า “อริคม” (กริยาเป็น อริจจฉติ) และศัพท์ว่า “อริสมโย” มาจากคำว่า อริ + สมย แปลว่า ความตรัสรู้, ความถึงพร้อมจำเพาะ (ตรัสรู้) ความเป็นที่ตรัสรู้ สมัยเป็นที่บรรลุ ความถึงพร้อมเฉพาะ^{๒๘} นิยมว่า “ธมม” เชื่อมเข้าด้วยกันกับ “อริสมโย” เป็น “ธมมาภิสมโย” ตัวอย่าง “เทศนาสาสนา จตุราสติยา ปาณสหัสสาน ธมมาภิสมโย โอโหสิแปลว่า ในกาลจบเทศนา ธรรมาภิสมัย ได้บังเกิดแก่สัตว์ แปรหมื่นสี่พัน”^{๒๙}

การบรรลุธรรมเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา เพื่อการเข้าถึงพระนิพพาน คือความดับทุกข์ ดับต้นเหตุและกองทุกข์ทั้งปวง เข้าสู่โลกุตตรธรรม^{๓๐} หลักธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงล้วนแต่มุ่งไปเพื่อการบรรลุธรรมทั้งสิ้น ดังพระดำรัสที่ทรงประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทาว่า “ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด”^{๓๑} ผู้ที่บรรลุธรรมจะมีระดับ สภาวะและคุณลักษณะที่แตกต่างกันไป

พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นท่ามกลางสังคมอินเดียที่มีทัศนคติความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม วิถีชีวิตซึ่งได้รับการหล่อหลอมมาจากศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพราหมณ์จึงเป็นรากฐานของวัฒนธรรมอินเดียและในวัฒนธรรมของอินเดียนั้นถือว่า บุรุษเป็นใหญ่ เป็นผู้นำครอบครัว เป็นผู้ต้องออกไปประกอบอาชีพเพื่อหารายได้เข้าครอบครัว ส่วนบทบาทของสตรีเป็นผู้คอยดูแลความเรียบร้อยในครอบครัวและปรนนิบัติสามี ซึ่งไม่ต่างอะไรกับสตรีไทยในสมัยโบราณ พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นสถาบันทางสังคมสถาบันหนึ่งที่แทรกตัวอยู่ในสังคมอินเดียสมัยนั้น ได้เสนอรูปแบบการดำเนินชีวิตอีกรูปแบบหนึ่งต่อสาธารณชน เนื่องจากพระพุทธศาสนาไม่ใช่สถาบันปกครองที่จะต้อง

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๒.

^{๒๘} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, ปทานุกรม บาลี-ไทย อังกฤษ สันสกฤต, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๘๑.

^{๒๙} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๑๓๔., อ้างใน พระสมชาย ขนติธมโม (จันทราดาฝ่าย), “การบรรลุธรรมของพระมหาโมคคัลลานเถระในจบลายมานสูตร”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๔), หน้า ๑๐.

^{๓๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิธรรม ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์แพรวแอนดีโฮม จำกัด, ๕๕๖), หน้า ๖ .

^{๓๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๘/๒๕.

มาดูแลเรื่องปากท้องของประชาชน เป็นเพียงสถาบันศาสนาที่นำเสนอจริยธรรมเพื่อดำเนินชีวิตที่ดีงามเท่านั้น ดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงไม่มีหน้าที่ไปกำหนดบทบาทของประชาชนว่า ต้องประกอบอาชีพอะไร ต้องทำงานที่ไหน แต่พระพุทธศาสนาได้เสนอหลักธรรมเป็นกลาง ๆ ที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ทุกสาขาอาชีพ ทุกสถานที่และทุกกาลเวลา เพื่อให้งานนั้นบรรลุผลสำเร็จ ประเด็นที่พระพุทธศาสนาให้ความสนใจ ไม่ได้อยู่ที่ว่าจะทำงานที่ไหน นอกบ้าน หรือในบ้าน แต่การทำงานอย่างไร จึงจะประสบความสำเร็จต่างหาก เป็นประเด็นที่พระพุทธศาสนาให้ความสนใจ เพราะบทบาทของคนในสังคมแต่ละยุคสมัยไม่เหมือนกัน ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยที่แวดล้อมสังคมนั้น ๆ อยู่ เช่น ประเพณี วัฒนธรรม ค่านิยม ความเชื่อ รวมทั้งสภาพดินฟ้าอากาศ ถ้าพระพุทธศาสนาไปกำหนดว่า สตรี หรือบุรุษควรทำงานตรงนั้นตรงนี้ ต่อมาค่านิยมของสังคมเปลี่ยนไป คำสอนในพระพุทธศาสนาย่อมล้าสมัยไปด้วย ดังนั้น เรื่องการที่สตรีจะทำงานในบ้าน หรือนอกบ้าน จึงไม่ใช่ประเด็นที่พระพุทธศาสนาให้ความสนใจ เพราะเป็นเรื่องของยุคสมัยและค่านิยมของสังคม ประเด็นที่ให้ความสนใจอยู่ที่ว่าทำในบ้านอย่างไร นอกบ้านทำอย่างไร จึงจะบรรลุผลสำเร็จ คำถามที่ว่าพระพุทธศาสนามีท่าทีอย่างไรต่อสตรีที่ทำงานนอกบ้าน ก็ตอบได้ว่า มีท่าทีเป็นกลาง ๆ ถ้าเขาทำงานนอกบ้าน หรือในบ้านอย่างเข้มแข็งด้วยจริยธรรมทางพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนายกย่องสรรเสริญ

ด้านศักยภาพในการบรรลุธรรมของสตรีนั้น มีผู้ที่พิจารณาพระพุทธศาสนาจากสภาพสังคมในปัจจุบัน มักจะกล่าวโจมตีว่า พระพุทธศาสนากดขี่สตรี ดังจะเห็นได้จากการที่ไม่ยอมให้สตรีบวชตั้งแต่ต้น หรือแม้ยอมให้สตรีบวชแล้ว ก็กำหนดศีลมากกว่าบุรุษและอยู่ในฐานะต้องเคารพภิกษุ แม้ภิกษุณีจะแก่พรรษาแล้วก็ตาม

จากการศึกษาค้นคว้าทำให้เราได้มีโอกาสได้รู้ว่า สถานภาพของสตรีก็มีความสามารถในการบรรลุธรรมได้ โดยทั่วไป แล้วสตรีทั้งหลาย ก็มุ่งบำเพ็ญเพียรปฏิบัติธรรมตามระเบียบทางศาสนา อันดีงาม มีความสามารถเป็นเลิศในแง่ต่าง ๆ ได้เทียบเท่ากับบุรุษทั่วไป สตรีภายใต้พระพุทธศาสนาจึงมีอิสระ มีสิทธิและพร้อมที่จะเข้าร่วมในกิจกรรมทางศาสนาต่าง ๆ มากขึ้น พวกเขาพากเพียรให้ได้บรรลุอรหัตตผล ลักษณะนี้เป็นลักษณะทั่วไปของสังคมทางศาสนาของอินเดียและพระพุทธศาสนาก็ไม่มีข้อยกเว้น พระผู้มีพระภาคจึงทรงประกาศพระธรรมแก่ประชาชนทั้งชายและหญิงโดยทั่วไป^{๓๒}

^{๓๒} วัชรสุเมธย์ กบิลสิงห์, **มาดสตรีในพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสารมวลชน จำกัด, ๒๕๒๘), หน้า ๑.

ในปัจจุบัน สตรีมีฐานะทัดเทียมกับบุรุษในการทำงานหลายด้าน บุตรีและบุตรมีสิทธิทัดเทียมกันในการศึกษา ทั้งในระดับโรงเรียนและระดับมหาวิทยาลัย ภายในครอบครัวของสตรีก็เป็นที่ยอมรับ โดยทั่วไปในความเชื่อของพระพุทธศาสนานั้น มารดาเป็นพระพรหมของบุตร ด้วยความเชื่อดังกล่าว ก็เป็นการช่วยยกฐานะของสตรีขึ้นเช่นกัน ในทางพระพุทธศาสนาไม่ได้เลือกชั้นวรรณะ หรือเลือกว่าบุรุษ หรือสตรีที่สามารถบรรลุธรรม หรือเป็นบัณฑิตได้ สตรีสามารถเป็นบัณฑิตได้เช่นเดียวกับบุรุษ มิใช่ว่า บุรุษจะเป็นบัณฑิตในที่ทั่วไปก็หาไม่ได้ ถึงสตรีที่มีปัญญาเห็นประจักษ์ในเหตุการณ์นั้น ๆ ก็เป็นบัณฑิตได้และใช่ว่า ในที่ทั่วไปจะเป็นบัณฑิตแต่บุรุษ ก็หาไม่ได้ แม้สตรีที่คิดเห็นเนื้อความได้รวดเร็ว ก็เป็นบัณฑิตได้

ฉะนั้นศักยภาพในการพัฒนาตนเองนั้น สตรีย่อมมีความสามารถไม่ยิ่งหย่อนน้อยกว่าบุรุษ เพราะการที่สตรีถูกบีบคั้น หรือถูกกำหนดให้อยู่ในกรอบมากเท่าใด ย่อมเป็นการให้สตรีเหล่านั้น มีการพัฒนาตนเองเท่าเทียมบุรุษมากเท่านั้น

พระพุทธศาสนาถือว่า สรรพสัตว์ทั้งปวงมีความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เหมือนกันหมด ซึ่งมองว่ามันเป็นธรรมชาติ (สามัญลักษณะ) ที่ทุกสิ่งจะต้องได้รับเสมอเหมือนกัน กล่าวเฉพาะมนุษย์ที่เรียกว่า สัตว์ประเสริฐ เพราะสามารถพัฒนาศักยภาพของตนเองให้อยู่เหนือธรรมชาติได้ คือการพัฒนาจิตวิญญาณของตนให้หลุดพ้นจากความทุกข์ ที่จะต้องได้รับเรื่อยไป ตราบใดที่ยังเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร มนุษย์ที่สามารถพัฒนาจิตให้หมดกิเลสนั้นเรียกว่า อริยบุคคล คือบุคคลที่ประเสริฐสุดกว่าบุคคลทั่วไป พุทธศาสนาไม่ได้แบ่งชั้น วรรณะ เพศ วัย ชาติ ศาสนาใด ในการบรรลุธรรม พระพุทธศาสนาถือว่า มนุษย์ทุกคนมีศักยภาพที่จะพัฒนาจนหลุดพ้นจากความทุกข์ได้

สตรีในสมัยพุทธกาล หรือในสมัยปัจจุบัน ถือว่ามีบทบาทเท่าเทียมกับบุรุษในการนับถือศาสนา การบำเพ็ญกุศลผลบุญ ตลอดจนการปฏิบัติธรรม เพราะฉะนั้นเมื่อสตรีมีสิทธิเท่าเทียมกับบุรุษทุกอย่าง สตรีก็มีสิทธิที่จะบรรลุธรรมได้ตามความรู้ ความสามารถที่ตนปฏิบัติ เพราะพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งความจริง สามารถพิสูจน์ได้ทุกคน ไม่ว่าจะเป็นสตรี หรือบุรุษ เด็กหรือผู้ใหญ่ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด เช่น นางวิสาขาเมื่ออายุได้ ๗ ขวบ พร้อมด้วยเพื่อนหญิง ๕๐๐ คน แวดล้อมด้วยทาสี ๕๐๐ คนไปต้อนรับพระศาสดา พระผู้มีพระภาคได้แสดงธรรมให้เหมาะแก่พื้นเพ อหิงสาของเด็ก เมื่อจบเทศนา เด็กหญิงวิสาขา พร้อมกับบริวารทั้งหมดได้บรรลุโสดาปัตติผล นางวิสาขาได้เป็นพุทธสาวิกาตั้งแต่วันนั้นเป็นต้นมา^{๓๓}

^{๓๓} สง่า หล่อสำราญ, มหาสาวิกาสัมัยพุทธกาล, (กรุงเทพมหานคร: อักษรสยามการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๔๖.

สตรีที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา เป็นภิกษุณีองค์แรกที่ได้บรรลุนิกรรมเป็นพระอรหันต์ คือพระนางมหาปชาบดีโคตมี นอกจากนั้นก็มิศากยภิกษุณีทั้ง ๕๐๐ สำเร็จเป็นพระอรียบุคคลตามสมควรแก่อุปนิสัย หลังจากได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระนันทเถระ ซึ่งปรากฏในนันทโกวาทสูตร มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ พระเชมาพระพุทเจ้าทรงตั้งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะว่า เป็นผู้เลิศกว่าบรรดาภิกษุณี ผู้มีปัญญามาก^{๓๔} ปฏาจาราภิกษุณีหลังจากสูญเสียสามี ลูกทั้งสอง บิดามารดาแล้ว กลายเป็นคนบ้า ด้วยพุทธานุภาพ นางกลับได้สติ พระพุทเจ้าองค์ทรงเทศนาโปรดจนได้บรรลุโสดาปัตติผล ภายหลังจึงขอบรรพชาจะพระบรมศาสดา ต่อมาได้บรรลุพระอรหันต์ พร้อมด้วยปฏิสัมภิทา ๔ และตั้งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะว่า เป็นเลิศกว่าภิกษุณีผู้ทรงพระวินัย^{๓๕} พระนางอุบลวรรณาเถรี ผู้เป็นธิดาของเศรษฐีเมืองสาวัตถี ผู้มีรูปโฉมงดงามเป็นที่หมายปองของคนทั่วไป แต่ท่านเศรษฐีผู้บิดาส่งให้ไปบวชสำนักของภิกษุณี เมื่อบวชได้ฟังธรรมจากพระสัมมาสัมพุทเจ้าแล้ว น้อมนำมาปฏิบัติ พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์และเป็นอนัตตาจนได้บรรลุพระอรหันต์ พร้อมด้วยปฏิสัมภิทา^{๓๖}

ความคิดที่ว่า สตรีบรรลุนิกรรมได้หรือไม่นั้น ในทางพระพุทธศาสนาไม่ได้แบ่งแยกแต่ประการใด ทั้งนี้ก็เพราะว่า พระพุทธศาสนาเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ทุกคน ไม่ว่าสตรี หรือบุรุษ และการบรรลุนิกรรม ก็ไม่ได้แตกต่างกันแต่ประการใด เห็นได้จากพระเถรีหลายองค์ที่ได้บรรลุพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทา กล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนายอมรับในศักยภาพของสตรีที่สามารถบรรลุนิกรรมได้เหมือนกับบุรุษทุกประการ

ในฝ่ายเถรวาทไม่ยอมรับว่า สตรีเป็นพระพุทเจ้าได้ ในพระสูตรต้นตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ กล่าวไว้ว่า สตรีไม่สามารถเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทเจ้า พระเจ้าจักรพรรดิ ท้าวสักกะ มาร พรหม โดยระบุว่า

“รู้ชัดว่า ‘เป็นไปไม่ได้ที่สตรีพึงเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทเจ้า แต่เป็นไปได้ที่บุรุษพึงเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทเจ้า’

รู้ชัดว่า ‘เป็นไปไม่ได้ที่สตรีพึงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ แต่เป็นไปได้ที่บุรุษพึงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ’

^{๓๔} สง่า หล่อสำราญ, มหาสาวิกาสัมัยพุทธกาล, หน้า ๓๔.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓.

^{๓๖} ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, สตรีในสมัยพุทธกาล, (กรุงเทพมหานคร: เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๓๙), หน้า ๑๘.

รู้ชัดว่า ‘เป็นไปไม่ได้ที่สตรีพึงครองความเป็นท้าวสักกะ ฯลฯ เป็นมาร ฯลฯ เป็นพรหม แต่เป็นไปได้ที่บุรุษพึงครองความเป็นท้าวสักกะ ฯลฯ เป็นมาร ฯลฯ เป็นพรหม’”^{๓๗}

ในส่วนของเถรวาทกล่าวโดยทั่วไปแล้ว จะมีความเชื่ออย่างนั้น ทั้งนี้ เพราะเถรวาทจะยึดถือเอาพระไตรปิฎกเป็นสำคัญ เมื่อไม่ได้กล่าวไว้ในพระไตรปิฎกก็มีความเชื่ออย่างนั้น ในความคิดของข้าพเจ้าคิดว่า เพราะธรรมชาติแล้วผู้ชายสามารถที่จะเข้าใจในหลักธรรมและผู้ชายเป็นผู้ที่บำเพ็ญบารมีได้มากกว่าก็ได้ จึงยอมรับว่า ผู้ชายเท่านั้นที่กระทำได้ ซึ่งความจริงอาจจะไม่ใช่เสมอไป

สตรีที่ปรากฏในพระไตรปิฎกหลายต่อหลายท่านที่ได้รับสิทธิในการบรรลุลหกรรม ไม่ว่าจะเป็นอุบาสิกา หรือภิกษุณี เพราะในทัศนะของพระพุทธศาสนาแล้ว สตรีหรือบุรุษได้รับสิทธิเท่าเทียมกันทุกอย่าง ทั้งทางด้านสรีระ ปัญญา และอื่น ๆ ตัวอย่างสตรีที่บรรลุลหกรรม มีดังนี้

ภิกษุณีที่บรรลุลหกรรม หากพูดถึงบทบาทของสตรีย้อนไปถึงในสมัยพุทธกาล ก็มีอยู่เป็นจำนวนมาก สตรีหลายคนในเวลานั้นได้บวชเป็นภิกษุณี ซึ่งภิกษุณีหลายรูปที่ไม่ค่อยคุ้นชื่อกันนัก แต่ประวัติของท่านสะท้อนถึงการต่อสู้กับอุปสรรคต่าง ๆ กว่าจะบรรลุลหกรรมและสุดท้ายได้รับยกย่องเป็น “เอตทัคคะ” หรือผู้ที่ได้รับยกย่องจากพระผู้มีพระภาคว่า เป็นผู้ยอดเยี่ยมในทางใดทางหนึ่ง ซึ่งขอนำเสนอ ๕ องค์ ดังนี้^{๓๘}

ก) พระปฏาจาราเถรี นางเกิดในตระกูลเศรษฐีในกรุงสาวัตถี เมื่อบิดามารดาจัดหาชายหนุ่มชนชั้นเสมอกันให้แต่งงานด้วย นางก็หนีไปกับคนรักที่เป็นลูกจ้างในบ้าน หลังจากนั้นไม่นานเมื่อนางมีบุตรคนแรกก็คิดจะกลับไปหาแม่ แต่สามีไม่ให้ไป พอตั้งครรภ์ลูกคนที่สองนางจึงแอบสามีไปหาแม่ แต่สามีตามมาทันกลางทาง ระหว่างนั้นเกิดฝนตกหนัก สามีออกไปหาที่กำบังฝนแต่ถูกงูกัดตาย และคืนนั้นเองที่นางคลอดบุตรคนที่สอง

รุ่งเช้านางออกตามหาสามี เมื่อมาพบศพนางเสียใจมาก โทษตัวเองว่าเป็นสาเหตุที่ทำให้สามีเสียชีวิต แต่นางต้องหักใจพาลูกสองคนเดินทางต่อไปยังกรุงสาวัตถี เมื่อถึงฝั่งแม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำไหลเชี่ยวกราก นางให้ลูกคนโตรออยู่ที่ฝั่ง อัมมลูกคนเล็กข้ามไปก่อน ระหว่างข้ามกลับมารับลูกคนโตได้ครึ่งทาง ก็หันไปเห็นเหยี่ยวกำลังจะโฉบลูกคนเล็กไป นางส่งเสียงโหมกมือไล่เหยี่ยว แต่ลูกคนโตที่ยืนรออยู่อีกฝั่งเห็นแม่ส่งสัญญาณแบบนั้นคิดว่าแม่เรียกจึงเดินลงน้ำไปหา แล้วถูกแม่น้ำพัดหายไป นางเสียใจมากรำพึงรำพันกับตัวเองว่า

^{๓๗} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๐/๑๖๗.

^{๓๘} อุรีชชฎา ขุนขำ, ๕ ภิกษุณี ผู้ประเสริฐ แห่งพุทธกาล, [ออนไลน์], แหล่งที่มา:

“บุตรของเราคนหนึ่งถูกเหยี่ยวฉกไป คนหนึ่งถูกน้ำพัดไป สามีก็ตายเสียในที่เปลี่ยว”

ถึงอย่างนั้นนางก็ยังมุ่งหน้าต่อไปยังบ้านของพ่อแม่ แต่สิ่งที่พบคือ ชาวบ้านเล่าให้ฟังว่า ฝนตกหนักเมื่อคืนทำให้บ้านพังถล่มทับพี่ชายและพ่อแม่เสียชีวิตทั้งหมด เมื่อรู้เรื่องนางเสียใจจนเสียสติ เดินเสื้อผ้าอาภรณ์หลุดลุ่ยไปตามท้องถนน นับแต่นั้นคนก็เรียกนางว่า ปญจาร่า ไปไหนคนก็ขบไล่ จนนางเดินมาถึงพระวิหารเชตวัน พระพุทธเจ้าทอดพระเนตรแล้วทรงเห็นบารมีที่นางบำเพ็ญมาในอดีตชาติ จึงทรงให้นางเดินเข้ามาทางที่ประทับ แล้วตรัสกับนางว่า

“จงกลับได้สติเถิดน้องหญิง”

นางกลับได้สติด้วยพุทธานุภาพ มีชายคนหนึ่งโยนผ้าให้นางนุ่งห่ม นางถวายบังคมด้วยเบญจางคประดิษฐ์และกราบทูลเล่าเรื่องราวต่อพระพุทธเจ้า พระองค์ตรัสว่า

“ดูก่อนปญจาร่า เธออย่าคิดเลยไปเลย เธอมาหาเราซึ่งสามารถเป็นที่พึ่งของเธอได้ ก็บัดนี้เธอหลั่งน้ำตาเพราะความตายของลูกเป็นต้นเป็นเหตุอันใด ในสังสารวัฏที่มีเงื่อนไขอันเนื่องพลายไม่ปรากฏก็ฉนั้น น้ำตาที่หลั่งเพราะความตายของลูกเป็นต้นเป็นเหตุ ยิ่งมากกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้งสิ้น น้ำในมหาสมุทรทั้งสี่ยังมีปริมาณน้อย ความเศร้าโศกของนรชนผู้ถูกทุกข์กระทบแล้ว น้ำจากน้ำตามีใช้น้อยมีปริมาณมากกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้งสิ้นเสียอีก แม่เอ๋ย เหตุไรเจ้าจึงยังประมาทอยู่เล่า”

เมื่อความเศร้าโศกของนางทุเลาลง พระพุทธองค์ตรัสว่า

“ไม่มีบุตรที่จะช่วยต้านทาน บิดาก็ไม่ได้ แม่พวกพ้องก็ไม่ได้ เมื่อความตายมาถึงตัวแล้ว แม้หมู่ญาติก็ช่วยไม่ได้เลย สัจจะ ธรรมะ อหิงสา สัจญะ และทมะมีอยู่ในผู้ใด พระอริยะทั้งหลายย่อมคบผู้นั้น นั่นเป็นอนามตธรรม (ธรรมที่ไม่ตาย = นิพพาน) ในโลก บัณฑิตรู้ใจความข้อนี้แล้วสำรวมในศีล พึงรีบเร่งชำระทางไปพระนิพพานทีเดียว”

เมื่อได้ฟังดังนั้น นางปญจาร่าตั้งอยู่ในโสดาปัตติผลก็ทูลขอบรรพชากับพระพุทธเจ้า เมื่อนางบวชเป็นภิกษุณีได้ไม่นานก็บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ นางได้ศึกษาพระวินัยจนสามารถกล่าวพระวินัยทั้งมวลได้กว้างขวาง พระพุทธเจ้าจึงทรงยกย่องว่าเป็นภิกษุณีผู้เลิศทางทรงพระวินัย

นอกจากนี้พระปญจาร่าเรีมีความสามารถในการแสดงธรรม ทำให้สตรี ๓๐ คนพากันออกบวชเป็นภิกษุณีอยู่บำเพ็ญวัตรปฏิบัติในสำนักของท่านและสามารถบรรลุอรหันต์ได้ในเวลาต่อมา

ข) พระรูปนันทาเถรี เมื่อพระมหาปชาบดีโคตมีและพระนางพิมพาเสด็จออกผนวชเป็นภิกษุณีแล้ว พระนางรูปนันทาจึงขอออกบวชบ้าง แต่พระนางบวชแค่ร่างกายเท่านั้น จิตใจยังยึดติดในความงามแห่งร่างกายของตนอยู่ พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่า พระรูปนันทาภิกษุณีหนึ่งในรูปมีความรักในอัตภาพอย่างรุนแรง จึงทรงบรรเทาความเมาในรูปด้วยการบ่งหนามด้วยหนาม จึงเนรมิตความ

เปลี่ยนแปลงของสรีระสตรีให้เห็นจนกระทั่งช่วงของความตายให้ปรากฏแก่พระรูปนั้นทากิษุณี พระรูปนั้นทากิษุณีนีมีจิตสลด เมื่อทรงพิจารณาเห็นถึงความไม่เที่ยงแท้ เห็นว่าสภาพนั้นจะมาถึงตน เช่นกัน พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

“ดูก่อนนันทา เธอจงดูรูปที่กระสับกระส่ายเปื่อยเน่าดังซากศพ จงอบรมจิตให้ตั้งมั่น มีอารมณ์เดียว คืออารมณ์ที่ไม่สวयงาม รูปนี้เป็นฉันใด รูปเธอก็เป็นฉันนั้น รูปเธอเป็นฉันใด รูปนี้ก็เป็น ฉันนั้น รูปนี้มีกลิ่นเหม็นเน่าฟุ้ง ไป พวกคนพาลยินดียิ่ง นัก พวกบัณฑิตผู้มีได้เกียจคร้าน ย่อม พิจารณาเห็นรูปเป็นอย่างนั้น ทั้งกลางคืนกลางวัน เธอจงเบื่อหน่าย พิจารณาดูรูปนั้นด้วยปัญญาของ ตน”

เมื่อจบพระเทศนา พระรูปนั้นทาเถรีได้บรรลุอรหัตตผลและภายหลังได้รับการยกย่อง จากพระผู้มีพระภาคว่า เป็นภิกษุณีผู้เลิศทางยินดีในมาน

ค) พระภิกษุทากิษุณีสกลเสาเถรี นางเกิดในตระกูลเศรษฐีในกรุงราชคฤห์ เมื่อโตเป็นสาว วันหนึ่งได้เห็นบุรุษผู้หนึ่งจะนำโจรไปฆ่า นางเกิดตกหลุมรักโจรนั้น วันที่โจรจะต้องถูกนำตัวไป ประหาร นางมีสีหน้าระทมทุกข์ พอบิดาสอบถามได้ความแล้วก็ไม่อยากให้ลูกสาวคนเดียวเป็นทุกข์ จึงไปติดสินบนเพชฌฆาตช่วยโจรออกมา แล้วยกลูกสาวให้โจร ฝ่ายโจรเห็นว่า ภรรยา มี เครื่องประดับมากมาย เกิดความโลภ จึงออกอุบายให้นางใส่เครื่องประดับให้เต็มที เพื่อไปแกบน เทวดาบนภูเขาที่ตนได้บนไว้ให้รอดตายจากการประหารชีวิต เมื่อไปถึงบนภูเขาแล้วโจรบังคับให้ นางถอดเครื่องประดับใส่ห่อซ่อนไว้ตรงทางขึ้น แล้วคิดจะฆ่านาง พอรู้ดังนั้นนางจึงออกอุบายพราง พรณนาออกไปว่า

“ตั้งแต่ฉันระลึกได้ เป็นผู้รู้เตยงสาแล้ว ฉันไม่รู้จักบุรุษอื่นว่าเป็นที่รักยิ่งกว่าท่าน มาเกิด ฉันจะขอกอดท่าน จะทำประทักษิณ แล้วจะไหว้ท่าน เพราะท่านกับดิฉันจะไม่ได้อยู่ร่วมกันอีก ต่อไป”

พอโจรเผลอนางจึงผลักเขาตกเหวเสียชีวิต แล้วออกบวชในสำนักของปริพาชกที่ครองผ้า ขาว พวกปริพาชกเอาแหวนบอณพมณางจนหมด ถือเป็นการบวช นางคิดว่าคณะปริพาชกทำกับนาง ผู้เป็นมนุษย์ดังว่าเป็นสุนัข ต่อมานางเห็นนิมิตเป็นหมู่หนอน จึงถามพวกปริพาชกถึงนิมิตที่ตนเห็น แต่พวกเขาบอกเพียงว่า มีแต่ภิกษุศากยบุตรที่ตอบได้ นางจึงเข้าไปหาสาวกของพระพุทธเจ้า ท่าน พานางเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า จากนั้นพระองค์ทรงแสดงธรรมว่า “ขันธ อายตนะและธาตุทั้งหลาย ไม่งาม ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา” นางบรรลุธรรมจักขุ กราบทูลขอบรรพชาอุปสมบทเป็น ภิกษุณีและเมื่อพิจารณาน้ำล้างเท้าก็เห็นความเกิดและความดับ คิดว่าสังขารทั้งปวงก็ย่อมเป็นอย่าง

นั้นเช่นเดียวกัน จึงได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ พระพุทธเจ้าทรงยกย่องท่านว่าเป็นภิกษุณีผู้เลิศทางชิปปาภิญญา (รู้เร็ว คือ บรรลุธรรมเร็ว)

ง) พระภัททาปิลาณีเถรี นางภัททาเป็นหญิงสาวที่งดงามมาก แม้นั่งอยู่ในห้องไม่ต้องใช้ประทีปก็มีแสงสว่างออกจากร่างกายของนางไกลประมาณ ๑๒ ศอก ส่วนปิปผลิมาณพ เมื่ออายุได้ ๒๐ ปี บิดามารดาต้องการให้เขามีภรรยาเพื่อมีบุตรไว้มรดก แต่เขาไม่ได้มีจิตคิดอยากครองเรือน เมื่อทนความรบเร้าของบิดามารดาไม่ได้ เขาจึงจ้างช่างทองให้ปั้นรูปสตรีขึ้นรูปหนึ่งนำไปแสดงแก่บิดามารดา แล้วบอกว่า หากท่านหาหญิงได้ดังรูปนี้จะยอมแต่งงาน

บิดามารดาของปิปผลิมาณพจึงสั่งพราหมณ์ ๘ คน ช่วยกันไปสืบหาผู้หญิงที่มีลักษณะเหมือนรูปทองคำนี้ในตระกูลที่เสมอกัน หากพบแล้วให้ยกรูปปั้นให้นาง แล้วส่งนางมาให้บุตรชายเหล่าพราหมณ์จึงนำรูปทองไปตามหาหญิงสาว จนถึงท่าน้ำสาครนครในมัทธรัฐและก็ได้พบกับหญิงสาวในที่สุด แถมหญิงสาวที่พบยิ่งงามกว่ารูปปั้นเสียอีก แต่เมื่อปิปผลิมาณพและนางภัททาทราบข่าวว่าจะต้องแต่งงานกัน ทั้งคู่ไม่ยอมแต่งเพราะประสงค์จะออกบวชเหมือนกัน ทั้งสองฝ่ายจึงให้คนไปส่งจดหมายบอกจุดประสงค์ของแต่ละฝ่ายให้ทราบ แต่ระหว่างทางผู้นำจดหมายไปส่งแกะจดหมายออกอ่าน ทราบความแล้วจึงพากันเปลี่ยนข้อความในจดหมายให้กลายเป็นข้อความแสดงความรักความต้องการที่จะแต่งงาน การรอคอย สุดท้ายทั้งสองจึงต้องแต่งงานกันที่สุดในที่สุด

หลังแต่งงานทั้งสองคนไม่ได้มีความสุขในการครองเรือน ปิปผลิมาณพร้อยมาลัยขึ้นพวงหนึ่ง นางภัททาก็เช่นกัน ทั้งสองวางพวงมาลัยกันกลางที่นอน ยามนอนปิปผลิมาณพจะขึ้นนอนทางขวา นางภัททาจะขึ้นนอนทางซ้าย หรือแม้กระทั่งตอนกลางวัน ทั้งสองไม่เคยคิดคุยเล่นคุยหัวกัน จนกระทั่งบิดามารดาตายลง ทั้งสองตัดสินใจจะออกบวช ปลงผมให้แก่กัน แล้วกล่าวว่า

“พระอรหันต์เหล่าใดมีอยู่ในโลก เราทั้งหลายจงบวชอุทิศพระอรหันต์เหล่านั้น”

ครั้นบวชแล้วปิปผลิมาณพเดินไปข้างหน้าเหลียวกลับมาดูนางจึงคิดว่า นางเป็นหญิงที่มีค่าที่สุดในชมพูทวีป เดินตามข้างหลังแบบนี้จะทำให้ใคร ๆ คิดว่า แม้บวชแล้วทั้งสองก็ไม่ยอมพรากจากกัน ไม่สมควรเลย จะทำให้พวกเขาตลกนรก พอเดินมาถึงทางแยกจึงหยุดยืน แล้วกล่าวให้นางเลือกไปทางหนึ่ง ส่วนตนจะไปอีกทางหนึ่ง ในกาลที่ทั้งสองแยกกันทำให้เกิดแผ่นดินไหว พระพุทธเจ้าทรงสดับเสียงแผ่นดินไหว ทรงใคร่ครวญดูก็พบว่า เกิดจากกำลังคุณของทั้งสองคน พระองค์ทรงรอรับการมาของปิปผลิมาณพ ทรงอุปสมบทและแสดงธรรมแก่ปิปผลิมาณพ จนบรรลุเป็นพระอรหันต์ ส่วนนางภัททาปิลาณีไปบวชในสำนักปริพาชกอยู่ ๕ ปี จากนั้นก็มาบวชในสำนักของพระมหาปชาบดีโคตมีเถรี บำเพ็ญกรรมฐานอยู่ไม่นานก็บรรลุพระอรหันต์ มีความชำนาญในบุพเพนิวาสญาณ ต่อมาพระพุทธเจ้ายกย่องท่านเป็นภิกษุณีผู้เลิศทางบุพเพนิวาสญาณ

จ) พระอุบลวรรณาเถรี นางอุบลวรรณาเกิดในตระกูลเศรษฐี เป็นสตรีสาวสวยที่มีผิวเหมือนดอกบัวขาว บิดาจึงตั้งชื่อว่า อุบลวรรณา เมื่อเติบโตเป็นสาว มีหนุ่มน้อยใหญ่หมายปอง มีพระราชจากทั่วชมพูทวีปพากันส่งทูตไปสู่ขอ บิดาเล็งเห็นแล้วว่าไม่อาจทำตามใจทุกคนได้ จึงขอให้นางอุบลวรรณาออกบวช และเนื่องจากนางได้สั่งสมบุญบารมีมาแต่อดีตชาติ จนกระทั่งชาตินี้นางเป็นปัจฉิมภิกษุวัตร (สตรีผู้เกิดเป็นภพสุดท้าย) นางจึงตกลงใจที่จะบวชในทันที เมื่อเป็นเช่นนั้นบิดาจึงพานางไปบวชที่สำนักภิกษุณี เมื่อนางบวชได้ไม่ถึงครึ่งเดือน ได้ถึงเวรดูแลพระอุโบสถ นางจุดประทีปแล้วกวาดโรงอุโบสถและได้ถือนิमित्तในเปลวประทีปนั้นทำเตโชกสิณจนเกิดฌาน ทำฌานเป็นบาท เจริญวิปัสสนา จนบรรลุพระอรหันต์ พระอุบลวรรณาเถรีเชี่ยวชาญการใช้ฤทธิ์ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงยกย่องว่าเป็นภิกษุณีผู้เลิศทางฤทธิ์ แม้จะบวชแล้ว พระอุบลวรรณาเถรียังต้องประสบเคราะห์กรรมต่าง ๆ ช่วงที่พระพุทธเจ้ายังไม่ออกกฎหมายห้ามภิกษุณีอยู่ในป่า พระอุบลวรรณาเถรีเที่ยวจาริกไปในชนบท เมื่อกลับมาที่ป่าอันธวัณ เขตกรุงสาวัตถี ได้อาศัยกระท่อมที่ชาวบ้านทำไว้ รุ่งเช้าพระเถรีออกไปบิณฑบาต นันทมาณพผู้แอบรักพระเถรีตั้งแต่ท่านยังเป็นคฤหัสถ์ได้แอบไปซ่อนตัวอยู่ใต้เตียงในกระท่อม พอพระเถรีกลับมาก็ข่มขืนพระเถรีแล้วหนีออกไปจากกระท่อม สุดท้ายถูกธรณีสูบตาย เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่องจึงขอให้พระเจ้าปเสนทิโกศลจัดสร้างที่อยู่ให้ภิกษุณีภายในพระนคร พระราชาก็สนองพระโอรสของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างดี

วันหนึ่งเมื่อพระเถรีทำอาหารด้วยเนื้อแล้วนำไปถวายพระพุทธเจ้า แต่ไม่พบ พบแต่พระอุทายี พระเถรีจึงฝากถวายเนื้อแด่พระพุทธเจ้าด้วย แต่พระอุทายีกล่าวว่า น้องหญิงกระทำให้พระผู้มีพระภาคทรงอิมเอบด้วยเนื้อ เธอควรถวายผ้าอันตราวาสก (สบง) เพื่อให้อาตมาอิมเอบผ้าอันตราวาสกเหมือนกัน แต่พระเถรีปฏิเสธคำขอนี้ พระอุทายีก็ไม่ยอมเช่นกัน สุดท้ายพระอุบลวรรณาเถรีต้องยอมถวายผ้าอันตราวาสกไป ภายหลังเมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่อง พระองค์จึงทรงบัญญัติห้ามมิให้ภิกษุรับจีวร (ไตรจีวร) จากมือภิกษุณีผู้มีไข้ญาติ เว้นแต่แลกเปลี่ยนกัน

ภิกษุณีทั้งห้าแสดงให้เห็นว่า แม้จะเกิดเป็นสตรีและต้องประสบเคราะห์กรรมความยากลำบากเพียงใดก็ตาม ก็สามารถปฏิบัติธรรมจนเป็นพระอรหันต์ได้เช่นกัน

สตรีที่มีบทบาทสำคัญในพระพุทธศาสนาและในสังคมครั้งพุทธกาล ๑๐ คน ซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงยกย่องให้เป็นเลิศในด้านต่าง ๆ มานำเสนอโดยสังเขป^{๓๙} ดังนี้

๑. นางสุชาดา เป็นธิดาของเสนียกุมภี ในหมู่บ้านเสนานิคม ตำบลอรุเวลา เมื่ออย่างเข้าสู่วัยสาว นางได้ทำพิธีบวงสรวงต่อเทพยดาที่สิงสถิตอยู่ ณ ต้นไทรใหญ่ใกล้บ้าน โดยตั้งความปรารถนาไว้สองประการ คือ ขอให้นางได้แต่งงานกับชายที่มีบุญและมีทรัพย์สินเสมอกันและขอให้นางมีบุตรคนแรกเป็นชาย ความปรารถนาของนางสำเร็จดังที่ตั้งใจไว้และนางได้ทำพิธีบวงสรวงเทพยดา เมื่อบุตรชายของนางแต่งงานแล้ว โดยนำข้าวมธุปายาสใส่ถาดทองคำไปบวงสรวงเทพยดา ณ ต้นไทรที่นางเคยบนบานไว้ ซึ่งนางได้พบพระสิริธัตตะ โพธิสัตว์ประทับนั่งอยู่ที่นั่น มีรัศมีเปล่งปลั่ง น่าเลื่อมใส นางเข้าใจว่าเป็นเทพยดา จึงนำถาดทองคำที่ใส่ข้าวมธุปายาสเข้าไปถวาย พระโพธิสัตว์รับถาดทองคำนั้นไว้ เมื่อนางถวายถาดทองคำแล้วก็เลี้ยวออกไป โดยไม่เสียดายถาดทองคำอันมีค่าเลย พระโพธิสัตว์เสวยข้าวมธุปายาสแล้ว ก็ลอยถาดทองคำลงในแม่น้ำเนรัญชรา วันนั้น เป็นวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ เป็นวันแห่งการตรัสรู้ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ในกาลต่อมา “ยสะ” ซึ่งเป็นบุตรชายของนางสุชาดา ได้พบพระพุทธเจ้าที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี ได้ฟังธรรมจากพระศาสดาและได้บรรลุเป็นโสดาบันและได้บรรลุอรหัตตผล เมื่อได้ฟังธรรมที่พระผู้มีพระภาคแสดงแก่บิดาของตน แล้วทูลขออุปสมบทเป็นเอหิภิกขุอุปสัมปทา บิดาของท่านได้เป็นอุบาสกผู้ถึงพระรัตนตรัยคนแรก ส่วนมารดา คือนางสุชาดาพร้อมทั้งภรรยาเก่าของท่านยสะ เมื่อได้ฟังธรรมจากพระพุทธองค์ก็ได้ถึงพระรัตนตรัย เป็นอุบาสิกาคู่แรกในพระพุทธศาสนา นางสุชาดาได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลาย ในฝ่ายผู้ถึงพระรัตนตรัยก่อนอุบาสิกาทั้งหลาย

๒. นางวิสาขา มหาอุบาสิกา เกิดในตระกูลเศรษฐี ในเมืองภัททิยะ แคว้นอังคะ เป็นธิดาของธนัญชัยและนางสุมนาเทวี ขณะอายุได้ ๗ ขวบ ได้ฟังธรรมที่พระพุทธเจ้าแสดงแก่เมณฑกเศรษฐีผู้เป็นปู่ ก็ได้สำเร็จเป็นพระโสดาบัน ต่อมาได้ย้ายครอบครัวไปอยู่เมืองสาวัตถี ตามพระราชประสงค์ของพระเจ้าปเสนทิโกศล ที่ประสงค์จะมีตระกูลมหาเศรษฐีอยู่ในเมืองของพระองค์

นางวิสาขาได้มีบทบาทสำคัญในพระพุทธศาสนา ได้สร้างวัดบุพพารามในนครสาวัตถีเป็นโลหะประสาท ๒ ชั้น มีห้องพักสำหรับพระภิกษุ ๕๐๐ รูป นางวิสาขาถวายความอุปถัมภ์แก่พระพุทธเจ้าและพระสาวกมิได้ว่างวัน และเมื่อเกิดการโต้สวนเกี่ยวกับนางภิกษุณีในความไม่สมควรที่เกิดขึ้น ก็จะมีนางวิสาขาเป็นกรรมการด้วยผู้หนึ่งเสมอมาและนางได้ทำให้ตระกูลของพ่อผัวเป็นสัมมาทิฐิ จนนางได้รับการยกย่องจากพ่อผัวให้เป็นมารดาทางธรรม มีชื่อว่า “วิสาขามิคารมาตา” เป็นต้น นางวิสาขาได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นเลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายในฝ่ายผู้เป็นทายิกา (ผู้ถวายทาน)

๓. นางขุชชุดตรา สาวพิการหลังค่อม เป็นลูกสาวของหญิงแม่นมในเรือนของโฆสก เศรษฐีในกรุงโกสัมพี ต่อมาโฆสกเศรษฐีได้รับนางสาวมาตีไว้ในฐานะธิดาของตนแล้ว ได้มอบหญิง ๕๐๐ คน ซึ่งมีนางขุชชุดตราอยู่ในจำนวนนี้ด้วย เป็นบริวารของนางสาวมาตี ต่อมานางสาวมาตี ได้รับการอภิเษกเป็นพระมเหสีของพระเจ้าอุเทนแห่งนครโกสัมพี หญิงบริวารเหล่านี้ก็ได้ติดตามไป รับใช้พระนางสาวมาตีในพระราชนิเวศน์ด้วย ต่อมานางขุชชุดตราได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าแล้ว บรรลุโสดาปัตติผลและนางได้แสดงธรรมแก่พระนางสาวมาตีและหญิงบริวารทั้งหมด จนได้บรรลุ โสดาบันพร้อมกัน นางจึงเป็นทั้งมารดาและอาจารย์ของพระนางสาวมาตีและหญิงบริวาร โดยมีหน้าที่ ไปฟังธรรมจากพระบรมศาสดา แล้วมาแสดงแก่คนเหล่านั้น จนนางเป็นผู้เชี่ยวชาญใน พระไตรปิฎก นางขุชชุดตราได้รับการยกย่องจากพระบรมศาสดาว่า เป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลาย ในฝ่ายผู้แสดงธรรม

๔. พระนางสาวมาตี ธิดาของเศรษฐีนามว่า ภัททคีย์ แห่งเมือง ภัททคีย์ เดิมชื่อสามา บิดาของนางเป็นสหายกับโฆสกเศรษฐีแห่งนครโกสัมพี ต่อมาเกิดโรคระบาดในเมืองภัททคีย์ เศรษฐี ต้องพา ภรรยาและลูกสาวหนีภัยไปนครโกสัมพี แต่เมื่อเดินทางไปถึงนครโกสัมพี ไม่ทันได้พบกับโฆ สกเศรษฐีผู้เป็นสหาย ก็ได้เสียชีวิตพร้อมกับภรรยา ทิ้งให้นางสาวมาตีอยู่แต่ลำพัง ต่อมาโฆสกเศรษฐี ทราบเรื่องจึงรับนางสาวมาตีเป็นลูกบุญธรรม ตั้งไว้ตำแหน่งแห่งธิดาและต่อมาได้อภิเษกกับพระเจ้า อุเทนแห่งนครโกสัมพี

พระนางสาวมาตีได้ฟังธรรมจากนางขุชชุดตราจนบรรลุเป็นพระโสดาบัน ภายหลังพระ เจ้าอุเทนเชื่อคำยุยงของพระนางมาคันทียา ซึ่งไม่พอใจที่พระนางสาวมาตีฝึกฝนในพระพุทธศาสนา พระเจ้าอุเทนจึงให้นางสาวมาตีและหญิงบริวารยืนเรียงแถวกันแล้วยิงด้วยธนู แต่พระนางสาวมาตี และหญิงบริวารทั้งหมด แม่เมตตาแก่พระเจ้าอุเทน ธนูที่ยิงไปจึงมิได้ทำอันตราย แต่ได้หวนกลับมา ตกลงตรงเบื้องพระพักตร์ พระเจ้าอุเทนรู้สึกสำนึกผิดจึงขอโทษพระนางสาวมาตี ซึ่งนางไม่ได้โกรธ เคืองแต่อย่างใด โดยบอกเพียงว่าให้มีพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งเถิด อย่ายึดถือเอาพระนางเป็นที่พึ่งเลย

ในเวลาต่อมา พระนางสาวมาตีก็ถูกพระนางมาคันทียา ใช้ให้คนลอบไปเผาปราสาท พระนางสาวมาตีและหญิงบริวารถูกไฟคลอกเสียชีวิตทั้งหมด พระเจ้าอุเทนทรงทราบเรื่อง จึงสั่งให้ ประหารพระนางมาคันทียาและเหล่าญาติจนหมดสิ้น พระนางสาวมาตีได้รับการยกย่องจากพระ บรมศาสดาว่า เป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายในฝ่ายผู้อยู่ด้วยเมตตา

๕. นางอุตตรานันทมารดา ลูกสาวของนายปุณณะ ซึ่งเป็นคนรับใช้ในเรือนของสุมน เศรษฐี ในกรุงราชคฤห์ เป็นคนขยันทำงาน ได้ถวายอาหารบิณฑบาตแก่พระสารีบุตร ผู้ออกจาก นิโรธสมาบัติ เขาจึงได้กลายเป็นเศรษฐีในวันนั้น ต่อมานางอุตตรานันทมารดาได้สมรสกับลูกชายของ

เศรษฐีราชคฤห์ แต่เพราะนางเป็นโสดาบัน ต้องอธิษฐานอุโบสถเดือนละ ๘ วัน จึงว่าจ้างนางสิริมา หญิงงามเมืองมาบำรุงบำเรอสามีแทนตน ส่วนตนและหญิงบริวาร ก็จัดหาของเคี้ยวของฉนเพื่อถวาย พระพุทธเจ้าและพระสาวก ฝ่ายนางสิริมาและสามีของนางยืนดูอยู่ที่หน้าต่างด้วยความไม่พอใจ จึงใช้น้ำมันร้อน ๆ เทราดไปบนศีรษะของนางอุตตรา ซึ่งนางอุตตราเองก็ระวังตัว จึงเข้ามานอนอยู่ น้ำมันร้อน ๆ จึงไม่ทำอันตรายใด ๆ ได้เลย นางสิริมาได้ระลึกถึงความผิดของตน จึงกราบแทบเท้านางอุตตราเพื่อขอโทษ ต่อมานางสิริมาได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าและได้ดำรงอยู่ในโศดาปัตติผล ด้วยเหตุที่นางอุตตราเป็นผู้เชี่ยวชาญในการเข้ามาน พระบรมศาสดาจึงยกย่องว่า เป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายในการเพ่งฌาน หรือผู้เข้ามาน

๖. พระนางสุปปาวสา ธิดาของกษัตริย์นครโกสิยะ ทรงเจริญวัยแล้วได้อภิเษกสมรสกับ ศากยกุมารองค์หนึ่ง จากนั้นพระนางก็ตั้งครรภ์นาน ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน จึงประสูติโอรส นามว่า สีวลี พระนางได้เข้าเฝ้าพระบรมศาสดา ครั้งแรกได้ฟังธรรมจากพระพุทธองค์จบแล้วก็บรรลुเป็นพระ อริยบุคคลชั้นพระโศดาบัน ต่อมาพระนางได้ถวายภัตตาหารแก่พระพุทธเจ้าและพระอริยสาวกอย่างสม่ำเสมอ พระนางได้รับการยกย่องจากพระบรมศาสดาว่า เป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายในฝ่ายผู้ ถวายของอันมีรสอันประณีต

๗. นางสุปปิยา เกิดในตระกูลหนึ่งในกรุงพาราณสี เมื่อเจริญวัยแล้วได้แต่งงานกับชายผู้มีฐานะเสมอกัน นางมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วบรรลुเป็น พระโศดาบัน วันหนึ่งไปฟังธรรมที่วัด ก่อนกลับบ้านพบพระสงฆ์อาพาธรูปหนึ่ง จึงถามว่า พระคุณเจ้าต้องการสิ่งใด พระรูปนั้นก็ตอบว่า อาตมาต้องการอาหารที่มีเนื้อ

วันรุ่งขึ้น นางใช้ให้หาซื้อเนื้อในตลาด แต่ก็หาซื้อไม่ได้ จึงฉีกเนื้อที่ขาของตน แล้วให้นำไปปรุงเป็นอาหารถวายพระรูปนั้น พระพุทธเจ้าทรงทราบ ว่า นางสุปปิยาป่วย จึงเสด็จมาพร้อมกับพระสงฆ์เพื่อเยี่ยมไข้ นาง เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสถามถึงนาง นางจึงลุกขึ้นจากที่นอน อาการเจ็บปวดก็หายไปเป็นปลิดทิ้ง บาดแผลหายสนิทเป็นปกติทุกประการ นางได้กราบทูลถึงเรื่องราวที่ตนกระทำไปทั้ง หมดให้พระพุทธองค์ได้ทรงทราบ พระองค์จึงบัญญัติสิกขาบท ห้ามภิกษุฉันเนื้อมนุษย์ พระพุทธองค์ทรงยกย่องนางสุปปิยาว่า เป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายในฝ่ายผู้ปฏิบัติภาวนา อาพาธ

๘. นางกาติยานี เกิดในกุฎกรรณนคร มีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาตั้งแต่เยาว์วัย มีหญิงสหายคนหนึ่งชื่อ นางกาฬี ในราตรีหนึ่งขณะที่พระโกสิกันณโสณเถระ กำลังแสดงธรรมโปรด มารดา จนได้บรรลุธรรมโศดาปัตติผลถึงพระอรหัตมรรค โดยนางกาติยานีและนางกาฬีสหายก็ได้ร่วมฟังธรรมอยู่ด้วย

คืนนั้นโจรประมาณ ๙๐๐ คน ชุตอุโมงค์จากมุมหนึ่งของเมืองไปโผล่ที่บ้านของนางกาติยานี ส่วนหัวหน้าโจรทำที่เข้าไปฟังธรรม เพื่อต้องการทราบว่าคนเหล่านั้นประชุมกันด้วยเรื่องอะไร ได้ยินนางทาสีบอกนางกาติยานีว่า มีโจรเข้าบ้าน มาขโมยของ แต่นางกลับบอกว่าอย่าไปสนใจ โจรอยากได้อะไรก็ให้เขาขโมยไป เราจะฟังธรรม หัวหน้าโจรได้ยินดังนั้นเกิดอาการเลื่อมใส จึงสั่งให้ลูกน้องคืนสิ่งของที่ขโมยไปคืนแก่นางกาติยานีทั้งหมดและขอให้นางช่วยให้ตนได้บวชในสำนักของพระโกสิกัณณโสณเถระด้วย ซึ่งนางก็จัดการให้ตามประสงค์และทั้งหมดก็ได้บวชจนบรรลुพระอรหัตผล ส่วนนางฟังธรรมแล้วบรรลुพระโสดาบัน พระบรมศาสดาทรงยกย่องนางกาติยานีว่า เป็นเลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายในฝ่ายผู้เลื่อมใสมั่นคง

๙. นางนกุลมารดาคหปตนี เกิดในตระกูลเศรษฐีในเมืองสูงสูมาลคีรี แคว้นภัคคะ เมื่อเจริญวัยได้แต่งงานอยู่ครองเรือนตามขรราวาสวีสัย เมื่อบิดามารดาเสียชีวิตแล้วก็ครองครองสมบัติสืบไป ครึ่งหนึ่งพระพุทธเจ้าเสด็จไปสู่นครสูงสูมาลคีรี ประทับในเภสกลาวัน นกุลเศรษฐีและภริยาพร้อมชาวเมืองสูงสูมาลคีรีเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าและได้เรียกพระพุทธเจ้าว่า เป็นบุตรของตน พระพุทธเจ้าทรงยกเรื่องในอดีตชาติมาตรัสแก่พุทธบริษัทว่า ทั้งสองสามีภริยานี้ เคยเป็นบิดามารดาของพระองค์มา ๕๐๐ ชาติ เป็นต้น จึงทำให้ชาวเมืองคลายความสันทะทั้งหมดสิ้น พระบรมศาสดาทรงยกย่องนางนกุลมารดาคหปตนี ให้เป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายในฝ่าย ผู้มีความคุ้นเคยในพระศาสนา

๑๐. นางกาฬิการุทรมหิกา เกิดในเมืองราชคฤห์ มีสามีอยู่ในกรุงกุรุทนคร ต่อมานางได้ตั้งครุฑและกลับยังเรือนของบิดามารดาใน กรุงราชคฤห์ คืนหนึ่งได้ยินพวักษัที่ยืนอยู่ในอากาศเหนือปราสาทของตน สรรเสริญคุณพระรัตนตรัยแล้วเกิดศรัทธาเลื่อมใส ได้ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล โดยยังมีได้เข้าเฝ้าพระบรมศาสดาและนางได้คลอดบุตรโดยสวัสดิภาพ พระบรมศาสดาจึงยกย่องนางกาฬิการุทรมหิกาว่า เป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายในฝ่ายผู้ได้ความเลื่อมใสตามเขา คือ เลื่อมใสโดยฟังตามคนอื่น

สตรีทั้ง ๑๐ คนนี้ นับว่ามีบทบาทสำคัญในพระพุทธศาสนาที่ไม่อาจปฏิเสธได้ เพราะเป็นรากเหง้าแห่งความเจริญของพระพุทธศาสนาสืบ ๆ ต่อกันมาจนทุกวันนี้

๔.๕ สรุป

สิทธิในความเป็นสตรีในสมัยพุทธกาล เป็นเรื่องที่ได้รับการตอบรับน้อยมากที่สุด ด้วยเหตุของศาสนาพราหมณ์ ความเชื่อ จาริต ประเพณีดั้งเดิมที่ได้รับการปลูกฝังมาจากศาสนาพราหมณ์ แนวความคิดของพราหมณ์ ซึ่งกลายมาเป็นข้อบังคับ หรือกฎหมายสำหรับประเพณีปฏิบัติร่วมกันในสังคม

กระนั้นก็ตาม เมื่อพระพุทธศาสนาได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการเปลี่ยนทัศนคติ ความเชื่อบางส่วนของความเชื่อดั้งเดิมของศาสนาพราหมณ์ สตรีก็ได้รับสิทธิในหลาย ๆ เรื่อง ที่สามารถทำให้กลุ่มของสตรีมีโอกาสได้ลืมตาอ้าปากในสังคมอินเดียโบราณได้อย่างเต็มภาคภูมิ ทั้งสตรียังได้สิทธิในการบรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุณีและสตรีได้โอกาสในการร่วมกันทำกิจกรรมด้านศาสนา คือ สตรีกลายเป็น อุบาสิกา ผู้ซึ่งเป็นหนึ่งในบริษัท ๔ ของพระพุทธศาสนาและกล่าวได้ว่า สตรีเป็นกำลังสำคัญประการหนึ่งของพระพุทธศาสนาที่จะขาดเสียไม่ได้ในด้านการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา

๔.๖ ปัญหาวิเคราะห์ วิพากษ์ประจำบท

๑. จงอภิปรายสิทธิของสตรีในสมัยก่อนพุทธกาลและในสมัยพุทธกาล?
๒. อภิปรายสิทธิสตรีในพระพุทธศาสนาว่า มีข้อได้เปรียบและหรือเสียเปรียบสตรีนอกพระพุทธศาสนาอย่างไร?

บทที่ ๕

ความเสมอภาคและลักษณะสำคัญร่วมกันของบุรุษและสตรี

๕.๑ แนวคิดเรื่องความเสมอภาคและลักษณะสำคัญร่วมกันของบุรุษและสตรี

การที่พระพุทธองค์ทรงแต่งตั้งให้สตรีเป็นเอตทัคคะในด้านต่าง ๆ ก็เป็นการยืนยันถึงการยอมรับในความสามารถเสมอบุรุษอีกระดับหนึ่ง การอนุญาตให้สตรีเป็นภิกษุณีก็จัดเป็นการเปิดทางใหม่สำหรับสตรี เป็นความพยายามและเป็นวิธีการของพระองค์ที่จะช่วยยกระดับฐานะและสถานภาพของสตรีให้ดีขึ้นกว่าเดิมทั้งในทางโลกและทางธรรม ฐานะทางศาสนาในครั้งกระนั้น ทั้งสมัยก่อนพุทธกาลและพุทธกาล เกี่ยวข้องและมีความสำคัญต่อฐานะทางสังคมอย่างมาก โดยที่สถานภาพทางศาสนาเป็นสิ่งที่กำหนด หรือแสดงให้เห็นสถานภาพทางสังคม การยอมให้สตรีบวชนั้น ในทางศาสนาก็เป็นการให้สตรีมีเสรีภาพ มีอิสระ เป็นตัวของตัวเองในการที่จะเลือกนับถือศาสนา ปฏิบัติวัตรทางศาสนา หรือบวชในศาสนา อนึ่งการให้สตรีมีสิทธิแห่งการเข้าเป็นสมาชิกในสังฆมณฑลนั้น ก็เป็นการเปิดโอกาสให้สตรีได้มีโอกาสศึกษาธรรมจากพระพุทธองค์ ซึ่งจัดได้ว่า เป็นการยกฐานะสตรีในด้านการศึกษ่อีกโสดหนึ่งด้วย ส่วนในทางสังคมนั้น การอนุญาตให้สตรีเป็นภิกษุณีก็จัดเป็นการเปิดทางใหม่สำหรับสตรี ทั้งยังแสดงถึงการยอมรับว่าสตรีก็เป็นผู้ที่มีปัญญา มีเจตจำนง มีความรับผิดชอบต่อชีวิตของตนและมีสิทธิเสรีภาพ มีอิสระที่จะทำตามที่ตนปรารถนาด้วยเช่นกัน แม้ว่าการที่ให้มีภิกษุณีในพระพุทธศาสนานั้น จะมีปัญหา หรือมีผลลบต่อพระพุทธศาสนาอยู่บ้างในบางแง่ แต่สำหรับที่เป็นการยกระดับสตรีแล้ว นับว่าเป็นจุดเปลี่ยนทางประวัติศาสตร์ของสตรีที่สำคัญไม่น้อย เพราะพุทธทศวรรษครั้งนี้ นับเป็นการเริ่มต้นและกรุยทางสำหรับงานด้านการยกระดับฐานะสตรีให้สูงขึ้นและเท่าเทียมบุรุษ ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญร่วมกันระหว่างบุรุษกับสตรี อันจะบังเกิดมีขึ้นต่อมาในภายหลัง

๕.๒ วัตถุประสงค์ของการศึกษา

๕.๒.๑ เพื่อศึกษาความเสมอภาคของบุรุษและสตรีในพระพุทธศาสนา

- ๑) เพื่อศึกษาความเสมอภาคด้านศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์
- ๒) เพื่อศึกษาความเสมอภาคด้านสังคมและการดำรงชีพ
- ๓) เพื่อศึกษาความเสมอภาคด้านกฎหมาย หรือพระวินัย
- ๔) เพื่อศึกษาความเสมอภาคด้านสิทธิพลเมือง

- ๕) เพื่อศึกษาความเสมอภาคด้านการเมืองการปกครอง
- ๖) เพื่อศึกษาความเสมอภาคด้านศักยภาพในการบรรลุธรรม
- ๕.๒.๒ เพื่อศึกษาลักษณะลักษณะสำคัญร่วมกันระหว่างบุรุษและสตรี
 - ๑) เพื่อศึกษาลักษณะสำคัญร่วมกันในการเวียนว่ายตายเกิด
 - ๒) เพื่อศึกษาลักษณะสำคัญร่วมกันในเรื่องกรรม
 - ๓) เพื่อศึกษาลักษณะสำคัญร่วมกันในการศึกษาธรรมปฏิบัติธรรมและบรรลุธรรม
 - ๔) เพื่อศึกษาลักษณะสำคัญร่วมกันในการอุปถัมภ์ บำรุงพระพุทธศาสนา
 - ๕) เพื่อศึกษาลักษณะสำคัญร่วมกันในด้านการสร้างอารามเสนาสนะถวายสงฆ์

๕.๓ การวัดผลสัมฤทธิ์ตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา

- ๕.๓.๑ นิสิตเข้าใจความเสมอภาคของบุรุษและสตรีในพระพุทธศาสนา
 - ๑) นิสิตเข้าใจความเสมอภาคด้านศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์
 - ๒) นิสิตเข้าใจความเสมอภาคด้านสังคมและการดำรงชีพ
 - ๓) นิสิตเข้าใจความเสมอภาคด้านกฎหมาย หรือพระวินัย
 - ๔) นิสิตเข้าใจความเสมอภาคด้านสิทธิพลเมือง
 - ๕) นิสิตเข้าใจความเสมอภาคด้านการเมืองการปกครอง
 - ๖) นิสิตความเสมอภาคด้านศักยภาพในการบรรลุธรรม
- ๕.๓.๒ นิสิตเข้าใจลักษณะลักษณะสำคัญร่วมกันระหว่างบุรุษและสตรี
 - ๑) นิสิตเข้าใจลักษณะสำคัญร่วมกันในการเวียนว่ายตายเกิด
 - ๒) นิสิตเข้าใจลักษณะสำคัญร่วมกันในเรื่องกรรม
 - ๓) นิสิตเข้าใจลักษณะสำคัญร่วมกันในการศึกษาธรรมปฏิบัติธรรมและบรรลุธรรม
 - ๔) นิสิตเข้าใจลักษณะสำคัญร่วมกันในการอุปถัมภ์ บำรุงพระพุทธศาสนา
 - ๕) นิสิตเข้าใจลักษณะสำคัญร่วมกันในด้านการสร้างอารามเสนาสนะถวายสงฆ์

๕.๔ ประเด็นศึกษา มีดังนี้

๕.๔.๑ บทนำ

พระพุทธศาสนามีหลักการของความเสมอภาค พระพุทธศาสนาถือว่า มนุษย์ทุกคนมีความเท่าเทียมกันในสิทธิและโอกาส ทุกคนสามารถที่จะฝึกฝนอบรมตนให้พัฒนาขึ้นได้ ดังนั้น ทุกคนจึงมีสิทธิที่จะศึกษาพระธรรมและปฏิบัติตามหลักของศีล สมาธิและปัญญา เพื่อมุ่งไปสู่จุดหมายสูงสุดคือ การดับทุกข์อย่างสิ้นเชิง หลักความเสมอภาคภายใต้พระธรรมวินัย ทำให้ผู้คนที่ไม่ได้รับความเป็นธรรมในสังคมตามระบบวรรณะ ที่เข้ามาอุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา และพุทธบริษัทมีความเท่าเทียมกันภายใต้พระธรรมวินัย คือ มีการปฏิบัติตามสิกขาบทที่เท่าเทียมกันและเคารพกันตามอาวุโสและตามพระธรรมวินัย

๕.๔.๒ ความเสมอภาคของบุรุษและสตรีในพระพุทธศาสนา

หลักความเสมอภาค คือ หลักการในระบอบประชาธิปไตยเชื่อมั่นว่า หากมนุษย์มีโอกาสที่เสมอภาคเท่าเทียมกัน ถึงแม้ว่าจะมีความสามารถที่แตกต่างกันก็ตาม มนุษย์จะสามารถดำรงชีวิตที่ตีรวมนกันได้ ดังนั้น ความเสมอภาค จึงหมายถึง ความเสมอภาคขั้นพื้นฐานที่ประชาชนในสังคมเดียวกันมีความเท่าเทียมกันภายใต้กฎหมายเดียวกันได้ ในทัศนะพระพุทธศาสนา จะเห็นได้อย่างชัดเจนในการให้ความเสมอภาคในเรื่อง วรรณะ เชื้อชาติ เช่น บุคคลไม่ว่าจะอยู่วรรณะไหนก็สามารถเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาได้และนับถือกันในเรื่องของพรราชา โดยไม่คำนึงว่าจะอยู่วรรณะใด เชื้อชาติใด หลักความเสมอภาคในการเคารพนับถือพระรัตนตรัย เป็นต้น จุดเริ่มต้นของความเสมอภาคนั้น สิ่งสำคัญคือการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ซึ่งถือเป็นความสำคัญต่อความเสมอภาคและความเสมอภาคยังเกิดจากการยอมรับฟังความคิดเห็นทั้งสองฝ่าย ส่วนการยอมรับในความสามารถด้านการทำงานของสตรี เป็นการสร้างความเสมอภาคให้เกิดขึ้นในสังคม รวมถึงการเปิดโอกาสให้สตรีได้พัฒนาตนเองด้านการเรียนรู้ในระดับที่สูงขึ้น

ในทัศนะของพระพุทธศาสนา ความเสมอภาคเป็นวิถีแห่งความพอดี เป็นลักษณะของทางสายกลาง ความสมดุล ความมีสมานฉันท์ หรือการร่วมสุขร่วมทุกข์ ร่วมในการสร้างสรรค์ หรือแก้ไขปัญหา เสมอภาคโดยไม่เลือกที่รัก ผลักที่ชัง ไม่ดูถูกเหยียดหยามกัน รวมทั้งไม่เอาัดเอาเปรียบกัน คือ ความยุติธรรมและมีโอกาสที่จะใช้เสรีภาพอย่างเท่าเทียมกัน หลักการของความเสมอภาค พระพุทธศาสนาถือว่า มนุษย์ทุกคนมีความเท่าเทียมกันในสิทธิและโอกาส ทุกคนสามารถที่จะฝึกฝนอบรมตนให้พัฒนาขึ้นได้ ดังนั้น ทุกคนจึงมีสิทธิที่จะศึกษาพระธรรมและปฏิบัติตามหลักของศีล สมาธิ และปัญญา เพื่อมุ่งไปสู่จุดหมายสูงสุดคือ การดับทุกข์อย่างสิ้นเชิง หลักความเสมอภาคภายใต้พระธรรมวินัย ทำให้ผู้คนที่ไม่ได้รับความเป็นธรรมในสังคมตามระบบวรรณะที่เข้ามาอุปสมบทเป็น

ภิกษุในพระพุทธศาสนาและพุทธบริษัทมีความเท่าเทียมกันภายใต้พระธรรมวินัย คือ มีการปฏิบัติตามสิกขาบทที่เท่าเทียมกันและเคารพกันตามอาวุโสและตามพระธรรมวินัย^๑

๑) ความเสมอภาคด้านศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์

ทัศนะของพระพุทธศาสนา มองมนุษย์บนพื้นฐานที่ปรากฏตามความเป็นจริง ในสมัยพุทธกาล สังคมอินเดียมีความเชื่อว่า มนุษย์เกิดมาจากส่วนต่าง ๆ ของพระพรหม ทำให้เกิดอุปาทานยึดมั่นในชนชั้นของตน ขึ้นสูงก็ประกาศว่า ชนชั้นของตนเท่านั้นประเสริฐและบริสุทธิ์กว่าวรรณะอื่น เพราะเกิดจากปากของพระพรหม ส่วนชนชั้นอื่นที่ต่างจากตนแล้วและผู้ที่เกิดในชนชั้นต่ำก็ต้องยอมก้มรับชะตากรรมของตน เพราะเชื่อว่า พระพรหมลิขิตมาให้เป็นเช่นนั้น ถ้าใครแหกกฎก็จะถูกดำเนินคดีและถูกตำหนิเหมือนดังสามเณรวาเสฏฐะและสามเณรภารทวาชะ ซึ่งมีชาติตระกูลเป็นวรรณะพราหมณ์แต่กลับออกบวชในพระพุทธศาสนา จึงเป็นผู้ละวรรณะที่ประเสริฐ ไปเข้ารีตเลวทรามคือ พวกสมณะที่มีศีรชะโล้น แต่พระพุทธศาสนามีทัศนะตรงข้ามกับพวกพราหมณ์ ดังพระพุทธองค์ตรัสกับสามเณรวาเสฏฐะและสามเณรภารทวาชะ ว่า “วาเสฏฐะ และภารทวาชะ พวกพราหมณ์ระลึกถึง เรื่องเก่าของพวกเราไม่ได้จึงพากันพูดอย่างนั้น ก็ตามที่ปรากฏอยู่ คือ นางพราหมณ์ทั้งหลายของพวกพราหมณ์ มีระดูบ้าง มีครรภ์บ้าง คลอดอยู่บ้าง ให้ลูกกินนมอยู่บ้าง อันที่จริง พวกพราหมณ์เหล่านั้น ก็ล้วนแต่เกิดจากช่องคลอดของนางพราหมณ์ทั้งนั้น พวกพราหมณ์เหล่านั้น กล่าวดูหมิ่นและพูดเท็จ ก็จะประสบแต่บาปเป็นอันมาก ...”^๒

จากพุทธพจน์นี้ แสดงให้เห็นว่า พระพุทธองค์ทรงเสนอหลักความเสมอภาคด้านศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ ซึ่งเป็นทัศนะใหม่ที่ค้านกับทัศนะเดิมของสังคม โดยเห็นว่า บุคคลจะดีได้เป็นเพราะการกระทำ ไม่ตัดสินกันด้วยเพศ หรือชั้นวรรณะตามทัศนะเก่า เพราะพระพุทธองค์ทรงแบ่งคนเป็นคนดี หรือชั่วตามการกระทำของเขาเอง ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “บุคคลเป็นคนเลวเพราะชาติก็หาไม่ เป็นผู้ประเสริฐเพราะชาติก็หาไม่ แต่เป็นคนเลวเพราะการกระทำ เป็นผู้ประเสริฐก็เพราะการกระทำ”^๓ หลักความเสมอภาคนี้ถือได้ว่า เป็นการล้มล้างระบบวรรณะ ละลายความมานะ ความถือตัว และทิฐิความเห็นแบบดั้งเดิมของสมาชิกผู้คนในสังคมให้หมดไป เพื่อง่ายแก่การฝึกฝน การปฏิบัติตน ด้วยความพอใจและความเสมอภาคด้านศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์

^๑ วิจารณ์ พินิต, “ความเสมอภาค: ตามแนวคิดประชาธิปไตยมีอยู่จริงหรือในพระพุทธศาสนา”, วารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬาลงกรณ, ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๓, (กรกฎาคม – กันยายน ๒๕๖๓):๓๐

^๒ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๑/๖๒.

^๓ พ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๕๒/๓๐๔.

๒) ความเสมอภาคด้านสังคมและการดำรงชีพ

ความเสมอภาคด้านโอกาสทางสังคมและการดำรงชีพ คือ ความมีสิทธิเท่าเทียมกันในหมู่ชุมชน สังคมของศาสนาพราหมณ์ จะห้ามและกีดกันไม่ให้ชนในสังคมที่ต่ำกว่า เช่น ศูทร หรือพวกทาส กรรมกร ไปปรากฏตัวในสังคมของพวกตน เพราะชนชั้นสูงถือว่า พวกศูทร จัณฑาล เป็นชนแห่งอัปมงคล จะนำความโชคร้ายมาให้พวกตน^๔

หลักสังคหวัตถุ ๔ ประการ ได้แก่ (๑) ทาน คือ การให้ การเสียสละ หรือการเอื้อเฟื้อ แบ่งปันสิ่งของตนเพื่อประโยชน์แก่บุคคลอื่น (๒) ปิยวาจา คือ การพูดจาด้วยถ้อยคำที่ไพเราะ อ่อนหวาน พูดด้วยความจริงใจ ไม่พูดหยาบคายก้าวร้าว พูดในสิ่งที่เป็นประโยชน์เหมาะสำหรับกาลเทศะ (๓) อัตถจริยา คือ การสงเคราะห์ทุกชนิด หรือการประพடுத்தในสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น (๔) สมานัตตา คือ การเป็นผู้มีความสม่ำเสมอ หรือมีความประพฤติเสมอต้นเสมอปลาย เป็นหลักธรรมตระหนักรู้ว่า บุคคลในโลกอยู่ร่วมกัน ย่อมต้องพึ่งพาอาศัยกัน คนยากจนช่วยเหลือคนมั่งมีด้วยกำลังกาย คนมั่งมีอนุเคราะห์เกื้อกูลคนยากจนด้วยกำลังทรัพย์ คนยากจนให้กำลังใจแก่คนมั่งมีด้วยการทำความงานดี คนมั่งมีถนอมน้ำใจคนยากจนด้วยปิยวาจา ทั้งสองฝ่ายต่างอาศัยกันและกัน ด้วยการบำเพ็ญประโยชน์ให้แก่กัน ไม่เอาเปรียบกันและวางตนเหมาะสมแก่ฐานะของตน ซึ่งทำให้เกิดการรวมกันโดยยึดเหนี่ยวรวมประสานให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ช่วยเหลือกันเกื้อกูลกันและกัน

ความเสมอภาคด้านโอกาสทางสังคมและการดำรงชีพ ต้องอาศัยความเป็นธรรมตามหลักสังคหวัตถุ ความเสมอภาคเป็นเรื่องของการประสานกลมกลืนตามหลักของสังคหวัตถุ พระพุทธศาสนาเห็นว่า ถ้าบุคคลความเสมอภาคด้านโอกาสทางสังคมและการดำรงชีพในสังคม โดยใคร่ครวญถึงประโยชน์ของตน ประโยชน์ของบุคคลอื่นและประโยชน์สังคม หวังให้โลกทั้งโลกได้รับความสุขอย่างเป็นธรรมและยุติธรรมก็จะเกิดขึ้น^๕

๓) ความเสมอภาคด้านกฎหมาย หรือพระวินัย

หลักอัฐปนาสิกธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงนั้นเป็นฐานในการตัดสินว่าทำไมเราไม่มีสิทธิ์ละเมิดศีล ๕ ก็เพราะว่าชีวิตที่เราจะมานั้น เป็นของเขา ทรัพย์ที่เราขโมย ก็เป็นของเขา คู่ครองที่เราละเมิด ก็เป็นของเขา คนที่เราโกหกให้ได้รับความเสียหาย ก็ไม่ใช่เรา เมื่อไม่ใช่เราและไม่ใช่ของเรา เราย่อมไม่มีสิทธิ์ไปละเมิดและเราอาจเรียก อัฐปนาสิกธรรม นี้ว่า หลักวินิจฉัย

^๔ วิรัช ธีรพันธุ์เมธิต, ดร.เอ็มเบ็คการ์ รัฐบุรุษจากสลัม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๑๐.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

ความผิดถูก^๖ ด้วยวิธีเอาความรู้สึกของคนอื่นมาเทียบกับความรู้สึกของเรา การกระทำสิ่งนั้นต่อผู้อื่นย่อมเป็นสิ่งผิด สิ่งทีกล่าวนี้นี้ เป็นหลักสร้างความเสมอภาคทางด้านกฎหมายสำหรับทางสังคมฆราวาส แต่สำหรับหลักการในการบัญญัติในการสร้างความเสมอภาคด้านกฎหมายในสังคมสงฆ์ที่เรียกว่า พระวินัย ซึ่งเป็นสังคมอิสระนั้น ก็มีวัตถุประสงค์และเหตุผลที่ต่างไปจากสังคมฆราวาสเป็นอย่างมาก กล่าวคือ พระพุทธองค์ทรงตรัสเหตุผลหลักที่ทำให้ทรงบัญญัติวินัยเป็นเหตุผลด้านสังคมและปัจเจกบุคคล จะพบเหตุผลทำนองนี้จากพุทธวจนะ ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลายเพราะเหตุนี้ เราจักบัญญัติสิกขาบทแก่ภิกษุทั้งหลายอาศัยอำนาจประโยชน์ ๑๐ ประการ คือ เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์ ๑ เพื่อความสำราญแห่งสงฆ์ ๑ เพื่อข่มบุคคลผู้เก้อยาก ๑ เพื่ออยู่สำราญแห่งภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รัก ๑ เพื่อป้องกันอาสวะอันจะบังเกิดในปัจจุบัน ๑ เพื่อกำจัดอาสวะอันจักบังเกิดในอนาคต ๑ เพื่อความเลื่อมใสของชุมชนที่ยังไม่เลื่อมใส ๑ เพื่อความเลื่อมใสยิ่งของชุมชนที่เลื่อมใสแล้ว ๑ เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสังฆธรรม ๑ เพื่อถือตามพระวินัย ๑”^๗

นอกจากนี้ ยังเป็นหลักคำสอนที่เป็นเครื่องส่งเสริมกิจกรรมแบบประชาธิปไตยที่สนับสนุนความเสมอภาคทางด้านกฎหมายและทางพระวินัยสงฆ์ ประโยชน์ของการบัญญัติก็เพื่อความเจริญของหมู่คณะ ซึ่งเป็นผลของความเสมอภาคแห่งประชาธิปไตยทางกฎหมายอย่างดียิ่ง หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่เป็นศีลธรรมทีกล่าวนี้นั้น จึงเป็นโครงสร้างที่สำคัญอย่างมาก และเป็นอีกหนึ่งวิธีในการสร้างความเสมอภาค ด้านกฎหมายให้เกิดขึ้นได้ เพราะมีความประสงค์ให้มนุษย์สามัคคีกัน ดังวัตถุประสงค์การบัญญัติพระวินัย (กฎหมายสงฆ์) ข้อแรกว่า เพื่อค้ำึงถึงความเห็นชอบและความผาสุกของสงฆ์กับคฤหัสถ์ทั้งหลาย เป็นหลักในการปกครองตนเอง หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นหลักทางสายกลาง ซึ่งไม่มีการข่มขู่บังคับ หรือในการบริโภคาหารพระองค์ก็ทรงอนุญาตให้บริโภคเท่าที่จำเป็นและสะดวก ไม่เบียดเบียนผู้อื่น แต่สำหรับพระสงฆ์พระองค์ก็ทรงอนุญาตให้ฉันตามที่มีผู้มาถวายเท่านั้นและห้ามภิกษุไม่ให้มีทาสไว้รับใช้ หากภิกษุใดฝ่าฝืนต้องอาบัติทุกกฏ เพราะพุทธปรัชญายอมรับว่า ระเบียบวินัย เป็นสิ่งที่ดีทำให้เกิดความเรียบร้อย ถ้าหมู่คณะที่มีระเบียบวินัยดีย่อมดึงดูดผู้คนให้มานับถือและสนับสนุนได้มากกว่าหมู่คณะที่ปล่อยปละละเลย

^๖ สมภาร พรหมทา, **พุทธปรัชญา มนุษย์ สังคมและปัญหาจริยธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๓๙๒.

^๗ วิมหา. (ไทย) ๑/๒๐/๒๖.

๔) ความเสมอภาคด้านสิทธิพลเมือง

พระพุทธเจ้าทรงให้สิทธิและความสำคัญเกี่ยวกับเสรีภาพทางความคิดและการนับถือศาสนา หรือลัทธิต่าง ๆ พระพุทธองค์ทรงให้อิสระในการตัดสินใจด้วยตนเองว่า จะยอมรับหรือปฏิเสธคำสอนของพระองค์ หรือแม้แต่ผู้ที่เคยนับถือศาสนาอื่น เมื่อหันมานับถือพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงให้อิสระในการอุปถัมภ์บำรุงศาสนาที่เคยนับถือได้เหมือนเดิม เช่น อุบาสิกหบดีซึ่งเคยนับถือศาสนาเชน เมื่อได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้า ก็เกิดความเลื่อมใสและหันมานับถือพระพุทธศาสนา แต่พระพุทธองค์ก็ทรงให้การอุปถัมภ์บำรุงศาสนาเชนได้เหมือนเดิม^๘ พระพุทธองค์ทรงให้เสรีภาพในการนับถือศาสนาและทรงแนะนำแก่พุทธศาสนิกชนให้แสดงความมีมิตรไมตรีจิตต่อศาสนาอื่น ชาวพุทธปลูกฝังทัศนคติที่ดีต่อศาสนาอื่นเช่นนี้เสมอมา

พระพุทธศาสนายังมีทัศนะที่ว่า มนุษย์ทุกคนมีฐานะเป็นปัจเจกบุคคล ปัจเจกบุคคลแต่ละคนมีหน้าที่ต้องรับผิดชอบการกระทำของตนเอง มนุษย์ทุกคนกำลังดำเนินชีวิตไปท่ามกลางการควบคุมดูแลของกรรมนิยาม^๙ โดยเฉพาะในแง่ปัจเจกบุคคลแล้ว พระพุทธศาสนายังมองมนุษย์ในแง่ที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคมและมีหลักธรรมสังคาลกสูตร^{๑๐} ที่พระพุทธองค์ทรงนำมาสอนสำหรับให้มนุษย์นำไปเป็นคู่มือ เมื่อต้องดำรงตนอยู่ในสังคม พระพุทธศาสนาถือว่า ปัจเจกบุคคล เมื่ออยู่ในสังคม จำเป็นจะต้องเกี่ยวข้องกับบุคคลในกลุ่มเหล่านี้ เพราะมนุษย์ไม่ได้อยู่โดดเดี่ยว แม้บางคนจะมีไม่ครบทั้ง ๖ กลุ่ม แต่ก็ต้องมีส่วนใดส่วนหนึ่งที่ทำให้พูดได้ว่า ไม่ได้อยู่โดดเดี่ยว ทิศทั้งหกที่พระพุทธองค์นำมาตรัสสอนนั้น เมื่อวิเคราะห์ดูแล้ว จะเห็นว่า แต่ละทิศทรงใช้เป็นตัวแทนความสัมพันธ์ระหว่างคนสองคนและระหว่างคนสองคนนี้ ก็ทรงแสดงสิทธิและหน้าที่แต่ละฝ่ายพึงปฏิบัติต่อกันอย่างละเอียดและถี่ถ้วน สิทธิและหน้าที่ตามหลักธรรมเรื่องทิศ ๖ ในพระสูตรนี้ มีการจัดกลุ่มบุคคลออกเป็น ๖ กลุ่ม พร้อมทั้งระบุหน้าที่พึงปฏิบัติต่อกัน ทำให้เราสามารถมองเห็นโครงสร้างทางสังคมในอีกรูปแบบหนึ่ง หลักกรรมนิยามและหลักธรรมสังคาลกสูตรนั้นถือได้ว่า เป็นแบบแผนที่สร้างกรอบพฤติกรรมให้แก่ตนเองและทำให้มนุษย์รู้จักสิทธิและหน้าที่ที่จะปฏิบัติต่อกันในสังคมและเมื่อเราทำไปนาน ๆ จนเคยชิน ก็จะกลายเป็นวิถีชีวิตที่จะสร้างความเสมอภาคด้านสิทธิพลเมืองให้เกิดขึ้นได้

^๘ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๖/๕๓.

^๙ ที.สี. (ไทย) ๙/๒๙๕/๒๗๑.

^{๑๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖-๒๗๓/๒๑๒-๒๑๗.

๕) ความเสมอภาคด้านการเมืองการปกครอง

ทัศนะของพระพุทธศาสนามีอยู่ว่า มนุษย์เป็นสัตว์พิเศษซึ่งแตกต่างจากสัตว์ทั้งหลาย สิ่งที่ทำให้มนุษย์เป็นสัตว์พิเศษได้แก่ การเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนา มนุษย์ที่ฝึกฝนพัฒนาแล้ว เชื่อว่าเป็นสัตว์ประเสริฐ เป็นผู้รู้จักดำเนินชีวิตที่พึ่งพาด้วยตนเองและช่วยให้สังคมดำรงอยู่ในสันติสุขโดยสวัสดิ์ ความเสมอภาคด้านการเมืองของพระพุทธศาสนา จึงเน้นความมีสิทธิและเสรีภาพในด้านการแสดงความเห็นภายใต้กรอบของความถูกต้องชอบธรรมและทุกคนต้องได้รับความยุติธรรมอย่างเสมอภาค

หลักคำสอนของพระพุทธองค์มีอิทธิพลอย่างสูงในการปรับความเหลื่อมล้ำทางสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมอินเดีย เพราะพุทธปรัชญามีจุดยืนเกี่ยวกับเรื่องนี้อย่างชัดเจน เมื่อวิเคราะห์หลักคำสอนในพุทธปรัชญาเถรวาทถึงส่วนที่เกี่ยวกับการเมือง ในที่สุดได้พบว่า พระพุทธเจ้าให้เสรีภาพ ในการยึดถือระบอบการเมืองในการปกครองของทุก ๆ แคว้นและทรงเสนอวิธีการแก้ไขตามสภาพปัญหาของการปกครอง กล่าวคือ ถ้าปกครองด้วยระบอบสามัคคีธรรม (หลายรัฐรวมกัน) ก็เสนอหลักอภิปรายธรรมให้และถ้าปกครองแบบราชาธิปไตย ก็ทรงแนะนำทศพิธราชธรรมไว้เป็นต้น กล่าวคือ พระพุทธเจ้ามิได้ให้ความสำคัญแก่ระบอบการปกครองใด ๆ เป็นพิเศษ ไม่ว่าจะเป็นระบอบใดก็ตาม จะเป็นการปกครองที่ดีได้ต้องถือหลักสำคัญที่สุด คือธรรม เพราะธรรมนี้ไม่ใช่จะใช้ได้กับการเมืองเท่านั้น กิจกรรมอื่น ๆ ของมนุษย์ก็ต้องประกอบด้วยธรรมเช่นกัน ธรรมที่ว่านี้มีใช้เพียงหมายถึงคำสอนของพระพุทธเจ้า หรือศาสนาใดเท่านั้นและมีได้หมายเฉพาะเรื่องคุณงามความดี แต่มีความหมายกว้างกว่านั้น เป็นทั้งความจริงความถูกต้อง ความชอบธรรม ความดีงาม ความมีเหตุผล ความเป็นธรรม

พระพุทธองค์มิได้มุ่งให้ความสำคัญระบบการเมืองใหม่ แต่มุ่งตระหนักหลักธรรมที่จะทำให้ระบบการเมืองที่มีอยู่แล้ว ทั้งสองระบบดำเนินไปเพื่อความสุขแก่ประชาชนและไม่รุกรานกันระหว่างรัฐและด้วยเหตุที่ทรงต้องการเอาธรรมเป็นหลักปกครอง จึงต้องทรงชี้ว่า ระบบวรรณะนั้นไม่ถูกต้องในสองลักษณะ ลักษณะแรก คือ ความสูงต่ำทางวรรณะที่ถือเอาชาติกำเนิดเป็นหลักนั้น ทรงแย้งด้วยหลักความประพฤติดของบุคคล คือ เอาการกระทำของบุคคลเป็นหลักวัดความสูงต่ำของคน ลักษณะที่สอง หน้าที่ตามวรรณะนั้นทรงชี้ว่า เกิดขึ้นตามธรรมชาติ แต่พราหมณ์นำมาอธิบายผิด โดยเฉพาะวรรณะกษัตริย์ พราหมณ์เน้นที่การทำสงคราม การสู้รบ ซึ่งเป็นเหตุแห่งการรุกรานนั้น ทรงอธิบายว่า แท้ที่จริงแล้วกษัตริย์มีหน้าที่ระงับข้อพิพาทของประชาชนและทำนุบำรุงประชาชนให้มีความสุข หลักคำสอนในพระพุทธศาสนาทั้งหลายจากพระสูตรต่าง ๆ ที่ได้นำมาศึกษา ล้วนสนับสนุนมติที่ว่า พระพุทธศาสนามีได้มีเป้าหมายสนับสนุนระบบปรัชญาการเมืองใหม่ แต่มี

เป้าหมายเพื่อสร้างให้มนุษยชาติ เป็นภราดรภาพ มีความเป็นเอกภาพ มีความดุลยภาพ มีสามัคคีภาพและมีความเป็นเสรีภาพในที่สุด

ปัญหาที่เกี่ยวกับสตรีในสังคมสมัยพุทธกาลนั้น เป็นสังคมแบบบุรุษเป็นใหญ่ที่สตรีไม่สามารถมีตำแหน่งแห่งที่ที่จะสามารถก้าวขึ้นมาเป็นผู้นำในทางสังคม หรือศาสนาได้และโดยเฉพาะตำแหน่งแห่งที่ที่เกี่ยวข้องกับภาวะผู้นำ หรือกิจกรรมที่เกี่ยวกับการเมืองการปกครองในทางสังคม หรือแม้แต่การเป็นผู้นำทางศาสนา สตรีเพศจะถูกกันออกให้เป็นผู้ที่อยู่ชายขอบ เหลือไว้เพียงเฉพาะบุรุษเพศเท่านั้น หรืออาจจะนิยามได้หรือไม่ว่า กิจกรรมที่เกี่ยวกับการเมืองการปกครองและกิจกรรมทางศาสนา เป็นกิจกรรมของบุรุษเพศ สตรีเพศไม่ใช่ ดังนั้น สตรีเพศในสมัยพุทธกาล จึงไม่ถูกนับให้เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของการเมืองการปกครองและการเป็นผู้นำทางศาสนา ซึ่งในพระพุทธศาสนาก็มีบางข้อความที่ชี้ให้เห็นว่า ทศนะที่ว่านี้ กล่าวคือ

รู้ชัดว่า “เป็นไปไม่ได้ที่สตรีพึงเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่เป็นไปได้ที่บุรุษพึงเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า”

รู้ชัดว่า “เป็นไปไม่ได้ที่สตรีพึงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ แต่เป็นไปได้ที่บุรุษพึงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ”

รู้ชัดว่า “เป็นไปไม่ได้ที่สตรีพึงครองความเป็นท้าวสักกะ เป็นมาร เป็นพรหม แต่เป็นไปได้ที่บุรุษพึงครองความเป็นท้าวสักกะ เป็นมาร เป็นพรหม”^{๑๑}

จากพระสูตรข้างต้น เป็นการบ่งชี้ให้เห็นสถานภาพของเพศหญิงที่อยู่ในช่วงสมัยพุทธกาลว่าเป็นอย่างไร ซึ่งเป็นไปได้หรือไม่ว่า ข้อความดังกล่าวที่ถือว่าเป็นพุทธพจน์ เป็นอิทธิพลของสังคมสมัยนั้นที่มีต่อภาพของสตรีในมุมมองของพระพุทธเจ้าด้วย แต่อย่างไรก็ตาม นักวิชาพระพุทธศาสนาในยุคหลัง เช่น สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต) มองว่า ภาพของสตรีที่ปรากฏในข้อความดังกล่าว เมื่อตีความด้วยทฤษฎีภาษา ภาษาที่กล่าวถึงสถานภาพของสตรีที่ชี้ให้เห็นว่า ไม่สามารถเป็น พระพุทธเจ้า เป็นท้าวสักกะ เป็นมาร เป็นพรหม ได้นั้นอยู่ในระดับภาษาแบบสมมติ แต่เมื่อประเมินภาษาที่อยู่ในระดับปริมัตถ์ การเป็นดังกล่าวเพศหญิงสามารถที่จะเป็นได้^{๑๒} ปรีชา ช่างขวัญยืน ก็เห็นว่า “การเป็นพระพุทธเจ้าจำเป็นต้องบำเพ็ญเพียรด้วยตนเอง ค้นหาหนทางเอง ต้องแสวงหาครูอาจารย์และปฏิบัติบำเพ็ญเพียงตามลำพัง ผู้หญิงย่อมไม่สะดวกที่

^{๑๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๐/๑๖๗.

^{๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), ตอบ ดร. มาร์ติน: ดลถิ่นอริยชน สตรีหลุดพ้น ขึ้นเหนือมหาพรหม, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธรรม, ๒๕๕๕), หน้า ๑๐.

จะปฏิบัติเช่นนั้น”^{๑๓} ดังนั้น การที่สตรีต้องออกจากเรือนเพื่อบำเพ็ญเพียร หรือแสวงหาหนทางเพื่อการเป็นพระพุทธเจ้า จึงเป็นไปได้ยาก ซึ่งต่างจากบุรุษเพศ ที่มีอิสระในการเข้าถึงการศึกษาและศาสนาได้มากกว่าสตรีเพศและนอกจากนั้น การอาศัยอยู่ในป่า หรือการเดินทางเพียงลำพัง ก็ถือเป็นเรื่องที่อันตรายสำหรับสตรีในสมัยนั้น ซึ่งเรื่องราวที่เกี่ยวกับอันตรายของสตรี (ภิกษุณี) ที่อยู่โดยไม่มีบุรุษมักปรากฏในพระวินัยปิฎก ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ความปรากฏในเรื่องภิกษุณียูปัว่า ว่า “ภิกษุณีทั้งหลายอยู่ในป่า ถูกพวกนักเลงทำมิดีมิร้าย จึงเป็นที่มาของการบัญญัติห้ามภิกษุณียูปัว่า ถ้ารูปใดอยู่ต้องอาบัติทุกกฏ”^{๑๔}

ความปรากฏในพระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ เรื่องภิกษุและภิกษุณีหลายรูป ว่า

... พวกภิกษุและพวกภิกษุณีหลายรูปจะเดินทางไกลจากเมืองสาเกตไปกรุงสาวัตถี ระหว่างทางมีแม่น้ำที่ต้องข้าม ครั้งนั้น ภิกษุณีเหล่านั้นได้กล่าวกับภิกษุเหล่านั้นดังนี้ว่า “พวกดิฉันจะขอข้ามไปพร้อมกับพระคุณเจ้าทั้งหลาย” ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า “น้องหญิงทั้งหลาย การชักชวนภิกษุณีโดยสารเรือลำเดียวกันไม่สมควร พวกเธอจักข้ามไปก่อน หรือพวกเราจักข้ามไปก่อน”

ภิกษุณีทั้งหลายตอบว่า “พระคุณเจ้าทั้งหลายเป็นบุรุษผู้ล้าเลิศ นิมนต์ข้ามไปก่อนเถิด เจ้าข้า”

ครั้งนั้น เมื่อภิกษุณีเหล่านั้นข้ามไปภายหลัง พวกโจรจึงปล้นและทำร้ายในระหว่างทาง^{๑๕}

ความปรากฏใน พระวินัยปิฎก ภิกษุณีวิภังค์ เรื่องภิกษุณี ๒ รูป ว่า

“... ภิกษุณี ๒ รูปเดินทางไกลจากเมืองสาเกตไปกรุงสาวัตถี ระหว่างทางต้องข้ามแม่น้ำ ลำดับนั้น ภิกษุณีเหล่านั้นได้เข้าไปหาพวกเรือจ้างแล้วได้กล่าวดังนี้ว่า “ท่านทั้งหลายโปรดสงเคราะห์พวกดิฉันให้ข้ามฟากด้วยเถิด”

พวกเรือจ้างตอบว่า “แม่เจ้า พวกเราไม่สามารถพาข้ามไปคราวละ ๒ รูปได้” นายเรือจ้างคนหนึ่งจึงพาภิกษุณีรูปหนึ่งข้ามฟาก นายเรือจ้างคนที่ข้ามฟากแล้วข่มขึ้นภิกษุณีรูปที่ข้ามฟากแล้ว นายเรือจ้างคนที่ยังไม่ข้ามฟากก็ข่มขึ้นอีกรูปหนึ่งที่ยังไม่ข้ามฟาก ...^{๑๖}

^{๑๓} ปรีชา ช่างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๙๐.

^{๑๔} วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๓๑/๓๖๐.

^{๑๕} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๘๗/๓๕๓.

^{๑๖} วิ.ภิกษุณี (ไทย) ๓/๖๘๘/๓๖.

จากตัวอย่างข้างต้นเป็นสิ่งที่ย้ำเตือนและแสดงให้เห็นถึงภาพของสตรีเพศในสังคมสมัยพุทธกาล เป็นเพศที่ถูกจัดให้อยู่ในตำแหน่งแห่งที่ที่ถดถอยจากบุรุษเพศและไม่สามารถจัดให้อยู่ในระนาบเดียวกันกับบุรุษเพศได้ ซึ่งการจัดวางตำแหน่งที่ของสตรีเพศตามทัศนะที่ว่าด้วยเพศเช่นนี้นับว่าเป็นสิ่งที่นักสตรีนิยมมองว่า สตรีเพศถูกทำให้เป็นสตรีตามจินตนาการของสังคมที่บุรุษเพศเป็นใหญ่ ที่ต้องมีวิถีชีวิตในแบบสตรี ความเป็นสตรีจึงไม่สามารถเข้าไปในที่ปริณทลของกิจกรรมที่บุรุษเพศประกอบสร้างขึ้นมาได้ ดังนั้น การศึกษา ศาสนาและการเมือง ในบริบทของสังคมสมัยพุทธกาลจึงไม่มีพื้นที่ดังกล่าวให้กับสตรีเพศ เพราะสตรีเพศถูกโยงเข้ากับเรือนและความเป็นแม่ หรือเป็นภรรยาเท่านั้น การไม่มีพื้นที่ทางการศึกษา ศาสนาและการเมือง ทำให้สตรีเพศจึงอยู่ไกลจากเรื่องดังกล่าว การแสวงหาทางหลุดพ้นเพื่อเป็นพระพุทธเจ้าก็ยังเป็นเรื่องที่ไกลออกไป^{๑๗} และนอกจากนั้น สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) มองว่า การบัญญัติครุธรรม ๘ ประการ เหตุผลหนึ่งก็เพื่อการศึกษารองมือของภิกษุณีเอง เพราะก่อนหน้านี้จะมาบวชเป็นภิกษุณี ก็ไม่ได้รับการศึกษาเหมือนกับเพศชายมาก่อน การศึกษาจึงเป็นสิ่งสำคัญในการนำพาให้เข้าถึงแก่นของศาสนาได้เร็วยิ่งขึ้น^{๑๘} การออกจากเรือนจึงเป็นสิ่งที่ไม่ควรกระทำ ซึ่งจะเห็นว่า การออกจากเรือนเป็นการทำให้สตรีเพศขาดจากการมีเจ้าของหรือไร้ผู้ดูแล ที่จะนำไปสู่การเปิดโอกาสให้กับบุรุษอื่น ก้าวล่วงเรือนร่างของเธอที่ไหนเมื่อไหร่ก็ได้ ดังนั้น เมื่อประเมินจากภาพของสตรีเพศในสังคมสมัยพุทธกาล อาจสรุปได้ว่า การที่สตรีไม่สามารถเป็นพระพุทธเจ้าได้นั้น เป็นเพราะเหตุผลทางด้านสังคม ไม่ใช่เหตุผลทางศักยภาพของปัจเจกบุคคล

๖) ความเสมอภาคด้านศักยภาพในการบรรลุนิพพาน

อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อวิถีชีวิต สังคมและวัฒนธรรม ส่งผลในภาพรวมให้ศาสนิกชนไม่มีความเชื่อเรื่องวรรณะ แต่เชื่อว่าทุกคนเกิดมาเท่าเทียมกัน ทุกคนมีสิทธิพัฒนาตัวเอง หากผู้นั้นมีความสามารถเพียงพอ สำหรับในประเทศอินเดีย ความเป็นสิ่งที่สำคัญระดับชาติ เพราะความเชื่อเรื่องวรรณะ หรือระบบชนชั้นในสังคมมีการปลูกฝังและยึดถือปฏิบัติมาแต่โบราณกาล คนในแต่ละวรรณะถูกจำกัดด้วยกฎข้อบังคับ ความเชื่อ หรือแม้แต่คำสอนที่มาจากลัทธิศาสนา จนกระทั่งเมื่อพระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นได้ยกเลิกระบบวรรณะที่คนในยุคหนึ่ง เชื่อถือ

^{๑๗} พระเกรียงศักดิ์ สิริสโก (ศรีโชติ), “จริยศาสตร์เพศในพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๕), หน้า ๗๒.

^{๑๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ตอบ ดร. มาร์ติน: ดลถิ่นอริยชน สตรีหลุดพ้น ชื่นเหนือมหาพรหม, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พลธรรม, ๒๕๕๕), หน้า ๒๑๐-๒๑๔.

พระพุทธศาสนา จึงเป็นศาสนาที่ลึ้มล้าระบบบรรณะโดยทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกัน มีศักยภาพ
สามารถที่จะบรรลุธรรมขั้นสูงสุดได้เท่ากัน

การบรรลุธรรมตามทัศนะพุทธปรัชญาเถรวาท คำว่า “บรรลุ” หมายถึง “ถึง” ส่วนคำ
ว่า “ธรรม” หมายถึง สัจธรรมความจริง รวมความแล้วหมายถึง การเข้าถึงสัจธรรม (ความจริง) เป็น
การเห็นด้วยการรู้จริง การเห็นอย่างประเสริฐ การรู้อย่างแจ่มแจ้งในระดับต่าง ๆ ตามทัศนะพุทธ
ปรัชญานั้น การรู้เห็นแจ้งนั้น เป็นการเห็นด้วยปัญญา หมายถึง การรู้เห็นอริยสัจ ได้แก่ ทุกข์ เหตุ
แห่งทุกข์ ความดับทุกข์และข้อปฏิบัติถึงความดับทุกข์ การเข้าใจอริยสัจ ชื่อว่าเป็นของจริงของพระ
อริยะ คือการบรรลุธรรมนั่นเอง บุคคลผู้เกิดความเข้าใจอย่างนี้ก็คือ บุคคลบรรลุธรรม ซึ่งเรียกว่า
อริยะ แปลว่า ผู้ห่างไกลจากกิเลส เข้าสู่กระแสแห่งความดับโดยสิ้นเชิงด้วยโลกุตตรมรรค คือ พระ
นิพพาน

เมื่อพิจารณาแนวความคิดเรื่องเพศสรีระบุรุษเพศและสตรีเพศแล้วจะเห็นว่า พุทธ
ปรัชญามองมนุษย์อย่างยุติธรรม โดยมนุษย์ทุกคนมีความเสมอภาคกันมาแต่เบื้องต้น มนุษย์ไม่ว่า
ชาติใด เพศใด ชนชั้นใด พุทธปรัชญาถือว่า ทุกคนเสมอภาคเท่าเทียมกันในความเป็นมนุษย์ ดังนั้น
สตรีและบุรุษเสมอกันด้วยหลักการ ๓ ประการคือ ๑) มนุษย์ทุกเพศอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ ดังนั้น
ทุกเพศจึงเสมอกันในแง่ของการเปลี่ยนแปลงนี้ ๒) มนุษย์ทุกเพศเสมอกันด้วยกรรม มนุษย์ทุกเพศมี
กรรมเป็นกำเนิด ๓) มนุษย์ทุกเพศเสมอกันด้วยศักยภาพทางปัญญา มนุษย์ทุกเพศสามารถพัฒนา
ศักยภาพทางปัญญาได้แม้ว่าเพศสรีระนั้นแตกต่างกัน เหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นว่า พุทธปรัชญานั้น
ประกาศรับรองศักยภาพทางจิตวิญญาณของสตรีว่า เสมอและทัดเทียมกับบุรุษ เมื่อครั้งที่พระนาง
มหาปชาบดีโคตมีทูลขออุปสมบทกับพระพุทธเจ้าและในท้ายที่สุดพระองค์ทรงอนุญาตให้สตรี
อุปสมบท แสดงให้เห็นว่า สตรีสามารถบรรลุธรรมถึงขั้นสูงสุดเป็นพระอรหันต์ได้ การที่พระองค์ทรง
อนุญาตก็ด้วยเหตุผลเชิงสภาวะคือ ตามธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นสตรี หรือบุรุษ ก็
บรรลุอริยผล ทำนิพพานให้แจ้งได้ทั้งนั้น สัจธรรมดังกล่าว เป็นความจริงที่เหนือสมมุติบัญญัติทาง
เพศใด ๆ การเข้าถึงความจริง (สัจธรรม) นั้น เข้าถึงด้วยปัญญา หากมนุษย์ไม่ว่าเพศใด มีศักยภาพ
ทางปัญญาเข้าใจสัจธรรมนั้นได้ ก็จะทำให้มนุษย์ผู้นั้น อยู่เหนือสมมุติสัจจะ (สมมุติบัญญัติ) ดังนั้น
การพัฒนาศักยภาพทางปัญญาที่มีอยู่ในตัวมนุษย์ทั้งสตรีเพศและบุรุษเพศนั้น สามารถนำไปสู่การ
บรรลุธรรมในขั้นสูงสุดคือ ความหลุดพ้นจากอำนาจของกรรมและกิเลสตัณหาทั้งปวงที่เป็นเครื่อง
ผูกมัด เครื่องผูกมัดสิ่งมีชีวิตไว้กับวัฏสงสาร สามารถตัดสังโยชน์ทั้ง ๑๐ ประการได้ ปัญญาจึงเป็นจึง
เป็นเครื่องมือที่จะทำให้มนุษย์เข้าถึงความจริงขั้นปรมาตมสัจจะนั่นคือ ความจริงตามหลักอริยสัจสี่
เพศสรีระจึงไม่ใช่เป็นข้อจำกัดในการบรรลุธรรม การแบ่งเป็นบุรุษเพศและสตรีเพศเป็นเพียงรูปขันธ์

หรือวัตถุธาตุที่อยู่ภายใต้การบัญญัติในระดับโลกียะเท่านั้น^{๑๙} พุทธปรัชญาสามารถก้าวข้ามเรื่อง
วรรณะ เรื่องเพศ เรื่องเพศสภาพ การจัดแบ่งเพศ ซึ่งทั้งหมดนั้นเป็นสมมติบัญญัติ การก้าวข้ามนั้น
นำไปสู่ความจริงในระดับปรมัตถสัจจะ เป็นความจริงที่อยู่เหนือกาลเวลา เหนือยุคสมัย เหนือ
กระบวนการทัศน์ใด ๆ และเป็นการก้าวข้ามเพื่อความหลุดพ้น อิสระภาพ ทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและ
ระดับสังคม กล่าวคือ ระดับปัจเจกบุคคล ทำให้บุคคลนั้นได้พัฒนาศักยภาพได้สูงสุดถึงขั้นอรหัตต์
เป็นอิสระจากพันธนาการ การก้าวข้ามระดับนี้ บุคคลนั้นได้ก้าวข้ามเพศ เพศสภาพ เพศวิถีที่บุคคล
ถูกบัญญัติ (ถูกกำหนด จำแนก แยกประเภท) จับคู่ไปได้และระดับสังคม พุทธปรัชญาได้ก้าวข้าม
ระบบเพศ การจัดประเภท ระบบวรรณะ ที่ถูกกำหนดโดยสังคมและวัฒนธรรม การจะก้าวข้ามนั้น
ต้องใช้ “ปัญญา”

๕.๔.๓ ลักษณะสำคัญร่วมกันระหว่างบุรุษและสตรี

อุบาสก อุบาสิกาในสมัยพุทธกาล เป็นผู้มียุบถบาทในการอุปถัมภ์บำรุง
พระพุทธศาสนา โดยการอุปถัมภ์พระสงฆ์ให้ดำรงชีพด้วยปัจจัย ๔ เพราะพระสงฆ์เป็นผู้ช่วยรักษา
พระพุทธศาสนาให้อยู่มั่นคงตลอดไป ถ้าไม่อุปถัมภ์บำรุงพระสงฆ์พระพุทธศาสนาก็จะเสื่อมสลาย
และหมดไป ทั้งนี้เพราะว่าพระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามหลักพระพุทธศาสนาและสอนให้
อุบาสก อุบาสิกาปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ มีจิตใจศรัทธามั่นคงต่อพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า สตรีผู้ที่มี
ศรัทธา มีศีล มีจริยวัตรอันงดงามและมีปัญญา มีบทบาทสำคัญต่อความเจริญของพระพุทธศาสนา
ตั้งแต่สมัยพุทธกาลจวบจนปัจจุบันนี้ เป็นเสาหลักอันสำคัญเสาหนึ่งที่ช่วยสืบทอดอายุ
พระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่คู่กับโลก สตรีเป็นผู้มีจิตใจอ่อนโยน มีความสงบเสงี่ยม ละเอียดอ่อน
สุ่มรอบคอบ เป็นผู้มีความตั้งใจเพื่อแผ้วแผ่ มีศรัทธา มีความอดทนอย่างยิ่งยวดและพร้อมเสียสละแม้
ชีวิตเพื่อพระพุทธศาสนา สตรีเป็นผู้มีความกตัญญูตเวที ปรารถนาที่จะให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่
อย่างมั่นคงถาวร เพื่อประโยชน์แก่คนทั้งหลายทั่วหน้า อุบาสก อุบาสิกาในสมัยพุทธกาล ได้เป็น
กำลังสำคัญในการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาให้มีความมั่นคง ได้แก่นับสนุนการถวายจตุปัจจัย
อุปถัมภ์พระสงฆ์เป็นหลักพื้นฐาน ส่วนบทบาทในด้านอื่น สตรียังมีบทบาทน้อย ทั้งนี้เนื่องจาก
สถานภาพของสตรีถูกจำกัดหน้าที่อยู่ในเฉพาะครอบครัวเท่านั้น ไม่มีโอกาสที่จะได้รับการศึกษา

^{๑๙} กัญญภักค์ แมกกี้, พระมหาหมณวินทร์ ปุริสสุตโต, “ความหลากหลายทางเพศกับการบรรลุธรรมใน
ทัศนะพุทธปรัชญาเถรวาท”, วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยวิทยาเชิงพุทธ, ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๕, (พฤษภาคม
2563):๒๐๙.

เหมือนสตรีในปัจจุบัน หากสตรีได้เรียนรู้พระพุทธศาสนา สตรีจะมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเอง สามารถพัฒนาให้สูงขึ้นอย่างในปัจจุบัน

หลักคำสอนจำนวนมากในพระพุทธศาสนา เกิดขึ้นด้วยความมุ่งหมายที่จะแก้ไขความเชื่อถือตามหลักศาสนาพราหมณ์ พระพุทธศาสนามีทัศนะแตกต่างจากพราหมณ์อย่างชัดเจนคือ ทัศนะต่อสตรี อุบาสิกาในฐานะเป็นสตรี จึงได้รับผลกระทบด้วย เนื่องจากพราหมณ์เห็นว่า สตรีมีฐานะต่ำต้อยกว่าบุรุษ จึงไม่ค่อยให้เกียรติสตรีในบางเรื่อง โดยเฉพาะด้านศาสนา แต่พระผู้มีพระภาคทรงมีความเห็นว่า สตรีกับบุรุษว่าโดยศักยภาพในการพัฒนาตน สตรีก็มีคุณสมบัติไม่ได้ด้อยไปกว่าบุรุษ จึงทรงให้ความสำคัญกับสตรีและปฏิบัติต่อสตรีด้วยพระมหากรุณา

ลักษณะสำคัญร่วมกันของบุรุษและสตรีในพระพุทธศาสนา สรุปได้ดังนี้

๑) ลักษณะสำคัญร่วมกันในการเวียนว่ายตายเกิด

ความเป็นสตรี หรือบุรุษ เป็นเพียงช่วงหนึ่งของชีวิต ตามหลักพระพุทธศาสนา แล้ว คนเราแต่ละคนต้องเวียนว่ายตายเกิดจนนับชาติไม่ถ้วน แต่ละคนเคยเกิดเป็นสตรีบ้าง เป็นบุรุษบ้าง หมุนเวียนไปตามแต่กรรมของตน ในแง่นี้ทุกคนที่เป็นมนุษย์ จึงไม่มีอะไรต่างกัน เพราะฉะนั้น ทุกคนไม่ว่าสตรี หรือบุรุษ จึงมีศักยภาพที่จะพัฒนาตนให้บรรลุธรรมสูงสุดได้ ส่วนการที่เรามาแบ่งแยกเป็นบุรุษ เป็นสตรีนี้ เป็นการมองในช่วงเวลาสั้น ๆ ระยะเวลาหนึ่ง ๆ หรือเฉพาะหน้า แต่ความจริงแล้ว แต่ละคนก็มีทั้งความเป็นสตรีและความเป็นบุรุษ เปลี่ยนไปเรื่อย ๆ^{๒๐} ทั้งบุรุษและสตรีที่นับถือพระพุทธศาสนามีสิ่งที่จะต้องคำนึงเหมือนกันคือ จะต้องเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเองและต้องหมั่นพิจารณาหาทางพัฒนาศักยภาพของตนให้สามารถพึ่งตนเองให้ได้

๒) ลักษณะสำคัญร่วมกันในเรื่องกรรม

ทัศนะของพระพุทธศาสนาต่อสตรีแตกต่างจากพราหมณ์มาก เนื่องจากพระพุทธศาสนา เป็นศาสนาแบบกรรมวาที กิริยาที่ คือ สอนให้เชื่อผลแห่งการกระทำ ให้ทำกิจทั้งหลายด้วยความเพียรของตน ไม่เชื่อผลแห่งการอ้อนวอน สอนให้หวังผลจากการปฏิบัติเท่านั้น ผู้ใดไม่ทำบาปด้วยตน ผู้นั้นย่อมบริสุทธิ์ด้วยตนเอง ความบริสุทธิ์ไม่บริสุทธิ์เป็นของเฉพาะตน คนอื่นทำคนอื่นให้บริสุทธิ์ไม่ได้ ดังนั้น หากสตรีคนใดกระทำความผิด ย่อมประสบกับความทุกข์อันเป็นอนิสงส์ หากสตรีมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา แล้วตั้งใจศึกษาปฏิบัติธรรม ก็สามารถบรรลุธรรมถึงขั้นเป็นพระอริยบุคคลได้ แม้จะเป็นนางทาสี แต่ถ้าวรรู้หลักธรรม ก็จะได้รับยกย่อง ได้รับ

^{๒๐} พ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๒๓๒-๒๓๘.

เกียรติให้เป็นผู้แสดงธรรมแก่เจ้านาย ขณะเดียวกัน หากสตรีคนใดทำกรรมชั่ว ก็ประสบกับความทุกข์อันเป็นวิบากเหมือนกับคนอื่น ๆ

๓) ลักษณะสำคัญร่วมกันในการศึกษาธรรม ปฏิบัติธรรมและบรรลุดธรรม

ตามหลักพระพุทธศาสนา สตรีก็มีศักยภาพในการบรรลุดธรรมเหมือนบุรุษ ในการประกาศพระพุทธศาสนาของพระพุทธองค์และพระสาวกก็มีพระมหากรุณาคุณต่อสตรีเท่า ๆ กันกับบุรุษ ทรงให้โอกาสในการฟังธรรมและการปฏิบัติตนตามหลักการของพระพุทธศาสนาเท่า ๆ กัน สตรีจึงมีโอกาสศึกษาและปฏิบัติธรรมได้เท่า ๆ กับบุรุษ หากพระพุทธองค์พิจารณาเห็นว่า สตรีมีอินทรีย์แก่กล้าพร้อมจะบรรลุดธรรม แม้จะมีอุปสรรคก็จะได้ไปโปรด

อันสืบเนื่องมาจากความแตกต่างบางอย่างของบุรุษและสตรีที่เป็นไปโดยธรรมชาตินี้ ทำให้ต้องยอมรับว่า ในทางสรีระแล้วสตรีด้อยกว่าบุรุษ ไม่ว่าจะเป็นโดยธรรมชาติที่แท้จริงของสตรีเพศ หรือโดยการเลียดอุบรสมของสังคม ที่มีส่วนในการหลอมให้สตรีเป็นเช่นนั้นก็ตาม สภาพทางกายนี้เป็นอุปสรรค หรือจำกัดการประพฤติปฏิบัติในบางอย่างของสตรี เช่น การปฏิบัติตนเป็นอนาคาริก เทียบปฏิบัติธรรมในที่สงฆ์เวกปลอดผู้คนนั้น ย่อมกระทำได้ไม่สะดวก หรือทำได้โดยเสี่ยงอันตราย ไม่สามารถป้องกันตัวเองได้ เพราะธรรมชาติทางกายของสตรี ไม่อำนวยให้สตรีกระทำได้โดยสะดวก เช่นบุรุษ ดังนั้น ในการกระทำเพื่อให้บรรลุสิ่งใด สตรีจะกระทำได้ก็ด้วยการมีความตั้งใจและความอุตสาหะ พยายามมากกว่าบุรุษยิ่งนักในการที่จะให้ได้มา หรือบรรลุซึ่งสิ่งเดียวกัน

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากสภาพร่างกายและจิตใจของสตรีแตกต่างจากบุรุษ พระผู้มีพระภาคทรงคำนึงถึงความแตกต่างนี้ จึงทรงวางระเบียบปฏิบัติพิเศษสำหรับสาวิกาของพระองค์ เพื่อให้สามารถศึกษาธรรม ปฏิบัติธรรมได้อย่างสะดวกและปลอดภัย กล่าวคือ หลังจากที่เกิดกรณีพระอุบลวรรณาเถรีถูกนันทมาณพข่มขืน พระผู้มีพระภาคจึงรับสั่งให้พระเจ้าปเสนทิโกศลมาเฝ้า แล้วรับสั่งให้สร้างที่พักของภิกษุณีในภายในพระนคร แล้วบัญญัติให้นางภิกษุณีจำวัดอยู่เฉพาะในอาวาสที่มีภิกษุเท่านั้น เพื่อป้องกันอันตรายจากผู้ไม่หวังดี^{๒๑}

พระพุทธศาสนาถือสตรีเท่าเทียมและเสมอบุรุษโดยคุณธรรมปัญญาและความสามารถ กล่าวได้ว่า เป็นลักษณะสำคัญร่วมกัน ในทางสังคมก็เป็นที่ยอมรับกันว่า สตรีมีสติปัญญา มีความรู้ความสามารถและเป็นบัณฑิตได้เช่นเดียวกับบุรุษ ในทางศาสนาก็ถือว่า ทั้งสตรีและบุรุษอยู่ในฐานะสูงเท่า ๆ กันคือ สามารถเข้าถึงเป้าหมายสูงสุดคือนิพพานได้เท่าเทียมกัน พระพุทธศาสนายอมรับ

^{๒๑} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๒๑๔-๒๑๘.

ความเท่าเทียมกันในด้านนี้ ดังจะเห็นได้จากการที่พระผู้มีพระภาคทรงจัดให้มีพุทธบริษัท ๔ มี ภิกษุณีและภิกษุสงฆ์ให้เป็นที่เคารพในด้านต่าง ๆ เช่นเดียวกับบุรุษ

หลักของการปฏิบัติธรรมก็คือ ศีล สมาธิ ปัญญา หรือหลัก ทาน ศีล ภavana ส่วนใหญ่แล้วในเบื้องต้นชาวพุทธมักจะรักษาศีลและเจริญภavana (สมาธิ) พร้อมกันนั้น ภิกษุได้สอนให้ปฏิบัติธรรมให้สูงขึ้นเป็นลำดับไป ส่วนใครจะปฏิบัติได้มาก หรือปฏิบัติได้น้อยนั้น ขึ้นอยู่กับความตั้งใจ ความอดทนและอุปนิสัยของแต่ละคนไป ในการบูชาด้วยวัตถุสิ่งของที่เรียกว่า อามิสบูชาและการบูชาด้วยการปฏิบัติธรรม ที่เรียกว่า ปฏิบัติบูชา นั้น พระผู้มีพระภาคทรงสรรเสริญปฏิบัติบูชามากกว่าอามิสบูชา ในคัมภีร์ปรากฏหลักฐานที่พระพุทธเจ้าสรรเสริญปฏิบัติบูชามากกว่าอามิสบูชา ไว้ว่า “ ... ผู้ใดไม่ว่าจะเป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตามธรรมอยู่ ผู้นั้นชื่อว่าสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อมด้วยการบูชาอย่างยอดเยี่ยม ฉะนั้น อานนท์ เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า ‘เราจะเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตามธรรมอยู่’ อานนท์ เธอทั้งหลาย พึงสำเหนียกอย่างนี้แล”^{๒๒}

๔) ลักษณะสำคัญร่วมกันในการอุปถัมภ์ บำรุงพระพุทธศาสนา

ในความเป็นจริงแล้ว การอุปถัมภ์ บำรุงพระพุทธศาสนา มิใช่เป็นหน้าที่ของ อุบาสกและอุบาสิกาแต่เพียงฝ่ายเดียว แต่บทบาทที่สำคัญประการหนึ่งของอุบาสกและอุบาสิกามีร่วมกันก็คือ การเป็นผู้ถวายความอุปถัมภ์บำรุงพระศาสนา อุบาสก อุบาสิกาที่มีบทบาทด้านการอุปถัมภ์ สนับสนุนพระศาสนา พระผู้มีพระภาคทรงตั้งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ ในด้านการถวายอุปถัมภ์ ดังนี้

๑) นางวิสาขา มิครามาตา เลิศกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลาย ผู้ยินดีในการถวายทาน^{๒๓}

นางวิสาขามหาอุบาสิกาเป็นอุบาสิกาที่ได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นเอตทัคคะในด้านการถวายทาน เป็นชาวพุทธตัวอย่างที่มีบทบาทโดดเด่นให้ความอุปถัมภ์บำรุงพระภิกษุสงฆ์ด้วยการถวายปัจจัย ๔ อันสมควรแก่สมณบริโภค มีศรัทธาอย่างมั่นคงในพระพุทธศาสนา ชักชวนญาติ คนรับใช้และบริวารให้หันมานับถือพระพุทธศาสนา ให้ความช่วยเหลือสังคมและคนรอบข้างด้วยความเต็มใจและเสียสละ นางวิสาขามหาอุบาสิกาเป็นชาวพุทธตัวอย่างที่ควรถือเป็นแบบอย่างดังนี้

(๑.๑) เป็นผู้ที่มีศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า

^{๒๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๙๙/๑๔๘.

^{๒๓} วิ.มหา. (ไทย) ๕/๓๕๐/๒๒๓.

(๑.๒) เป็นผู้มีความเชื่อฟังเป็นลูกที่ดีของมารดาบิดา

(๑.๓) เป็นผู้มีความซื่อสัตย์มั่นคงต่อสามี

(๑.๔) เป็นผู้มีความเฉลียวฉลาด ใช้หลักธรรมในการแก้ปัญหาครอบครัว

(๑.๕) ชักชวนมหาชนให้ทำบุญ

๒) สุปปวาสา โกลิยธิดา เลิศกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลาย ผู้ถวายรสอันประณีต

พระนางสุปปวาสา^{๒๔} เป็นพระธิดาของกษัตริย์พระนครโกลิยะ ทรงเจริญวัยแล้วได้อภิเษกสมรสกับศากยราชกุมารพระองค์หนึ่ง จากนั้น ไม่นานนักก็ทรงครรภ์ แต่การทรงครรภ์ของพระนางนั้น ผิดกว่าหญิงอื่น ๆ เพราะพระนางทรงครรภ์ถึง ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน จึงประสูติพระโอรสออกมา พระนามว่า “สิวลี” หลังจากพระนางประสูติราชโอรสแล้ว พระนางได้เข้าเฝ้าพระบรมศาสดาครั้งแรก ได้ฟังพระธรรมเทศนา ของพระพุทธองค์จบแล้ว ก็ดำรงอยู่ในอริยภูมิ เป็นพระอริยบุคคล ขึ้นพระโสดาบัน

พระพุทธองค์ เสดวยพระกระยาหารเสร็จแล้ว เมื่อทรงกระทำอนุโมทนา ได้ตรัสพระธรรม เทศนาแก่พระนางสุปปวาสาว่า “ดูก่อนสุปปวาสา บุคคลผู้ถวายโภชนาหารแก่ปฎิคาหก (ผู้รับ) ชื่อว่า ให้สิ่งอันประเสริฐ ทั้ง ๕ ประการ คือ ให้อายุ ให้วรรณะ ให้สุขะ ให้พละและให้ปฏิภาณ ... บุคคลผู้ให้ของเช่นไร ก็ย่อมได้ของเช่นนั้น คือ ผู้ให้อายุ ก็ย่อมเป็นผู้มี ส่วนแห่งอายุ ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ เป็นต้น ผู้ให้สิ่งอื่น ๆ ก็พึงทราบโดยนัย เดียวกัน”

พระบรมศาสดาขณะประทับอยู่ ณ พระเชตะวันมหาวิหาร เมื่อทรงสถาปนา อุบาสิกาทั้งหลายในตำแหน่งต่าง ๆ ก็ได้ทรงสถาปนาพระนางสุปปวาสาโกลิยธิดานี้ ไว้ใน ตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายในฝ่าย ผู้ถวายของมีรสอันประณีต

๓) สุปปียาอุบาสิกา เลิศกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลาย ผู้บำรุงภิกษุอาพาธ

นางสุปปียา^{๒๕} เกิดในตระกูลหนึ่ง ในกรุงพาราณสี เมื่อเจริญวัยแล้วได้สามีผู้มีฐานะใกล้เคียงกัน นางเป็นผู้มีอุปนิสัยศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างแน่วแน่ ต่อมา เมื่อพระบรมศาสดาพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เป็นบริวาร เสด็จจาริกไปยังกรุงพาราณสี นางได้ทราบข่าวการเสด็จมาจึงเข้าเฝ้าพร้อมกับพุทธบริษัทอื่น ๆ ได้ฟังพระธรรมเทศนาแล้วได้ บรรลุโสดาปัตติผล

วันหนึ่งนางได้ไปฟังธรรมที่วัด และก่อนที่จะกลับบ้านได้เดินเยี่ยมเยียนพระภิกษุภายในวัดนั้น พบพระภิกษุอาพาธรูปหนึ่ง ได้ถามอาการของท่านแล้วจึงถามต่อไปว่า:-

^{๒๔} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๗/๘๕.

^{๒๕} วิ.มหา. (ไทย) ๕/๒๘๐/๖๐-๖๓.

“ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ พระคุณเจ้าต้องการสิ่งใดบ้าง?”

“อุบาสิกา อาตมาต้องการอาหารที่มีเนื้อจะ”

“เออเอะ พระคุณเจ้า ดิฉันจะจัดมาถวายตามที่พระคุณเจ้าต้องการ”

วันรุ่งขึ้น นางได้ใช้ให้นางทาสีไปหาซื้อเนื้อที่ตลาด ปรากฏว่าวันนั้นทั่วทั้งตลาดไม่มีเนื้อเหลืออยู่เลย นางทาสีจึงกลับมามือเปล่า อุบาสิกาเมื่อไม่มีเนื้อจะปรุงอาหารถวายพระ ร้อนใจว่า

“เราได้บอกกับพระคุณเจ้าไว้ว่า จะจัดอาหารที่ปรุงด้วยเนื้อมาถวาย ถ้าเราไม่มีส่งไป พระคุณเจ้าก็จะลำบาก ควรที่เราจะส่งเนื้ออย่างใดอย่างหนึ่งไปถวาย”

เมื่อนางคิดดังนั้นแล้วก็เข้าไปในห้อง ใช้มีดเฉือนเนื้อที่ขาของตนเองออกมาก้อนหนึ่ง แล้วส่งให้นางทาสีจัดการปรุงอาหาร พร้อมทั้งส่งให้นำไปถวายพระคุณเจ้าที่วัด

นางทาสีก็ทำตามทีอุบาสิกาผู้เป็นนายสั่งทุกประการ พระบรมศาสดาเมื่อทรงทราบว่านางสุปปิยาไม่สบาย ครั้นวันรุ่งขึ้นจึงพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เป็นบริวารเสด็จไปยังบ้านของนางสุปปิยา อุบาสิกา นางเมื่อทราบว่าพระผู้มีพระภาคเสด็จมา ได้ปรึกษากับสามีว่า ตนไม่สามารถที่จะเข้าเฝ้าถวายการต้อนรับได้ ขอให้สามีจัดการกราบทูลอาราธนาพระบรมศาสดาให้ประทับนั่ง ณ ที่อันควร แล้วถวายพระกระยาหาร

พระบรมศาสดา เสด็จมาถึงบ้านของนางสุปปิยา ประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่จัดไว้แล้ว ตรัสถามถึงนางสุปปิยาว่า

“อุบาสก นางสุปปิยาไปไหน?”

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นางเป็นไข้นอนอยู่ในห้อง พระเจ้าข้า”

“จงเรียกนางมาเถิด อุบาสก”

นางสุปปิยา นอนอยู่ในห้องได้ยินพระพุทธดำรัสที่ตรัสกับสามีโดยตลอดจึงคิดว่า “พระบรมศาสดา ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณสงเคราะห์เกื้อกูลแก่ชาวโลกทั้งปวง คงจะทรงทราบเหตุเรื่องราวของเราแล้วจึงรับสั่งเรียกหา” เมื่อคิดดังนี้แล้ว เกิดปีติปลาบปลื้มลิ้มความเจ็บปวด จึงรีบลุกขึ้นจากเตียง โดยเร็วด้วยหวังจะเข้าเฝ้า ทันใดนั้น เหตุอัศจรรย์อันเกิดจากพุทธานุภาพ บาดแผลที่ขาของนางก็หายสนิท ผิวราบเรียบไม่มีร่องรอยของบาดแผล ผิวพรรณผ่องใสยิ่งกว่าเดิม นางยังเกิดปีติศรัทธามากขึ้น รีบจัดแจงแต่งกายเรียบร้อยแล้วออกมาเข้าเฝ้า กราบถวายยังคมด้วยเบญจางคประดิษฐ์แล้วนั่ง ณ ที่อันควรแก่ตน

พระพุทธองค์ทรงพระดำริว่า “อุบาสิกานี้ไม่สบายด้วยเหตุอุโรหณ” ดังนี้แล้วจึงได้ตรัสถามนางสุปปิยา ก็ได้กราบทูลเรื่องราวที่ตนกระทำทั้งหมดให้พระพุทธองค์ได้ทรงทราบ

ต่อมาพระบรมศาสดาขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร เมื่อทรงสถาปนาอุบาสิกาทิ้งหลายในตำแหน่งต่าง ๆ ได้ทรงปรารภอุบาสิกศรัทธาของนางสุปปิยาแล้ว ได้ทรงสถาปนานางไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นผู้เลิศกว่า อุบาสิกาทิ้งหลายในฝ่ายผู้อุปัฏฐากภิกษุใช้

๔) อนาถบิณฑิกเศรษฐี

เป็นอุบาสกที่ได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นเอตทัคคะในด้านการถวายทาน เป็นชาวพุทธตัวอย่างที่มีบทบาทโดดเด่นในด้านการให้ความอุปถัมภ์พระภิกษุสงฆ์ ดำรงตนมั่นอยู่ในความเป็นอุบาสกที่ดีในพระพุทธศาสนา ในด้านคุณธรรมที่มีภายในตน จัดแยกได้ ๓ ประการดังนี้

(๔.๑) ทาน การให้ การ แบ่งปัน อนาถบิณฑิกเศรษฐีพอใจในการถวายทานแก่พระสงฆ์ พอใจในการให้ทานแก่คนยากจนคนอนาถา อนาถบิณฑิกเศรษฐีได้ถวายปัจจัย ๔ บำรุงพระพุทธเจ้าพร้อมภิกษุสงฆ์ทุกวัน พระผู้มีพระภาคจึงตั้งให้ท่านเป็นผู้เลิศกว่าผู้อื่นด้านการให้ทาน

(๔.๒) ศีล การรักษากาย วาจา ใจให้เรียบร้อย อนาถบิณฑิกเศรษฐีบรรลุนิพพานเป็นพระโสดาบันแล้วก็รักษาศีล ๕ ไม่ขาดไม่บกพร่อง

(๔.๓) ภาวนา อนาถบิณฑิกเศรษฐีได้บำเพ็ญด้านธัมมัสสนะ ชักนำให้ผู้อื่นได้ฟังธรรม เจริญพุทธานุสติ ธัมมานุสติ ท่านเป็นสัมมาทิฐิบุคคล มีความเห็นตรง เชื่อกรรม ไม่เชื่อมงคลตื่นข่าว

๕) หัตถกอุบาสกชาวเมืองอาฬวี

หัตถกอุบาสกผู้ได้รับการแต่งตั้งจากพระบรมศาสดาให้เป็นยอดของอุบาสกทั้งหลาย ผู้สงเคราะห์บริษัทด้วยสังคหวัตถุ ๔

ในสมัยพระสมณโคตมพุทธเจ้า หัตถกอาฬวกกุมารนั้นเมื่อเจริญวัยแล้ว ฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดาแล้ว ก็ทรงตลอดมรรคและผล ๓ มีอุบาสกผู้เป็นอริยสาวกคือผู้เป็นโสดาบัน สกทาคามีและอนาคามีเท่านั้น ๕๐๐ คนแวดล้อม เทียวไปทุกเวลา ทรงแต่งตั้งเป็นเอตทัคคะ เป็นเลิศกว่าพวกอุบาสก ผู้สงเคราะห์บริษัทด้วยสังคหวัตถุ ๔

๖) พระเจ้ามหายานามสากยะ

เอตทัคคะในฝ่ายผู้ถวายทานมีรสอันประณีต พระเจ้ามหายานามะ เป็นราชโอรสของพระเจ้าอมิตทนะ ซึ่งเป็นพระกนิษฐาของพระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธบิดา มีพระอนุชาหนึ่งพระองค์ คือ เจ้าชายอนุรุทธะและมีพระกนิษฐภคินีหนึ่งพระองค์ คือ พระนางโรหิณี

เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะบรมโพธิสัตว์ได้ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณแล้ว เสด็จมาโปรดประทานสงเคราะห์พระประยูรญาติ ให้ดำรงอยู่ในสุขสมบัติทั้งที่เป็นของมนุษย์ ทั้งที่เป็นของทิพย์ และสุขเกษมศานต์อันเป็นบรมสุข คือพระนิพพานตามอานาจาवासนาบารมีของแต่ละพระองค์

เจ้าชายนมทานามะก็ได้บรรลุปะเป็นพระโสดาบัน ด้วยการเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ในครั้งแรกเท่านั้น นอกจากนี้ยังมีศากยกุมารอีกเป็นจำนวนมากออกบรรพชาติดตามแวดล้อมพระบรมศาสดา แม้แต่พระอนุชาของพระเจ้ามทานามะ คือ เจ้าชายอนุรุทธะก็เสด็จออกบวชด้วยเช่นกัน

เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธบิดา ได้บรรลุปะอรหัตผลและดับขันธปรินิพพานแล้ว ราชสมบัติก็ขาดรัชทายาทสืบสันตติวงศ์ หม่อมอำมาตย์ราชบุโรhitทั้งหลายจึงได้ตกลงอัญเชิญเจ้าชายนมทานามะ ผู้เป็นพระปนัดดาของพระเจ้าสุทโธทนะ เข้าทำพิธีราชาภิเษกขึ้นครองราชย์สมบัติในพระนครกบิลพัสดุ์สืบต่อไป

ต่อมาสมัยหนึ่ง พระบรมศาสดาเสด็จจำพรรษา ณ เมืองเวรัญชา พร้อมด้วยหมู่ภิกษุสงฆ์ตามคำอาราธนาของเวรัญชพราหมณ์ ภิกษุสงฆ์ได้รับความลำบากด้วยการเที่ยวภิกขาจารเพราะขาดทายกทายิกาที่จะถวายอาหารบิณฑบาตตลอดทั้งพรรษา ครั้นออกพรรษาแล้ว พระพุทธองค์ทรงพาภิกษุสงฆ์เสด็จไปยังกรุงกบิลพัสดุ์ เสด็จเข้าประทับ ณ นิโครธาราม พระเจ้ามทานามะ ทรงทราบจึงเสด็จไปเฝ้ากราบถวายบังคมแล้วประทับนั่ง ณ ที่อันสมควร กราบทูลว่า พระพุทธองค์และภิกษุสงฆ์ได้รับความลำบากด้วยภิกขาจารในพรรษาที่ผ่านมา จึงกราบทูลขอพระวโรกาสถวายภัตตาหารอันมีรสประณีตแด่พระพุทธองค์พร้อมกับภิกษุสงฆ์เป็นระยะเวลา ๔ เดือน ครั้นทราบวาทะ พระพุทธองค์ทรงรับโดยดุขณภาพแล้ว ตั้งแต่วันรุ่งขึ้นก็ได้บำรุงภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ด้วยโภชนาหารอันประณีตและของมีรสอร่อย ๔ ชนิด ทุก ๆ วัน ครั้นครบกำหนด ๔ เดือนแล้ว ได้กราบทูลขอรับปฏิญญา ต่อไปอีก ๔ เดือน รวมเป็น ๘ เดือนและก็ขอรับปฏิญญาต่ออีก ๔ เดือน รวมทั้งสิ้นเป็น ๑๒ เดือน เมื่อครบกำหนดวาระหนึ่งปีแล้ว พระพุทธองค์ไม่ทรงรับอาราธนาเกินไปกว่านั้น ส่วนพระเจ้ามทานามะ ก็ทรงปลาบปลื้มปีติยินดีกับสักการทานที่พระองค์บำเพ็ญถวายตลอดระยะเวลาหนึ่งปีนั้น เกียรติคุณของพระเจ้ามทานามะก็ฟุ้งจรไปทั่วทั้งชมพูทวีป

ต่อมา พระพุทธองค์ประทับ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ได้สถาปนาพระเจ้ามทานามะในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกทั้งหลาย ในฝ่ายผู้ถวายทานมีรสอันประณีต

๕) ลักษณะสำคัญร่วมกันในด้านการสร้างอาราม เสนาสนะถวายสงฆ์

อุบาสก อุบาสิกาในพระพุทธศาสนา มิใช่มีเพียงการถวายทานเป็นการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาแต่เพียงประการเดียว ด้านการสร้างอาราม เสนาสนะถวายสงฆ์ ทั้งอุบาสก อุบาสิกาก็มีส่วนร่วมที่สำคัญคล้ายกันเช่นเดียวกัน ปรากฏนามอุบาสก อุบาสิกาที่ได้สร้างอารามถวาย ดังนี้

๑) นางวิสาขา มิครมาตา

ครั้งหนึ่ง นางวิสาขาสวมมหาลดาปสาธน์ที่มีค่ามากจะไปวิหารเฝ้าพระศาสดา พังธรรมและคิดว่าไม่ควร จึงเปลี่ยนเครื่องประดับนั้นออก ห่อไว้และส่งให้หญิงคนใช้เก็บไว้ เมื่อจบพระธรรมเทศนา หญิงคนใช้นั้นได้ลืมเครื่องประดับไว้ ท่านพระอานนทเถระได้นำเครื่องประดับนั้นเก็บคล่องไวที่ข้างบันได เมื่อนางวิสาขารู้ว่า เครื่องประดับได้ถูกมือของพระอานนท์แล้ว นางจึงบริจาคเครื่องประดับนั้นด้วยทรัพย์ของตนในราคา ๖ โกฏิ ๑ แสน แล้วถามพระผู้มีพระภาคว่าควรน้อมเข้าปัจจัยใดในปัจจัย ๔ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ควรสร้างที่อยู่เพื่อสงฆ์

นางทูลขอภิกษุรูปหนึ่งผู้เข้าใจการงานที่นางจะสร้างวิหารกับพระพุทธเจ้า แม้นางจะพอใจพระอานนท์ แต่คิดว่าพระมหาโมคคัลลานเถระเป็นผู้มีฤทธิ์ การงานของนางจักสำเร็จ ก็เพราะอาศัยพระมหาโมคคัลลานะ ปราสาทของนางวิสาขา สำเร็จในเวลา ๙ เดือน นางได้นิมิตพระผู้มีพระภาคและภิกษุสงฆ์ประทับอยู่ในวิหารนี้ ได้ถวายทานแก่ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานตลอด ๔ เดือน นางวิสาขาบริจาคทรัพย์ในพระพุทธศาสนา ทั้งหมด ๒๗ โกฏิ คือ ในการซื้อพื้นที่แห่งวิหาร ๙ โกฏิ ในการสร้างวิหาร ๙ โกฏิ ในการฉลองวิหาร ๙ โกฏิ ในวันแห่งการฉลองวิหารเสร็จเวลาบ่าย นางวิสาขาแวดล้อมด้วยบุตรและหลาน คิดว่า ความปรารถนาใด ๆ ที่ตั้งไว้แล้วในกาลก่อน ความปรารถนานั้น ๆ ทั้งหมดถึงที่สุดแล้ว แล้วได้เปล่งอุทานว่า ความดำริว่าเมื่อไรนางจะได้ถวายปราสาท เตียง ตั่ง พุก ภัต จีวร เกสซ์ เป็นทาน ความดำรินั้นบริบูรณ์แล้ว^{๒๖} เมื่อภิกษุทูลความที่นางวิสาขาเปล่งอุทาน พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรม แล้วตรัสพระคาถาว่า “นายมาลาการพึงทำพวงดอกไม้ให้มาก จากกองดอกไม้ แม้ฉันใด มัจจัสตว์ผู้มีอันจะพึงตายเป็นสภาพ ควรทำกุศลไว้ให้มาก ฉันนั้น”^{๒๗}

ในเวลาจบเทศนา ชนเป็นอันมากได้เป็นอริยบุคคล มีโสดาบันเป็นต้น

๒) พระเจ้าพิมพิสาร จอมทัพแห่งมคธรัฐ

พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมคธรัฐได้ทรงสดับข่าวว่า “ท่านพระสมณโคดม เป็นศากยบุตรเสด็จออกผนวชจากศากยตระกูล เสด็จถึงกรุงราชคฤห์โดยลำดับ ประทับอยู่ ณ ควางตันไทรต้นหนึ่งชื่อ สุประติษฐเจติย์ ในสวนตาลหน่ม เขตกรุงราชคฤห์ ท่านพระโคดมผู้เจริญนั้น มีกิตติศัพท์อันงามขจรไปอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้

^{๒๖} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๑๐๗-๑๐๘.

^{๒๗} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๑๑๕.

ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยมเป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค

พระองค์ทรงรู้แจ้งโลกนี้ พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลกและหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ด้วยพระองค์เองแล้ว จึงทรงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม ทรงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด ทรงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริบูรณ์บริสุทธิครบถ้วน การได้พบพระอรหันต์ทั้งหลายเช่นนี้ เป็นความดีอย่างแท้จริง^{๒๘}

“พระผู้มีพระภาคพระองค์ใด ทรงเป็นนักปราชญ์
ทรงฝึกในอินทรียทั้งปวง เป็นผู้สุดผ่อง ไม่มีผู้ใดเปรียบ
ทรงไกลจากกิเลส เสด็จไปดีในโลก
ข้าพเจ้าเป็นผู้รับใช้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น”^{๒๙}

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคได้เสด็จไปยังพระราชนิเวศน์ของพระเจ้าพิมพิสาร จอมทัพนครรัฐ ครั้นถึงแล้วจึงประทับนั่งบนอาสนะที่จัดถวายพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ขณะนั้น พระเจ้าพิมพิสาร จอมทัพนครรัฐ ทรงนำของเคี้ยวของฉันอันประณีตประเคนภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขด้วยพระองค์เอง กระทั่งพระผู้มีพระภาคเสวยเสร็จแล้ว ทรงห้ามภักตอาหารแล้ว ละพระหัตถ์จากบาตร จึงประทับนั่ง ณ ที่สมควร ท้าวเธอทรงดำริว่า “พระผู้มีพระภาคควรประทับที่ไหนหนอ ที่แห่งใดอยู่ไม่ไกลและไม่ไกลจากหมู่บ้านนัก คมนาคมสะดวก ผู้ประสงค์พึงเข้าเฝ้าได้ กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนสงบ เสียงไม่อีกทีก เว้นจากคนสัญจรไปมา เป็นที่กระทำการลับของหมู่มนุษย์ ควรแก่การหลีกเร้น” จึงมีพระราชดำริว่า “อุทยานเวฬุวันของเรานี้ไม่ไกลและไม่ไกลจากหมู่บ้านนัก คมนาคมสะดวก ผู้ประสงค์พึงเข้าเฝ้าได้กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนสงบ เสียงไม่อีกทีก เว้นจากคนสัญจรไปมา เป็นที่กระทำการลับของหมู่มนุษย์ ควรแก่การหลีกเร้น อย่ากระนั้นเลย เราพึงถวายอุทยานเวฬุวันแด่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข” แล้วทรงจับพระสุวรรณภิงคารหลังน้ำน้อมถวายแด่พระผู้มีพระภาคด้วยพระราชดำรัสว่า “หม่อมฉันขอถวายอุทยานเวฬุวันนั้นแด่ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคทรงรับอารามแล้ว ทรงชี้แจงให้พระเจ้าพิมพิสาร จอมทัพนครรัฐ เห็นชัด ชวนให้อยากรับไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแก่งกล้า ปลอบโซโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธ

^{๒๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๕/๖๕-๖๖.

^{๒๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๘/๗๑.

รมิกถา แล้วเสด็จลุกขึ้นจากที่ประทับเสด็จกลับ ต่อมาพระพุทธองค์ได้ทรงแสดงธรรมมิกถาเพราะเรื่องนั้นเป็นต้นเหตุ รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตอาราม”^{๓๐}

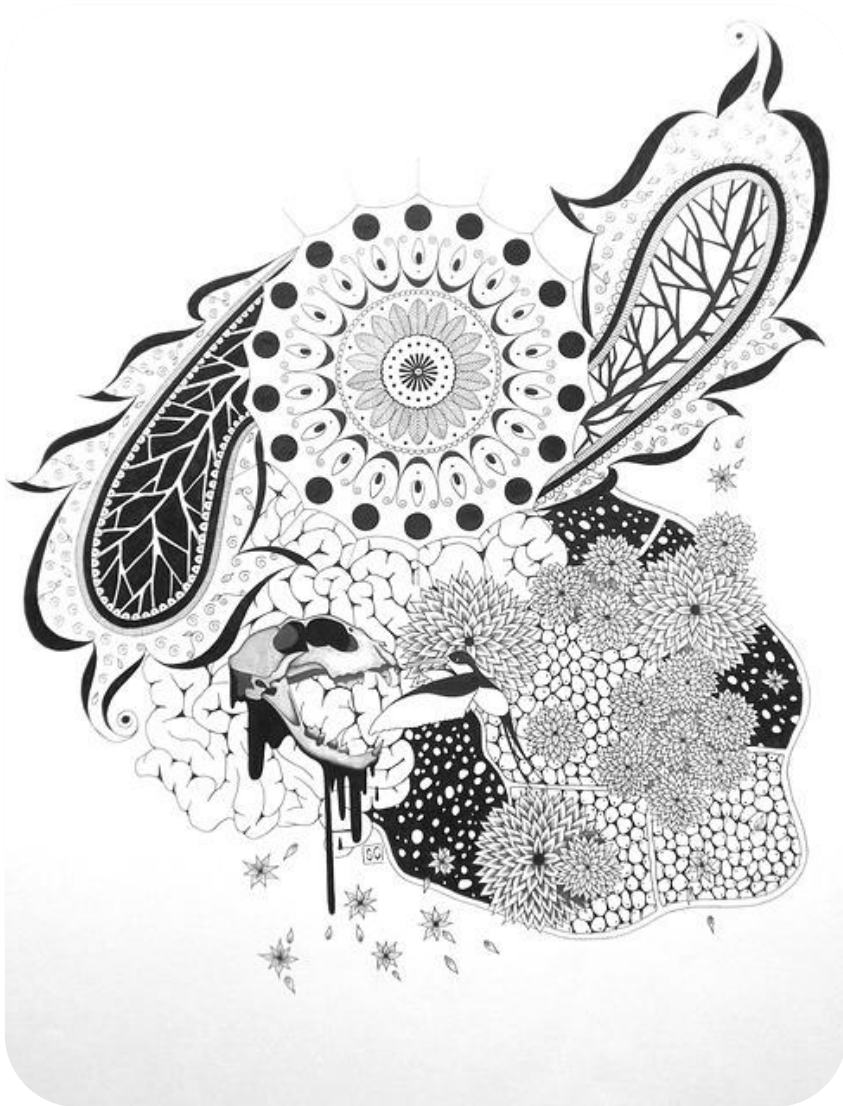
๕.๕ สรุป

การที่พระพุทธองค์ทรงแต่งตั้งให้สตรีเป็นเอตทัคคะในด้านต่าง ๆ ก็เป็นการยืนยันถึงการยอมรับในความสามารถเสมอบุรุษอีกระดับหนึ่ง การอนุญาตให้สตรีเป็นภิกษุณีก็จัดเป็นการเปิดทางใหม่สำหรับสตรี เป็นความพยายามและเป็นวิธีการของพระองค์ที่จะช่วยยกระดับฐานะและสถานภาพของสตรีให้ดีขึ้นกว่าเดิมทั้งในทางโลกและทางธรรม ฐานะทางศาสนาในครั้งกระนั้น ทั้งสมัยก่อนพุทธกาลและพุทธกาล เกี่ยวข้องและมีความสำคัญต่อฐานะทางสังคมอย่างมาก โดยที่สถานภาพทางศาสนาเป็นสิ่งที่กำหนด หรือแสดงให้เห็นสถานภาพทางสังคม การยอมให้สตรีบวชนั้น ในทางศาสนาก็เป็นการให้สตรีมีเสรีภาพ มีอิสระ เป็นตัวของตัวเองในการที่จะเลือกนับถือศาสนา ปฏิบัติวัตรทางศาสนา หรือบวชในศาสนา อนึ่งการให้สตรีมีสิทธิแห่งการเข้าเป็นสมาชิกในสังฆมณฑลนั้น ก็เป็นการเปิดโอกาสให้สตรีได้มีโอกาสศึกษาธรรมจากพระพุทธองค์ ซึ่งจัดได้ว่า เป็นการยกฐานะสตรีในด้านการศึกษาอีกโสดหนึ่งด้วย ส่วนในทางสังคมนั้น การอนุญาตให้สตรีเป็นภิกษุณีก็จัดเป็นการเปิดทางใหม่สำหรับสตรี ทั้งยังแสดงถึงการยอมรับว่าสตรีก็เป็นผู้ที่มีปัญญา มีเจตจำนง มีความรับผิดชอบต่อชีวิตของตนและมีสิทธิเสรีภาพ มีอิสระที่จะทำตามที่ตนปรารถนาด้วยเช่นกัน แม้ว่าการที่ให้มีภิกษุณีในพระพุทธศาสนานั้น จะมีปัญหา หรือมีผลลบต่อพระพุทธศาสนาอยู่บ้างในบางแง่ แต่สำหรับที่เป็นการยกระดับสตรีแล้ว นับว่าเป็นจุดเปลี่ยนทางประวัติศาสตร์ของสตรีที่สำคัญไม่น้อย เพราะพุทธทศานุญาติครั้งนี้ นับเป็นการเริ่มต้นและกรุยทางสำหรับงานด้านการยกระดับฐานะสตรีให้สูงขึ้นและเท่าเทียมบุรุษ ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญร่วมกันระหว่างบุรุษกับสตรี อันจะบังเกิดมีขึ้นต่อมาในภายหลัง

๕.๖ ปัญหาวิเคราะห์ วิพากษ์ประจำบท

๑. อภิปรายความเสมอภาคของบุรุษและสตรีในพระพุทธศาสนาทุกมิติ?
๒. วิพากษ์ลักษณะสำคัญร่วมกันของบุรุษและสตรี?

^{๓๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๙/๗๑-๗๒.



บทที่ ๒

เรื่องของภิกษุณีในพระพุทธศาสนา

๒.๑ แนวคิด

การที่สตรีละทิ้งบ้านเรือนเข้ามาอุปสมบทเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนานั้น ก็ด้วยเหตุผลต่าง ๆ กัน การที่สตรีได้เข้ามาบวช ทำให้พระผู้มีพระภาคทรงตระหนักถึงเสถียรภาพของพระพุทธศาสนาว่า อาจจะดำรงอยู่ได้ไม่นาน เพราะภิกษุณีเป็นเหตุ แต่พระองค์ทรงเห็นว่า สตรีเมื่ออุปสมบทแล้ว ก็สามารถปฏิบัติธรรมจนบรรลุมรรคผลได้เหมือนกับบุรุษ จึงทรงอนุญาต แต่ทรงกำหนดระเบียบวินัยต่าง ๆ ไว้อย่างรัดกุมและเข้มงวดยิ่งกว่าภิกษุ เพื่อป้องกันความเสื่อมเสียอันจะเกิดขึ้นพระพุทธศาสนาในอนาคต

สภาพการเป็นอยู่ของภิกษุณีนั้น แตกต่างจากผู้ครองเรือน คือมีชีวิตอยู่ได้โดยอาศัยผู้อื่นเลี้ยงดูเช่นเดียวกับภิกษุ มีเครื่องนุ่งห่มใช้อย่างจำกัดเพียง ๕ ผืน ที่ย้อมด้วยน้ำฝาด ภิกษุณีต้องปลงผม ตัดเล็บ จะตกแต่งร่างกายด้วยสิ่งเครื่องหอมไม่ได้ สำหรับที่อยู่อาศัยของภิกษุณี จะต้องอยู่ไกลเคียงกับบุรุษ จะอยู่ตามลำพังโดยเอกเทศไม่ได้ ทั้งนี้เพื่อความปลอดภัยของภิกษุณีเอง อีกประการหนึ่ง ภิกษุณีจะต้องมารับโอวาทและการอบรมสั่งสอนจากภิกษุเป็นประจำทุกกึ่งเดือน

การสิ้นไปของภิกษุณีเกิดขึ้นจากสาเหตุหลายประการ คือ ความยุ่งยากเกี่ยวกับขั้นตอนในการอุปสมบท เพราะกว่าจะได้รับการอุปสมบทเป็นองค์ภิกษุณีได้ ต้องผ่านขั้นตอนต่าง ๆ มากมาย ความเคร่งครัดของวัตรปฏิบัติของภิกษุณี ก็เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ภิกษุณีสิ้นไป เพราะมีผู้ที่ปฏิบัติตามได้ยาก นอกจากนี้ สภาวะเพศของสตรี ก็เป็นอุปสรรคต่อการอุปสมบท เพราะระบบสรีระร่างกายไม่เหมือนบุรุษ ทั้งภัยอันตรายที่จะเกิดกับสตรีนั้นมีมากกว่า สาเหตุที่สำคัญหลักเลยก็คือ ความเสื่อมของพระพุทธศาสนาภายหลังพุทธปรินิพพาน ซึ่งสืบเนื่องมาจากสาเหตุต่าง ๆ เช่น การแตกแยกความคิดเห็น อันเป็นปัจจัยนำไปสู่ความแตกสามัคคี เกิดมีนิกายมากมายและต่างก็มุ่งทำลายล้างกันเอง ภิกษุณีจึงสิ้นไป

๒.๒ วัตถุประสงค์ของการศึกษา

๒.๒.๑ เพื่อศึกษาความหมาย ภิกษุณี

๒.๒.๒ เพื่อศึกษาเหตุผลในการบรรพชาอุปสมบทภิกษุณี

๒.๒.๓ เพื่อศึกษาการกำเนิดและพัฒนาการการบรรพชาอุปสมบทภิกษุณี

- (๑) เพื่อศึกษากำเนิดภิกษุณีรูปแรก
- (๒) เพื่อศึกษาการไม่ทรงอนุญาตให้สตรีอุปสมบทได้โดยง่าย
- (๓) เพื่อศึกษาความมุ่งหมายพุทธบัญญัติครุธรรม ๘
- ๖.๒.๔ เพื่อศึกษาพัฒนาการการบรรพชาอุปสมบทภิกษุณีในพระพุทธศาสนา
- ๖.๒.๕ เพื่อศึกษาการขยายตัวของภิกษุณี
- ๖.๒.๖ เพื่อศึกษาการปกครองคณะสงฆ์กับการอนุญาตให้มีวัดนี้
 - (๑) เพื่อศึกษาการปกครองคณะสงฆ์
 - (๒) เพื่อศึกษาโครงสร้างการบริหารจัดการของภิกษุณี
- ๖.๒.๗ เพื่อศึกษาและให้ทราบสาเหตุการสิ้นภิกษุณีในพระพุทธศาสนา

๖.๓ การวัดผลสัมฤทธิ์ตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา

- ๖.๓.๑ นิสิตเข้าใจความหมาย ภิกษุณี
- ๖.๓.๒ นิสิตเข้าใจเหตุผลในการบรรพชาอุปสมบทภิกษุณี
- ๖.๓.๓ นิสิตเข้าใจการกำเนิดและพัฒนาการการบรรพชาอุปสมบทภิกษุณี
 - (๑) นิสิตเข้าใจกำเนิดภิกษุณีรูปแรก
 - (๒) นิสิตเข้าใจการไม่ทรงอนุญาตให้สตรีอุปสมบทได้โดยง่าย
 - (๓) นิสิตเข้าใจความมุ่งหมายพุทธบัญญัติครุธรรม ๘
- ๖.๓.๔ นิสิตเข้าใจพัฒนาการการบรรพชาอุปสมบทภิกษุณีในพระพุทธศาสนา
- ๖.๓.๕ นิสิตเข้าใจการขยายตัวของภิกษุณี
- ๖.๓.๖ นิสิตเข้าใจการปกครองคณะสงฆ์กับการอนุญาตให้มีวัดนี้
 - (๑) นิสิตเข้าใจการปกครองคณะสงฆ์
 - (๒) นิสิตเข้าใจโครงสร้างการบริหารจัดการของภิกษุณี
- ๖.๓.๗ นิสิตเข้าใจสาเหตุการสิ้นภิกษุณีในพระพุทธศาสนา

๖.๔ ประเด็นศึกษา มีดังนี้

๖.๔.๑ บทนำ

เป็นที่เข้าใจตรงกันว่า ในเมื่อพระผู้มีพระภาคได้ทรงประกาศพระพุทธศาสนาให้แพร่หลายไปอย่างกว้างขวางและเป็นที่รู้จักกันโดยทั่ว จนก่อให้เกิดองค์ประกอบที่สำคัญเป็นหลักประกันถึงความสำเร็จของพระผู้มีพระภาค องค์ประกอบดังกล่าวได้แก่บริษัท ๓ คือ ภิกษุ

อุบาสกและอุบาสิกา แสดงให้เห็นประจักษ์ว่า พระพุทธศาสนาได้ลงหลักปักฐานลงอย่างมั่นคงใน ชมพูทวีปสมัยนั้น ทั้งนี้เพราะพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ทำให้ความเป็นอิสระแก่มนุษยทุกคนอย่าง เท่าเทียมกัน โดยปราศจากการแบ่งชนชั้น หรือชั้นวรรณะ ประกอบกับหลักธรรมคำสอนที่มีเหตุผล สามารถอำนวยประโยชน์ให้แก่ผู้ประพฤติปฏิบัติได้อย่างแท้จริง ด้วยความเจริญรุ่งเรืองของ พระพุทธศาสนานี้เอง จึงเป็นแรงกระตุ้นผู้ที่ใคร่รู้ทั้งหลายเข้ามาบรรพชาอุปสมบทในพระธรรมวินัย นี้ รวมถึงหมู่สตรีอีกเป็นจำนวนมาก ที่ยอมสละละทิ้งบ้านเรือนและภักดิ์อุทิศตนบวช เช่นเดียวกับบุรุษจนไม่มีใครต้านทานไว้ได้

๖.๔.๒ ความหมาย ภิกษุณี

ภิกษุณี หมายถึง หญิงผู้ได้อุปสมบทแล้ว พระผู้หญิงในพระพุทธศาสนา^๑

คำว่า ภิกษุณี หมายถึงสตรีผู้ได้รับการอุปสมบทในพระพุทธศาสนา โดยปกติแล้วผู้ที่ อุปสมบทในพระพุทธศาสนา เรียกว่า อุปสัมบัน มี ๒ ประเภท คือ ภิกษุและภิกษุณี ส่วนผู้ที่ไม่ได้ อุปสมบท เรียกว่า อนุปสัมบัน

คำว่า ภิกษุณี คือเป็นนियามศัพท์ที่อาจจะหมายถึง ผู้ที่ผ่านกระบวนการในการบวชเป็น สิกขมานาในระยะเวลาที่กำหนดแล้วได้ขอการอุปสมบทเป็นพระภิกษุณีในพระพุทธศาสนา ซึ่ง ภิกษุณีนั่น ก็ให้ความหมายโดยตรงก็คือ เป็นสตรีเพศที่เข้ามาบวช มีการครองจีวรคล้ายกับพระภิกษุ มีการถือศีล ๓๑๑ ข้อตามพุทธบัญญัติที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้

กล่าวโดยสรุป ภิกษุณี ก็คือ สตรีที่บวชในพระพุทธศาสนาและรักษาศีล ๓๑๑

๖.๕ เหตุผลในการบรรพชาอุปสมบทภิกษุณี

ด้วยสมัยอินเดียโบราณนั้น สตรีมีโอกาสน้อยมากที่จะยืนหยัดในสังคมได้อย่างเป็นสุข และถูกต้อง เพราะบุรุษจะเป็นผู้ควบคุมและบงการเหล่าสตรีเสมอ ดังนั้น การบวชของพวกเธอทั้งหลาย จึงมีแรงผลักดันและเกิดจากเหตุผลที่แตกต่างกันและเป็นทางออกประการหนึ่งที่สตรีพึง หวัง ดังนี้

๑. ความศรัทธาเลื่อมใสเป็นมูลฐาน เรื่องของความเลื่อมใสนั้นเกิดจากได้รับฟังพระ ธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาค ทำให้เกิดความเชื่อมั่นอย่างแรงกล้า จึงยอมสละบ้านเรือน วงศา ฌาณญาติ เพื่อเข้าสู่เพศบรรพชิตเช่นเดียวกับบุรุษ โดยมีจุดหมายปลายทางคือการบำเพ็ญตนเพื่อ การหลุดพ้นจากอาสวกิเลสอันเป็นเหตุแห่งการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏ

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๗๓.

๒. การประสบปัญหาในชีวิต สตรีในสังคมอินเดียโบราณ บิดามารดาผู้ปกครองต้องป้องกันหวงแหนเหมือนทรัพย์สินสมบัติอันทรงคุณค่า ราคาแพง เมื่อถึงเวลาจะต้องไปสู่ตระกูลสามี จึงต้องได้รับการอบรมสั่งสอนให้ปฏิบัติเหมาะสม ถูกต้องตามจารีตประเพณี เพื่อชื่อเสียงของตนเองและวงศ์ตระกูล ทั้งป้องกันคำครหาหนีทาอันจะมีมาในภายหลัง ซึ่งจะเป็นการเสื่อมเสียชื่อเสียง เพราะความที่สตรีต้องประสบกับปัญหาที่ยุ่งยากและแก้ไขได้ยากนี้เอง ทำให้เกิดความทนทุกข์ทรมานตลอดมา ผู้ที่ตกอยู่ในสภาวะเช่นนี้ เมื่อไม่สามารถหาทางระงับดับความเศร้าโศกได้ จะมีผลกระทบกระเทือนทางด้านจิตใจอย่างรุนแรง จนอาจเป็นคนวิกลจริตได้

๓. การบวชด้วยเหตุประการอื่น การบวชประการนี้อาจเกิดจากเหตุที่ได้รับการชักชวน หรือเพราะอาศัยสิ่งแวดล้อมอื่นเป็นเครื่องชักนำ เช่นการนำพาของมิตรสหาย หรือญาติพี่น้อง^๒

จากเหตุผลดังกล่าวนี้ เป็นเครื่องชี้ให้เห็นถึงระดับจิตใจของแต่ละบุคคลว่า มีความสูงต่ำแตกต่างกันในการเข้าสู่เพศบรรพชิต แต่ทั้งหมดก็มีจุดมุ่งหมายอย่างเดียวกันคือ การปฏิบัติธรรมเพื่อความรู้แจ้งเห็นจริงในศาสนา

นายพลเฒ่า เพ็งวิภาศ^๓ ได้กล่าวไว้ในดุชนิพนธ์เรื่อง “การวิเคราะห์บทบาทของภิกษุณีในพระพุทธศาสนา” เรื่องมูลเหตุและองค์ประกอบที่ทำให้สตรีในสังคมอินเดียในสมัยพุทธกาลต้องการออกจากเรือนบวชเป็นภิกษุณี สรุปได้ ๕ ประการ ดังนี้^๔

๑. ความต้องการออกจากจารีตประเพณี เนื่องจากฐานะสตรีในสังคมอินเดียโบราณ ต่ำกว่าบุรุษ ดังใน คัมภีร์มนุธรรมศาสตร์ ได้กล่าวถึงลักษณะความไม่ดีของสตรีไว้เป็นอันมาก ตัวอย่างเช่นสตรีมากด้วยตัณหา พยาบาท ความไม่เจริญ ความด้อยในศีลธรรม ด้อยในโอกาสกระทำพิธีกรรมต่าง ๆ สตรีมีหน้าที่จัดหาสิ่งของในการทำพิธีกรรมเท่านั้น แต่เข้าร่วมทำพิธีกรรมในการสวดมนต์ไม่ได้ ทำให้บุตรีมีความรู้สึกว่ามีฐานะต่ำกว่าบุตร เป็นต้น

๒. ความต้องการออกจากการเป็นภรรยา เพราะสตรีในฐานะภรรยาในสังคมอินเดียโบราณไม่มีเกียรติมาก ๆ เช่น ข้อความใน มนุสมฤติ ตอนหนึ่งว่า ภรรยาผู้ซื่อสัตย์ต้องเคารพสามีใน

^๒ เสมอ บุญมา, ภิกษุณีพระพุทธศาสนา, **รายงานวิจัย**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๒๔).

^๓ นายพลเฒ่า เพ็งวิภาศ, “การวิเคราะห์บทบาทของภิกษุณีในพระพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ดุชนิพนธ์**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑), หน้า ๑๖-๑๘.

^๔ วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๒/๓๒๖.

ฐานะเทพเจ้าองค์หนึ่งเสมอ ภรรยาย่อมไม่อาจประกอบพิธีกรรม ถือสัตย์ หรือพรตตามลำพังได้โดยปราศจากความเห็นชอบของสามี หากหญิงนั้นเชื่อฟังสามี เธอย่อมได้รับการสรรเสริญในสวรรค์ ภรรยาผู้ซื่อสัตย์

๓. ความต้องการออกจากการแบ่งชั้นวรรณะ การแบ่งชนชั้นวรรณะออกเป็นสูงต่ำตามวรรณะต่าง ๆ ของสังคมอินเดีย ทำคนให้ไม่มีความเสมอภาคกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสตรีในทุกวรรณะ ถูกอบรมสั่งสอนให้อยู่ในจารีตประเพณีว่า ต้องอยู่ในฐานะต่ำกว่าบุรุษมาเป็นเวลาช้านาน ความเป็นอิสระและการเสมอภาคเท่าเทียมบุรุษ มาปรากฏขึ้นในยุคแห่งการเกิดขึ้นของพระพุทธศาสนา^๕ เพราะพระพุทธเจ้าได้ประกาศว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย วรรณะ ๔ จำพวกออกบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ย่อมละชื่อและโคตรเดิมหมด ถึงการนับว่าพระสมณะศากยบุตรทั้งนั้น เปรียบเหมือนแม่น้ำใหญ่ ๆ คือ แม่น้ำคงคา ยมนา อจิรวดี สรณุมหิ แม่น้ำเหล่านั้นไหลไปถึงมหาสมุทรแล้ว ย่อมละชื่อและโคตรเดิมหมด ถึงการนับว่า มหาสมุทรนั่นเอง^๕

๔. ความศรัทธาในพระพุทธเจ้า ความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า เพราะเหตุที่มหาชนทั้งบุรุษและสตรีได้สดับรับฟังธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าและของพุทธสาวกมาแล้ว ทำให้เกิดความเลื่อมใสเชื่อมั่นในพระธรรมคำสั่งสอนของท่านเหล่านั้น จึงละบ้านเรือน โภคทรัพย์ ญาติและสหาย ออกบวชประพฤติพรหมจรรย์ มุ่งมั่นจะทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งทุกข์ ซึ่งมีภิกษุณีตัวอย่างในเรื่องนี้ เช่น พระนางมหาปชาบดีโคตมี พร้อมด้วยพระนางศากยยะเป็นบริวาร ๕๐๐ ได้กราบทูลรบเร้าต่อพระพุทธองค์เพื่อขออุปสมบทเป็นภิกษุณีด้วยความมุ่งมั่นและศรัทธาอย่างแรงกล้า แม้จะถูกปฏิเสธในครั้งแรกก็ไม่ทรงย่อท้อลดละความอุตสาหะ พยายามจนประสบความสำเร็จ แม้จะต้องใช้ความเพียรและความลำบากอย่างไร รวมทั้งการได้อุปสมบทด้วยเงื่อนไขที่หนักยิ่งก็ตาม แต่ก็ทรงน้อมรับเอาด้วยความเต็มพระทัยยิ่ง

๕. การประสบปัญหาชีวิตและปัญหาครอบครัว ปัญหาชีวิตและปัญหาครอบครัวไม่สามารถจะแยกออกจากกันได้ เพราะปัญหาครอบครัวเนื่องมาจากสตรีอินเดียส่วนมากพะวงและกระวนกระวายอยู่กับปัญหาชีวิตและปัญหาครอบครัว อันเนื่องมาจากการถูกกดขี่ ความไม่ทัดเทียมบุรุษและไม่ยอมรับความเป็นผู้นำในครอบครัวและสังคม จำใจยอมอยู่ในความบังคับบัญชา ดูแลของบุคคลเกี่ยวข้อง ตั้งแต่บิดามารดาไปถึงน้องชายและแม่แต่จารีตต่าง ๆ แสดงให้เห็นว่า สตรีอินเดีย

^๕ วิ.จุ. (ไทย) ๗/๔๐๔/๓๒๐.

โบราณต้องจำนนอยู่กับสิ่งที่บุคคลอื่นยัดเยียดให้ อันเป็นการกดขี่สิทธิและเสรีภาพของสตรีมาโดยตลอด ทำให้เกิดความกดดันและเสียเวลาและในขณะเดียวกัน สตรีต้องมีความรัก มีการแต่งงาน มีคู่ครอง เพื่อการยอมรับทางสังคม แต่การแต่งงานต้องแต่งตามวาระของตน ห้ามแต่งงานกับบุคคลนอกวรรณะ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า สตรีไม่สามารถจะเลือกดำเนินชีวิต มีครอบครัวได้อย่างเสรี จะเห็นได้ว่า สตรีทั้งหลายประสบกับปัญหาชีวิตส่วนตัวรวมทั้งมรสุมแห่งชีวิตการแต่งงาน ซึ่งมีความสลับซับซ้อน กดดันและเสี่ยงอันตราย สตรีทั้งหลายที่ต้องจำนนอยู่ในจารีตอันแสนทรมาณนั้น ต้องเฝ้าหาทางออก จึงมองเห็นพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าเป็นทางออกที่จะทำให้สตรีมีเกียรติและได้รับการยอมรับว่า เป็นศากยะธิดา จึงได้โอกาสที่จะสละบ้านเรือน โภครทรัพย์ ญาติมิตร ออกบรรพชาอุปสมบทด้วยเหตุดังกล่าวมานี้^๖

ปัญหาชีวิตปัญหาครอบครัว มันเป็นปรัชญาชีวิต ครอบครัว คือ การอยู่ร่วมกันแบบต่างวัย จึงเป็นธรรมดาที่อาจเกิดปัญหากระทบกระทั่งกันได้บ้าง เพราะทัศนคติไม่ตรงกัน ความคิดเห็นไม่เหมือนกัน หรือแม้แต่การไม่ยอมรับฟังซึ่งกันและกัน จนเกิดเป็นปัญหาในที่สุด ซึ่งถือเป็นเรื่องปกติที่ทุกครอบครัวมีโอกาสเกิดปัญหาต่าง ๆ ได้ ดังนั้นวิธีการอุปสมบทเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนา จึงเป็นอีกมูลเหตุและองค์ประกอบหนึ่งของการเกิดภิกษุณีในพระพุทธศาสนา

๖.๖ กำเนิดและพัฒนากการบรรพชาอุปสมบทภิกษุณี

๖.๖.๑ กำเนิดภิกษุณีรูปแรก

องค์ประกอบของผู้ที่นับถือเลื่อมใสในพระพุทธศาสนานั้น แรกเริ่มเดิมทีมีเพียงบริษัท ๓ คือ ภิกษุ อุบาสกและอุบาสิกา เท่านั้น แต่ครั้งล่วงพรรษาที่ ๕ แห่งพระผู้มีพระภาค มีการเปลี่ยนแปลงทางคณะสงฆ์ โดยพระนางมหาปชาบดีโคตมี ซึ่งเป็นพระมาตุจฉา (น้าหญิง) ของพระผู้มีพระภาคได้เข้าเฝ้าและทูลขอโอกาสให้สตรีได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระผู้มีพระภาคทรงประกาศไว้ พระผู้มีพระภาคได้ทรงตรัสห้ามว่า “อย่าเลย โคตรมี เธออย่าขบใจการที่มาตุจฉาออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้เลย”^๗ พระนางมหาปชาบดีโคตมีทรงเป็นทุกข์ เสียพระทัยร้องไห้ หลังจากนั้น พระผู้มีพระภาคก็เสด็จจาริกไปทางกรุงเวสาลี ประทับอยู่ที่ภูฏาคารศาลา ปามหาวัน เขตกรุงเวสาลี

^๖ วิ.จุ. (ไทย) ๗/๔๐๓/๓๑๗.

^๗ ดูรายละเอียดใน อง.อญจก. (ไทย) ๒๓/๕๑/๓๓๑. และ วิ.จุ. (ไทย) ๗/๔๐๒/๓๑๓.

พระอานนท์ได้เห็นพระนางมหาปชาบดีโคตมีมีพระบาทระทม พระวรกายเปื้อนฝุ่นธุลี เป็นทุกข์ เสียพระทัย น้ำพระเนตรนองหน้า ทราบความแล้ว พระอานนท์จึงทูลขอพระผู้มีพระภาค ให้สตรีได้ออกเรือนเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระองค์ได้ทรงประกาศไว้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อย่าเลย อานนท์ เธออย่าชอบใจการที่มาจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ ตถาคตประกาศไว้เลย”^๔ พระอานนท์กราบทูลถึงครั้งที่สาม พระผู้มีพระภาคยังไม่ทรงอนุญาต

... พระอานนท์ได้มีความดำริว่า “พระผู้มีพระภาคไม่ทรงอนุญาตให้มาจากเรือน บวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศไว้ ทางที่ดีเราควรทูลขอ พระผู้มีพระภาคให้มาจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตได้ในพระธรรมวินัยที่พระ ตถาคตทรงประกาศไว้ด้วยอุบายบางอย่าง”

... พระอานนท์ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มาตุคามออก จากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศไว้ จะสามารถทำให้ แฉ่งโสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล หรืออรหัตตผลได้หรือไม่

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “อานนท์ มาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตใน ธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ สามารถทำให้แฉ่งโสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล หรืออรหัตตผลได้”

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “อานนท์ ถ้ามหาปชาบดีโคตมีรับครุธรรม ๘ ประการได้ การรับครุธรรมนั้นแลเป็นการอุปสมบทของเธอ คือ

๑. ภิกษุณีถึงจะบวชได้ ๑๐๐ พรรษา ก็ต้องทำการกราบไหว้ การต้อนรับ การทำอัญชลี กรรม การทำสามีจิกรรมแก่ภิกษุผู้บวชแม่วันนั้น ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับ ถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

๒. ภิกษุณีไม่พึงจำพรรษาในอาวาสที่มีภิกษุ ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

๓. ภิกษุณีพึงหวังธรรม ๒ อย่างคือ ภามอุโบสถและไปริบโวาทจากภิกษุสงฆ์ทุกกึ่ง เดือน ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

๔. ภิกษุณีจำพรรษาแล้วพึงปวารณาในสงฆ์ ๒ ฝ่าย โดยสถาน ๓ คือ ได้เห็น ได้ฟังหรือ ได้นึกสงสัย ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

^๔ ดูรายละเอียดใน อัง.อภฺจก. (ไทย) ๒๓/๕๑/๓๓๓. และ วิ.จุ. (ไทย) ๗/๔๐๒/๓๑๕.

๕. ภิกษุณีต้องครองกรรมแล้วพึงประพฤติปักษมานัตในสงฆ์ ๒ ฝ่ายธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

๖. ภิกษุณีพึงแสวงหาการอุปสมบทในสงฆ์ ๒ ฝ่ายให้แก่นางสิกขมานาที่ศึกษาธรรม ๖ ข้อ ตลอด ๒ ปีแล้ว ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

๗. ภิกษุณีไม่พึงด่า ไม่พึงบริภาษภิกษุไม่ว่ากรณีใด ๆ ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

๘. ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ห้ามภิกษุณีสั่งสอนภิกษุ แต่ไม่ห้ามภิกษุสั่งสอนภิกษุณี ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

อานนท์ ถ้ามหาปชาบดีโคตมีรับครุธรรม ๘ ประการนี้ได้ การรับครุธรรมนั้นแลเป็นการอุปสมบทของเธอ”^๙

ครั้นเมื่อพระนางมหาปชาบดีโคตมีรับครุธรรม ๘ ประการและได้รับการบรรพชาอุปสมบทแล้ว พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

“อานนท์ ถ้ามาตุคามจะไม่ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้แล้ว พรหมจรรย์จะดำรงอยู่ได้นาน สัทธิธรรมจะดำรงอยู่ถึง ๑,๐๐๐ ปี แต่เพราะมาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้แล้ว บัดนี้พรหมจรรย์จะดำรงอยู่ได้ไม่นาน สัทธิธรรมจะตั้งอยู่ได้เพียง ๕๐๐ ปีเท่านั้น”^{๑๐}

พระนางมหาปชาบดีโคตมีจึงได้รับการบรรพชาและอุปสมบทด้วยลักษณะการที่รับครุธรรม ๘ ประการ ซึ่งแตกต่างจากภิกษุณีรูปอื่นที่ต้องบรรพชาอุปสมบทโดยสงฆ์ ๒ ฝ่ายและพระนางมหาปชาบดีโคตมีจึงทรงเป็นภิกษุณีรูปแรกในพระพุทธศาสนา ดังนั้น จากพุทธบริษัท ๓ เดิม ได้เพิ่มมาอีกหนึ่งบริษัท คือ ภิกษุณี

๖.๖.๒ การไม่ทรงอนุญาตให้สตรีอุปสมบทได้โดยง่าย

ในการบวชสตรีเป็นภิกษุณีในพระธรรมวินัยนั้น พระผู้มีพระภาคทรงยับยั้งถึง ๒ ครั้งและในครั้งที่ ๓ เมื่อพระอานนท์เถระได้กราบทูลถามโดยยกเรื่องสตรีสามารถจะบรรลุความเป็น

^๙ ดูรายละเอียดใน อัง.อญฺจก. (ไทย) ๒๓/๕๑/๓๓๓-๓๓๔. และ วิ.จุ. (ไทย) ๗/๔๐๒-๔๐๓/๓๑๕-๓๑๗.

^{๑๐} ดูรายละเอียดใน อัง.อญฺจก. (ไทย) ๒๓/๕๑/๓๓๖. และ วิ.จุ. (ไทย) ๗/๔๐๒-๔๐๓/๓๑๘.

พระอริยบุคคลได้หรือไม่ พระพุทธองค์ตรัสว่า “อานนท์ มาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้สามารถทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกาคามีผล อนาคามีผล หรืออรหัตผลได้” แล้วจึงทรงอนุญาตให้สตรีบวชเป็นพระภิกษุณีในพระธรรมวินัยของพระองค์ได้ โดยทรงประทานครุธรรม ๘ ประการเป็นเงื่อนไขและเป็นวิธีการอุปสมบทเป็นภิกษุณีและยังได้ตรัสแสดงถึงการที่สตรีบวชในพระธรรมวินัย จะทำให้พรหมจรรย์ หรือพระสัทธิธรรมตั้งอยู่ได้ไม่นาน โดยตรัสอุปมาเหมือนตระกูลที่มีสตรีมากมีบุรุษน้อย ตระกูลเหล่านั้นถูกโจรทำลายได้ง่าย เป็นต้น

การที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาตให้สตรีอุปสมบทเป็นภิกษุณีได้แต่แรกและโดยง่าย อย่างที่ทรงอนุญาตให้บุรุษและต้องทรงบัญญัติครุธรรม ๘ ประการ เป็นเงื่อนไขนั้นอาจวิเคราะห์ได้ว่า จะต้องทรงมีเหตุผลและความจำเป็นบางอย่างที่ทรงห้าม เนื่องจากพระพุทธเจ้าทรงสัพพัญญุตญาณ ทรงรอบรู้เหตุการณ์ทั้งปวง ทรงเป็นโลกาวิทู ผู้ทรงรู้แจ้งโลกและทรงมีอนาคตังสญาณ ทรงเห็นการณ์ไกล ว่าในการทรงอนุเคราะห์ให้สตรีบวชแล้วจะมีปัญหาอะไรเกิดขึ้นตามมาบ้าง จึงจะต้องทรงรอบคอบอย่างยิ่ง โดยทรงตระหนักถึงปัญหาสำคัญซึ่งสตรีผู้มาบวชเป็นภิกษุณีต่อไป จะต้องระมัดระวังยิ่งกว่าบุรุษผู้ที่เข้ามาบวชเป็นภิกษุ จึงทรงรอเหตุอยู่จนถึงเวลาอันสมควร กว่าจะมีสตรีทูลขอการอุปสมบทเป็นภิกษุณี ก็ล่วงเลยเวลาไปถึง ๕ พรรษา

เหตุและผลที่พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติครุธรรมเพื่อป้องกันปัญหาอันจะเกิดจากการมีความแตกต่างในเรื่องของเพศเป็นตัวกำหนด พิจารณาดังนี้

ข้อที่ ๑ ซึ่งจะเห็นได้ว่า ทำให้เกิดความรู้สึกว่าห่างกันมาก ถึงขั้นที่ภิกษุณีแม้ ๑๐๐ พรรษา ยังต้องเคารพภิกษุแม้บวชเพียงวันเดียว เพื่อให้แต่ละสังฆะเป็นชุมชนที่ปลอดภัยหรือลดอิทธิพลจากอุปาทานทางเพศ อันเป็นปฏิสัมพันธ์กับฝ่ายตรงข้ามให้มากที่สุด แต่ในขณะเดียวกันทรงจัดวางสมมติให้ยังคงต้องไปในทิศทางเดียวกัน ไม่ห่างกันจนแตกแยกคนละทิศละทางและกระชับความสัมพันธ์ระหว่างกันแบบนำตาม ในลักษณะครูและลูกศิษย์ให้ชัดเจนยิ่งขึ้นอีก ปิดทางความคิดอกุศล อันจะเกิดจากความสัมพันธ์กันในลักษณะอื่น ๆ ทั้งจากแรงดึงดูดที่จะทำให้เกิดกามราคะ คลุกคลีมีวุ่น หรือจากแรงผลึกที่จะอวดดี ยกตนข่มท่านจนแตกแยกได้ อีกทั้งเมื่อลงเอยรายละเอียดที่มีอยู่ในทั้งภิกษุปาติโมกข์และภิกษุณีปาติโมกข์ จะเห็นว่า การสอนธรรมจากภิกษุ นั้น ก็มิใช่เป็นเรื่องง่าย ต้องมีการกำหนดคุณสมบัติอย่างสูง ถึง ๘ ข้อสำหรับภิกษุที่คณะสงฆ์จะเห็นพ้องกัน สมมติ รับรองให้มาสอนธรรมภิกษุณีอย่างเป็นทางการ ต้องรับรู้กันโดยทั่วไป แอบกระทำการเป็นส่วนกลุ่ม ส่วนบุคคลไม่ได้ เป็นการกันทางมิให้ภิกษุ ภิกษุณี หาเหตุอ้างมาพบปะ พุดคุยกันพร่ำเพรื่อ เพราะบางทีอาจนัดแนะกันด้วยจิตเสนาหา แล้วอ้างเหตุว่า มาสอนธรรมกันก็ได้

ข้อที่ ๒ คือ ต้องให้ภิกษุณีจำพรรษาในวัดเดียวกันกับภิกษุ จะแตกแยกเป็นเอกเทศไปไม่ได้

ข้อที่ ๓, ๔, ๕ และ ๖ คือ ทรงจัดวางสมมติให้ต้องช่วยเหลือเกื้อกูลกันทางธรรม มีการรับโอวาท ปวารณา เป็นต้น ทรงวางเงื่อนไขกำหนดไว้ชัดเจนเลยว่า ภิกษุณีสงฆ์จักแยกขาดออกไปจากภิกษุสงฆ์ไม่ได้ เพราะมีข้อกำหนดที่ต้องพึ่งพิงอาศัยกันอยู่ ข้อกำหนดเหล่านี้ จึงเป็นอุบายวิธีการป้องกันการแตกแยกความสามัคคีอันจะมีขึ้นต่อไปในอนาคต

ข้อที่ ๗ ที่ห้ามมิให้ภิกษุณีดำบริภาษภิกษุ โดยปริยายอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อป้องกันการกระทบกระทั่ง เป็นการตัดไฟแต่ต้นลมที่จะไม่เปิดโอกาสให้เถียงกัน คำว่ากัน เอาชนะคะคานกัน แบบชาวบ้าน ซึ่งไม่มีประโยชน์อันใด นอกจากจะนำไปสู่อีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้พระพุทธศาสนาอันตรธานลงไปโดยเร็ว

ส่วนครุธรรมข้อที่ ๘ เป็นการกำหนดฐานะให้เห็นว่า ภิกษุณีต้องเคารพ จัดสมมติให้สำหรับการกำหนดฐานะให้เห็นว่า ภิกษุณีต้องเคารพ เชื้อพึงภิกษุเสมอไป

ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่าครุธรรม ๘ กิติ พระวินัยทั้งฝ่ายภิกษุและภิกษุณีกิติ ที่เกี่ยวเนื่องในประเด็นนี้ ล้วนแล้วแต่เกื้อกูลประโยชน์ส่วนตัว คือลดทอนกำลังของกามราคะอันเนื่องมาจากอุปาทานทางเพศ อันเป็นอุปสรรคอันสำคัญยิ่งต่อการเจริญสมณธรรมและลดทอนกำลังของมานะ อันจะทำให้ถือตัวตนสร้างความขัดแย้งในหมู่คณะและขัดขวางการเจริญในธรรมของตนเองด้วย เกื้อกูลต่อชุมชนคือสังฆะให้เกิดความสามัคคี อยู่ร่วมกันโดยผาสุก อีกทั้งเกื้อกูลต่อประโยชน์ส่วนรวมคือยังอายุของพระพุทธศาสนาให้อยู่ได้นาน

ทัศนะของนายพลเผ่า เพ็งวิภาศ กล่าวไว้ในดุชฎินิพนธ์ เรื่อง “การวิเคราะห์บทบาทของภิกษุณีในพระพุทธศาสนา”^{๑๑} ว่า เนื่องจากสภาพสังคมอินเดียในสมัยนั้น ยังไม่อำนวยแก่สตรีที่ออกจากเรือนเพื่อบวชในศาสนาและลัทธิใด ๆ เลย พระพุทธองค์จึงยังไม่ทรงอนุญาตให้สตรีบวชทันที แต่ด้วยเหตุผลในด้านความสามารถโดยธรรมชาติที่จะบรรลุธรรมได้ จึงทรงอนุญาตให้สตรีบวชได้ ดังนั้นการบัญญัติครุธรรมให้เป็นเงื่อนไขการอุปสมบทภิกษุณีกิติ การวางกฎเกณฑ์บัญญัติสิกขาบท เพื่อกลั่นกรองสตรีผู้จะเข้ามาบวชเป็นภิกษุณีอย่างเคร่งครัดก็ตั้น มีวัตถุประสงค์ซึ่งอาจสรุปได้ดังนี้

^{๑๑} นายพลเผ่า เพ็งวิภาศ, “การวิเคราะห์บทบาทของภิกษุณีในพระพุทธศาสนา”, หน้า ๓๖-๓๘.

๑. เพื่อคัดเลือกและทดสอบสตรีผู้ปรารถนาจะบวชว่า จะมีจิตใจเข้มแข็งจริงจังเพียงใด เมื่อเข้ามาบวชแล้ว จะสามารถอดทนความทุกข์ยาก ตลอดจนข้อปฏิบัติอื่น ๆ ได้หรือไม่ เพราะทรงตระหนักดีถึงสภาวะจิตของสตรีว่า มีความอ่อนไหวและอดทนต่อความลำบากได้ยาก ตรงกับสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้ในกุมารวรรคทั้ง ๑๐ สิกขาบทเช่น เรื่องภิกษุณีหลายรูปพากันบวชให้เด็กหญิงชาวบ้านผู้มีอายุไม่ถึง ๑๒ ปี เด็กหญิงเหล่านั้นเป็นผู้อดทนไม่ได้ต่อความหนาว ร้อน ความหิว ความกระหาย ไม่อดทนต่อสัมผัสแห่งเปลือก ยุง ลมแดดและสัตว์เลื้อยคลาน มักไม่อดกลั้นต่อถ้อยคำที่เขากล่าวร้าย หยาบคาย ไม่อดทนต่อทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นในสรีระอย่างแรงกล้า หยาบข้า ผีตร้อน ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ อันอาจนำไปพรากชีวิตเสียได้ ถูกพวกภิกษุณีทั้งหลายเพ่งโทษกล่าวโจมตีว่า ทำได้อย่างไร ซึ่งไม่เป็นไปเพื่อความเลื่อมใสของพหูชนผู้ยังไม่เลื่อมใสเลย

๒. เพื่อฝึกฝนอบรมผู้ที่เข้ามาเป็นภิกษุณีให้มีความรู้ขั้นมูลฐาน จะได้มีความเฉลียวฉลาดเมื่อได้อุปสมบทเป็นภิกษุณีแล้ว เพราะในช่วงเป็นสิกขมานา ๒ ปี ต้องอยู่ใกล้ชิดกับภิกษุณีอื่น ๆ จึงเป็นการเรียนรู้สมณจรรยาและข้อวัตรปฏิบัติอย่างอื่นด้วย ตรงกับสิกขาบทที่ ๓ ที่ว่า ภิกษุณีทั้งหลายพากันบวชสิกขมานาผู้ยังไม่ได้ศึกษาสิกขาบทในธรรม ๖ ประการครบ ๒ ปี สิกขมานาพวกนี้ จึงเป็นคนเขลาไม่ฉลาด ไม่รู้สิ่งที่ควรหรือไม่ควร ถูกภิกษุณีทั้งหลายต่างเพ่งโทษติเตียนว่า พากันทำได้อย่างไร ซึ่งไม่เป็นไปเพื่อความเลื่อมใสของมหาชนและในสิกขาบทที่ ๔ ภิกษุณีทั้งหลายผู้มีพรรษาหย่อนกว่า ๑๒ พากันบวชให้กุลธิดา ภิกษุณีอุปชฌาย์เหล่านั้น เป็นคนเขลาและแม้สัทธิวารินทั้งหลาย ก็เป็นคนเขลาไปด้วยและถูลั่นทาภิกษุณี บวชให้สหชรีนั้ไว้แล้ว ไม่ชวนช่วยอบรมพราสอน จึงถูกติเตียนต่อมา

๓. เพื่อป้องกันสตรีมีครรภ์ หรือมีบุตรอ่อนยังดื่มนมอยู่เข้ามาอุปสมบท จะได้ไม่ต้องคลอดและเลี้ยงดูบุตรในระหว่างเป็นภิกษุณี ซึ่งจะเห็นช่องทางให้ประชาชนว่ากล่าวติเตียนได้ว่า มีสามี หรือประพฤติน่าไม่เหมาะสมกับความเป็นสมณะ อันเป็นสาเหตุแห่งความเสื่อมเสียในพระพุทธศาสนา ตรงกับสิกขาบทที่ ๑ แห่งปาจิตตีย์ ภิกษุณีหลายรูปบวชให้สตรีมีครรภ์ นางบวชแล้วออกเที่ยวบิณฑบาตแก่แม่เจ้านี่ด้วย เพราะเธอมีครรภ์แก่แล้ว แล้วพากันเพ่งโทษติเตียนว่า เป็นการกระทำที่ไม่ยังพหูชนให้เลื่อมใส มีแต่ความเสื่อมเสียโดยถ่ายเดียว ซึ่งมีตัวอย่างกรณีภิกษุณีเป็นมารดาของพระกุมารกัสสปะ มีครรภ์ก่อนบวช แต่เธอไม่ทราบว่ ตนมีครรภ์แล้ว เธอไปบวชในสำนักภิกษุณีที่เป็นฝ่ายของพระเทวทัต เกิดเรื่องอื้อฉาวโจษกันขึ้น เพราะเธอคลอดบุตรขณะที่บวชเป็นภิกษุณี แล้วถูกพระเทวทัตขับไล่ออกจากสำนักเพราะกลัวเสียหน้า เธอจึงเข้าสู่สำนักของ

พระพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคทรงวินิจฉัยด้วยความช่วยเหลือของนางวิสาขาให้ข้อมูลนับเวลาตั้งครรถ์ของเธอ เรื่องราวจึงสงบลงได้

๔. เพื่อให้ภิกษุณีเกิดความหวงแหนในความเป็นสมณะของตน จะได้ไม่ต้องประพฤติดีเสียหายอันเป็นอันตรายต่อเพศพรหมจรรย์ ซึ่งเป็นสิ่งที่ได้มาด้วยความยากลำบาก เพราะธรรมดาสິงที่ได้มายากย่อมจะมีคุณค่า ตรงกับสิกขาบทที่ ๖-๑๐ แห่งกุมารีวรรคที่ว่า การบวชให้สตรีผู้ยังไม่สมควรบวชให้ก็ดี การที่อุปัชฌายะไม่ชวนชวายเป็นอุปสมบทให้แลกกับการให้จีวรก็ดี ด้วยการไม่บวชให้เงื่อนไขว่า ไม่ติดตามเป็นเวลา ๒ ปีก็ดี หรือการไม่บวชให้เพราะเห็นว่า เป็นผู้เกี่ยวข้องกับผู้นาน้ำหลายตาก็ดี การกว่าจะได้บวชต้องทำโดยพลการ ไม่บอกขออนุญาตบิดามารดาและสามีก็ดี หรือด้วยการรับคำแล้วภายหลังกลับคำ ไม่บวชให้บ้าง รวมทั้งการที่ทรงไม่อนุญาตให้อุปัชฌาย์บวชภิกษุณีได้ทุกปี เป็นต้น^{๑๒} ล้วนแต่เป็นการที่สตรีได้ภิกษุณีภาวะโดยยาก ที่จะต้องเห็นคุณค่าต้องรักษาไว้ด้วยความหวงแหน

๕. เพื่อป้องกันมิให้สตรีเข้ามาอุปสมบทมากจนเกินไป ทั้งยังป้องกันการปลอมแปลงเข้ามาบวชอีกด้วย ตรงกับสิกขาบทที่ ๑๐ แห่งกุมารีวรรค ปาจิตติยักถ์ที่ว่า ถุลลันทาภิกษุณี บวชให้สตรีผู้ที่ไม่ได้รับอนุญาตจากบิดามารดาและสามี หญิงที่เป็นราชภักฎ หนีราชการ หรือราชอาณาจักร บวช กลายเป็นบุคคลต้องห้ามบวช^{๑๓} จนกระทั่งพระเจ้าปเสนทิโกศล ต้องเข้าไปค้คุมครองสตรีที่เข้ามาบวชเหล่านั้น

การประทานเงื่อนไขครุธรรม เป็นวิธีการอุปสมบทแก่สตรีอย่างนี้ เป็นเรื่องปกติธรรมดาของพระพุทธเจ้าที่ทรงตั้งศาสนาขึ้นมาเพื่อประโยชน์แก่อกุลมณุษย์และเทวดาทั้งปวง มิใช่เพียงเพื่อปิดกั้นสตรีเข้ามาบวชในศาสนาแต่อย่างใด ในหลาย ๆ เรื่องเกี่ยวกับการบริหารสงฆ์ พระพุทธเจ้าทรงประกาศพระศาสนาและวางระเบียบวินัยเพื่อป้องกันความเสื่อมเสียและเพื่อให้บุคคลต่าง ๆ ที่เข้ามาสู่พระธรรมวินัย ปฏิบัติตามอย่างมีเหตุผลและเพื่อฝีกอบรมบ่มนิสัยให้เหมาะ ให้ควรกับระบอบพระธรรมวินัยของพระองค์ เพราะพระธรรมวินัยที่ทรงประกาศนั้น ทรงมีพระประสงค์เพื่อประโยชน์แก่อกุลแก่มาชนทุกหมู่เหล่า พระธรรมวินัยเป็นมหาสมุทรแห่งความดี จึงทรงบัญญัติหลักเกณฑ์ต่าง ๆ ไว้ตามสมควรแก่เหตุเหมาะสมกับอุปนิสัย ความสามารถของบุคคล ดังเช่นข้อปฏิบัติสำหรับผู้เคยเป็นเดียริถย์ ประสงค์จะบรรพชาอุปสมบทในธรรมวินัยนี้ จะต้องได้รับการอบรม

^{๑๒} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๔๐๑/๒๑๘.

^{๑๓} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๔๓๒/๒๓๗.

(ปาริวาส) ถึง ๔ เดือน คือให้ปลงผมโกนหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาเยะ ห่มผ้าเฉวียงบ่า ไหว้เท้าภิกษุทั้งหลาย เปล่งวาจาถึงพระรัตนตรัย ๓ จบ แล้วให้ภิกษุรูปหนึ่งสวดประกาศขอให้สงฆ์ให้อโวาท หรือการอบรม ๔ เดือน เมื่อไม่มีผู้คัดค้านจึงสำเร็จไปชั้นหนึ่ง ในระหว่าง ๔ เดือน ถ้าประพฤตินไม่เรียบร้อย ไม่เป็นที่พอใจก็ไม่ควรบวชให้ ถ้าประพฤดีเรียบร้อยเป็นที่น่าพอใจ จึงบวชให้ เรื่องเดียวกันนี้ ทรงประทานอนุญาตให้กับพระญาติผู้เกิดในศากยตระกูลเป็นกรณีพิเศษว่า ผู้เกิดในศากยตระกูล ถ้าเคยเป็นเดียรัลย์มาก่อน แล้วมาขอบวชในธรรมวินัยนี้ ให้บวชได้เลย ไม่ต้องอยู่ปริวาส หรือรับการอบรม ๔ เดือนและในเรื่องเดียวกันอีก สำหรับผู้บวชเป็นภิกษุในพระธรรมวินัยนี้แล้ว ภายหลังไปเข้ารีตเดียรัลย์อีกและกลับมาขอบวชอีก ก็ไม่ทรงอนุญาตให้บวชได้อีก ไม่ใช่เฉพาะการบัญญัติครุธรรมแก่สตรีเท่านั้น แม้ในฝ่ายบุรุษ พระองค์ก็ทรงบัญญัติข้อห้ามและเงื่อนไขสำหรับผู้เข้าบวชเป็นภิกษุในสังคมสงฆ์ พระภิกษุสงฆ์ก็เป็นสังคมหนึ่งที่จะต้องมีกฎเกณฑ์คัดเลือกสรรสมาชิกในเรื่องนี้ บางสังคมก็ไม่เคร่งครัด แต่บางสังคมเคร่งครัดพิถีพิถันในการรับบุคคล การเข้าสู่สังคมสงฆ์ของพระผู้มีพระภาค พระองค์ก็ทรงพิจารณาอย่างรอบด้านด้วยพระมหากรุณาธิคุณต่อสัตว์โลกเป็นที่ตั้ง

๖. เพื่ออินทรีสังวรของบรรพชิต อันทำให้พรหมจรรย์ของภิกษุณี หรือนักบวชสตรีให้งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลางและที่สุด อันเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสของมหาชนผู้ยังไม่เลื่อมใส ผู้เลื่อมใสแล้วย่อมเลื่อมใสยิ่ง ๆ ขึ้นไป พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติสิกขาบทต่าง ๆ ขึ้นมานี้ ก็เพื่อเป็นเครื่องมือในการปกครองภิกษุณีสงฆ์และภิกษุสงฆ์ ด้วยทรงตระหนักถึงความที่สตรีเพศ ซึ่งเป็นผู้มากด้วยปัญหายิ่งกว่าบุรุษที่มีต่อความเห็น ความรู้สึกของมหาชนทุกฝ่ายเป็นพิเศษ ดังนั้นเรื่องราวที่เป็นต้นเหตุแห่งการบัญญัติสิกขาบททุกข้อ จึงมาจากการละเมิด หรือการปฏิบัติไม่ดีไม่งาม อันผิดทางสมณวิสัย กลายเป็นความติเตียนทางโลกและทางธรรม โดยเป็นเรื่องที่ภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ รวมทั้งชาวบ้านเพ่งโทษติเตียนโพนทะนาต่าหนินั้น ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส จึงอาจกล่าวได้ว่า ครุธรรมข้อที่ ๑ ข้อที่ ๗-๘ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติเพื่อถอดถอนอติมานะ หรือขัตติยมานะของบุคคลผู้มาจากพระนางมหาปชาบดีโคตมีเป็นพระราชินี เป็นพระแม่น้าของพระพุทธเจ้า ทรงอำนาจและถือตัวว่าเป็นศากยวงศ์ที่บริสุทธ์เหนือกษัตริย์วงศ์อื่น ๆ เมื่อเข้าสู่ธรรมวินัยอันปราศจากวรรณะแล้ว จะต้องปรับความประพฤติเสียใหม่ให้สมกับเป็นบรรพชิต ส่วนข้อที่ ๒ ทรงบัญญัติไว้เพื่อเป็นสวัสดิภาพของสตรี หรือภิกษุณีเอง ส่วนที่ ๓-๖ ทรงบัญญัติไว้เพื่อเป็นหลักปฏิบัติอันดีงามของนักบวชสตรี เป็นหน้าที่ของภิกษุณีพึงศึกษา เพื่อความเหมาะสมกับสังคมอันพัฒนาแล้ว ซึ่งตั้งอยู่บนฐานแห่งสังฆสามัคคีและแห่งความเป็นกัลยาณมิตร

ดังนั้น การบัญญัติสิกขาบทเพื่อทรงห้ามกัฏฐีและทรงอนุบัญญัติตอนหลังเพื่อแก้ไขและผ่อนคลายความเข้มงวดลงและการทรงตั้งเกณฑ์ว่าด้วยการบวชภิกษุณีที่เข้าใจว่าเป็นความเข้มงวดนั้นก็ดี ล้วนแต่เป็นวิธีการปฏิบัติการรับสมาชิกเข้าสู่สังคม โดยที่ทุก ๆ สังคมย่อมมีหลักปฏิบัติด้วยกันทั้งนั้น สังคมสงฆ์จะต้องมีพิธีกรรมและกฎเกณฑ์ข้อห้าม หรือขออนุญาตต่าง ๆ อย่างเคร่งครัดบ้าง อย่างผ่อนผันบ้าง โดยเฉพาะในทางศาสนา ซึ่งศาสดาทุกพระองค์ในทุกศาสนา จะต้องมีการอันรัดกุมเป็นพิเศษเพื่อให้สมาชิกที่มีทัศนคติและการปฏิบัติทางกาย วาจา ใจ ให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ขององค์กร หรือสถาบันของตน เป็นสมาชิกที่มีคุณภาพและสามารถเดินตามทางแห่งพระศาสดาได้อย่างถูกต้องสังคมสงฆ์เท่านั้น ดังนั้นจึงทรงบัญญัติห้ามบุคคล ๓๒ จำพวก^{๑๔}

การไม่ให้บวชในพระธรรมวินัยของพระองค์ การห้ามบุคคลเหล่านี้บวช แม้เป็นสามเณรก็ได้ไม่ได้ เพราะในวิธีการบวชภิกษุ ผู้ที่จะบวชเป็นภิกษุจะต้องผ่านลำดับการบวชเป็นสามเณรมาก่อน แม้ชั่วระยะหนึ่งก็ตาม การห้ามบุคคล ๓๒ ประเภทนี้บวช ก็เพื่อรักษาพระธรรมวินัยไว้ไม่ให้ตกต่ำ กลายเป็นที่รังเกียจและดูหมิ่นของสังคม เพราะบุคคลเหล่านี้ สังคมทางโลกไม่ต้องการแล้ว แม้จะไม่ห้ามเด็ดขาด ก็ต้องลาสิกขาไปเหมือนบุคคล ๑๑ ประเภท^{๑๕} แต่ผู้บวชให้บุคคลเหล่านี้ย่อมต้องอาบัติทุกกฏ อนุญาตให้ทุกคนบวชในธรรมวินัยนี้ โดยไม่มีการคัดเลือกบุคคลที่มีความเหมาะสมกับการที่จะบวชเป็นภิกษุ แต่ผู้บวชให้บุคคลเหล่านี้ ย่อมต้องอาบัติทุกกฏ อนุญาตให้ทุกคนบวชในธรรมวินัย โดยไม่มีการคัดบุคคลที่มีความเหมาะสมกับสังคมสงฆ์ พระพุทธศาสนาก็จะกลายเป็นถึงขยะที่เต็มไปด้วยสิ่งปฏิกูลต่าง ๆ

จะเห็นแล้วว่า การรับบุคคลเข้าสู่ธรรมวินัยในแง่คุณสมบัติของร่างกายและจิตใจ พระผู้มีพระภาคทรงคัดเลือก กลั่นกรองอย่างรอบคอบ อาจกล่าวได้ว่า บุคคลผู้ได้รับอนุญาตให้บวชในพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะบวชเป็นภิกษุ หรือภิกษุณี ล้วนแต่เป็นบุคคลที่สมบูรณ์ทั้งร่างกายและจิตใจที่ผ่านการกลั่นกรองมาก่อนอย่างดี เพราะสังคมสงฆ์จะต้องประกอบด้วยบุคคลที่จะเป็นผู้นำในสังคม

^{๑๔} ฎรายละเอียดยใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๑๙/๑๙๖.

^{๑๕} ๑. กะเทย (บัณเฑาะก์) ๒. คนที่ลักเพศ (บวชเอาเองโดยไม่ถูกต้อง) ๓. ผู้ไปเข้าลัทธิศาสนาอื่น ๔. สัตว์เดรัจฉาน ๕. ผู้ฆ่ามารดา ๖. ผู้ฆ่าบิดา ๗. ผู้ฆ่าพระอรหันต์ ๘. ผู้ข่มขืนนางภิกษุณี ๙. ผู้ทำสงฆ์ให้แตกกัน ๑๐. ผู้ประทุษร้ายพระพุทธเจ้าถึงยังพระโลหิตให้ห้อ ๑๑. คนมีอวัยวะ ๒ เพศ (อุกโตพยัญชนก)

เป็นตัวอย่างของสังคมยุคหลัง^{๑๖} ดังนั้น การบัญญัติธรรม จึงไม่ใช่การกีดกันสตรีหรือกบวชในธรรมวินัย พระพุทธองค์ทรงตระหนักถึงความรู้สึก ค่านิยม จารีตประเพณีทางสังคมและธรรมชาติของมนุษย์ ทรงพิจารณาถึงศักยภาพของมนุษย์ว่า ปฏิบัติธรรมแล้วสามารถพ้นทุกข์ได้เท่าเทียมกันอย่างไร จึงได้ทรงบัญญัติกฎเกณฑ์เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่มนุษย์โดยแท้ ไม่ทรงถือกระแสสังคมสำคัญว่า ศักยภาพแห่งการบรรลุธรรมอันเป็นแก่นสารของชีวิต กล่าวกันว่า มูลเหตุของการแยกนิกายในพุทธศาสนามาจากในคราวใกล้เสด็จดับขันธปรินิพพาน พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับพระอานนท์ว่า อานนท์เมื่อเราล่วงไป สงฆ์หวังอยู่ก็พึงถอนสิกขาบทเล็กน้อยได้^{๑๗}

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับประเด็น “ทำไมในวินัย จึงให้ฐานะภิกษุณีไม่เต็มทีในสังคม”^{๑๘} โดยสรุปดังนี้

ประเด็นมีอยู่ว่า ในครุธรรม ๘ มีอยู่ ๒ ข้อที่คนไม่ยอมเชื่อ คือ ภิกษุณีที่บวชมานานกว่าภิกษุ มีอาวุโสกว่า แต่ก็ต้องกราบไหว้ภิกษุที่บวชเพียงวันเดียวและภิกษุณีแม้จะอาวุโสอย่างไร ก็ไม่มีสิทธิ์ตักเตือนภิกษุ แม้จะทำผิดนั้น สิ่งที่พิจารณาเรื่องจะต้องนึกถึงเรื่องการบรรลุธรรม ที่เป็นเรื่องสภาวะ เรื่องทางสังคม ซึ่งเป็นสมมติ แต่เป็นสภาพแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อความเป็นไปของคณะสงฆ์และการบำเพ็ญศาสนกิจของพระพุทธเจ้าด้วย เราต้องมองว่า สังคมยุคนั้นเป็นอย่างไร พระพุทธเจ้ากำลังทรงบำเพ็ญศาสนกิจเพื่องานพระศาสนา นี่ก็เป็นภาระหนักอยู่แล้ว ทรงพยายามให้งานดำเนินไปได้ด้วยดี อะไรที่ไม่จำเป็น จะมาขัดขวางงาน ก็ต้องพยายามยั้งไว้ มองในแง่หนึ่งก็เหมือนกับทำงานแข่งกับพวกเดียรฉัตร หรือพวกศาสดาทั้ง ๖ ที่นี้ค่านิยม ความรู้สึก ทัศนคติ ขนบธรรมเนียมประเพณีในสมัยนั้น ก็รู้กันอยู่แล้วว่าสตรีในศาสนาทั่วไปมีฐานะทางสังคมเรียกว่าด้อยมาก ดังนั้น เมื่อผู้หญิงจะมาบวช ซึ่งขณะนั้นเพิ่งเป็นปีที่ ๕ แห่งพุทธกิจ เราก็เห็นได้ชัดว่า มีเรื่องที่เกี่ยวข้องต้องพิจารณาใหญ่ ๆ ๒ ด้าน คือ ๑) แ่งสังคม สภาพแวดล้อม โดยเฉพาะธรรมเนียมเกี่ยวกับเรื่องนักบวช สมัยนั้นเป็นอย่างไร ๒) แ่งการบรรลุธรรม

^{๑๖} จานงค์ ทองประเสริฐ, แผนการกู้อิสรภาพของเจ้าชายสิทธัตถะ, (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยสัมพันธ์, ๒๕๑๖), หน้า ๒๒๑.

^{๑๗} วิ.จุ. (ไทย) ๗/๔๔๑/๔๔๑.

^{๑๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), ปัญหาภิกษุณี: บททดสอบสังคมไทย, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://www.payutto.net/book-content/>

ในตอนที่เราฟังพระพุทเจ้าทรงอนุญาตให้บวชนั้นชัด คือมีลำดับเรื่อง ๒ ขั้นตอนที่ว่า ตอนแรกไม่อนุญาตและตอนหลังจึงทรงอนุญาต ถ้าเราอ่านโดยพิจารณาจะรู้เลยว่า การที่ให้บวชก็ด้วยเหตุผลในแง่บรรลุลุทธิได้ แต่ถ้าว่าโดยเหตุผลทางสังคม จะไม่ยอมให้บวช เพราะว่าชนบทรณนิยมประเพณี วัฒนธรรมสมัยนั้นไม่อำนวยเลย สมัยนั้น นักบวชสตรียังไม่เป็นที่ยอมรับและในทางสังคมสตรีก็มีฐานะด้อยอยู่ ทีนี้ในกาการณ์ระหว่างศาสนา เมื่อคำนึงในสังคมเป็นอย่างนี้ ถ้าผู้หญิงเข้ามาบวชก็เริ่มเป็นจุดอ่อนให้แก่ศาสนาอื่นทันที เขาก็ยกขึ้นเป็นข้อโจมตีและกดว่า ศาสนานี้ผู้หญิงก็บวชได้ ก็กลายเป็นเหมือนกับว่า ผู้หญิงมาดั่งคณะสงฆ์ที่พระพุทเจ้าตั้งขึ้นนี้ลงไปในขณะที่ยังต้องบุกฝ่าเดินหน้าอยู่และถ้ายอมให้พระภิกษุไหว้ด้วย ก็จะเป็นข้ออ้างให้เขาเอาไปพูดกดพระพุทธศาสนาได้เต็มที่

เรื่องมีในพระไตรปิฎกด้วย ครั้งหนึ่งพระมหาปชาบดีทูลขอว่า ให้ภิกษุกับภิกษุณีเคารพกันตามพรพชา พระพุทเจ้าไม่ทรงอนุญาตและตรัสว่า แม้แต่อยู่เดียรถียทั้งหลายก็ไม่ยอม นี่แหละพระพุทเจ้าทรงปรารภเรื่องอยู่เดียรถีย เพราะว่าถ้าไปทำเข้า ก็เหมือนกับยอมให้พุทธศาสนาถูกเขาดึงลงไปกดไว้ ในพระวินัยจะเห็นว่า พวกเดียรถียคอยหาแง่ที่จะกดจะข่มจะว่าร้ายพระพุทธศาสนาอยู่ แม้แต่ถ้าภิกษุให้ของขบฉันด้วยมือแก่นักบวชขอเจลก (พวกชีเปลือย) เป็นต้น ก็จะถูกเขาหาแง่มุมว่าในทางไม่ดี จนเป็นเหตุให้พระพุทเจ้าทรงบัญญัติห้ามไม่ให้พระภิกษุให้ของขบฉันแก่นักบวชพวกนั้นด้วยมือตนเอง เพราะฉะนั้น จึงต้องทำความเข้าใจและตกลงกันให้ชัดก่อนว่า ถ้าจะบวชก็อย่าไปคำนึงถึงเรื่องด้านสังคมเลย เราจัดให้เหมาะตามสภาพสังคมก็แล้วกัน ให้ผู้หญิงที่จะบวชนึกมุ่งไปที่การบรรลุลุทธิเป็นสำคัญ ตอนที่พระพุทเจ้าทรงปฏิเสธตอนแรก ก็เหมือนกับว่าจะให้พิจารณาทำความเข้าใจในเรื่องนี้ ว่าถ้ามองในแง่สังคม ถึงขออนุญาตอย่างไรก็ไม่ให้ แต่เมื่อมองในแง่การบรรลุลุทธิจึงทรงอนุญาต

หนึ่ง เป็นการเตือนสตรีทั้งหลาย ให้รู้ว่าสภาพสังคมมันเป็นอย่างนี้ เราจะต้องตระหนักไว้ และสอง คำนึงถึงคุณค่าของการบวชที่ได้มาด้วยความยากลำบาก ว่ามุ่งที่การบรรลุลุทธิ แล้วก็อย่าไปคิดมากในเรื่องอื่น ๆ ที่เป็นแง่ของการปฏิบัติให้เหมาะสมกับสภาพสังคมอย่างนั้น แล้วก็ทรงมอบครุธรรมมาเพื่อปฏิบัติให้เหมาะสมกับสังคมยุคนั้น ให้เป็นอันรู้กันว่า นี่เป็นการยอมรับไปตามสภาพสังคม แต่เรามุ่งที่การบรรลุลุทธิ จึงไม่มาติดใจกันในเรื่องนี้ เป็นอันว่า ตอนแรกที่พระมหาปชาบดีขออนุญาต พระพุทเจ้าไม่ทรงอนุญาต ซึ่งเป็นการพิจารณาในแง่ของสังคม แต่เมื่อยกเหตุผลในแง่การบรรลุลุทธิ อันนี้ก็ทรงอนุญาตให้บวช ภิกษุณีก็ต้องตระหนักไว้ว่า การอนุญาตให้ภิกษุณีสงฆ์เกิดขึ้นนี้เพื่อเหตุผลในการบรรลุลุทธิ แล้วก็ให้มุ่งที่นี้ อย่าไปคำนึงถึงในแง่ของสังคม ซึ่งจะต้องทำให้

เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม ซึ่งในแง่นี้เท่ากับขอให้เห็นแก่พระศาสนาโดยรวม เพื่อให้งานพระศาสนาส่วนรวมดำเนินต่อไปได้ด้วยดี เมื่อยอมรับเงื่อนไขทางสังคม พอให้ส่วนรวมดำรงอยู่ในภาวะปกติเท่าที่จะเป็นไปได้แล้ว ผู้บวชเป็นภิกษุณีเข้ามา ก็มุ่งไปที่การปฏิบัติเพื่อบรรลุดุธรรมตามศักยภาพที่มีอยู่โดยธรรมชาติ ซึ่งไม่ขึ้นต่อการยึดถือของสังคม

ตามเรื่องที่เป็นมาปรากฏว่า ภิกษุณีสงฆ์เมื่อเกิดขึ้นแล้ว นอกจากเป็นที่ปฏิบัติเพื่อบรรลุดุธรรม ก็ได้ขยายตัวเป็นศูนย์กลางการศึกษามวลชนสำหรับสตรี เพราะการปฏิบัติธรรมก็คือกระบวนการเรียนรู้ฝึกศึกษาพัฒนาคนนั่นเองและวัดกับทั้งสำนักภิกษุณี ก็เป็นศูนย์กลางที่ชุมนุมพบปะทำกิจกรรมร่วมกันของพุทธบริษัททั้ง ๔ ดังนั้น การเกิดขึ้นทั้งของภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ จึงเป็นการเปิดมิติใหม่แห่งการขยายโอกาสทางการศึกษาในสังคมชมพูทวีป

๖.๖.๓ ความมุ่งหมายพุทธบัญญัติครุธรรม ๘

ความมุ่งหมายที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติครุธรรม ๘ ประการ ไว้เป็นเงื่อนไขและวิธีการอุปสมบทสตรีให้เป็นภิกษุณีนั่น ที่แท้จริงอยู่ที่ทรงอนุเคราะห์สตรีและเพื่อป้องกันความอ่อนแอและภัยอันตรายที่จะเกิดกับภิกษุณีและพระธรรมวินัย^{๑๙}

พุทธบัญญัติครุธรรมจึงเป็นเหมือนการสร้างทาบกันน้ำ คือ อันตรายที่จะไหลบ่าสร้างความเสียหายแก่ภิกษุณีและพระศาสนาเป็นสำคัญ เนื่องจากในขณะนั้น มีแต่เฉพาะพระสงฆ์ทำการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ต้องต่อสู้แข่งขันการประกาศศาสนากับศาสนา หรือเจ้าลัทธิอื่น ๆ เช่น พวกศาสนาทั้งหลายที่มีทัศนคติที่กดขี่สตรี ไม่ให้มันักบวชสตรีและสตรีไม่สามารถบรรลุดุธรรมในศาสนาของตนได้และประเพณีสังคมอินเดีย ไม่ยกย่องสตรี ทำให้สตรีมีฐานะต่ำต้อยในครอบครัวและในสังคมตลอดมา ซึ่งกลายเป็นค่านิยมของสังคมอินเดียไปแล้วว่า สตรีมีฐานะต่ำต้อยกว่าบุรุษ^{๒๐}

การทรงวางเงื่อนไขในการบวชสตรีในธรรมวินัยนั้นก็เพื่อให้สังคมยอมรับว่า สตรีมีความสามารถเท่าเทียมกับบุรุษในการบรรลุดุธรรม แม้จะด้อยในทางสังคมก็ตาม แต่พระพุทธเจ้าก็ยังทรงตระหนักถึงสภาพการสังคม จารีตและธรรมเนียมที่เกี่ยวกับเรื่องนักบวชสมัยนั้นว่า มีความสำคัญอย่างไร เพราะเงื่อนไขของสังคมอินเดียในสมัยนั้น ยังไม่อำนวยให้สตรีออกบวช เพราะนักบวชสตรียังไม่เป็นที่ยอมรับเช่น ในศาสนาเชน ศาสดาตามหาวิระ ไม่อนุญาตให้มีสตรีบวชในศาสนา

^{๑๙} วิ.จุ. (ไทย) ๗/๔๐๖/๓๒๓.

^{๒๐} บรรจบ บรรณรุจิ, ภิกษุณี: พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล, หน้า ๔๖.

สตรีเข้าสู่ศาสนาได้ในฐานะอุบาสิกาเท่านั้น แม้จะมีสตรีรักษารธรรมในรูปของนักรบวช แต่ก็ไม่นิยนาให้แก่นักบวชสตรีบรรลุนิธิธรรมสูงสุด คือโมกษะหรือไถวัลได้^{๒๑}

ถ้าจะบรรลุได้ก็ต้องเป็นเพศชายนี้คือค่านิยม หรือทัศนคติของสังคมอินเดียในขณะนั้น เมื่อสังคมไม่ยอมรับนักบวชสตรีอย่างนั้น ถ้าพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้สตรีบวชเป็นภิกษุณีได้ทันที ก็จะกลายเป็นจุดอ่อนให้แก่ศาสนา หรือเจ้าลัทธิอื่นกล่าวโจมตี หรือติเตียนด้วยการกดขี่พระพุทธศาสนาให้ต่ำลงว่า สตรีก็บวชได้ในศาสนาพุทธ ซึ่งขณะนั้นฝ่ายปรัญญาได้พยายามหาเรื่องโจมตีพระพุทธศาสนา โดยเอาเรื่องสตรีออกบวชในธรรมวินัยเป็นสาเหตุอยู่แล้ว ก็จะกลายเป็นประหนึ่งว่า สตรีอุคคละสงฆ์และกดขี่ธรรมวินัยให้ต่ำลง ซึ่งสังคมก็จะตำหนิสตรีว่า เป็นต้นเหตุแห่งความเสื่อมของศาสนา^{๒๒}

๖.๗ พัฒนาการการบรรพชาอุปสมบทภิกษุณีในพระพุทธศาสนา

หลังจากที่พระนางมหาปชาบดีโคตมีได้รับการบรรพชาอุปสมบทแล้ว พระผู้มีพระภาคได้ทรงประกาศวิธีการบรรพชาอุปสมบทภิกษุณี ๕ วิธี โดยสรุป คือ

๑. ครุธรรมปฏิกคณอุปสัมปทา โดยการรับครุธรรม ๘ เป็นการบวชเป็นภิกษุณีองค์แรก โดยมีพระผู้มีพระภาคทรงประทานอนุญาตบวชแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมี

๒. ญัตติจตุตถกรรมอุปสัมปทา เป็นวิธีการบวชที่พระผู้มีพระภาคทรงมอบหมายให้พระภิกษุสงฆ์เป็นผู้บวชให้ ครั้งที่พระนางมหาปชาบดีโคตมีทูลขอบวชพร้อมข้าราชการบริวารจำนวน ๕๐๐ นางได้แสดงความประสงค์จะขอบวชด้วย พระผู้มีพระภาคทรงมอบหมายให้ภิกษุเป็นผู้บวชให้

๓. เอิภิกษุณีอุปสัมปทา พระผู้มีพระภาคทรงบวชให้ด้วยพระองค์เอง เช่น ภิกษุณีภัททาภุณณทลเกสา

๔. อัญญาจิกอุปสัมปทา คือต้องได้รับการบวชโดยทั้งภิกษุและภิกษุณี ซึ่งต้องได้รับการอุปสมบทที่ต้องผ่านพิธีการบรรพชาถึง ๔ ครั้ง ดังนี้

๔.๑ หญิงผู้มุ่งจะอุปสมบทเป็นภิกษุณีต้องบรรพชาเป็นสามเณรก่อน

๔.๒ สามเณรที่มีอายุครบ ๑๘ ปีบริบูรณ์ จะทำพิธีบวชเป็นสิกขมานาในท่ามกลางภิกษุณีสงฆ์ มีจำนวนไม่น้อยกว่า ๕ รูป ตั้งแต่นั้นสามเณรจะถูกเรียกว่า สิกขมานา แปลว่า นางกำลัง

^{๒๑} นายพลเผ่า เพ็งวิภาส, “การวิเคราะห์บทบาทของภิกษุณีในพระพุทธศาสนา”, หน้า ๓๓.

^{๒๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ปัญหาภิกษุณี บททดสอบสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม ๒๕๔๕), หน้า ๓๐.

ศึกษา สิกขมานาต้องรักษาศีล ๑๐ ข้อ เหมือนสามเณร แต่ต้องรักษาศีล ๖ ข้อต้นอย่างเคร่งครัด คือ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติล่วงพรหมจรรย์ ไม่พูดเท็จ ไม่ดื่มสุราเมรัย ไม่บริโภคอาหารหลังเวลาเที่ยง ถ้าขาดข้อใดข้อหนึ่ง ต้องเริ่มต้นนับหนึ่งใหม่ จนกว่าจะครบ ๒ ปี กล่าวคือ ถ้าสมมติว่ารักษาศีลมา ๑ ปี แต่บังเอิญไปตบยุงตายมา ต้องเริ่มนับหนึ่งใหม่ จนกว่าจะครบ ๒ ปี จึงสามารถบวชเป็นภิกษุณีได้

๔.๓ สิกขมานาที่รักษาศีลจนครบ ๒ ปีแล้ว ต้องขออุปสมบทในท่ามกลางหมู่ภิกษุณีสงฆ์ ซึ่งต้องมีจำนวนไม่น้อยกว่า ๕ รูป และในจำนวนนี้ต้องมีภิกษุณีสงฆ์ที่มีพรรษาไม่น้อยกว่า ๑๒ ปีและได้รับการแต่งตั้งจากคณะภิกษุณีว่าเป็น ปวัตตินี (ปวัตตินี คำเรียกผู้ทำหน้าที่อุปัชฌาย์ในฝ่ายภิกษุณี มีพรรษา ๑๒ ขึ้น)

๔.๔ เมื่อบวชจากคณะภิกษุณีแล้ว คณะภิกษุณีมีจำนวนไม่น้อยกว่า ๕ รูป ต้องพานางผู้อุปสมบทแล้วไปขออุปสมบทใหม่ในฝ่ายภิกษุสงฆ์อีกครั้ง ท่ามกลางหมู่ภิกษุสงฆ์ไม่น้อยกว่า ๕ รูป

๕. ทูเตนอุปสัมปทา พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้มีการบวชโดยผ่านทูต เนื่องจากหญิงชื่อ อัทธกาสี ได้ขออุปสมบทจากภิกษุณีสงฆ์เรียบร้อยแล้วและต้องเดินทางไปขออุปสมบทจากภิกษุสงฆ์ในอีกหมู่บ้านหนึ่ง ระหว่างทางได้ทราบว่ามีผู้ปองร้าย พระผู้มีพระภาคจึงทรงอนุญาตให้ภิกษุณีสงฆ์ส่งทูตไปขอรับการอุปสมบทจากภิกษุสงฆ์ โดยแจ้งชื่อและรายละเอียดของภิกษุณีที่ได้รับการบวชให้เหล่าภิกษุสงฆ์ทราบและได้กล่าวรับ วิธีนี้ก็คือว่าเป็นการบวชโดยสมบูรณ์

๖.๘ การขยายตัวของภิกษุณี

หลังจากที่พระนางมหาปชาบดีโคตมีได้บวชแล้ว ปรากฏว่า มีสตรีติดตามออกบวชกันเป็นจำนวนมาก ทำให้ภิกษุณีเพิ่มขึ้น พระผู้มีพระภาคจึงทรงวางกฎเรื่องการศึกษาพระธรรมวินัยไว้ให้สตรีปฏิบัติก่อนรับเข้ามาบวช สตรีที่เข้ามาบวช ส่วนมากจะมาจากวรรณะกษัตริย์ วรรณะพราหมณ์และมาจากอาชีพอื่น ๆ เช่น หญิงโสเภณี หรือหญิงงามเมือง เป็นต้น สามารถจำแนกกลุ่มได้ ดังนี้

๑. ภิกษุณีที่ออกบวชจากวรรณะกษัตริย์ มีปรากฏในพระไตรปิฎกเป็นจำนวนมาก ซึ่งจะยกตัวอย่างแสดง ๒ กลุ่ม คือ

๑.๑ กลุ่มของพระนางมหาปชาบดีโคตมี ภิกษุณีที่ออกบวชจากวรรณะกษัตริย์ กลุ่มนี้เป็นสตรีกลุ่มแรกที่มีศรัทธาแรงกล้า มีจำนวน ๕๐๐ คน คือ กลุ่มของพระนางสากิยานี ออกบวชเนื่องจากสามีออกบวชแล้วไม่ยอมสึก ซึ่งกลุ่มนี้นับเป็นกลุ่มแรกที่มีแนวคิดที่อยากจะออกบวช

ประพจน์พรหมจรรย์เหมือนกับบุรุษ ซึ่งเป็นแนวคิดใหม่ในสังคม เพราะสถานะและบทบาทของสตรีในยุคนั้น ไม่เอื้ออำนวยที่จะให้สตรีออกบวช การออกบวชในเบื้องต้นนั้น เป็นไปด้วยความยากลำบาก ต้องเดินด้วยเท้าเปล่าเพื่อไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคและยังถูกปฏิเสธ จนกระทั่งพระอานนท์เถระได้ทูลอ้อนวอนและถามถึงเหตุผลของการที่ไม่อนุญาตให้บวชแต่แรกและได้รับคำตอบว่า สตรีก็สามารถบรรลุธรรมได้และทรงบัญญัติครุธรรม ๘ ประการ เพื่อเป็นเครื่องทดสอบและเป็นแบบปฏิบัติ เพื่อให้การบวชของเหล่าสตรีนั้นเป็นไปเพื่อประสบความสำเร็จตามเจตนารมณ์ เพื่อการรักษาพระพุทธศาสนาให้ถึง ๕,๐๐๐ ปี ดังอรรถกถาจารย์แสดงว่า

สัทธรรมจะตั้งอยู่ได้เพียง ๕๐๐ ปี หมายความว่า ถ้าให้สตรีบวชโดยไม่ได้บัญญัติครุธรรมไว้ก่อน เวลาผ่านไป ๕๐๐ ปีก็จะมีพระอรหันต์ผู้บรรลุปฏิสัมภิทา แต่เมื่อบัญญัติครุธรรมไว้ก่อนที่สตรีจะบวช ในระยะเวลา ๑,๐๐๐ ปี ก็ยังมีพระอรหันต์ผู้บรรลุปฏิสัมภิทาอยู่ ผ่านไปอีก ๑,๐๐๐ ปี ก็ยังมีพระอรหันต์สุกขวิปัสสโกอยู่ ผ่านไปอีก ๑,๐๐๐ ปี ก็ยังมีพระอนาคามีอยู่ ผ่านไปอีก ๑,๐๐๐ ปี ก็ยังมีพระสกทาคามีอยู่ ผ่านไปอีก ๑,๐๐๐ ปี ก็ยังมีพระโสดาบันอยู่ สรุปว่า ปฏิเวธสัทธรรมจะดำรงอยู่ได้ ๕,๐๐๐ ปี แม้ปริยัติธรรมก็ดำรงอยู่ได้ ๕,๐๐๐ ปี เพราะปริยัติกับปฏิเวธต่างเกื้อกูลกัน^{๒๓}

เหตุผลดังกล่าวก็เพื่อความตั้งมั่นของพระสัทธรรมเป็นประการสำคัญ พระนางมหาปชาบดีโคตมีสามารถที่จะรับครุธรรมทั้ง ๘ ประการนั้นไปประพฤติปฏิบัติได้และเข้าไปทูลถามการอุปสมบทของสตรีอีก ๕๐๐ คนที่ตามเสด็จมาด้วยจนพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุอุปสมบทแก่นางภิกษุณี^{๒๔} พระนางมหาปชาบดีโคตมีกับด้วยนางสาวกยานีทั้ง ๕๐๐ รูป นับว่าเป็นสตรีกลุ่มแรกที่ได้ทูลขอการอุปสมบทกับพระพุทธองค์และได้รับการอุปสมบท พร้อมทั้งได้อนุญาตให้สมาทานสิกขาบท^{๒๕} ยกปาฏิโมกข์ขึ้นแสดง^{๒๖} รับอาบัติของกันและกัน^{๒๗} และทำกรรมมีัตถะขณิกกรรมเป็นต้นแก่นางภิกษุณี^{๒๘}

^{๒๓} วิ.ม.อ. (ไทย) ๓/๔๐๓/๔๐๖-๔๐๗.

^{๒๔} วิ.จุ. (ไทย) ๗/๔๐๔/๓๒๑.

^{๒๕} วิ.จุ. (ไทย) ๗/๔๐๖/๓๒๓.

^{๒๖} วิ.จุ. (ไทย) ๗/๔๐๗/๓๒๔.

^{๒๗} วิ.จุ. (ไทย) ๗/๔๐๘/๓๒๕.

^{๒๘} วิ.จุ. (ไทย) ๗/๔๐๙/๓๒๖.

๑.๒ กลุ่มของพระมเหสีของพระเจ้ามหากปินะ กลุ่มนี้คือกลุ่มของพระนางอินชาที่เป็นพระมเหสีของพระเจ้ามหากปินะ พร้อมทั้งหญิงที่เป็นบริวาร ๑,๐๐๐ คน ที่ออกบวชตามพระเจ้ามหากปินะ พร้อมด้วยบริวาร ๑,๐๐๐ คน ซึ่งการบวชดังกล่าว นับว่ามีผลกระทบต่อสังคมเป็นวงกว้าง เพราะทั้งพระเจ้ามหากปินะและพระนางอินชา นับได้ว่าเป็นชนชั้นที่มีอิทธิพลต่อคนในแว่นแคว้นนั้น ดังนั้นการออกบวชเป็นนางภิกษุณีของพระนางอินชา ย่อมมีผลต่อคนในเมืองนั้นอย่างแน่นอน ย่อมเปลี่ยนทัศนคติที่ไม่ดี หรืออคติต่าง ๆ ของการออกบวชของสตรีลงอย่างมาก ซึ่งการออกบวชดังกล่าว แม้จะเป็นการบวชในลักษณะที่ออกบวชตามสามี หรือออกบวชเพราะเหตุที่ตัวเองถูกสามีทิ้ง จึงหนีไปบวช แต่ก็ยังสามารถปฏิบัติตนจนบรรลุพระอรหัตผลได้ในที่สุด^{๒๙}

๒. ภิกษุณีที่ออกบวชจากรวรรณะพราหมณ์ มีพระภัททกาปิลานีเถรี เป็นต้น ประวัติโดยย่อมีดังนี้

พระภัททกาปิลานีเถรี มีสามีเป็นพราหมณ์ ชื่อปิพลายนะ เกิดในมหาตตละ มารดาชื่อสุนนเทวี บิดาเป็นพราหมณ์โกสิยะโคตร ส่วนตัวนางเกิดเป็นธิดาของกบิลพราหมณ์ มีมารดาชื่อสุจิมตี ในมัททชนบท นครสาละ บิดาของนางให้หล่อรูปของนางด้วยทองคำแท่ง แล้วถวายรูปหล่อนั้นแด่พระกัสสปเถระ ผู้เว้นจากามทั้งหลาย ครั้นพราหมณ์ปิพลายนะเติบโตเป็นหนุ่ม (ทั้งสองได้แต่งงานกัน) วันหนึ่งได้ไปตรวจดูงาน พบเห็นสัตว์ทั้งหลายถูกกาจิกกิน ก็เกิดความสลดใจ ส่วนนางก็ได้เห็นกาจิกกินหนอนจากเมล็ดงาที่นำออกผึ่งแดด ก็เกิดความสลดใจ เมื่อพราหมณ์ปิพลายนะผู้เป็นสามีออกบวช นางก็ออกบวชตามไปบำเพ็ญพรตในสำนักปริพาชก ๕ ปี ต่อมาได้เข้าไปพบพระมหาปชาบดีชอบวชเป็นภิกษุณีไม่นาน นางก็บรรลุอรหัตผล^{๓๐}

๓. ภิกษุณีที่ออกบวชมาจากอาชีพอื่น ๆ ภิกษุณีที่มาจากคนที่มีชื่อเสียงในสังคมอย่างหญิงงามเมือง (นครโสเภณี) หญิงแพศยา ก็มีความสนใจที่จะออกบวช เช่น นางอัฏฐกาสิ สมัยนั้นหญิงแพศยาชื่อ อัฏฐกาสิบวชในสำนักภิกษุณี นางต้องการไปกรุงสาวัตถีด้วยคิดว่า “จะอุปสมบทในสำนักพระผู้มีพระภาค” พวกนักเลงพอได้ฟังข่าวว่า “หญิงแพศยาชื่อ อัฏฐกาสิ จะเดินทางไปกรุงสาวัตถี” จึงคอยดักแอบซุ่มอยู่ใกล้หนทาง หญิงแพศยาอัฏฐกาสิได้ทราบข่าวว่า “มีพวกนักเลงแอบซุ่มอยู่ใกล้หนทาง” จึงส่งข่าวไปถึงพระผู้มีพระภาคว่า “ดิฉันต้องการจะอุปสมบท จะพึงปฏิบัติอย่างไร”

^{๒๙} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๑๓๘-๑๔๐.

^{๓๐} ปัญญา ใช้บางยาง, ๔๐ ภิกษุณีพระอรหันต์ ชีวประวัติ และคำสอนของพุทธสาวิกาในสมัยพุทธกาล, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันบรรลือธรรม ธรรมสภา, ๒๕๕๒), หน้า ๙๘-๙๙.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมมีกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้อุปสมบทได้แม้โดยหุต” ภิกษุทั้งหลายจึงให้ภิกษุณีอุปสมบทโดยมีภิกษุณีเป็นหุต^{๓๑}

การบวชของคนที่มาจากรณะต่าง ๆ ระดับสถานะต่าง ๆ ถือว่า การบวชของสตรีเป็นเรื่องที่ยอมรับในวงกว้างยิ่งขึ้น นอกจากนั้น ยังสามารถแบ่งกลุ่มภิกษุณีที่มาจากแคว้นต่าง ๆ และไม่ปรากฏแคว้น ดังนี้

กลุ่มพระภิกษุณีชาวแคว้นสักกะ คือกลุ่มพระภิกษุณีชาวแคว้นสักกะโดยกำเนิด ที่ปรากฏชื่อมี ๑๕ รูป คือ ๑) พระมหัพชาบดี ๒) พระติสสา (๑) ๓) พระติสสา (๒) ๔) พระธีรา ๕) พระวีรา ๖) พระมิตตา (๑) ๗) พระภัทรา ๘) พระอุปสมา ๙) พระสุมนา ๑๐) พระอุตตรา ๑๑) พระมิตตา (๒) ๑๒) พระอัญญตรา ๑๓) พระยโสธรา ๑๔) พระสุนทรีนันทา ๑๕) พระอภิรูปนันทา^{๓๒}

กลุ่มพระภิกษุณีชาวแคว้นโกศล มีดังนี้ ๑) พระมุตตา (๑) ๒) พระมุตตา (๒) ๓) พระธัมมา ๔) พระอุตตมา ๕) พระทันติกา ๖) พระอุพพีรี ๗) พระเสลา ๘) พระสกุลา ๙) พระโสณา ๑๐) พระปฐาจารา ๑๑) พระสุชาตา ๑๒) พระอุตตรา ๑๓) พระอโนปมา ๑๔) พระคุดตา ๑๕) พระกิสาโคตมี ๑๖) พระอุบลวรรณา ๑๗) พระปณณา (๑) ๑๘) พระปณณา (๒) ๑๙) พระสุมังคลมาตา ๒๐) พระสุมนา^{๓๓}

กลุ่มพระภิกษุณีชาวแคว้นมคธ มีดังนี้ ๑) พระธัมมทินนา ๒) พระจิตตา ๓) พระเมตติกา ๔) พระสุกกา ๕) พระโสมา ๖) พระภัททาภุณทลเกสา ๗) พระจาลา ๘) พระอุปจาลา ๙) พระสีสุปจาลา ๑๐) พระสุภา (๑) ๑๑) พระสุภา (๒) ๑๒) พระวิชยา^{๓๔}

กลุ่มพระภิกษุณีชาวแคว้นวัชชี มีดังนี้ ๑) พระเถริกา ๒) พระเชนตา ๓) พระสีหา ๔) พระวิมล ๕) พระอัมพาลี ๖) พระวาสิฏฐี ๗) พระโรหิณี^{๓๕}

^{๓๑} วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๓๐/๓๕๘-๓๕๙.

^{๓๒} บรรจบ บรรณรุจิ, ภิกษุณี: พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล, หน้า ๗.

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓.

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๗.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๗.

กลุ่มพระภิกษุณีต่างแคว้นและไม่ปรากฏแคว้น มีดังนี้ ๑) พระจาปา ๒) พระภัททกาปิ
ลานี ๓) พระเขมา ๔) พระอัทธมาสี ๕) พระสุนทรี ๖) พระสามา ๗) พระอปรสามา ๘) พระนัน
ทุตตรา ๙) พระมิตตาคาฬี ๑๐) พระอภยมาตา ๑๑) พระอภยา ๑๒) พระวัฑฒมาตา ๑๓) พระอิสิ
ทาสี ๑๔) พระสุเมธา ๑๕) พระจันทา ๑๖) พระวิสาขา ๑๗) พระสังฆา ๑๘) พระภิกษุณี ๓๐ รูป
๑๙) พระภิกษุณี ๕๐๐ รูป^{๓๖}

กลุ่มพระภิกษุณีในคัมภีร์อุปทาน^{๓๗} มีดังนี้ ๑) พระสุเมธา ๒) พระสังกมณฑา ๓)
พระมณฑปทายิกา ๔) พระสัตตอุปปลมาลิกา ๕) พระอุทกทายิกา ๖) พระสลพุปพิกา ๗) พระ
เอกาสนทายิกา ๘) พระนพมาลิกา (๑) ๙) พระนพมาลิกา (๒) ๑๐) พระเขมา ๑๑) พระปฏาจารย์
๑๒) พระกิสาคโคตรมี ๑๓) พระสกุลา ๑๔) พระโสณา ๑๕) พระยโสธรา ๑๖) พระภิกษุณี ๑๐,๐๐๐
รูป ๑๗) พระภิกษุณี ๑๘,๐๐๐ รูป (๑) ๑๘) พระภิกษุณี ๑๘,๐๐๐ รูป (๒) ๑๙) พระภิกษุณี
๘๔,๐๐๐ รูป ๒๐) พระสิงคาลมาตา ๒๑) พระอภีรพันนทา ๒๒) พระปุนณิกา ๒๓) พระเสลา ๒๔)
พระเมฆลทายิกา ๒๕) พระกัญจฎฐิกขทายิกา ๒๖) พระปัญจทีปิกา ๒๗) พระเอฏโปกสธิกา ๒๘) พระ
โมทกทายิกา ๒๙) พระปัญจทีปทายิกา ๓๐) พระมหาปชาบดี ๓๑) พระอุบลวรรณา ๓๒. พระ
กุนทลเกสี ๓๓. พระอัมมทินนา ๓๔. พระนันทา ๓๕) พระภัททกาปิลานี ๓๖) พระอุปปลทายิกา
๓๗) พระสุกกา ๓๘) พระอัทธมาสี ๓๙) พระอัมพปาลี^{๓๘}

การบวชของสตรีในพระพุทธศาสนาเมื่อมีมากขึ้น สิ่งก็ตามมาก็คือ ที่อยู่อาศัยของนาง
ภิกษุณีที่มีจำกัด เพราะโดยธรรมชาติทางร่างกายสตรีนั้น ไม่เหมาะที่จะรอนแรมจาริกไปปฏิบัติธรรม
ในที่ต่าง ๆ ได้เหมือนบุรุษ เพราะเมื่ออยู่ป่าอาจโดยทำร้ายโดยพวกนักเลง^{๓๙} จำต้องอยู่ในสำนักของ
นางภิกษุณี ไม่อนุญาตให้รอนแรมจาริกไปเรื่อย ๆ เหมือนภิกษุ แต่เนื่องด้วยข้อจำกัดด้านสถานที่พัก
อาศัยที่ต้องอยู่ในสำนักของนางภิกษุณีเท่านั้น จึงได้มีการบัญญัติให้ผู้ที่จะบวชเป็นนางภิกษุณีได้ต้อง
เป็นสามเณรี เป็นนางสิกขมานาก่อน คือ ให้สิกขมานาที่ศึกษาธรรม ๖ ข้อตลอด ๒ ปีแล้ว ถึงจะมีครุ
ธรรมให้ภิกษุณีแสวงหาการอุปสมบทในสงฆ์ ๒ ฝ่าย ต่อมา มีภิกษุณีที่ไม่ได้ปฏิบัติธรรมข้อนี้ รับ
บวชให้สตรีมีครุธรรม ทำให้ทราบว่า ภิกษุณีที่เป็นปวัตตินิไม่ได้ให้สตรีมีครุธรรมนี้ผ่านขั้นตอนเป็น

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๕.

^{๓๗} ดูรายละเอียดใน ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑-๒๓๓/๓๖๕-๕๕๒.

^{๓๘} บรรจบ บรรณรุจิ, ภิกษุณี: พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล, หน้า ๒๔๙.

^{๓๙} วิ.จุ. (ไทย) ๗/๔๓๑/๓๖๐.

สิกขมานา ประชาชนได้ดำหริว่า ภิกษุณีบวชให้สตรีมีครรภ์ พระพุทธเจ้าจึงบัญญัติสิกขาบทรับโทษภิกษุณีว่า “ก็ภิกษุณีใดบวชให้สตรีมีครรภ์ ต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๔๐} ข้อนี้เป็นการบอกให้ภิกษุณีเอาใจใส่ในการบวชเป็นภิกษุณีของสิกขมานา เพื่อให้สตรีเหล่านั้นได้เป็นภิกษุณีอย่างถูกต้องตรงตามกำหนดเวลา ถือว่าเป็นผลดีแก่สตรีผู้จะบวชเป็นภิกษุณี

๖.๙ การปกครองคณะสงฆ์กับการอนุญาตให้มีวัดตินี

ระบบของพระพุทธศาสนา ถือเอาพระธรรมเป็นสิ่งที่สูงสุด เพราะเป็นสิ่งที่มียอยู่แล้วตามธรรมชาติ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงค้นพบด้วยการตรัสรู้ความจริง จึงนำมาเผยแผ่จนส่งผลให้เกิดคณะสงฆ์ขึ้นมา จากนั้น จึงมีการจัดระเบียบเพื่อให้การปกครองคณะสงฆ์เป็นไปด้วยความเรียบร้อย ดังนั้น การปกครองคณะสงฆ์ จึงพิจารณาได้ดังนี้

๖.๙.๑ การปกครองคณะสงฆ์

๑) พระธรรมในฐานะเป็นรากฐานการปกครองสงฆ์

คำว่า “ธรรม” เป็นคำเดิมที่ใช้เรียกพระพุทธศาสนา หมายถึง คำสอนแสดงหลักความจริงที่ควรรู้และแนะนำหลักความดีที่ควรประพฤติ^{๔๑} พระธรรมนั้นเป็นรากฐานของการปกครองสงฆ์ เพราะพระธรรมคือความจริงในธรรมชาติมีอยู่ก่อนแล้ว ตามหลักการของพระพุทธศาสนา ในอุปปาตสูตร พระพุทธเจ้าตรัสชัดเจนว่า

ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดาความเป็นไปตามธรรมดาก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุนั้นว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง” ครั้นรู้ บรรลุแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนดเปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง” ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุนั้นว่า “สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์” ครั้นรู้ บรรลุแล้วจึงบอก แสดงบัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า “สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์” ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดาความเป็นไปตามธรรมดาก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุนั้นว่า “ธรรมทั้ง

^{๔๐} วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๗/๑๐๖๗-๑๐๖๘/๒๙๐-๒๙๑.

^{๔๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๖๙.

ปวงเป็นอนัตตา” ครั้นรู้ บรรลุแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผยจำแนก ทำให้ง่ายว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา”^{๔๒}

จะเห็นได้ว่า พระธรรมเป็นสิ่งที่สูงสุด เป็นสิ่งที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงค้นพบด้วยการตรัสรู้ความจริง จึงนำมาเผยแผ่จนส่งผลให้เกิดคณะสงฆ์ขึ้นมา จากนั้น จึงมีการจัดระบบระเบียบเพื่อให้การปกครองคณะสงฆ์เป็นไปด้วยความเรียบร้อย ด้วยเหตุนี้ ธรรมะที่ใช้ในการปกครองภิกษุจึงครอบคลุมไปถึงภิกษุณีด้วย

๒) พระวินัยในฐานะเป็นเครื่องมือในการปกครองคณะสงฆ์

พระวินัย เป็นระเบียบแบบแผนสำหรับฝึกฝน ควบคุมความประพฤติของภิกษุ ภิกษุณีสงฆ์ให้มีชีวิตที่ดีงาม เจริญก้าวหน้าและควบคุมหมู่ชนให้อยู่ร่วมกันด้วยความสงบเรียบร้อยดีงาม ประมวลบทบัญญัติข้อบังคับสำหรับฝึกฝนควบคุมความประพฤติ พระวินัยประกอบด้วยสิกขาบทต่าง ๆ มากมายมีทั้งข้อกำหนดเกี่ยวกับความเป็นอยู่ส่วนตัว ความสัมพันธ์กับคฤหัสถ์ ตลอดจนการปฏิบัติต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ นอกจากนั้น ยังเป็นวิธีการสร้างชุมชนให้เรียบร้อย สามารถอยู่ร่วมกันด้วยความสงบสุข มีบรรยากาศที่เกื้อกูลต่อการปฏิบัติธรรม ด้วยเหตุที่ผู้เข้ามาบวชหมักจะมีความแตกต่างในเรื่องเชื้อชาติ วรรณะ นิสัยใจคอ การศึกษา พระวินัยจึงเป็นเครื่องรองรับความสามัคคีของสงฆ์ ทำให้ทุกรูปไว้วางใจซึ่งกันและกัน ไม่มีความหวาดระแวงหรือทะเลาะวิวาทกัน ไม่มีการแก่งแย่งชิงดีชิงเด่นกันแต่อยู่อย่างมิตรด้วยความเมตตาและเคารพต่อกัน^{๔๓}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้แสดงเป้าหมายของวินัยว่ามี ๓ ชั้น^{๔๔} คือ

ขั้นที่ ๑ คือ การจัดตั้งวางระเบียบชีวิตและวางระบบกิจการ

ขั้นที่ ๒ คือ ข้อกำหนดที่บอกให้รู้ว่าจะจัดตั้งวางระเบียบระบบให้เป็นอย่างไร

ขั้นที่ ๓ แบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ

ก) การใช้ระเบียบและระบบที่จัดวางขึ้นนั้น เป็นเครื่องมือสร้างเสริมโอกาสให้คนพัฒนาชีวิตให้ดียิ่งขึ้น หรือการชักนำดูแลให้คนใช้ระเบียบและระบบนั้นเป็นเครื่องมือพัฒนาชีวิตของตน หรือ

^{๔๒} อด.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๑๓๗/๓๘๕.

^{๔๓} พระอาจารย์ชา สุภทฺโท, โพธิญาณ, (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.พ., ๒๕๓๕), หน้า ๑๒๗.

^{๔๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), นิตินาสตฺรแนวพุทธ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๓๘-๓๙.

ข) การใช้ระเบียบและระบบที่จัดวางขึ้นนั้น เป็นเครื่องมือบังคับควบคุมคนให้เป็นอยู่และประพฤติปฏิบัติดำเนินกิจการตามระเบียบและระบบที่วางขึ้นนั้น

ท่านได้สรุปในตอนท้ายว่า “ความหมายของวินัยอย่างที่ ๓ ก็คือ การปกครอง วินัย ในความหมายนี้เป็นเรื่องของการปกครอง เพราะการดูแลให้บุคคลเป็นอยู่ประพฤติปฏิบัติตามกฎกติกา และให้กิจการต่าง ๆ ดำเนินไปตามครรลอง ก็คือการปกครอง ในความหมายที่ครอบคลุมทั้งหมด ต่อจากนั้นจึงแยกออกเป็นรายละเอียดในการบริหาร ซึ่งทั้งหมดนั้นต้องมีการจัดดำเนินการที่เป็นงานรวมเพื่อให้หมู่ชนหรือสังคมดำเนินไปอย่างใดอย่างหนึ่ง อันได้แก่การปกครอง”

เมื่อตั้งเป็นชุมชนขึ้นมาแล้วและเมื่อคนที่มารวมกันเข้ามามีระเบียบแบบแผนในความเป็นอยู่และการสัมพันธ์กัน คือมีวินัย ธรรมก็จะเข้าถึงประชาชน หรือหมู่ชนได้จำนวนมาก ไม่ใช่เป็นประโยชน์ที่ละน้อย เป็นอันว่าเดิมนั้นก็มีธรรม แต่เพื่อให้คนหมู่มากได้ประโยชน์จากธรรม จึงมีวินัย ขึ้นมาจัดสรรความเป็นอยู่ของหมู่มนุษย์ให้เกิดมีโอกาสอันดีที่สุด ที่จะใช้ธรรมให้เป็นประโยชน์หรือได้ประโยชน์จากธรรมนั้น^{๔๕}

ในพระไตรปิฎกจะพบคำว่า “ธรรม” และ “วินัย” ใช้ควบคู่กันอยู่หลายแห่ง ดังตัวอย่าง พระพุทธดำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “อานนท์ ! ธรรมวินัยใดอันเราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้นจักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลายโดยกาลล่วงไปแห่งเรา”^{๔๖}

ดังนั้น คณะสงฆ์ในพระพุทธศาสนาจะอยู่ร่วมกันอย่างเป็นปกติสุขได้นั้น พระวินัยจะเป็นกรอบและเกราะกำบังให้พุทธสาวก พุทธสาวิกาได้เป็นอย่างดี

๖.๙.๒ โครงสร้างการบริหารจัดการของภิกษุณี

ใน ภิกษุณีวัฏทัก ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการแจกแจงภิกษุณี หรือการจำแนกความเกี่ยวกับสิกขาบทของภิกษุณีนั่น บทบัญญัติของภิกษุณี มี ๒ กลุ่ม ได้แก่

๑. อสาธารณบัญญัติ หรือ เอกโตบัญญัติ เป็นบทบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรงปรารภ ภิกษุณีสงฆ์ บัญญัติไว้เฉพาะสำหรับภิกษุณีสงฆ์ฝ่ายเดียว ๑๓๐ สิกขาบท ภิกษุสงฆ์ไม่ต้องรักษา

๒. สาธารณบัญญัติ หรือ อุกโตบัญญัติ เป็นบทบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรงปรารภ ภิกษุสงฆ์ บัญญัติไว้ซึ่งภิกษุสงฆ์พึงรักษาและภิกษุณีสงฆ์พึงรักษาด้วย ๑๘๑ สิกขาบท^{๔๗}

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

^{๔๖} วิมहा.อ. (ไทย) ๑/๒๕.

^{๔๗} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/บทนำ/[๗].

เมื่อพิจารณาจากบทบัญญัติส่วนที่เป็นสาธารณบัญญัติซึ่งภิกษุรักษานั้น ภิกษุณีก็ต้องรักษาด้วย

นอกจากนั้น แม่ชีฤชณา รักษาโม^{๔๘} ได้กล่าวถึงปัญหาเรื่องการเสียมสูญของภิกษุณีสงฆ์ไว้ว่า ในการศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาของภิกษุณีไม่มีหลักฐานบันทึกไว้ เนื่องจากภิกษุณีไม่สนใจบันทึกเรื่องของตัวเองไว้ เป็นไปได้ว่า ภิกษุณีอาศัยภิกษุมานานจึงคาดหวังว่า ภิกษุคงจะบันทึกเรื่องของตัวเองไว้ ภิกษุณีจึงไม่ได้บันทึกเรื่องของตัวเอง ประกอบกับภิกษุณีส่วนมากไม่ค่อยได้ศึกษาเล่าเรียนเท่าไรนัก ดังนั้น การศึกษาหลักฐานต่าง ๆ ของภิกษุณี จึงต้องศึกษาจากหลักฐานของภิกษุนั่นเอง

๑) พระวินัยในฐานะเป็นเครื่องมือในการปกครองภิกษุณีสงฆ์

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) กล่าวว่า วินัยก็คือโครงสร้างวางระบบแบบแผนของชุมชน หรือสังคม เพื่อให้มนุษย์มาอยู่ร่วมกันโดยมีความเป็นอยู่และความสัมพันธ์ที่ดีงาม ที่จะทำให้ได้รับประโยชน์จากธรรม^{๔๙}

พระวินัย เป็นระเบียบแบบแผนสำหรับฝึกฝนควบคุมความประพฤติของภิกษุณีสงฆ์ให้มีชีวิตที่ดีงาม เจริญก้าวหน้าและควบคุมหมู่ชนให้อยู่ร่วมกันด้วยความสงบเรียบร้อยดีงาม ประมวลบทบัญญัติข้อบังคับสำหรับฝึกฝนควบคุมความประพฤติเช่นเดียวกับของภิกษุ เพียงแต่จำนวนสิกขาบทของภิกษุณีนั้น มีมากกว่าจำนวนสิกขาบทของภิกษุ ซึ่งสิกขาบทของภิกษุณีนั้น มีจำนวน ๒๒๗ สิกขาบท แต่สิกขาบทของภิกษุณีมี ๓๑๑ สิกขาบท ซึ่งสิกขาบทของภิกษุณีนั้น มีการบัญญัติเป็น ๒ กลุ่ม คือ ก) อสาธารณบัญญัติ หรือเอกโตบัญญัติ เป็นบทบัญญัติที่พระผู้มีพระภาคทรงปรารภภิกษุณีสงฆ์บัญญัติไว้เฉพาะสำหรับภิกษุณีสงฆ์ฝ่ายเดียวที่ต้องรักษา ข) สาธารณบัญญัติ หรืออุกโตบัญญัติ บทบัญญัติที่พระผู้มีพระภาคทรงปรารภภิกษุสงฆ์บัญญัติสิกขาบทให้ภิกษุรักษาและภิกษุณีต้องรักษาด้วย^{๕๐} นอกจากนี้ พระพุทธเจ้ายังได้ทรงบัญญัติพระวินัยปกครองหมู่คณะที่เรียกว่า ภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ ปรับโทษแก่ภิกษุและภิกษุณีผู้ฝ่าฝืนเป็น ๓ ระดับ คือ

^{๔๘} แม่ชีฤชณา รักษาโม, “การศึกษาปัญหาเรื่องการเสียมสูญของภิกษุณีสงฆ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๒๕๒.

^{๔๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), *นิติศาสตร์แนวพุทธ*, หน้า ๑๖.

^{๕๐} วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/บทนา/[๗].

- ๑) อย่างหนัก ทำผู้ฝ่าฝืนให้ขาดจากความเป็นภิกษุและภิกษุณี
- ๒) อย่างกลาง ทำผู้ฝ่าฝืนให้ต้องประพฤตชั่ววัตรเพื่อทำตนให้พ้นผิด
- ๓) อย่างเบา ทำผู้ฝ่าฝืนให้ต้องประจานตนต่อสงฆ์ คณะ หรือบุคคลจึงพ้นผิด^{๕๑}

มูลเหตุของการบัญญัติพระวินัยสำหรับภิกษุณีเกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร นายสาฬหะหลานของนางวิสาขา มีความประสงค์จะสร้างวิหารถวายภิกษุณีสงฆ์ จึงเข้าไปแจ้งความประสงค์แก่ภิกษุณี ในสำนักภิกษุณี มีหญิงสาว ๔ คนพี่น้องบวชอยู่ คือ นันทา นันทิ สุนทรินันทา อุลลนันทาภิกษุณี สุนทรินันทามีรูปงามน่าดู น่าชม เกลี้ยกลาด มีความสามารถ ภิกษุณีสงฆ์จึงแต่งตั้งนางให้เป็นผู้ดูแลการก่อสร้างวิหารของนายสาฬหะ นางไปบ้านนายสาฬหะอยู่เนือง ๆ เพื่อขอเครื่องมือสำหรับก่อสร้าง เช่น ไม้ ขวาน เลื่อย เป็นต้น ฝ่ายนายสาฬหะก็หมั่นไปสำนักภิกษุณีอยู่เนือง ๆ เพื่อตรวจดูความคืบหน้าของงานก่อสร้าง ทั้งสองจึงมีจิตรักใคร่ต่อกันเพราะความสนิทสนม นายสาฬหะพยายามหาโอกาสเพื่อที่จะทำมิดีมิร้ายภิกษุณีสุนทรินันทา วันหนึ่งได้ออกอุบายด้วยการจัดเตรียมภัตตาหารสำหรับถวายภิกษุณีสงฆ์ เพื่อหาทางที่จะประทุษร้ายภิกษุณีสุนทรินันทา นางสังเกตเห็นว่า นายสาฬหะเตรียมการไว้มาก มิใช่เพียงจัดภัตตาหารถวายภิกษุณีสงฆ์เท่านั้น แต่ประสงค์ที่จะทำมิดีมิร้ายตน ถ้าไปโรงฉันก็ต้องมีเรื่องอื้อฉาวแน่ จึงสั่งภิกษุณีอันเตวาสีของตนให้ไปนำอาหารมาให้ ถ้ามีผู้ถามถึงก็ให้ตอบว่า เป็นไข้ ภิกษุณีนับปฏิบัติตามคำสั่งของภิกษุณีสุนทรินันทา เวลานั้น นายสาฬหะยืนคอยที่ซุ้มประตูด้านนอก ได้ถามถึงภิกษุณีสุนทรินันทา ภิกษุณีอันเตวาสีของภิกษุณีสุนทรินันทาได้ตอบไปว่า นางเป็นไข้ ตนจ้กรับบิณฑบาตไปถวายนายสาฬหะคิดว่า “การที่เราเตรียมอาหารถวายภิกษุณีสงฆ์ ก็เพราะแม่เจ้าสุนทรินันทา” จึงสั่งให้เลี้ยงดูภิกษุณีสงฆ์แล้วเข้าไปทางสำนักภิกษุณี ภิกษุณีสุนทรินันทายืนคอยนายสาฬหะอยู่นอกซุ้มประตูวัด พอเห็นเขาเดินมาแต่ไกลจึงหลบเข้าที่อยู่นอนคลุมโปงอยู่บนเตียง นายสาฬหะเข้าไปหานางถึงที่อยู่ แล้วถามว่า “ท่านไม่สบายหรือ ทำไมจึงนอนอยู่ ขอรับ” ภิกษุณีสุนทรินันทากล่าวว่า “นาย สตรีผู้ปรารถนาคนที่ไม่ปรารถนาตอบก็มีอาการเช่นนี้แหละ” เขากล่าวว่า “แม่เจ้า ทำไมกระผมจะไม่ปรารถนาท่าน แต่หาโอกาสที่จะทำมิดีมิร้ายท่านไม่ได้” เขาได้ถูกต้องกายภิกษุณีสุนทรินันทาในขณะที่ตนมีความกำหนัดและภิกษุณีก็มีความกำหนัด

^{๕๑} วรวัชร สายแสง, “การศึกษาเปรียบเทียบพระวินัยของภิกษุกับภิกษุณีในพระพุทธศาสนาเถรวาท: ศึกษาเฉพาะกรณีปาจิตตีย์”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒.

ภิกษุณีชราเท้าเจ็บรูปหนึ่ง นอนอยู่ไม่ไกลจากที่อยู่ของภิกษุณีสุนทรินันทา เห็นนายสาหะกำลังถูกต้อนกายกับภิกษุณีสุนทรินันทา จึงดำหนิ ประณาม โพนทะนาและบอกเรื่องนั้นแก่ภิกษุณีทั้งหลาย บรรดาภิกษุณีผู้มกน้อย สันโดษ มีความละอายเป็นความระมัดระวัง ใฝ่การศึกษาพากันดำหนิ ประณาม โพนทะนา จากนั้นจึงนำเรื่องไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ^{๕๒}

พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นเหตุ ทรงสอบถามเหล่าภิกษุ ทรงทราบเรื่องราวตามความเป็นจริงแล้ว ทรงดำหนิภิกษุณีสุนทรินันทาโดยประการต่าง ๆ แล้วได้ตรัสโทษแห่งความเป็นคนเลี้ยวยาก บำรุงยาก มกมาก ไม่สันโดษ ความคลุกคลี ความเกียจคร้าน ตรัสคุณแห่งความเป็นคนเลี้ยวย่าง บำรุงง่าย มกน้อย สันโดษความขัดเกลา ความก้ำจัดกิเลส อาการน่าเลื่อมใส การไม่สะสม การปรารภความเพียรโดยประการต่าง ๆ ทรงแสดงธรรมีกถาแก่ภิกษุทั้งหลาย ให้เหมาะสมให้คล้อยตามกับเรื่องนั้น แล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้เราจะบัญญัติสิกขาบทแก่ภิกษุณีทั้งหลายโดยอาศัยอำนาจประโยชน์ ๑๐ ประการ คือ

- ๑) เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์
- ๒) เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์
- ๓) เพื่อชมภิกษุณีผู้เกื้อยาก
- ๔) เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุณีผู้มีศีลดีงาม
- ๕) เพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในปัจจุบัน
- ๖) เพื่อกำจัดอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในอนาคต
- ๗) เพื่อความเลื่อมใสของคนที่ยังไม่เลื่อมใส
- ๘) เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นไปของคนที่ไม่เลื่อมใสแล้ว
- ๙) เพื่อความตั้งมั่นแห่งสังฆธรรม
- ๑๐) เพื่อเอื้อเฟื้อวินัย^{๕๓}

จากนั้นพระผู้มีพระภาคได้ทรงบัญญัติสิกขาบทแก่ภิกษุณีเป็นครั้งแรกว่า

“ก็ภิกษุณีใดกำหนดยินดีการจับต้อง การลูบคลำ การจับ การต้อน หรือการบีบของชายผู้กำหนดบริเวณใต้รากขวัญ ลงมาเหนือเข้าขึ้นไป แม้ภิกษุณีนี้เป็นปาราชิกที่ชื่อว่า อุพภชาณุมณฺฑลิกา หาสังวาสมิได้”^{๕๔}

^{๕๒} ดูรายละเอียดใน วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๖๕๖-๖๕๗/๑-๕.

^{๕๓} วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๖๕๖/๔-๕.

พระมหาธีรเดช จิตตสุโก (สายรัตน์) ได้กล่าวสรุปไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุและภิกษุณี”^{๕๔} ดังนี้ว่า

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทนอกจากวัตถุประสงค์ในการบัญญัติพระวินัยแก่ภิกษุณีได้ชี้ให้เห็นถึงประเด็นต่าง ๆ ที่สะท้อนให้เห็นว่า ครุธรรมและพระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้นนั้นมีผลในด้านการปกครองคณะภิกษุณีสงฆ์ให้เกิดความสงบเรียบร้อยทั้งในหมู่คณะของตนและการอยู่ร่วมกับสงฆ์อย่างเกื้อกูลและเกิดประโยชน์สูงสุด ดังจะเห็นได้ว่า ทั้งครุธรรมและพระวินัยนั้นบัญญัติขึ้นมาเพื่อเหตุผลหลายประการ พอสรุปได้ดังนี้คือ

๑) มุ่งไปที่การละความมีมานะถือตัว เพื่อให้ภิกษุณี มีความอ่อนน้อมถ่อมต่อพระสงฆ์

๒) สงฆ์เป็นกลุ่มแรกที่ออกบวชประพาศพรหมจรรย์ก่อน ภิกษุณีต้องให้ความเคารพในฐานะแก่สงฆ์ทั้งหมด ภิกษุณีสงฆ์ที่บวชได้นั้น ก็เพราะสงฆ์ยินยอมพร้อมใจให้บวช ฉะนั้น ภิกษุณีเองโดยฐานะแล้วจะต้องเคารพสงฆ์

๓) การบัญญัติครุธรรมข้อที่ ๒ ว่าด้วยให้อยู่ในอาวาสที่มีภิกษุ ก็เพื่อภิกษุจะได้ช่วยอนุเคราะห์ภิกษุณีด้วยการให้อาวาสและด้านปัจจัย ๔ เช่น บิณฑบาต ยารักษา เป็นต้น นอกจากนี้ยังครอบคลุมไปถึงการรักษาอันตรายต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นแก่ภิกษุณีในฐานะเป็นสตรีเพศ อาจถูกกดขี่ข่มเหงจากผู้ประสงค์ร้ายต่าง ๆ ได้

๔) เรื่องของการถามอุโบสถและฟังธรรมทุกกึ่งเดือน อีกทั้งการบวรณานั้น เป็นเรื่องที่ทำกันอยู่แล้วตามปกติในสังคมของภิกษุสงฆ์ เมื่อภิกษุณีสงฆ์เกิดขึ้น ก็ย่อมต้องปฏิบัติเช่นเดียวกับสงฆ์ ในกรณีที่ต้องกระทำในทั้งสองฝ่ายนั้น ก็เพื่อเป็นการแสดงให้เห็นถึงความเคารพต่อภิกษุสงฆ์ อันเป็นพุทธปณิธานของพระพุทธเจ้าอยู่แล้ว ที่จะให้ภิกษุณีเคารพภิกษุสงฆ์ ดังที่ได้กล่าวไว้ว่า แม้ภิกษุณี จะบวช ๑๐๐ ปี ก็ต้องให้ความเคารพสงฆ์ แม้บวชเพียงวันเดียว

การบัญญัติครุธรรมและพระวินัยแก่ภิกษุณีขึ้นนั้น เพื่อเป็นการส่งเสริมการบรรลुकุณธรรมชั้นต่าง ๆ ของนางภิกษุณี อีกทั้งเป็นการป้องกันอกุศลธรรมที่จะเกิดขึ้น ทั้งเพื่อเป็นการป้องกันอันตรายแห่งพรหมจรรย์ที่จะเกิดขึ้นแก่ภิกษุและนางภิกษุณีอีกด้วย ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัส

^{๕๔} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๖๕๓/๕.

^{๕๕} พระมหาธีรเดช จิตตสุโก (สายรัตน์), “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุและภิกษุณี”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๐๕-๑๐๖.

พุทธทำนายเกี่ยวกับภัยของพระพุทธศาสนาในอนาคตว่า “ในอนาคตของหมู่ภิกษุจักคลุกคลีกับภิกษุณี นางสิกขมานาและเหล่าสามเณรี เมื่ออยู่คลุกคลีกับภิกษุณี นางสิกขมานาและเหล่าสามเณรี ก็พึงหวังข้อนี้ได้ว่า “เธอเหล่านั้นจักไม่ยินดีประพตฺติพรหมจรรย์ จักต้องอาบัติเศร้าหมองบางอย่าง หรือจักบอกคืนสิกขาบทกลับมาเป็นคฤหัสถ์”^{๕๖}

ดังนั้น ครุธรรมและพระวินัย จึงเป็นการมองด้วยสายตาอันยาวไกลของพระพุทธเจ้าในการรักษาคณะสงฆ์ของพระองค์ ดังที่ทรงตรัสกับพระอานนท์ว่า

“อานนท์ ถ้ามาตุคามจะไม่ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้แล้ว พรหมจรรย์จะดำรงอยู่ได้นาน สัทธรรมจะดำรงอยู่ถึง ๑,๐๐๐ ปี แต่เพราะมาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้แล้ว บัดนี้ พรหมจรรย์จะดำรงอยู่ได้ไม่นาน สัทธรรมจะตั้งอยู่ได้เพียง ๕๐๐ ปี เท่านั้น อานนท์ ธรรมวินัยที่มีมาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต จะไม่ตั้งอยู่ได้นานเปรียบเหมือนตระกูลหนึ่งที่มีสตรีมาก มีบุรุษน้อย จะถูกโจรปล้นทรัพย์ทำร้ายได้ง่าย”^{๕๗}

จากนั้นเมื่อมีเหตุไม่ดีไม่งามเกิดขึ้น ก็ทรงบัญญัติสิกขาบท หรือพระวินัยเพิ่มขึ้นเช่น ในครุธรรมข้อ ๒ ที่ว่า ภิกษุณีไม่พึงอยู่จำพรรษาในอาวาสที่ไม่มีภิกษุ ธรรมข้อนี้ ภิกษุณีพึงสักการะเคารพ นับถือ บูชาไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต แต่มีการไม่ปฏิบัติตามจึงถูกบัญญัติเป็นสิกขาบทที่ ๖ ว่าด้วยการอยู่จำพรรษาในอาวาสที่ไม่มีภิกษุ

๒) บทบาทและหน้าที่ของภิกษุณีสงฆ์ด้านการปกครอง

หลังจากที่มีภิกษุณีเกิดขึ้นจนกลายเป็นคณะภิกษุณีสงฆ์แล้ว ในระยะแรกยังมีจำนวนไม่มาก ต่อมาเมื่อมีการขยายตัวเพิ่มมากขึ้น พระผู้มีพระภาคก็ทรงมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่ในการดูแลปกครองบริหารงานแทนพระองค์เช่นเดียวกับฝ่ายภิกษุสงฆ์ ฉะนั้น บทบาทและหน้าที่ในการปกครองของภิกษุณี จึงต้องอยู่ในการกำกับดูแลของภิกษุณีสงฆ์ เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยตามพุทธประสงค์ เมื่อมีเหตุการณ์ที่ไม่ดีไม่งามเกิดขึ้นที่ต้องดำเนินการตามกระบวนการของสงฆ์นั้น ปรากฏตัวอย่างเหตุการณ์ดังนี้

สมัยหนึ่ง เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ได้มีพวกภิกษุณีฉัพพัคคีย์มีกำหนดยินดีการจับมือบ้าง ยินดีการที่ชายผู้กำหนดจับมูม

^{๕๖} อด.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๔๗-๑๔๘.

^{๕๗} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๓/๓๑๙.

สังฆาภิบาล ยืนเคียงคู่กันกับชายบ้าง สนทนากันบ้าง ไปที่นัดหมายบ้าง ยินดีในการที่ชายมาหาบ้าง เดินตามเข้าไปสู่ที่ลับบ้าง น้อมกายเข้าไปเพื่อคลุกคลีกันด้วยกายนั้น เพื่อจะเสพอสังฆกรรมนั้นกับชาย ผู้กำหนดบ้าง มีภิกษุณีผู้มักน้อย เป็นต้น ได้พากันตำหนิ ประณาม โพนทะนาประการต่าง ๆ แล้วก็ได้นำเรื่องนี้ไปบอกให้ภิกษุทั้งหลายทราบ พวกภิกษุจึงได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสถามพวกภิกษุทราบว่าเป็นความจริง พระองค์ทรงตำหนิในเรื่องที่พวกภิกษุณีฉัพพัคคีย์พากันทำ ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า การกระทำอย่างนี้ ไม่ได้ทำให้คนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย พระองค์ทรงรับสั่งให้ภิกษุณีทั้งหลาย ยกสิกขาบทแล้วประชุมสงฆ์บัญญัติสิกขาบท^{๕๘}

จากเหตุการณ์ข้างต้น แสดงให้เห็นถึงการบริหารปกครองคณะสงฆ์ของฝ่ายภิกษุณีสงฆ์ ซึ่งได้ทำโดยอาศัยการร่วมมือของคณะภิกษุและคณะอุบาสกอุบาสิกา อันเป็นการกระทำงานร่วมกัน วินิจฉัย เพื่อความเรียบร้อยดีแห่งสงฆ์

๓) บทบาทและหน้าที่ของปวัตตินีด้านการปกครอง

ปวัตตินี คือ ภิกษุณีผู้ทำหน้าที่เป็นอุปชฌาย์ฝ่ายภิกษุณี^{๕๙} เป็นผู้ที่มีพรรษาครบ ๑๒ และได้รับแต่งตั้งจากภิกษุณีสงฆ์^{๖๐} หรือหมายถึง ภิกษุณีผู้รับรองและเป็นประธานให้การอุปสมบทแก่สิกขมานา^{๖๑} อาจกล่าวได้ว่า ผู้มีพรรษาครบ ๑๒ และได้รับแต่งตั้งจากภิกษุณีสงฆ์นี้เป็นคุณสมบัติของปวัตตินี ส่วนหน้าที่ของปวัตตินี คือผู้รับรองและเป็นประธานให้การอุปสมบทแก่สิกขมานา รวมทั้งอบรมสอนธรรมวินัยหลังการบวชของภิกษุณี

๔) บทบาทและหน้าที่ของสหชีวินี

สหชีวินี หมายถึง ภิกษุณีผู้เป็นสัทธิวารินีที่ตนเป็นปวัตตินี คือ อุปชฌาย์บวชให้^{๖๒} ซึ่งถือได้ว่า สหชีวินี ก็คือสัทธิวารินี ซึ่งเป็นหน้าที่ต้องดูแลปวัตตินีของตนเป็นการตอบแทน

^{๕๘} คุรุรายละเอียดใน วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๖๗๔/๒๐.

^{๕๙} วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๑๑๑๑/๓๑๘.

^{๖๐} เดือน คำติ, “ภิกษุณีในพระพุทธศาสนา: การศึกษาเชิงวิเคราะห์”, รายงานวิจัย, (ศูนย์พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๔๐.

^{๖๑} เสมอ บุญมา, “ภิกษุณีในพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๑๔๖.

^{๖๒} วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๙๔๘/๓๑๙.

และเป็นหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติ ซึ่งถือว่า เป็นสิ่งที่สอดคล้องกับหน้าที่ของสัทธินิหาริกที่ต้องปฏิบัติต่อพระอุปัชฌาย์ โดยวิธีการปฏิบัติก็เช่นเดียวกันกับสัทธินิหาริกที่ต้องปฏิบัติต่อพระอุปัชฌาย์

สหวินี เป็นคำเฉพาะ ใช้เรียกสัทธินิหารินิ เช่นกับเรียกสัทธินิหาริกในฝ่ายภิกษุ ซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับอุปสมบท ถ้าอุปสมบทจากพระอุปัชฌาย์รูปใด ก็เป็นสัทธินิหาริกของพระอุปัชฌาย์รูปนั้น^{๖๓}

๕) บทบาทและหน้าที่ของอาจารย์ด้านการปกครอง

แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม กล่าวว่า พระปฐาจารย์เถรี นอกจากจะเป็นอาจารย์สอนธรรมแล้ว ยังเป็นปวัตตินิบบวหญิงทั้งหลายให้เป็นภิกษุณีและท่านยังเป็นกัลยาณมิตรของพระกิสาโคตมิ คือ ช่วยอธิบายให้พระกิสาโคตมิเข้าใจว่า ผู้ที่ประสบความสำเร็จจากความพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รัก มิใช่มีแต่ท่านคนเดียว ทุกคนล้วนประสบกันทั้งนั้น จนพระกิสาโคตมิเกิดกำลังใจในการปฏิบัติธรรม^{๖๔} ดังความว่า

พระปฐาจารย์เถรีกล่าวว่า เราเวลาเมื่อครั้นแกไถ่ตลอด เดินทางไปยังไม่ทันถึงเรือนตน ก็ตลอดบุตรที่ระหว่างทาง พบสามิตาย บุตรทั้งสองก็ตาย สามีก็ตายเสียที่ระหว่างทาง มารดาบิดาและพี่ชายของเราผู้กำพร้า ถูกเผาอยู่บนเชิงตะกอนเดียวกัน

พระกิสาโคตมิเถรีกล่าวว่า เจ้าเมื่อสิ้นตระกูลแล้ว ตกเป็นคนกำพร้า เสวยทุกข์หาประมาณมิได้ ก็แลน้ำตาของเจ้าไหลตลอดมาหลายพันชาติ เราเห็นเจ้าและเนื้อบุตรของเจ้า ถูกสุนัขเป็นต้นกัดกินที่ท่ามกลางป่าช้า เราพร้อมกับสามิมิตรตระกูลฉิบหายแล้ว ถูกชนทั้งปวงตีเตียนแล้วได้บรรลุอมตธรรม อริยมรรคมองค์ ๘ เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงอมตธรรม เราได้เจริญแล้ว แม้ชีพพาน เราก็ทำให้แจ้งแล้ว เราได้พบกระຈคือธรรมแล้ว ตัดลูกศรเสียได้ ปลงภาระได้แล้ว กระทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว^{๖๕}

๖) บทบาทและหน้าที่ของอันเตวาสินี

อันเตวาสินี คือ ศิษย์ที่อยู่ร่วมกับอาจารย์ที่ไม่ใช่ปวัตตินิผู้บวชให้ ซึ่งอยู่ร่วมกับปวัตตินิด้วยกันก็ได้ เช่น อาจารย์ผู้ถามอันตรายิกธรรม อาจารย์ผู้สวดญัตติจตุตถกรรมวาจาฝ่าย

^{๖๓}วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/บทนำ/[๒๙].

^{๖๔}แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของพระวินัยธรในพระวินัยปิฎก: ศึกษาเฉพาะกรณีพระอุบาลีเถระและพระปฐาจารย์เถรี”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๑๔.

^{๖๕}ช.เถรี. (ไทย) ๒๖/๒๑๘-๒๒๓/๕๙๑

ภิกษุณี หรืออาจารย์ผู้สอนธรรมที่ไม่ใช่ปวัตตินี อันเตวาสนีก็ต้องมีหน้าที่ ต้องดูแลอาจารย์ของตน ควบคู่กับการดูแลปวัตตินีไปด้วย เป็นการปฏิภาระตอบแทน สำหรับหน้าที่ที่ต้องดูแลอาจารย์ของตน ก็เหมือนกับดูแลปวัตตินีผู้เป็นอุปชฌาย์ของตน สำหรับข้อวัตรปฏิบัติก็ต้องเรียนรู้และศึกษาจากฝ่ายของภิกษุ แล้วนำมาปฏิบัติ ดังที่พระนางมหาปชาบดีโคตมีมีความสงสัยในเรื่องการปฏิบัติตามสิกขาบทและได้กราบทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า พระองค์จะปฏิบัติในสิกขาบทของภิกษุณีทั้งหลาย ทั้งที่เป็นสาธารณบัญญัติกับภิกษุทั้งหลายอย่างไรและจะปฏิบัติในสิกขาบทของภิกษุณีทั้งหลายที่เป็นสาธารณบัญญัติกับภิกษุทั้งหลายอย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า โคตมิ พวกเธอจงศึกษาสิกขาบทของภิกษุณีทั้งหลายที่เป็นสาธารณบัญญัติกับภิกษุทั้งหลาย เหมือนที่ภิกษุทั้งหลายศึกษากัน ฉะนั้นและจงศึกษาสิกขาบทของภิกษุณีทั้งหลาย ที่เป็นสาธารณบัญญัติกับภิกษุทั้งหลายตามที่เรายกบัญญัติไว้^{๖๖}

บรรจบ บรรณรุจิ กล่าวว่า การปฏิบัติสิกขาบทของภิกษุณีนั่น ให้ถือพระภิกษุเป็นตัวอย่าง กล่าวคือ พระภิกษุปฏิบัติอย่างไร ก็ให้พระภิกษุณีปฏิบัติอย่างนั้น ส่วนสิกขาบทใดที่ทรงบัญญัติเฉพาะพระภิกษุณี พระพุทธเจ้าก็ตรัสให้ปฏิบัติตามที่ทรงบัญญัติไว้ จากการทูลถามของพระนางมหาปชาบดีเถรีในครั้งนั้น ก่อให้เกิดผลดีแก่พระภิกษุณี เพราะได้แนวทางสำหรับปฏิบัติในเวลาต่อมา^{๖๗}

สรุปได้ว่า การทำหน้าที่ของภิกษุณีไม่ว่าจะเป็นวัตรเพื่อปวัตตินี วัตรเพื่อสหวิหารินี อาจารย์วัตร อันเตวาสนีวัตรของฝ่ายภิกษุณี ก็คงได้แบบจากภิกษุมาปฏิบัติ เพราะการปฏิบัติเหล่านี้เป็นจารีตศีลต้องปฏิบัติและภิกษุเกิดขึ้นก่อน ส่วนหน้าที่เฉพาะของภิกษุณีที่ไม่เกี่ยวกับภิกษุ ภิกษุณีก็ปฏิบัติไป ดังในบทนำพระไตรปิฎกที่ได้แสดงถึงสิกขาบทที่ไม่ต้องยกขึ้นแสดง มิใช่จะมีแต่เรื่องที่จัดว่าเล็กน้อย แม้เรื่องที่สำคัญ เช่น เรื่องภิกษุผู้ควรได้อาสนะ (ที่พัก) อันเลิศ น้ำอันเลิศ บิณฑบาตอันเลิศ เรื่องพระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตการกราบไหว้ ลูกรับทำอัญชลีกรรม สามิจิกรรม อาสนะอันเลิศ น้ำอันเลิศ บิณฑบาตอันเลิศตามลำดับพรรษา เรื่องบุคคลที่ไม่ควรไหว้ เรื่องบุคคล ที่ควรไหว้”^{๖๘} เรื่องเหล่านี้ แม้จะกล่าวว่า นี่เป็นเรื่องของภิกษุก็ตาม แต่ความเป็นจริง ภิกษุณีก็ต้องถือปฏิบัติตามด้วยเช่นกัน

^{๖๖} วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๐๕/๓๒๒-๓๒๓.

^{๖๗} บรรจบ บรรณรุจิ, ภิกษุณี: พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล, หน้า ๔๑.

^{๖๘} วิ.จู. (ไทย) ๗/บทนำ/ [๑๕].

โครงสร้างความสัมพันธ์ของภิกษุณีในมุมมองของการปกครอง^{๖๙} สรุปได้ดังนี้

๑. พระธรรม พระพุทธเจ้าและพระวินัย เป็นสิ่งที่อยู่เหนือภิกษุณีสงฆ์ เช่นเดียวกันกับภิกษุสงฆ์ ต่างแต่ที่พระวินัยที่ทรงบัญญัติมาน้อยกว่ากัน แต่เป็นพระวินัยเหมือนกัน ส่วนธรรมนั้นไม่ต่างกัน การมีอุปชฌาย์ฝ่ายภิกษุณีเรียกว่า ปวัตตินี สัทธินิหาริก เรียกว่า สหชีวินี ใช้เรียกไม่เหมือนกันกับภิกษุ

๒. บทบาทและหน้าที่ของภิกษุณีสงฆ์ด้านการปกครอง ภิกษุณีสงฆ์จัดว่าเป็นกลุ่มบุคคลที่สามารถประกอบพิธีกรรมได้หลายอย่างเหมือนกันกับภิกษุสงฆ์ เป็นกลุ่มบุคคลที่อยู่รวมกันเป็นสังคม ภิกษุณีสงฆ์นั้น ดูเหมือนมีบทบาทน้อยกว่าภิกษุสงฆ์ ปวัตตินีก็มีหน้าที่ในการกลั่นกรองบุคลากรผู้ที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาและการทำหน้าที่ในการปกครองภิกษุณีสงฆ์ ในหน่วยย่อยลงมาอีก ก็มีอาจารย์และภิกษุณีที่ได้รับหน้าที่พิเศษ เช่น อยู่เป็นเพื่อนภิกษุณีที่มีลูกอ่อนและที่กำลังประพฤติดีกขวามันตอยู่ เป็นต้น ส่วนเจ้าอธิการต่าง ๆ ก็คงเรียนรู้จากฝ่ายภิกษุแล้วนำมาเป็นแบบไปปฏิบัติตาม

๖.๑๐ สาเหตุการสิ้นภิกษุณีในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาได้ฝังรากลงตั้งมั่นคง ประกอบไปด้วยพุทธบริษัททั้ง ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกและอุบาสิกา ครบถ้วนที่เกาะลังกา พระพุทธศาสนาที่ตั้งมั่นบนเกาะลังกานี้ เป็นฝ่ายเถรวาท แต่ก็มีฝ่ายมหายานปรากฏอยู่บ้างในบางสมัย สภาพทั่วไปของพระพุทธศาสนาในลังกาทวีปภิกษุและภิกษุณีสงฆ์เป็นที่ยอมรับนับถือของมหาชนทุกหมู่เหล่าและทุกระดับชนชั้นและได้รับการอุปถัมภ์บำรุงเป็นอย่างดี พระพุทธศาสนาจึงกลายเป็นสัญลักษณ์ของเกาะลังกา เจริญรุ่งเรืองควบคู่ไปกับสภาพการณ์สังคมลังกา ที่บางยุคก็เสื่อมบางสมัยก็เจริญ ช่วงแรกที่พระพุทธศาสนาบนเกาะลังกาเจริญรุ่งเรืองนี้ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา มีความปฏิสัมพันธ์กันดี เกื้อกูลต่อกันอย่างแน่นแฟ้น สถาบันพระมหากษัตริย์ของลังกาแต่ละราชวงศ์ แม้บางสมัยจะมาจากการแย่งชิงราชสมบัติกันปกครองเกาะลังกาก็ตาม แต่ก็ได้อุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาด้วยดีตลอดมาเป็นเวลาเกือบ ๑๕๐๐ ปี โดยเฉพาะเกี่ยวกับภิกษุณีนั่น ภิกษุณีสงฆ์มีความรุ่งเรืองควบคู่ไปกับภิกษุสงฆ์ พระมหากษัตริย์ เสนาอำมาตย์และประชาราษฎร์มีความสนพระทัยทำนุบำรุงให้การอุปถัมภ์แทบทุกพระองค์ ในคัมภีร์ที่ปวงษ์แสดงให้เห็นว่า พระเจ้ากุดกัณนติสสะ ทรงสร้างโรงทานถวายภิกษุณี

^{๖๙} พระมหาเถรเดช จิตตสุโก (สายรัตน์), “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุและภิกษุณีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”, หน้า ๑๒๑.

เพื่อให้ภิกษุณีจำนวน ๑๒,๐๐๐ รูปได้มีสถานที่ฉันภัตตาหาร กิจวัตรของภิกษุณีในสมัยนี้ ส่วนมากนอกจากจะสอนธรรมแก่ประชาชนแล้ว ยังสั่งสอนและเคร่งครัดในพระวินัย ประจำอยู่ที่อนุราธปุระ

นายพลเผ่า เพ็งวิภาศ กล่าวไว้ในคุษฎีนิพนธ์ เรื่อง “การวิเคราะห์บทบาทของภิกษุณีในพระพุทธศาสนา”^{๗๐} ดังนี้ว่า

๑. ความเคร่งครัดในสิกขาบทบัญญัติสำหรับภิกษุณี สิกขาบทที่ทรงบัญญัติในฝ่ายภิกษุณีที่ต้องรักษา โดยไม่ล่วงละเมิดมีปาราชิก ๘ ข้อ โดยเป็นปาราชิกที่ทรงบัญญัติในฝ่ายภิกษุสงฆ์ ๔ ข้อ ที่ทรงบัญญัติเพิ่มอีกสำหรับภิกษุณีโดยเฉพาะอีก ๔ ข้อ ซึ่งเป็นข้อบัญญัติสำหรับภิกษุณีที่กวดขันมากยิ่งขึ้นกว่าของภิกษุสงฆ์ เช่นในอาบัติปาราชิกมีว่า “ภิกษุณีกำหนดยินดีการที่บุรุษผู้กำหนดจับต้องลูบคลำที่บริเวณใต้ไหปลาร้าลงมา เหนือเข้าขึ้นไปต้องอาบัติปาราชิก” แต่ในการจับต้องเช่นนี้ในฝ่ายภิกษุ ถ้าภิกษุยินดีในการที่สตรีจับต้อง ต้องอาบัติสังฆาทิเสส ไม่ขาดจากความเป็นภิกษุ “ภิกษุณีไม่ทักท้วงภิกษุผู้ต้องอาบัติปาราชิก ไม่บอกให้ภิกษุอื่นทราบ ช่วยปกปิดความผิดของภิกษุผู้ต้องอาบัติปาราชิก ภิกษุผู้ช่วยปกปิดนี้ต้องอาบัติปาราชิก” แต่ในการปกปิดความผิดนี้ ในฝ่ายภิกษุ ถ้าภิกษุปกปิดอาบัติปาราชิกของภิกษุอื่น ต้องอาบัติปาจิตตีย์ แสดงคืนอาบัติได้ หรือชื่อว่า

“ภิกษุณีประพฤติดามภิกษุผู้ถูกภิกษุสงฆ์ที่พร้อมเพรียงกันลงอุกเขปนียกรรมโดยธรรม โดยวินัยโดยสัตตสุตสาสน์ ถูกภิกษุทั้งหลายตักเตือน ก็ยังประพฤติดู้อย่างนั้น ถ้าถูกสวดสมณสาสน์ครบ ๓ ครั้ง ต้องอาบัติปาราชิก แต่ในลักษณะเดียวกัน สำหรับการประพฤติดามภิกษุผู้ถูกสงฆ์ที่พร้อมเพรียงกันลงอุกเขปนียกรรมนั้น ภิกษุประพฤติดาม ต้องอาบัติปาจิตตีย์ แสดงคืนอาบัติได้” และชื่อว่า “ภิกษุณีกำหนดยินดีการที่บุรุษผู้กำหนดจับมือ จับมุมสังฆาฏิ ยืนเคียงคู่ สนทนากัน มาที่นัดหมายมาหาเดินตามไปทีกลับ ถูกตักท้วงกัน ต้องอาบัติปาราชิก”

แต่ในเรื่องนี้ ในฝ่ายภิกษุต้องอาบัติสูงสุดเพียงสังฆาทิเสส แม้จะเป็นครุกาบัติคือ อาบัติหนักรองลงมาจากอาบัติปาราชิก แต่ก็สามารถทำคืนอาบัติโดยอยู่ปริวาส ประพฤติมานติและขออภัยต่อสงฆ์ ก็พ้นจากอาบัติ

อนึ่ง ภิกษุณีหลังจากอุปสมบทแล้ว ต้องรักษาสิกขาบทถึง ๓๑๑ ข้อ มากกว่าสิกขาบทของภิกษุอีก แม้สิกขาบทเหล่านั้น จะทรงบัญญัติขึ้นตามที่ภิกษุณีประพฤติล่วงละเมิดมาก่อนแล้วก็ตาม แต่ก็กลายเป็นข้อห้ามส่วนที่เหลือจากข้อห้ามเป็นข้ออนุญาตให้ปฏิบัตินั้นมีไว้น้อยมาก เรียกว่า

^{๗๐} ดูรายละเอียดใน นายพลเผ่า เพ็งวิภาศ, “การวิเคราะห์บทบาทของภิกษุณีในพระพุทธศาสนา”, หน้า ๕๙-๖๗.

มากและเคร่งครัดจนกระทั่งเพียงแต่ “คู่ขาเข้าเหยียดขาออก” เท่านั้นก็ต้องอาบัติแล้ว เช่น ภิกษุณีไม่มีผ้ารัดกันเข้าบ้านต้องอาบัติปาจิตตีย์และสิกขาบทที่หนักต้องเข้าแล้วขาดความเป็นภิกษุณี คืออาบัติปาราชิกของภิกษุณีเพียง ๔ ข้อ แต่ของภิกษุณีนี้นับมากกว่า ๑ เท่า คือ ๘ ข้อ หรืออาบัติสังฆาติเสสของภิกษุณีนี้นับมากกว่าของภิกษุและง่ายต่อการล่วงละเมิด สังฆาติเสสสิกขาบทที่ ๑, ๓, ๕, ๗ ก็เช่นเดียวกัน ภิกษุณีผู้เป็นปุณฺณ จะต้องอยู่ด้วยการต้องมีสติทุกเมื่อ เพียงเพลอารมณ์ชั่ววูบ ก็จะต้องอาบัติหนักทันที

สิกขาบทเหล่านี้ น่าจะเป็นข้อปฏิบัติที่กวดขันยากแก่การปฏิบัติสำหรับภิกษุณีผู้ที่มีบารมีและอินทรีย์แก่กล้าพอ รวมกับเรื่องอื่น ๆ ที่พึงบัญญัติห้ามไว้ ก็จะกลายเป็นสิกขาบทที่เคร่งครัดมากสำหรับภิกษุณี

๒. การประทานเงื่อนไขครุธรรม ๘ ประการ ให้กับการบวชภิกษุณี ครุธรรมเงื่อนไขการอุปสมบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติให้ภิกษุณีปฏิบัติ ๘ ข้อเหล่านี้ เรียกว่า อนุปปีนนบัญญัติ คือข้อบัญญัติในเมื่อยังไม่มีเรื่องเกิดขึ้น หรือก่อนที่จะมีเรื่องเสียหายเกิดขึ้นทุกสิกขาบทจะไม่มีอนุปปีนนบัญญัติ เพราะอนุปปีนนบัญญัติคือ ครุธรรม ๘ ข้อ มีมาเฉพาะแก่ภิกษุณีเท่านั้น ไม่มีในสิกขาบทอื่น ซึ่งภิกษุณีจะต้องรักษาอย่างไม่ประมาทเลย เพราะครุธรรมคือข้อปฏิบัติที่ภิกษุณีทั้งหลายรับมาด้วยความเคารพ ครุธรรมแต่ละข้อจะสรุปด้วยข้อความว่า “ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต” ซึ่งอาจวิเคราะห์ให้เห็นได้ดังนี้ ครุธรรมข้อที่ ๑ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติว่า ภิกษุณีถึงจะบวชได้ ๑๐๐ พรรษา ก็ต้องทำการกราบไหว้ต้อนรับ ทำอัญชลีกรรม ทำสามีจิกรรมแก่ภิกษุผู้บวชแม้ในวันนั้น ธรรมข้อนี้ ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต ซึ่งพระนางมหาปชาบดีโคตมีก็ทรงรับ แต่ต่อมาพระนางได้เข้าพบพระอานนท์ ขอให้เข้ากราบทูลพระพุทธเจ้า เพื่อทรงอนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายภิกษุณีทั้งหลายกราบ ลุกรับ ไหว้ ทำสามีจิกรรมตามลำดับพรรษา พระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาต พระองค์ได้มีรับสั่งกับพระอานนท์ว่า “ไม่ใช่ฐานะ ไม่ใช่โอกาส ที่ตถาคตจะอนุญาตให้ภิกษุกราบ ลุกรับ ไหว้ ทำสามีจิกรรมแก่ภิกษุณี พวกเดียรถย์ที่สอนไม่ดีก็ยังไม่กราบ ไม่ลุกรับ ไม่ไหว้ ไม่ทำสามีจิกรรมแก่สตรี โฉนตตถาคตจะอนุญาตให้ภิกษุกราบ ลุกรับ ไหว้ ทำสามีจิกรรมแก่สตรีเล่า”^{๗๑}

พระพุทธเจ้าทรงปรับโทษภิกษุที่กราบ ลุกรับ ไหว้ ทำสามีจิกรรมแก่ภิกษุณี เป็นอาบัติทุกกฏ ความจริงพระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติให้ภิกษุณีเป็นผู้ไหว้ภิกษุแต่ฝ่ายเดียว โดยภิกษุไม่ต้องให้

^{๗๑} นายพลเผ่า เพ็งวิภาศ, “บทบาทของภิกษุณีในพระพุทธศาสนา”, หน้า ๖๐.

ตอบภิกษุณีที่ไหว้แล้ว พระนางมหาปชาบดีโคตมี รับครุธรรมบวชเป็นภิกษุณีแล้ว ไม่นานพระนางก็กราบทูลขอเรื่องนี้ที่พระนางรับว่า จะประพฤติดิปฏิบัติจนตลอดชีวิต ครุธรรมข้อ ๒ ว่าภิกษุณีไม่พึงอยู่จำพรรษาในอาวาสที่ไม่มีภิกษุณีนั่น มิได้หมายความว่า ให้ภิกษุณีอยู่ในวัดเดียวกับภิกษุสงฆ์ อาวาสในที่นี้มีได้หมายถึงวัด แต่หมายถึง สถานที่ที่ไปมาพบปะกันได้ มีอธิบายว่า อาวาสที่ไม่มีภิกษุ หมายถึง สำนักที่ภิกษุณีไม่สามารถไปรับโอวาทได้ หมายถึง สำนักภิกษุณีที่ไม่มีภิกษุที่จะมาให้อโอวาทแก่ภิกษุณีได้ ภายในระยะทางครึ่งโยชน์ หรือเส้นทางที่จะไปมายังสำนักภิกษุณีนั่น ไม่ปลอดภัย ไม่สะดวก ภิกษุไม่สามารถเดินทางไปให้อโอวาทได้ ความข้อนี้ในสิกขาบทที่ ๑ อารามวรรคว่า “... ภิกษุณีทั้งหลายเข้าไปสู่อารามโดยไม่บอก เข้าไปหาภิกษุเหล่านั้นถึงที่อยู่ ภิกษุทั้งหลายจึงตำหนิ ...”^{๗๒} พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติห้าม ปรับอาบัติปาจิตตีย์แก่ภิกษุณีผู้ฝ่าฝืนและที่ปรากฏในสิกขาบทที่ ๒ โอวาทวรรค สรุปความว่า ภิกษุณีทั้งหลายไปรับโอวาทจากพระจุฬป็นถแล้วกลับสำนักจนพลบค่ำ ประตุมืองปิดเข้าเองไม่ได้ ต้องพักค้างคืนนอกเมือง พระผู้มีพระภาคจึงทรงบัญญัติสิกขาบทแก่ภิกษุว่า “ถ้าแม้ภิกษุได้รับการแต่งตั้งแล้ว เมื่อดวงอาทิตย์อัสดงแล้ว ยังสั่งสอนภิกษุณีทั้งหลายอยู่ ต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๗๓}

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทปรับอาบัติปาจิตตีย์ภิกษุที่ให้โอวาทภิกษุณีจนมีดคำภิกษุกับภิกษุณีอยู่วัดเดียวกัน ย่อมถูกครหาว่าเป็นชู้สาวกัน เพียงแต่ร่วมกิจกรรมกันบางอย่างสังคมก็ตำหนิ มีเรื่องเกิดขึ้นดังนี้ ระยะแรกภิกษุณีเป็นอาบัติแล้วแสดงอาบัติต่อภิกษุ ท่านไปพบกันนอกสำนักในเวลาบิณฑบาตตามถนนบ้าง ตามตรอกบ้าง ตามทางสามแพร่งบ้าง ภิกษุณีก็ขอแสดงอาบัติต่อภิกษุ โดยทั้งสองท่านนั่งยองปลงอาบัติกัน พวกชาวบ้านเห็นเข้า ก็ตำหนิท้าวว่า พวกภิกษุกับภิกษุณีล่วงเกินกันตอนกลางคืน กำลังขอมากัน พระพุทธเจ้าจึงทรงห้ามภิกษุกับภิกษุณีปลงอาบัติกัน ให้ภิกษุณีปลงอาบัติกับภิกษุณีเท่านั้น เวลาภิกษุณีกระทำผิดที่ต้องลงโทษ โดยการประชุมสงฆ์ สวดประกาศ ระยะแรกภิกษุสงฆ์เป็นผู้ลงโทษ ครั้นต่อมา พวกภิกษุณีที่ถูกลงโทษ เวลาไปพบภิกษุตามถนนบ้าง ตามตรอกบ้าง ตามทางสามแพร่งบ้าง ก็ห่มผ้าเฉวียงบ่า นั่งยองประนมมือ กล่าวขอขมาว่า ดิฉัน จะไม่ทำอย่างนี้อีก

พวกชาวบ้านเห็นเข้า ก็ตำหนิว่า พวกภิกษุณีเหล่านี้ เป็นภรรยาของพวกภิกษุ ได้ล่วงเกินกันตอนกลางคืน กำลังขอมากัน ดังนั้นเป็นต้น การกระทำสามิจิกรรมที่กล่าวนี้ ถือเป็นการ

^{๗๒} วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๑๐๒๑/๒๖๔.

^{๗๓} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๕๔/๓๒๘.

ส่วนตัว เมื่อมองในสายตาชาวบ้านทั่วไป ก็ต้องคิดในทางไม่ดี ถูกกล่าวหาในเรื่องชู้สาวได้ง่าย เนื่องจากเพศภาวะของบุรุษกับสตรีผู้บวช ไม่อำนวยในการร่วมกิจกรรมกันในสายตาชาวโลก ภิกษุสงฆ์กับภิกษุณีสงฆ์ ก็เลยต้องแยกจากกันไป โดยข้อกำหนดที่ทรงตระหนักในเรื่องพรหมจรรย์ เวลาที่ภิกษุกับภิกษุณีกระทำการกิจกรรมที่เป็นหมู่คณะเป็นทางการ ก็เกิดความไม่สะดวก เช่น ในวันปวารณา คือวันที่อนุญาตให้วักกล่าวตักเตือนกันได้ ซึ่งต้องกระทำในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ วันเดียวให้เสร็จ ภิกษุทั้งหลาย ปวารณาพร้อมกับภิกษุทั้งหลาย เกิดขุลงมุนุ่นวายขึ้น พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติห้าม โดยให้ภิกษุณีปวารณากันเองก่อน แล้ววันรุ่งขึ้น จึงค่อยไปปวารณากับภิกษุทั้งหลาย แม้กระนั้น ก็ยังเกิดขุลงมุนุ่นวายขึ้นอีก พระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตให้แต่งตั้งภิกษุณีเป็นตัวแทนไปปวารณากับภิกษุสงฆ์ กิจกรรมต่าง ๆ ที่เรียกว่า สังฆกรรมนั้น ภิกษุณีต้องแยกกันทำจากภิกษุสงฆ์ ด้วยปัญหาตามที่กล่าวมา ซึ่งเรื่องนี้พระอุบาลีเถระก็ได้กล่าวไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลายไม่สังวาสกับภิกษุณีทั้งหลาย คือไม่เข้าร่วมกระทำสังฆกรรมกัน พระพุทธเจ้าทรงวางหลักไว้ว่า ภิกษุไม่พึงแสดงปาติโมกข์ในชุมนุมสงฆ์ที่มีภิกษุณีนั่งอยู่ด้วย ภิกษุกับภิกษุณีไม่ควรอยู่ร่วมกันในอุโบสถกรรม ที่พระพุทธเจ้าทรงห้ามภิกษุกระทำร่วมกับอนุสัมบัน หมายความว่า ภิกษุณีเป็นอนุสัมบันของภิกษุสงฆ์ คือมีฐานะไม่เท่าเทียม เช่นเดียวกับสามเณรมีฐานะไม่เท่าเทียมกับภิกษุสงฆ์ ที่เป็นอย่างนี้เนื่องจากเพศภาวะของแต่ละฝ่ายเป็นอุปสรรคที่จะช่วยกิจกรรมกันและอย่างหนึ่ง เป็นเพราะสังคัมไม่ยอมรับ”^{๗๔}

ครุธรรมข้อที่ ๓ ความว่า ภิกษุณีต้องไปถามอุโบสถและไปรับโอวาทจากภิกษุสงฆ์ทุกทั้งเดือน การไปถามอุโบสถอธิบายว่า คือไปถามว่า วันไหนเป็นอุโบสถ ๑๔ ค่ำ หรือ ๑๕ ค่ำ ต้องคอยกำหนดวัน ต้องไปถามก่อนจะครบ ๑๕ วัน สมัยพุทธกาลไม่มีปฏิทิน สตรีที่เข้ามาบวชไม่มีความรู้เรื่องวัน เดือน ปี อันที่จริงแล้ว มิใช่แต่ภิกษุณีไม่มีความรู้เรื่องนี้ ภิกษุก็เหมือนกัน ไปเจริญสมณธรรมในป่า ไม่จัดเตรียมสิ่งอำนวยความสะดวก จึงไม่รู้เรื่องนักษัตร ไม่รู้จักว่าทิศไหนเป็นทิศไหน มีพวกโจรมาสอบถามหาน้ำดื่มน้ำใช้ ก็มีได้จัดไว้ ฟืนไฟก็ไม่ได้จัดเตรียมไว้ พวกโจรถามว่า วันนี้เป็นฤกษ์อะไร พวกภิกษุก็ตอบไปว่า พวกอาตมาไม่ทราบ โจรถามว่า ทิศนี้เป็นทิศอะไร ก็ตอบไปว่า พวกอาตมาไม่ทราบ พวกโจรเกิดความโมโห จึงทำร้ายตีศีรษะภิกษุเหล่านั้นฐานว่า โง่จริง เรื่องทราบถึงพระผู้มีพระภาค พระองค์จึงทรงวางระเบียบปฏิบัติสำหรับภิกษุที่จะอยู่ป่า มีข้อหนึ่ง คือ รับสั่งให้

^{๗๔} มหาพงษ์ พงศาदारลังกาทวีป ฉบับหลวงในหอสมุดพระวชิรญาณ, หน้า ๕๖. (อ้างใน นายพลเผ่า เพ็งวิภาส, “บทบาทของภิกษุณีในพระพุทธศาสนา”, หน้า ๖๑).

เรียนรู้เรื่องนักษัตรทุกอย่าง ต้องรู้จักทิศทาง ที่เป็นเช่นนี้เพราะผู้มีโอกาสศึกษาสมัยพุทธกาลก็คือ บุตรของพราหมณ์ คหบดีที่มีทรัพย์เท่านั้น จึงจะมีโอกาสได้ศึกษาเรียนรู้ เมื่อพระพุทธศาสนารับคน ทุกระดับชั้นวรรณะเข้าบวช จึงมีคนที่ไม่รู้วัน เดือน ปี เข้ามาบวช สำหรับสตรีอินเดียโบราณ ก่อน บวชก็ยังไม่มีโอกาสได้ศึกษาเล่าเรียนเหมือนบุตรชาวบ้านทั่วไป อันเนื่องมาจากข้อห้ามในศาสนา พราหมณ์

ครุธรรมข้อที่ ๖ ผู้ที่จะบวชเป็นภิกษุณีต้องบวชในสงฆ์ ๒ ฝ่าย เฉพาะพระนางมหาปชา บติโคตมิ ไม่ต้องบวชในสงฆ์ ๒ ฝ่าย เพราะตอนที่พระนางได้รับอนุญาตให้บวชมีสงฆ์อยู่ฝ่ายเดียว คือ ภิกษุสงฆ์ยังไม่มีภิกษุณีสงฆ์ พระนางได้อุปสมบทจากสำนักพระพุทธเจ้าด้วยรับครุธรรม ๘ ประการ สากิยานีทั้ง ๕๐๐ นาง ก็ได้บวชในสงฆ์สองฝ่าย แต่ได้อุปสมบทจากเอกโคตมสงฆ์ คือ ภิกษุสงฆ์ฝ่าย เดียว สตรีเหล่านี้ที่ศรัทธาบวชในภายหลังต้องบวชในอุภโตสงฆ์ คือ สงฆ์ ๒ ฝ่าย ฉะนั้นภิกษุณีต้อง บวชในสงฆ์ ๒ ฝ่าย ในส่วนครุธรรม ๗-๘ คงไม่ต้องกล่าวถึง

๓. ธรรมชาติของสตรีเพศ ในความสามารถปฏิบัติธรรมและบรรลุลหรรณชั้นสูงสุดได้ก็ตาม แม้สตรีจะมีศักยภาพเท่าเทียมกับบุรุษก็จริง แต่ในทางธรรมชาติแห่งร่างกาย หรือสรีระนั้น สรีระ ของสตรีบอบบางและอ่อนแอยิ่งกว่าร่างกายของบุรุษ ความซบซ้อน ความยุ่งยาก ความไม่สะดวก และความขัดข้องทางร่างกายของสตรีนั้น มีมากกว่าของบุรุษ เรื่องนี้พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุรุษ และสตรีมีความทุกข์ร่วมกัน แต่ทุกข์ของสตรีนั้น มีประจำเป็นพิเศษเพิ่มขึ้นมาอีกต่างจากบุรุษ คือ สตรีเมื่อเป็นสาวไปสู่สกุลแห่งสามี ย่อมพลัดพรากจากญาติทั้งหลาย ๑ สตรีย่อมมีระดู (ประจำเดือน) ๑ สตรีย่อมมีครรภ์ (ตั้งครรภ์) ๑ สตรีย่อมคลอดบุตรและสตรีย่อมทำหน้าที่บำเรอ บุรุษ ๑ ความทุกข์ต่างไปจากความทุกข์ของบุรุษ^{๗๕} เหล่านี้ ล้วนแต่เป็นอุปสรรคในการออกบวชและ ดำรงอยู่ในเพศพรหมจรรย์ โดยเฉพาะในการปฏิบัติต่อพระวินัยและสังคัมภีร์ เนื่องจากไม่สะดวก เพราะเหตุแห่งความเป็นสตรีเพศนี้เอง จะเห็นได้ว่า แม้ในการปฏิบัติอุทฺตงควัตรเพื่อสนับสนุนการ ประพฤติธรรมกำจัดกิเลส มีทั้งหมด ๑๓ ข้อ ภิกษุสามารถปฏิบัติอุทฺตงควัตรได้ครบทั้ง ๑๓ ข้อสามเณร ปฏิบัติได้ ๑๒ ข้อ สิกขมานาและสามเณรีปฏิบัติได้ ๗ ข้อ แต่ภิกษุณีปฏิบัติได้เพียง ๘ ข้อเท่านั้น พระผู้มีพระภาคทรงห้ามภิกษุณีปฏิบัติอุทฺตงควัตรเหล่านี้ คือ ๑. อรัญญิกังคฤตงส์ การอยู่ป่าเป็นวัตร ๒. ขลุปัจฉาภัตตังคฤตงส์ การห้ามภัตรที่ถวายภายหลังเป็นวัตร คือ เมื่อได้ปลงใจกำหนดอาหารที่เป็น ส่วนของตน ซึ่งเรียกว่า ห้ามภัตรด้วยการลงมือฉันเป็นต้นแล้ว ไม่รับอาหารที่เขานำมาถวายอีก แม้

^{๗๕} วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๔๓๘/๒๔๐., ส.ส. (ไทย) ๑๘/๒๘๒/๓๑๔-๓๑๕.

จะเป็นของประณีตก็ตาม ส่วนจุดด้อยอีก ๓ คือ อัปภोगาสีงคะ การอยู่ทีกลางแจ้งเป็นวัตร รุกขมุลิกังครุดงค์ การอยู่โคนต้นไม้เป็นวัตรและโสสานิกังครุดงค์ การอยู่ป่าช้าเป็นวัตร ภิกษุณีปฏิบัติได้ยาก เพราะในการปฏิบัติจุดด้อย ๓ ข้อนี้ ภิกษุณีผู้ปฏิบัติต้องอาศัยการมีเพื่อน ปราศจากเพื่อนแล้วทำได้ยาก เมื่อเป็นอย่างนั้น ในสถานที่อย่างนั้น จะหาภิกษุณีเพื่อนที่มีสมานฉันท์ มีฉันทะความปรารถนาพอใจเสมอกันและเป็นอย่างเดียวกันนั้นหายากและสมมติว่า ได้เพื่อนผู้เสมอกันเช่นนั้น ก็ไม่พ้นการอยู่ระคน หรือคลุกคลีกัน การประพฤติจุดด้อยของภิกษุณีจึงสำเร็จได้ยาก อนึ่ง สตรีเพศเป็น คนมีครอบครัวและอยู่ในครอบครัว ต้องมีผู้ปกครองดูแล ปกป้องคุ้มครอง ให้ความอุปถัมภ์บำรุงให้มีความอบอุ่นในครอบครัวเป็นธรรมดา แต่การออกจากครอบครัว เพื่อเป็นผู้ไร้ครอบครัวและไปอยู่อย่างเอนกในฐานะนักบวชภิกษุณี ไม่ว่าจะอยู่ในภพที่มาจากสตรีโสด สตรีผ่านการแต่งงานแล้ว หรือ สตรีมีสามีมาแล้วก็ตาม ล้วนแต่เป็นเรื่องยุ่งยาก ยุ่งยากตั้งแต่เบื้องต้นที่จะได้รับอนุญาตให้ออกบวช ไม่มีครอบครัว เป็นการยากที่จะได้รับอนุมัติยินยอมจากบุคคลในครอบครัว หรือผู้ดูแลเกี่ยวข้องอื่น ๆ การที่สตรีออกจากเรือน มีแต่จะสร้างความวิตกกังวลให้ผู้เกี่ยวข้องในฐานะต่าง ๆ เช่น ผู้ปกครอง ในฐานะบิดา มารดา ผู้คุ้มครองเช่น พี่ น้องชาย ญาติผู้ใหญ่ รวมทั้งจารีตประเพณีเป็นต้น เพราะ ผู้หญิงปกครองตนเองและปกครองคนอื่นได้ยาก จึงไม่เป็นการง่าย หรือสะดวกที่สตรีจะได้รับการอนุญาตให้ออกบวชและสร้างความเบาใจให้ทุกฝ่าย โดยเฉพาะจะต้องเกิดความห่วงกังวลเกี่ยวกับ เรื่องสวัสดิภาพของสตรี ซึ่งเป็นข้อดีต่อบุรุษและแม่แต่เมื่อได้บวชเป็นภิกษุณีแล้ว ก็มีปัญหา ในทางธรรมชาติของสตรี จะเห็นว่า สิกขาบทหลายสิกขาบทที่พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติขึ้นเพื่อ คุ้มครองป้องกันภัยและอำนวยสวัสดิภาพแก่ภิกษุณี ทั้งนี้ ก็เนื่องมาจากความแตกต่างทางร่างกาย หรือสรีระของบุคคลนั่นเอง แม้สิกขาบทบางข้อที่สตรีทั่วไปเห็นว่า เป็นสิกขาบทที่เคร่งครัดเกินไป เช่นการห้ามตกแต่ง ประดับประดารา่างกายด้วยอาภรณ์ที่หลากสี หรือการประพินฉิวด้วยของหอม ต่าง ๆ นั้น เป็นรสนิยมของสตรีโดยธรรมชาติ แต่วัตถุประสงค์ของการบัญญัติสิกขาบท ก็เพื่อ ปกป้องการชักจูงอันตรายจากความสวยงามภายนอก ซึ่งเป็นการเร่งรัดความรู้สึกถึงคุณค่าอันธพาล ให้มารบกวน ทำร้ายและข่มขืนเป็นต้น หลักปฏิบัติและเหตุผลแห่งการบัญญัติสิกขาบท เมื่อ พิจารณาแล้วจะเห็นว่า เป็นการขัดแย้งกับธรรมชาติของสตรีโดยส่วนใหญ่ ซึ่งกลายเป็นปัญหาทั้ง ในเวลาก่อนบวชและในขณะบวชเป็นภิกษุณี ซึ่งเป็นการยากที่สตรีจะรักษาสภาพความมั่นคงใน ภิกษุณีภาวะไว้ได้

๔. ความเสื่อมโทรมของพระพุทธศาสนา ความเสื่อมโทรมของพระศาสนาเกิดขึ้นจาก ปัจจัย ๒ ด้าน คือปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก ปัจจัยภายใน มาจากพุทธบริษัททั้ง ๔ ไม่เคารพ

นับถือยำเกรงพระรัตนตรัยและธรรมวินัยที่พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ ซึ่งเป็นสาเหตุแห่งความเสื่อมสูญ หรือตั้งอยู่ไม่นานของพระศาสนา เป็นความเสื่อมในลักษณะสนิมเกิดแต่เหล็ก ย่อมกัดกร่อนเหล็กให้สึกหรอไป พระพุทธองค์ทรงตระหนักในอันตรายภายใน จึงทรงบัญญัติคุณธรรม ๘ ประการ ให้เป็นเงื่อนไขการอุปสมบทสตรีเป็นภิกษุณี การไม่เคารพในธรรมวินัย ทำให้เกิดความแตกแยกในทางปฏิบัติและขาดความสามัคคี กลายเป็นสังฆเภทเพราะการไม่เคารพในธรรมวินัย ทำให้เกิดความแตกแยกในทางความเห็นความเชื่อ ที่เรียกว่า ทิฏฐิเภท เนื่องจากขาดความเสมอกันทางความเห็น ที่เรียกว่า ทิฏฐิสามัญญตา ความไม่เสมอภาคทางการปฏิบัติคือ สีสสามัญญตา กลายเป็น นานาสังวาส ทำให้เกิดความเสื่อมต่อพระธรรมวินัย พระสัทธรรมก็เลื่อนรางเสื่อมสูญไป ซึ่งเป็นสาเหตุแห่งการทำสังคายนาเรื่อย ๆ มา

ส่วนความเสื่อมโทรมที่มาจากปัจจัยภายนอก เช่น เกิดจากบุคคลที่เป็นข้าศึกต่อพระศาสนาใส่ความพระภิกษุสงฆ์ ปลอมปนพูดกลั่นคำสอนทางพระศาสนาและศาสนบุคคลโดยวิธีการต่าง ๆ พระศาสนาเสื่อม เนื่องจากการถูกบีบคั้น กดขี่ ทำลายล้างโดยศาสนิกชนในศาสนาอื่น หรือลัทธิอื่นก็มีตัวอย่างให้เห็นอยู่เสมอ ในสมัยพุทธกาล พระผู้มีพระภาคทรงถูกพวกนิครนถ์ เติรถีย์ กล่าวหาบ้าง ส่งสตรีมีนางจิณฺจมาณวิกาเป็นต้น มาใส่ร้ายบ้าง รวมทั้งส่งคนมาจับผิด ทำร้ายใส่ความต่าง ๆ มีการปลอมบวชเป็นภิกษุเข้ามาทำลายหาประโยชน์จากพระพุทธศาสนา เช่นอย่างในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชหลังพุทธกาล ซึ่งเป็นสาเหตุทำให้ต้องมีการสังคายนาครั้งที่ ๓ ในสมัยต่อมา พวกพราหมณ์ปลอมบวชพูดกลั่นคำสอนในพระพุทธศาสนา เช่นการสร้างทฤษฎีนารายณ์อวตารว่า นารายณ์อวตารปางที่ ๙ คือ พุทธาวตาร หรือการรุกรานของคนต่างชาติ เช่น กษัตริย์โจฬะแห่งอินเดียใต้ รุกรานครอบครองลังกาและทำลายล้างพระพุทธศาสนา โดยการบีบคั้นไล่ล่าภิกษุ ภิกษุณี ทำให้พระสงฆ์ต้องสูญสิ้นไปจากลังกา หรือตัวอย่างในเอเชียกลาง เช่นอาณาจักรโซตานอาณาจักรปาร์เธียคาบูล คันธาระ กาศคาร์ เป็นต้น ล้วนเป็นดินแดนแห่งพุทธศาสนามาก่อนตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๔-๑๗^{๗๖}

๖.๑๑ สรุป

การที่สตรีละทิ้งบ้านเรือนเข้ามาอุปสมบทเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนานั้น ก็ด้วยเหตุผลต่าง ๆ กัน การที่สตรีได้เข้ามาบวช ทำให้พระผู้มีพระภาคทรงตระหนักถึงเสถียรภาพของพระพุทธศาสนาว่า อาจจะดำรงอยู่ได้ไม่นาน เพราะภิกษุณีเป็นเหตุ แต่พระองค์ทรงเห็นว่า สตรีเมื่อ

^{๗๖} วิมพา. (ไทย) ๒/๔๐๖/๒๖๕.

อุปสมบทแล้ว ก็สามารถปฏิบัติธรรมจนบรรลุมรรคผลได้เหมือนกับบุรุษ จึงทรงอนุญาต แต่ทรงกำหนดระเบียบวินัยต่าง ๆ ไว้อย่างรัดกุมและเข้มงวดยิ่งกว่าภิกษุ เพื่อป้องกันความเสื่อมเสียอันจะเกิดขึ้นพระพุทธศาสนาในอนาคต

สภาพการเป็นอยู่ของภิกษุณีนั่น แตกต่างจากผู้ครองเรือน คือมีชีวิตอยู่ได้โดยอาศัยผู้อื่นเลี้ยงดูเช่นเดียวกับภิกษุ มีเครื่องนุ่งห่มใช้อย่างจำกัดเพียง ๕ ผืน ที่ย้อมด้วยน้ำฟาด ภิกษุณีต้องปลงผม ตัดเล็บ จะตกแต่งร่างกายด้วยสิ่งเครื่องหอมไม่ได้ สำหรับที่อยู่อาศัยของภิกษุณี จะต้องอยู่ไกลเคียงกับบุรุษ จะอยู่ตามลำพังโดยเอกเทศไม่ได้ ทั้งนี้เพื่อความปลอดภัยของภิกษุณีเอง อีกประการหนึ่ง ภิกษุณีจะต้องมารับโอวาทและการอบรมสั่งสอนจากภิกษุเป็นประจำทุกกึ่งเดือน

การสิ้นไปของภิกษุณีเกิดขึ้นจากสาเหตุหลายประการ คือ ความยุ่งยากเกี่ยวกับขั้นตอนในการอุปสมบท เพราะกว่าจะได้รับการอุปสมบทเป็นองค์ภิกษุณีได้ ต้องผ่านขั้นตอนต่าง ๆ มากมาย ความเคร่งครัดของวัตรปฏิบัติของภิกษุณี ก็เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ภิกษุณีสิ้นไป เพราะมีผู้ที่ปฏิบัติตามได้ยาก นอกจากนี้ สภาวะเพศของสตรี ก็เป็นอุปสรรคต่อการอุปสมบท เพราะระบบสรีระร่างกายไม่เหมือนบุรุษ ทั้งภัยอันตรายที่จะเกิดกับสตรีนั้นมีมากกว่า สาเหตุที่สำคัญหลักเลยก็คือ ความเสื่อมของพระพุทธศาสนาภายหลังพุทธปรินิพพาน ซึ่งสืบเนื่องมาจากสาเหตุต่าง ๆ เช่น การแตกแยกความคิดเห็น อันเป็นปัจจัยนำไปสู่ความแตกสามัคคี เกิดมินิกายมากมายและต่างก็มุ่งทำลายล้างกันเอง ภิกษุณีจึงสิ้นไป

๖.๑๒ ปัญหาวิเคราะห์ วิพากษ์ประจำบท

๑. อภิปรายเหตุผลในการบรรพชาอุปสมบทภิกษุณี?
๒. อภิปรายพัฒนาการของภิกษุณีโดยรอบด้าน?
๓. อภิปรายการขยายตัวของภิกษุณี?



บทที่ ๗

บทบาทสตรีในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

๗.๑ แนวคิด

จากหลักฐานต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นแสดงให้เห็นว่า พระผู้มีพระภาคมีความคิดเห็นที่เสรีมากกว่าผู้นำของศาสนาอื่น ๆ เพราะพระองค์ไม่ได้ถือว่า สตรีเป็นเพศที่อ่อนแอ มีความสามารถด้อยกว่าบุรุษ ดังความเชื่อของคนในสังคมสมัยนั้น แต่พระองค์กลับปฏิบัติต่อสตรีเช่นเดียวกับบุรุษ โดยมองว่า มีเท่าเทียมกันในฐานะเป็นสัตว์โลกประเภทเดียวกัน เป็นผู้มีส่วนร่วมในสังสารวัฏด้วยกัน ยิ่งไปกว่านั้น ความเมตตาที่พระองค์มีให้ก็คือ พระองค์ต้องการจะช่วยเหลือสัตว์โลก ให้พ้นทุกข์ ไม่ว่าจะเป็นบุรุษ หรือสตรี พระองค์ทรงแสดงให้เห็นเป็นตัวอย่างในการปฏิบัติต่อสตรีอย่างยุติธรรม เช่น ทรงให้สิทธิแก่บุรุษ และสตรี เสมอกันในการฟังธรรม ทรงประทานคำสอนอย่างเดียวกันในทั้งสองฝ่าย ไม่มีการแบ่งว่าธรรมชนิดใดต้อง แสดงแก่เพศใดฝ่ายใด แต่สิ่งที่พระองค์ทรงคำนึงถึงเป็นในทางพิจารณาทางปัญญา ตามความสามารถของผู้ฟังว่าจะรับฟังหรือสามารถเข้าใจได้หรือไม่มากกว่า การที่พระผู้มีพระภาคทรงให้สิทธิเสรีภาพทางศาสนาในการเข้าเป็นสมาชิกในสังฆมณฑล และทรงประทานธรรมให้แก่ทั้งบุรุษและสตรี ทรงเมตตาและปฏิบัติต่อบุรุษและสตรีอย่างยุติธรรมเสมอภาคกัน จะเห็นว่า เป็นความสำเร็จและเป็นการยกระดับบทบาทของสตรีในสมัยพุทธกาล อันเป็นแนวคิดความเสมอภาคที่สำคัญอย่างหนึ่งที่มีมาก่อนการเกิดแนวคิดสิทธิมนุษยชน ภิภุณิสงฆ์ได้ทำบทบาทใน ๕ ด้าน ในฐานะเป็นพุทธบริษัทด้วยการนำคำสอนไปบูรณาการในการสอนให้เข้ากับยุคสมัยยุคประสงค์เพื่อสร้างสังคมให้ดีขึ้น มีการจัดการศึกษาแบบให้เปล่าเพื่อให้ทุกคนได้เข้าถึงการศึกษาโดยไม่มีการแบ่งชนชั้นและใช้หลักธรรมวินัยเป็นเครื่องมือในการปกครองเคาพในระบบคุณธรรมและระดับอาวุโส ทั้งนี้ยังมีการสืบทอดวัฒนธรรมอันดีงามในการเคารพสิทธิส่วนบุคคล มีกตัญญูต่อบรรพบุรุษ รวมถึงการสร้างสาธารณูปโภค เพื่อเป็นประโยชน์แก่สังคม สรุปได้ว่า บทบาทที่ภิภุณิสงฆ์ได้แสดงออกมาใน ๕ ด้านนั้น เป็นประโยชน์เกื้อกูลในการขัดเกลาจิตใจของคนให้ดีขึ้นและเป็นประโยชน์เกื้อกูลด้วยการสร้างความสงบสุขต่อสังคมโลก

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงให้เห็นเด่นชัดว่า มนุษย์มีศักยภาพที่จะเรียนรู้และพัฒนาในขั้นสูงได้ อย่างไรก็ตาม เป็นบทพิสูจน์ให้เห็นแล้วว่า พระพุทธศาสนาเปิดกว้างยอมรับสตรี แม้มาจากชนชั้นวรรณะต่าง ๆ ก็ไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อความสำเร็จใด ๆ ทั้งปวง สตรีที่มีความทุกข์ยากผ่านอุปสรรคในชีวิตมานานับการ หากด้วยศรัทธาที่มี นำพาเข้ามาให้เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ก็

ยังผลให้สตรีนั้น พ้นจากความทุกข์ บรรลุเป้าหมายที่วางไว้ ฐานะของสตรีไม่ว่าจะอยู่ในบทบาทของ คฤหัสถ์ หรือบรรพชิต บทบาทและความสำคัญที่พระผู้มีพระภาคทรงยกย่อง โดยแต่งตั้งให้เป็น เอตทัคคะ ผู้มีความเชี่ยวชาญ หรือมีลักษณะเด่นเฉพาะในเรื่องนั้น ๆ ดังนั้น ทั้งหลายเหล่านี้ จึงเป็น บทพิสูจน์บทบาทของสตรีในพระพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี

๗.๒ วัตถุประสงค์ของการศึกษา

- ๗.๒.๑ เพื่อศึกษาบทบาทการเผยแผ่พระพุทธศาสนา
- ๗.๒.๒ เพื่อศึกษาบทบาทด้านการศึกษาสงเคราะห์
- ๗.๒.๓ เพื่อศึกษาบทบาทด้านการปกครอง
- ๗.๒.๔ เพื่อศึกษาบทบาทด้านการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม
- ๗.๒.๕ เพื่อศึกษาบทบาทด้านการอุปถัมภ์ ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา
- ๗.๒.๖ เพื่อศึกษาบทบาทการปฏิบัติธรรม

๗.๓ การวัดผลสัมฤทธิ์ตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา

- ๗.๓.๑ นิสิตเข้าใจบทบาทการเผยแผ่พระพุทธศาสนา
- ๗.๓.๒ นิสิตเข้าใจบทบาทด้านการศึกษาสงเคราะห์
- ๗.๓.๓ นิสิตเข้าใจบทบาทด้านการปกครอง
- ๗.๓.๔ นิสิตเข้าใจบทบาทด้านการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม
- ๗.๓.๕ นิสิตเข้าใจบทบาทด้านการอุปถัมภ์ ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา
- ๗.๓.๖ นิสิตเข้าใจบทบาทการปฏิบัติธรรม

๗.๔ ประเด็นศึกษา มีดังนี้

๗.๔.๑ บทนำ

จากการที่พระพุทธองค์ทรงประกาศหลักธรรมให้แพร่หลายออกไปแล้ว ก่อให้เกิดพุทธบริษัทจำนวนมาก ที่มีความศรัทธาใน พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ในจำนวนพุทธบริษัทนั้น ได้มีสตรีจำนวนหนึ่งได้มาอุปสมบทเป็นภิกษุณี ทำให้เกิดบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา สตรีที่ได้รับการอุปสมบทเป็นภิกษุณีแล้ว ยังได้รับการยอมรับจากสังคมและได้รับการยกย่องจากพระผู้มีพระภาค เห็นได้จากที่พระพุทธองค์ทรงแต่งตั้งภิกษุณีในตำแหน่ง เอตทัคคะ คือ เป็นผู้เยี่ยมในด้านต่าง ๆ

จากการศึกษาประวัติความเป็นมาของภิกษุณีและสตรีในครั้งพุทธกาล มีภิกษุณี หรือสตรีที่ได้ทำหน้าที่ของตนอย่างเด่นชัด จนได้รับยกย่องจากพระผู้มีพระภาคว่า มีความเป็นเลิศในบทบาทต่าง ๆ ซึ่งสามารถจำแนกออกมาเป็น ๖ ด้านดังนี้

๗.๔.๒ บทบาทการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

ในการประกาศหลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ เพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ให้แผ่จรไปในทิศานุทิศ โดยการห้ามปรามสอนให้เว้นจากความชั่ว คือ งดเว้นจากการเบียดเบียนกัน ไม่ทำลายทั้งชีวิตตนเองและผู้อื่น แนะนำสั่งสอนให้ตั้งอยู่ในความดี งดเว้นอบายมุข ๖ อนุเคราะห์ด้วยความปรารถนาดีด้วยน้ำใจอันงามโดยยึดถือหลักสังคหวัตถุ ๔ ให้ได้ฟังได้รู้สิ่งที่ยังไม่เคยรู้ไม่เคย ฟังชี้แจงอธิบาย ทำสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง เช่น การแสวงหาทรัพย์โดย วิธีสุจริตบอกทางสวรรค์ให้ คือ การแนะนำวิธีครองตน ครองคน ครองงาน หรือวิธีครองชีวิตให้ได้รับ ผลดีมีความสุขการปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ย่อมนำมาซึ่งความเลื่อมใสศรัทธา การสั่งสอนในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การเทศนา ปาฐกถาธรรม หรือเผยแผ่ธรรมทางสื่อมวลชนการและเป็นผู้นำในการปฏิบัติธรรม เช่น ฝึกสมาธิเพื่อให้ประชาชนได้เข้าถึงพระพุทธศาสนา ดังนี้

๑) พระรูปนันทาเถรี

พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่า พระนางรูปนันทาเป็นราคะจริตคือ มีนิสัยรักสวยรักงาม จึงทรงเนรมิตหญิงสาววัยรุ่นคนหนึ่งมีรูปโฉมงามยิ่งกว่าเทพอัปสร ให้ยืนถวายพัดแด่พระพุทธองค์ข้างธรรมมาสน์ เพื่อที่จะย่ำยความมัวเมาในรูปโฉมของพระนาง ด้วยรูปสตรีที่งามยิ่งกว่าประหนึ่งหนามยอกเอาหนามบ่งฉะนั้น ครั้นรูปนันทาภิกษุณีเห็นหญิงสาวนั้นแล้ว คิดว่า เราหลงผิดคิดมัวเมาในรูปโฉมของตนเอง สตรีนางนั้นสวยเหมือนนางพระยาหงส์ทอง ส่วนตัวเองเหมือนนางกาที่ปรากฏอยู่หน้านางพระยาหงส์ทอง พระนางกำลังมีความเพลิดเพลินชื่นชมโฉมของสตรีนั้นอย่างรุนแรง พระผู้มีพระภาคทรงอธิษฐานให้รูปสตรีนั้นปรากฏอยู่ในวัยต่าง ๆ ตั้งแต่เป็นหญิงคลอดแล้วครั้งแรก หญิงวัยกลางคน หญิงชรา แก่หง่อม มีผมหงอก ฟันหัก หลังค่อม ยืนไม่เท่าไปข้างหน้า กงันอยู่ พอนางรูปนันทานั้นก็คลายความรัก ความอาลัยและความหลงใหลมัวเมาในรูปนั้น ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคทรงเนรมิตให้สตรีนั้นมีพยาธิครอบงำ ทั้งไม้เท้าและพัด เกือบจมในกองมูลและกรีสของตน ดิ้นขาดใจตาย ร่างกายพองขึ้น มีน้ำเหลืองไหลและหนองทะลักออกจากแผลทั้ง ๙ ผุ่ต่างพากันรุมแย่งเนื้อเน่ากิน พระนางรูปนันทาเถรีพิจารณาเห็นซากศพของสตรีนี้แล้ว นางพิจารณาว่า โอ ร่างกายนี้ไม่เที่ยงเพราะอวัยวะในร่างกายนี้แก่ชราไปตามกาล เป็นสภาพไม่เที่ยง

เพราะเป็นสภาพไม่คงทนถาวร เป็นอนัตตาเพราะเป็นสภาพไม่ใช่ตัวใช้ตน จิตของพระนางรูปนันทา เถรีได้มุ่งหน้าต่อกรรมฐาน พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่า พระนางรูปนันทาภิกษุณี มีจิตสลดสังเวช ในรูปของนางที่ยึดถือแล้ว ได้ตรัสพระคานี้ว่า “ดูกร นันทา เธอจงดูรูปที่กระสับกระส่ายเปื่อยเน่า ดังซากศพ จงอบรมจิตให้ตั้งมั่น มีอารมณ์เดียวด้วยอุสุภารมณ์ รูปรายของหญิงนี้เป็นฉันใด รูปรายของเธอก็เป็นฉนนั่น รูปรายของเธอนั้นเป็นฉนใดรูปรายของสตรีนั้นก็เป็ฉนนั่น”^๑ พระนางรูปนันทา ภิกษุณีตั้งใจไปตามกระแสแห่งพระธรรมเทศนา ก็ได้สำเร็จโสดาปัตติผลและตรัสสุญญตกรรมฐาน เกี่ยวกับกายนคร เพื่อจะให้นางกระทำให้แจ้งซึ่งผลที่สาม พระนางสามารถบรรลุพระอรหัตผล ในขณะนั้นเองและได้รับการยกย่องจากพระผู้มีพระภาคว่า เป็นเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายในฝ่ายทาง เพ่งฌาน (ฌาน แปลว่า เพ่ง หมายถึงการเพ่งอารมณ์ตามกฎแห่งการเจริญกรรมฐานถึง)^๒

๒) พระธรรมทินนาเถรี

พระธรรมทินนาภิกษุณี เกิดในวรรณะไวศยะ ตระกูลเศรษฐี เมืองราชคฤห์ เมื่อเจริญวัยแล้ว ได้เป็นภริยาของวิสาขเศรษฐี ผู้เป็นสหายของพระเจ้าพิมพิสาร ครบครวัของวิสาขเศรษฐีมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา

เมื่อบวชแล้วก็เรียนกัมมัฏฐานอยู่ในสำนักพระภิกษุณีเพียง ๒-๓ วัน ก็ลาไปจำพรรษาที่เจียบสัจด์ อาศัยอยู่ในความสันโดษ บำเพ็ญสมณธรรมไม่นาน ก็ได้บรรลุอรหัตผลพร้อมกับ ปฏิสัมภิยา ความแตกฉานทางปัญญาทั้งหลาย เช่น อรรถปฏิสัมภิยา ธรรมปฏิสัมภิยา นิรุตติปฏิสัมภิยา ปฏิภาณปฏิสัมภิยา^๓

พระธรรมทินนาภิกษุณี ได้กลับมาเมืองราชคฤห์ ด้วยความหวังว่า หมู่ญาติได้อาศัยเราแล้ว จักได้ทำกุศล ฝ่ายวิสาขะอุบาสกทราบว่า พระธรรมทินนาภิกษุณีกลับมาเลยคิดว่า พระธรรมทินนาภิกษุณีต้องการลาสิกขา จึงเข้าไปหาพระเถรีถามปัญหาธรรม นางตอบได้ไม่ติดขัดง่ายเหมือน ตัดก้านบัวด้วยมีด ปัญหาและคำตอบปรากฏอยู่ในจุลลเวทลลสูตร^๔ เมื่อวิสาขะเศรษฐีทราบว่า พระธรรมทินนาภิกษุณีมีญาณแก่กล้าจึงถามปัญหาในวิสัยพระอรหัตมรรค แต่ก็ถูกเตือนจากพระธรรม

^๑ พ.อ.ป. (ไทย) ๓๓/๑๖๕/๒๖๘.

^๒ อ.ง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๕๐/๓๐.

^๓ พ.อ.ป. (ไทย) ๓๓/๑๖๓/๒๖๐.

^๔ ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๖๐-๔๖๓/๕๐๐-๕๐๘.

ทินนาภิกษุณีว่า วิสาขะเศรษฐี ท่านไม่อาจกำหนดที่สุดแห่งปัญหาได้ ท่านอย่าก้าวเกินวิสัยเลย ขอท่านจงไปเฝ้าพระพุทธองค์แล้วกราบทูลข้อความนั้นเถิด

วิสาขะอุปาสกให้พระธรรมทินนาภิกษุณีแล้ว ไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ กราบทูลเนื้อความการสนทนาปราศรัยนั้นทั้งหมด พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า ธรรมทินนาธิดาของเราเธอเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก ถ้าวิสาขะอุปาสกถามปัญหานั้นกับเรา แม้เราเองก็จะแก้ปัญหามื่อนอย่างธรรมทินนาทุกประการ อันเป็นเหตุให้พระพุทธองค์พอพระทัยในคุณสมบัตินี้ทรงตั้งไว้ในตำแหน่งฝ่ายธรรมกถึก เป็นเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลาย เป็นธรรมกถึก หมายถึง ผู้แสดงธรรม มีปฏิสัมภิทาของนักเทศน์

๓) พระภิกษุทักขณานิกาย

พระภิกษุทักขณานิกาย มีพระนามเดิมว่า ยโสธรา หรือพิมพา เป็นพระธิดาของพระเจ้าสุปปพุทธ กษัตริย์แห่งโกถียวงศ์ เมืองเทวทหะ ประสูติวันเดียวกับเจ้าชายสิทธัตถะและมีพระเชษฐภคินี ๑ องค์ คือ พระเทวทัต ได้ตั้งจิตปรารถนาไว้ตั้งแต่ครั้งพระพุทธเจ้าที่ปิงกรครั้งนั้นท่านเกิดในวรรณะพราหมณ์ มีชื่อว่า “สุมิตตา” ประชาชนพากันถกเถียงกันว่าท่านเป็นทาสหรือเป็นบุตรของพระเจ้าสุเมธอนนทอตนเป็นสหายให้พระพุทธเจ้าและสาวกเหยียบก็เกิดศรัทธาในพระพุทธเจ้า ได้ถวายดอกบัวที่นางเตรียมมา ๘ ก้าน ถวายแด่พระพุทธเจ้า ได้มอบให้แก่ภิกษุสุเมธ ๕ ก้าน ฝ่ายภิกษุสุเมธนำดอกบัว ๕ ก้านนั้น ถวายแด่พระพุทธองค์เพื่อปรารถนาบรรลุปิณธุราณ ส่วนนางจักได้เป็นธรรมทายาทของภิกษุในชาติต่าง ๆ^๕ จนกระทั่งถึงสมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตระ นางเกิดเป็นชาวเมืองหงสาวดีได้ถวายมหาทานแด่พระพุทธเจ้าและได้ตั้งความปรารถนาที่จะเป็นเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายในทางมีความรู้มาก (มหาอภิญญา) ครั้นบวชแล้วยังไม่ถึง ๑๕ วัน ก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ผล สามารถระลึกชาติได้หนึ่งร้อยกับแสนกัลป์ ด้วยระลึกเพียงครั้งเดียว นางยังได้แสดงธรรมให้กับพระเจ้าแผ่นดินคือ ให้บุคคลประพฤติธรรมให้เป็นสุจริต ไม่ควรประพฤติธรรมให้เป็นทุจริต เพราะผู้ประพฤติธรรมย่อมเป็นสุขในโลกนี้และโลกหน้า^๖ เมื่อคุณความสามารถของพระนางปรากฏเช่นนี้ พระผู้มีพระภาคทรงตั้งพระเถรีไว้ในตำแหน่งเป็นเลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาทันที ในฝ่ายมหาอภิญญา ระลึกชาติได้มาก มีความรู้มาก^๗

^๕ ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๖๘/๒๕๘.

^๖ ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๗๐/๒๕๐.

^๗ อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๕๐/๓๓.

๗.๔.๓ บทบาทด้านการศึกษาสงเคราะห์

สตรีอินเดียโบราณได้รับการศึกษาน้อยมาก เพราะหญิงสาวจะต้องแต่งงานก่อนวัยรุ่น บิดาจะต้องแต่งงานให้ลูกทันที่ก่อนลูกสาวจะมีระดู ถ้าพ่อแม่ไม่แต่งงานให้ลูกสาว ถือว่าเป็นสิ่งเลวทราม เป็นบาปและต้องถูกลงโทษตามกฎหมายตามจำนวนการมีระดูโดยปราศจากสามี ดังนั้นสตรีอินเดียจึงได้รับการศึกษาน้อย เพราะเป็นความนิยมของสังคมอินเดียที่ให้ผู้หญิงแต่งงานตั้งแต่วัยเด็ก ทำให้ขาดโอกาสด้านการศึกษาอย่างเห็นได้ชัดจนอย่างหนึ่ง อนึ่ง เมื่อสตรีแต่งงานแล้ว ชีวิตจิตใจของเธอต้องได้รับการดูแลจากสามี ประกอบด้วยคำสอนที่หล่อหลอมให้สตรีดูแลปรนนิบัติเอาใจใส่ต่อสามีและการดูแลเลี้ยงดูบุตร เวลาทั้งชีวิตของเธอจึงอยู่แต่ในบ้าน การงานและโลกภายนอกจะต้องถูกตัดขาดจากเธอไป ทำให้สตรีขาดโอกาสการพัฒนาในด้านอื่น เช่น การศึกษา ดังนั้น สตรีอินเดียจึงไม่สามารถบรรลุถึงความเป็นตัวของตัวเองได้ สตรีจะตัดสินใจด้านศาสนาและสังคมจะต้องได้รับการอนุญาตจากบุรุษ ในการเกิดขึ้นของพระพุทธศาสนา ทำให้สตรีได้มีโอกาสเข้ามาอุปสมบทเป็นภิกษุณีและเป็นอีกทางเลือกหนึ่งของสตรีที่ได้รับความกดดันจากสังคม การไม่ได้รับการศึกษา ทำให้สติปัญญาของสตรีไม่กล้าแข็งอย่างบุรุษเพศ อาจเป็นสาเหตุให้สตรีรู้ไม่เท่าทันบุรุษและมีฐานะทางสังคมต่ำต้อย ตลอดจนได้รับการดูแลจากสังคมก็เป็นได้ ทำงานไร้เกียรติและมีรายได้น้อย ดังนั้น ถ้าเรามองดูสังคมอินเดียโบราณและสังคมไทยยุคศักดินา สตรีได้มีโอกาสในการศึกษาเฉพาะแต่งงานในบ้าน ซึ่งเป็นการทำงานที่ไม่มีค่าตอบแทน การถือค่านิยมว่า การบวชเรียนในพระพุทธศาสนาของบุรุษ ก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่มีส่วนกำหนดสถานภาพของสตรี นอกจากปัจจัยด้านอื่น ที่ทำให้สตรีมีความรู้สึกว่ามีค่าไม่เท่าเทียมกับบุรุษ หากมองในพระพุทธศาสนาเรื่องความเท่าเทียมของการใช้ปัญญา เราก็คงพบว่า ปัญญาของบุรุษและสตรีมีความเท่าเทียมกัน ซึ่งเป็นมุมมองที่สังเกตได้ยากมาก มันแตกต่างจากปัจจัยขั้นประสบการณ์เป็นพื้นฐาน คือ รูปแบบของครองเพศนักบวช ที่คนส่วนมากมองว่าไม่สำคัญ แต่การเกิดของภิกษุณีในพระพุทธศาสนา ทำให้สตรีในสังคมอินเดียได้มีโอกาสเข้าถึงการศึกษาและได้เรียนหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ภิกษุณีผู้ที่มีบทบาทในด้านการศึกษาและให้ความรู้แก่สตรีในครั้งพุทธกาลที่ปรากฏเด่นชัด ได้แก่ประกอบด้วย พระภัททาภุณทลเกสาเถรี พระสิงคาลมาตาเถรี โดยมีประวัติและบทบาทดังนี้

๑) พระภัททาภุณทลเกสาเถรี

พระภัททาภุณทลเกสาภิกษุณี เกิดในตระกูลเศรษฐี เมืองราชคฤห์ เดิมชื่อว่า ภัททา แต่เพราะเหตุที่มีผมขึ้นม้วนขมวดเป็นวงกลม หลังจากปลงผมด้วยการถอนผมจากลูกตาล แล้วออกบวชเป็นนิครนถ์จึงได้ชื่อว่า ภุณทลเกสา แปลว่า ผู้มีผมม้วนขมวดเป็นวงกลม

พระผู้มีพระภาคทรงทราบอุปนิสัยของนางที่จะสามารถบรรลุอรหัตผลได้ จึงทรงตรัสพระคาถานี้ว่า ผู้ใดกล่าวคาถาที่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แม้ตั้ง ๑๐๐ คาถา ผู้กล่าวคาถาที่ประกอบด้วยประโยชน์แม้เพียงคาถาเดียวยังผู้ฟังให้สงบได้ ชื่อว่าประเสริฐกว่าแล หลังจบพระคาถานางก็เกิดความรู้แจ้งและได้บรรลุอรหัตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลายทั้งที่ยังยืนอยู่และทูลขออุปสมบทเป็นภิกษุณี พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตการอุปสมบท แล้วส่งนางไปบวชในสำนักภิกษุณีสงฆ์ เมื่ออุปสมบทแล้ว ได้เห็นน้ำล้างเท้าไหลไป พระนางได้พิจารณาถึงความเกิดขึ้นและความดับของขันธ ๕ เหมือนกับน้ำล้างเท้า จิตของพระนางได้หลุดพ้นจากกิเลส ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคทรงตั้งพระภิกษุทูลเถรเถรภิกษุณีในตำแหน่งเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายในฝ่ายชีปภาณิญา ผู้ตรัสรู้เร็วพลัน ตามที่นางได้ตั้งปรารภณาดำเนินนี้ในสมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตระ

๒) พระสังคาลมาตาเถรี

พระสังคาลมาตาภิกษุณี เกิดในตระกูลเศรษฐีในกรุงราชคฤห์ เมื่อเจริญวัยได้แต่งงานกับชายหนุ่มที่มีตระกูลและทรัพย์เสมอกัน อยู่ครองเรือนกับสามี มีบุตร ๑ คน บรรดาญาติเรียกบุตรของนางว่า สังคาลมาณพ ด้วยเหตุนี้ประชาชนจึงพากันเรียกนางว่า สังคาลมาตา สังคาลมาณพผู้เป็นบุตรของนางมีความเคร่งครัดในความเชื่อที่บิดาสั่งให้ไว้ทิศทุกวัน การไหว้ทิศของคนอินเดียนิยมตั้งแต่เช้าและไหว้ทิศต่าง ๆ เช่น การไหว้ทิศตะวันออกบ้าง ทิศใต้บ้าง

วันหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปในเมืองราชคฤห์เพื่อทรงรับบิณฑบาต ได้เสด็จผ่านสถานที่มาณพกำลังไหว้ทิศ ทรงทอดพระเนตรเห็นสังคาลมาณพผู้มีความเชื่อมั่นศรัทธาในการไหว้ทิศทั้ง ๖ พระผู้มีพระภาคจึงทรงตรัสถามว่า สังคาละเธอลุกขึ้นแต่เช้าไหว้ทิศทั้ง ๖ อยู่อย่างนี้เพื่ออะไร สังคาละมาณพกราบทูลว่า ก่อนบิดาของข้าพระพุทธเจ้าจะตาย ได้สั่งให้ไหว้ทิศทั้ง ๖ ทุกวันด้วยความกตัญญูในบิดา สังคาลมาณพจึงไหว้ทิศเป็นกิจวัตรทุกวัน พระผู้มีพระภาคจึงทรงตรัสอธิบายธรรมเนียมการไหว้ทิศของพระอริยะ คือการไหว้ทิศภายใน ได้แก่การปฏิบัติให้ถูกต้องตามหน้าที่และบทบาทที่มีอยู่ในสังคมทิศ ๖ ได้แก่

๑. ทิศเบื้องหน้า ได้แก่ มารดาบิดา
๒. ทิศเบื้องขวา ได้แก่ ครู อาจารย์
๓. ทิศเบื้องหลัง ได้แก่ สามี ภรรยา
๔. ทิศเบื้องซ้าย ได้แก่ มิตร
๕. ทิศเบื้องบน ได้แก่ สมณพราหมณ์
๖. ทิศเบื้องต่ำ ได้แก่ ลูกจ้าง

เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงเทศนาสั่งสอนมาจนจบแล้ว แต่มาณยังมีความเชื่อที่ผิดเหมือนเดิม ขณะที่พระผู้มีพระภาคแสดงธรรมเทศนาอยู่นั้น นางได้พิจารณาไปตามกระแสธรรมก็ได้บรรลุโสดาปัตติผล แล้วนางทูลขออุปสมบทเป็นภิกษุณี พระผู้มีพระภาคตรัสให้นางไปบวชยังสำนักภิกษุณีสงฆ์

ครั้นบวชแล้ว นางเจริญพุทธธานุสสติไม่นานก็ได้บรรลุพระอรหัตผล พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลายและทรงยกย่องพระสังคาลภิกษุณีในเอตทัคคะ เป็นเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายในฝ่ายสัทธาวิมุตติ คือผู้หลุดพ้นจากกิเลสด้วยศรัทธา ด้วยเหตุที่นางชื่นชมในพระลักษณะของพระผู้มีพระภาคอยู่รำไปและความปรารถนาที่นางได้ตั้งไว้ในกาลของพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตระ

๗.๔.๔ บทบาทด้านการปกครอง

การปกครอง หมายถึง การคุ้มครอง การรักษา ภิกษุณีที่มีบทบาทเห็นได้ชัดคือ พระนางมหาปชาบดีโคตมี เป็นผู้อาวุโสกว่าภิกษุณีทั้งปวง เป็นผู้ที่มีประสบการณ์มาก นางจึงได้ดูแลเหล่าบรรดาภิกษุณีให้คำปรึกษาปัญหา ให้การศึกษาแก่บรรดาภิกษุณี ความเป็นผู้ปกครองของพระนางในการรับผิดชอบต่อภิกษุณีสงฆ์ คล้ายคลึงกับพระผู้มีพระภาคปกครองภิกษุสงฆ์ ในกรณีการกราบทูลแนวปฏิบัติต่อภิกษุเมืองโกสัมพีและการทูลขอเพื่อให้สถานภาพของภิกษุณีสงฆ์เท่าเทียมกับภิกษุสงฆ์ กรณีการทำความเคารพของภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ทำความเคารพกันตามพรocha ไม่ให้แต่ฝ่ายภิกษุณีสงฆ์แสดงความเคารพอยู่ข้างเดียว เพื่อให้ภิกษุณีได้รับรู้ข้อปฏิบัติเหมือนทุกรูปเกิดความเข้าใจและปฏิบัติตามคำสั่งของพระผู้มีพระภาคได้ถูกต้อง บทบาทของพระนางมหาปชาบดีโคตมี แสดงให้เห็นถึงความสามารถของพระนางในการปกครองภิกษุณีให้ประพฤติปฏิบัติอยู่ในคำสอนของพระผู้มีพระภาคและเป็นการปกครองที่ภิกษุณีปกครองกันเอง ทำให้ภิกษุณีมีความเข้าใจกันดี ซึ่งอาจจะดีกว่าภิกษุ เพราะสภาวะธรรมชาติทางสรีระของภิกษุณีเอง ภิกษุอาจจะไม่มีความรู้เท่ากับตัวของภิกษุณีเองและเป็นความสะดวกในการปฏิบัติธรรมของทั้งสองฝ่าย เพราะเพศทั้งสองต่างเป็นข้าศึกต่อกันซึ่งอาจจะทำให้ความเพียรในการปฏิบัติธรรมน้อยลง พระพุทธศาสนาให้ภิกษุณีปกครองกันได้นั้น เป็นการชี้ให้เห็นถึงความสามารถของภิกษุณีว่า ภิกษุณีได้ทำหน้าที่ของตน การทำหน้าที่ตามคำสอนของพระพุทธองค์ก็เพื่อให้ประโยชน์สุขเกิดขึ้นแก่คนหมู่มาก ซึ่งการกระทำตามหน้าที่ของภิกษุณีทำให้เกิดคุณสมบัติ หรือคุณค่าในตัวภิกษุณีในการกระทำประโยชน์แก่สังคม ดังนั้น การจะมีคุณค่าได้ก็ต้องทำประโยชน์ต่อผู้อื่น การทำประโยชน์แก่ผู้อื่นนั้น ไม่จำกัดเฉพาะกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง แต่เป็นการกระทำเพื่อประโยชน์ส่วนรวมให้ประโยชน์แก่คนหมู่มาก หากพิจารณาถึงบทบาทในด้านนี้ของภิกษุณีหลาย ๆ รูปก็จะเห็นว่า ภิกษุณีหลายรูปก็มีบทบาทเหมือนกันหลายรูป แต่ที่ปรากฏ

เด่นชัดก็คือพระนางมหาปชาบดีโคตมี พระปญฺญาจาราเถรี พระสกุลาเถรี เพราะความเป็นนักปกครองจะต้องแสดงภาวะของความเป็นผู้นำ ดังเราจะเห็นในอัตชีวประวัติของพระนาง ภิกษุณีที่หลายรูปมิได้กล่าวนามก็มีความสำคัญต่อการปกครองและการดำรงอยู่ของภิกษุณีในพระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาลนั้น ได้สร้างความเลื่อมใสให้เกิดขึ้นแก่ประชาชนนั้นแน่นอนว่า คงไม่ใช่เกิดจากภิกษุณีรูปเดียวและคำตอบ ๆ เดียวก็ไม่สามารถแก้ปัญหาได้ทุกข้อ ฉะนั้น ภิกษุณีจึงมีตำแหน่งที่พระพุทธองค์ทรงแต่งตั้งแตกต่างกันไปตามความสามารถและความเหมาะสมของแต่ละรูปในตำแหน่งนั้น ๆ ตามบทบาทที่ได้รับ^๔ ดังนี้

๑) พระนางมหาปชาบดีโคตมีเถรี

พระนางมหาปชาบดีโคตมีภิกษุณี มีนามเดิมว่า ปชาบดี เกิดในวรรณะกษัตริย์ เชื้อสายศากยะ ตระกูลโกลิยวงศ์ เมืองเทวทหะเป็นธิดาของพระเจ้าอัญชนะกับพระนางกาญจนา มีพระเชษฐภคินี (พี่ชาย) และพระเชษฐภคินี (พี่สาว) ร่วมสายโลหิต คือพระเจ้าสุปปพุทธ เจ้าชายทนต์ปาณี และพระนางสิริมหามายาพุทธมารดา เป็นพระน้าของเจ้าชายสิทธัตถะ พระนางมหาปชาบดีโคตมีออกบวชหลังจากพระเจ้าสุทโธทนะพระสวามีสวรรคตแล้ว

พระนางมหาปชาบดีโคตมีเถรีได้บรรลุโสดาปัตติผลก่อนบวชเป็นภิกษุณีตั้งแต่ครั้งพระผู้มีพระภาคเสด็จกลับไปโปรดพระประยูรญาติที่เมืองกบิลพัสดุ์ครั้งแรก ในครั้งนั้นพระเจ้าสุทโธทนะทรงได้บรรลุถึงอนาคามีผล ต่อมาพระนางมหาปชาบดีโคตมีได้บวชและเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคที่กุฎาคาร ป่ามฬารวัน พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมเทศนาเป็นเฉพาะและทรงแนะวิธีภาวนาประทานแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมีเถรีและทรงตรัสสั่งขสามัคคีที่เป็นอุบายอันทำให้เกิดการปฏิบัติในพระธรรม พระวินัย ให้ถูกต้องตามคำสอนของพระพุทธองค์ ท่านน้อมรับคำสอนของพระผู้มีพระภาคไปปฏิบัติ โดยการเจริญวิปัสสนากรรมฐานอยู่ไม่นาน ก็สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ส่วนศากยภิกษุณีทั้ง ๕๐๐ นั้นสำเร็จพระอรหันต์ผลหลังจากฟังธรรมพระนันทกะเถระ ต่อมาเมื่อพระผู้มีพระภาคประทับ ณ พระเชตวันมหาวิหาร กรุงสาวัตถีพระผู้มีพระภาคทรงประกาศให้พระนางมหาปชาบดีโคตมีเถรี เป็นยอดเยี่ยมกว่าภิกษุณีทั้งหลาย เอตทัคคะ ฝ่ายรัตติยญู ผู้รู้ราตรีนาน คือ นางเป็นผู้เก่าแก่รู้ธรรมก่อนภิกษุณีทั้งหลายและเป็นผู้มีประสบการณ์มาก รู้เหตุการณ์มาแต่แรก เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการทูลขอให้พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้สตรีบวชในพระพุทธศาสนา

^๔ นายพลเผ่า เพ็งวิภาศ, “การวิเคราะห์บทบาทของภิกษุณีในพระพุทธศาสนา”, หน้า ๗๙.

๒) พระปญฺญาจาราเถรี

พระปญฺญาจาราภิกษุณี เกิดในวรรณะไวศยะ เป็นธิดาของมหาเศรษฐีในเมืองสาวัตถี คำว่า ปญฺญาจารา แปลว่า ผู้ไปโดยไม่มีผ้า หมายถึง ผู้เปลือยกายในที่ต่าง ๆ ท่านได้ชื่อนี้เมื่อคราวเสียสติเพราะประสบกับความเสียหายบุคคลเป็นที่รักไปหมด เมื่ออายุย่างได้ ๑๖ ปี เป็นหญิงมีรูปงดงาม บิดามารดาให้อยู่บนปราสาทชั้นที่ ๗ เพื่อป้องกันการคบหากับชายหนุ่ม

นางปญฺญาจาราสูญเสียทั้งสามีและลูกน้อย จึงมีอาการคลุ้มคลั่งวิกลจริต ครั้นได้รับรศพระธรรมจากผู้มีพระภาค แสดงให้เข้าใจในการสูญเสียโดยพระผู้มีพระภาคตรัสว่า “เธออย่าได้โศกเศร้าถึงบุตรเลย จงเบาใจเถิด จงแสวงหาทางของท่านเถิด เตือนร้อนไปไม่มีประโยชน์ บุตรธิดา ญาติและพวกพ้องไม่สามารถป้องกันคนผู้ถึงที่ตายได้เลย ความป้องกันไม่มีในหมู่ญาติทั้งหลาย” นางได้ฟังพุทธพจน์นี้จบแล้วก็ได้บรรลुโสดาปัตติผล

พระปญฺญาจาราภิกษุณีออกบวชหลังจากได้บรรลุโสดาปัตติผลแล้วที่วัดพระเชตะวันเมืองสาวัตถี เมื่อบวชเป็นภิกษุณีแล้ว นางกลับจากทำกรรมฐานล้างเท้าก่อนเข้าห้องนอน เห็นน้ำล้างเท้าไหลไปไกลบ้าง ไกลบ้าง นางนำมาพิจารณากับชีวิตสัตว์โลก เจริญวิปัสสนาแล้วพระปญฺญาจาราภิกษุณีพอดับประทีปไฟก็ได้บรรลุอรหัตผล ในครั้งนั้นปรากฏว่า พระเถรีเป็นผู้แตกฉานพระวินัยอย่างลึกซึ้ง พระผู้มีพระภาคจึงทรงยกย่องว่า เป็นเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายฝ่ายที่ทรงพระวินัย

๓) พระโศภนาเถรี

พระโศภนาภิกษุณี เกิดในตระกูลเศรษฐีในเมืองสาวัตถี เมื่อเจริญวัยได้แต่งงานกับชายหนุ่ม บุตรของเศรษฐี การพลัดพรากจากสามีและบุตรทำให้นางไม่มีผู้ดูแลพร้อมทั้งนางก็อายุมากแล้ว จึงได้ออกบวชเพื่อจะได้ไปสำนักของภิกษุผู้เป็นสามีบ้าง การออกบวชเพราะไม่ได้รับการเลี้ยงดูจากบุตรธิดา นางสลดใจในพฤติกรรมของบุตรธิดา จึงได้ตัดสินใจออกบวชในสำนักของภิกษุณี

พระโศภนาภิกษุณีบวชเป็นภิกษุณีแล้ว นางคิดอยู่เสมอว่า นางบวชในวัยชราไม่ควรที่จะอยู่ด้วยความประมาท จึงได้ช่วยงานนางภิกษุณีทั้งหลายทำกิจวัตร แต่เพราะเป็นผู้บวชใหม่ ภิกษุณีทั้งหลายได้ให้พระโศภนาภิกษุณีต้มน้ำอุ่นให้ภิกษุณีทั้งหลายสงฆ์ วันหนึ่งพระโศภนาภิกษุณีได้เข้าไปหาพื้นและตักน้ำใส่หม้อและยังมีได้ก่อไฟ นางก็ได้หลบลงไปทำความเพียรอยู่ที่ห้องชั้นล่างตลอดทั้งคืน เมื่อจิตสงบแล้วได้พิจารณาขั้นที่ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จนเห็นเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ขณะนั้นพระผู้มีพระภาคได้แปลงพระรัศมีปานประหนึ่งว่า ประทับอยู่ต่อหน้าพระเถรีแล้วตรัสว่า “ดูกรพหูบุตติกา บุคคลผู้ปรารถนาความเพียรมีชีวิตเป็นอยู่เพียงวันเดียว ดีกว่าประเสริฐกว่า ผู้เกียจคร้านมีชีวิตอยู่ ๑,๐๐๐ ปี” พอสิ้นสุตพระดำรัส พระเถรีก็ได้บรรลุพระอรหัตผล

พร้อมทั้งปฏิสัมพันธ์ทั้งหลาย พระโศณากิษุณี แม้จะบวชวัยชราแก่เฒ่าก็สามารถดำรงอยู่ในพระอรหัตผลได้ในเวลาไม่นาน เพราะอาศัยความเป็นผู้ปรารถนาความเพียรไม่เกียจคร้าน ดังนั้น พระผู้มีพระภาคจึงทรงตั้งพระโศณากิษุณี ในตำแหน่งเป็นเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายในทางปรารถนาความเพียร ตามที่ได้ปรารถนาคราวเกิดเป็นธิดาของมหาเศรษฐีในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตระ

๗.๔.๕ บทบาทด้านการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม

วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือที่มนุษย์ คิดค้นขึ้นมาเพื่อช่วยให้มนุษย์สามารถดำรงอยู่ต่อไปได้ เพราะการจะมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ได้ มนุษย์จะต้องรู้จักใช้ประโยชน์จากธรรมชาติและจะต้องรู้จักควบคุมความประพฤติของมนุษย์ด้วยกัน นอกจากนี้ ศิลปวัฒนธรรม ยังเป็นเครื่องกำหนดความเจริญ หรือความเสื่อมของสังคมและเป็นเครื่องกำหนดชีวิตความเป็นอยู่ของคนในสังคม การศึกษาศิลปวัฒนธรรมจะทำให้เข้าใจชีวิตความเป็นอยู่ ค่านิยมของสังคม เจตคติความคิดเห็นและความเชื่อถือของบุคคลได้อย่างถูกต้องและทำให้มีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน ให้ความร่วมมือกันได้ ยังทำให้เกิดความสงบเรียบร้อยในสังคม เพราะวัฒนธรรมคือกรอบ หรือแบบแผนของการดำรงชีวิต ทำให้มีพฤติกรรมเป็นแบบเดียวกันและยังเป็นการชี้นำทำให้มนุษย์มีสถานะที่แตกต่างจากสัตว์^๙

บทบาทด้านอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมของภิกษุณีในครั้งพุทธกาลที่ปรากฏเด่นชัดได้แก่ ที่ท่านได้เป็นแบบอย่างในการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมในการเคารพสิทธิของการอยู่ร่วมกันของคนในสังคม พร้อมทั้งเป็นการแสดงความกตัญญูต่อบุพพการีจนเกิดเป็นวัฒนธรรมการเคารพสิทธิบุคคลจนเป็นประเพณีที่ดีงามในโลกปัจจุบันนี้

๑) พระขมาเถรี

พระขมาเถรี เกิดในสกุลเจ้าครองกรุงสาละในแคว้นมัททกะ พระประยูรญาติได้ให้พระนามว่า ขมา เพราะพระนางมีรูปและผิวพรรณเหมือนดังสีทอง^{๑๐} นางเป็นผู้หลงมัวเมาในรูปโฉมของตนเอง จึงไม่กล้าเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคด้วยเกรงว่า จะไปได้ยินพระธรรมเทศนาที่พระผู้มีพระภาคแสดงเกี่ยวกับโทษในรูปโฉมของพระนาง ซึ่งนางทำใจให้ยอมรับไม่ได้ ฝ่ายพระเจ้าพิมพิสารทราบถึงพระอุปนิสัยของพระมเหสี แต่ก็มี ความประสงค์ที่จะให้ท่านได้เข้าใจความจริงของชีวิตจึงหา

^๙ นายพลเผ่า เพ็งวิภาศ, “การวิเคราะห์บทบาทของภิกษุณีในพระพุทธศาสนา”, หน้า ๘๔.

^{๑๐} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๕๘/๒๓๒.

อุบายที่จะให้พระนางเดินเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคให้ได้^{๑๑} พระเจ้าพิมพิสารทรงรับสั่งให้นักกีเฒ่าบทเพลงพรรณนากย่องความสวยงามของเวฬุวันมหาวิหาร พระนางได้สดับเพลงนั้นแล้วก็มีความประสงค์จะเสด็จไปทอดพระเนตรเวฬุวันมหาวิหาร เมื่อพระนางได้เสด็จชมพระอุทยานจนสิ้นวันแล้ว พระนางคิดว่าพระกฐิ์ของพระผู้มีพระภาคว่างเปล่า จึงใคร่จะเข้าไปทอดพระเนตร ได้เห็นพระผู้มีพระภาคประทับอยู่องค์เดียวมีสตรีงามปานเทพอัปสรยืนถวายเป็นอภินิหารอยู่ใกล้ ๆ พระผู้มีพระภาค สตรีคนนั้นมีพระรัศมีเปล่งปลั่งดังทองคำ มีดวงตางามเช่นดอกบัว ริมฝีปากแดงดังผลมะพลับสุก ขำเลิ่กแต่น้อยเป็นที่ยินดีแห่งใจและนัยน์ตา มีลำแขนเหมือนทองคำ วงหน้าสวย ถันทั้งคู่เต่งตึงดังดอกบัวตูม มีเอวกลมกล่อม ตะโพกผึ่งผาย ลำขาน่ายินดี มีเครื่องตกแต่งงดงามแวววาว^{๑๒}

ครั้นพระนางทอดพระเนตรเห็นแล้วดำริว่า ประชาชนต่างพากันกล่าวว่าพระผู้มีพระภาคตำหนิความงามของสตรี แต่สตรีที่กำลังถวายเป็นอภินิหารอยู่ที่นี่ สวยหาสตรีใดมาเทียบได้ยาก คำกล่าวของประชาชนหาเป็นจริงไม่ เมื่อพระนางดำริดังนี้ ก็ทรงตั้งพระทัยสดับพระเทศนา โดยมีได้ทรงกังวลว่า พระผู้มีพระภาคจะทรงตำหนิความงามแห่งรูปของพระนาง พระพุทธองค์ได้ทราบจิตของพระนางแล้ว ทรงเนรมิตสตรีที่พระนางชมมาทรงจ้องมองให้มีสรีระเปลี่ยนแปลงล่องเลยปฐมวัย แล้วย่างเข้าสู่มัชฌิมวัย จากมัชฌิมวัยแล้วเข้าสู่ปัจฉิมวัย เป็นผู้มีหนังเหี่ยวย่น ผมหงอก ฟันหัก แก่หง่อมแล้ว ล้มลงกลิ้งพร้อมกับพัดใบตาล ร่างกายเน่าเหม็นเป็นหนอง นก กา แร้ง รุมแย่งกิน หลังจากได้เห็นรูปที่พระผู้มีพระภาคทรงเนรมิตขึ้นแล้ว พระนางพิจารณาเห็นว่า สรีระที่สวยงามเห็นปานนี้ ยังถึงความวิบัติอย่างนี้ได้ แม้สรีระของเรามีหรือจะไม่เป็นเช่นนั้น ขณะที่พระนางพิจารณาอยู่อย่างนี้ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระคาถาภาษิตว่า “เย ราคเรตตานูปตฺตนติ โสตฺ สยํ กตํ กุกกฏญฺโฆ ชาลํ เอตมปิ เฉตฺวา ปริพฺพชฺชนติ อนเปกฺขิโน กามสุขํ ปหาเย. ขนฺเหล่านั้ใดกำหนดด้วย รากะเกาะกระแสนอยู่เหมือนแมลงมุมเกาะในตรงกลางที่ทำไว้เอง ขนเหล่านั้ตัดรากะนั้นเสีย ไม้มีความอาลัย ละกามสุขเสียได้ย่อมออกบวช” พระนางก็ได้ปฏิบัติตามแนวคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาค ก็ได้สำเร็จจอร์หดผลพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลายหลังจากที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระคาถาจบในขณะนั้น^{๑๓}

^{๑๑} บรรจบ บรรณรุจิ, “ภิกษุณี: พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล” วารสารพุทธจักร, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๑๙๑.

^{๑๒} พุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๕๘/๒๓๕.

^{๑๓} พุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๕๘/๒๓๖.

หลังจากที่ได้บรรลุอรหัตผล พระนางเขมาได้กล่าวชมอุบายของพระเจ้าพิมพิสารให้พระนางได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์และมีความประสงค์จะขออนุญาตพระเจ้าพิมพิสารออกบวช เพราะเป็นธรรมเนียมของคฤหัสถ์ที่ได้บรรลุอรหัตผล หากไม่บวชก็จะนิพพานภายในวันนั้น ทั้งนี้เพราะเพศคฤหัสถ์ไม่สามารถที่จะรับรองคุณธรรมอันสูงเช่นนี้ได้ ฝ่ายพระเจ้าพิมพิสารทรงทราบโดยสัญญาณคืออาการที่พระนางแสดงว่า บรรลุอริยธรรมแล้วก็ดีพระทัยเป็นอย่างยิ่ง ได้ทรงอนุญาตการบวชแก่พระนางเขมา แล้วนำไปอุปสมบทในสำนักภิกษุณีสงฆ์ พระนางเขมาได้บรรลุอรหัตผลก่อนออกบวช พระนางมีความหลงใหลในรูปความสวยของตนเอง พระผู้มีพระภาคทรงทราบอุปนิสัยของพระนางจึงทรงเนรมิตสตรีนางหนึ่ง มีอวัยวะเสื่อมไปตามกาล จนกระทั่งท่านได้บรรลุอรหัตผลขณะยังครองเพศฆราวาส พระนางเขมาเถรีได้รับการยกย่องว่าเป็นอัครสาวิกา มีปัญญามาก^{๑๔} ฝ่ายขวามเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายทางด้านมีปัญญามาก เข้าใจในไตรลักษณ์ มองเห็นสามัญลักษณ์ หรือลักษณะที่เสมอกัน หรือข้อกำหนด หรือสิ่งที่มีประจำอยู่ในตัวของสังขารทั้งปวง เป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสรู้ พระนางบรรลุอรหัตผลขณะยังครองเพศฆราวาส

๒) พระอุบลวรรณาเถรี

พระอุบลวรรณาเถรี เกิดในวรรณะไวศยะ ตระกูลเศรษฐี ในกรุงสาวัตถี บิดามารดาตั้งชื่อให้ว่า อุบลวรรณา เพราะนางมีผิวพรรณเหมือนดอกอุบลเขียว เมื่อเจริญวัยเข้าสู่วัยสาว จึงเป็นที่หมายปองต้องการของพระราชาและเศรษฐีทั่วชมพูทวีป ต่างฝ่ายต่างส่งเครื่องบรรณาการอันมีค่าไปมอบหมายให้เพื่อจะได้อภิเษกสมรสกับนาง จนทำให้เศรษฐีรู้สึกลำบากใจด้วยคิดว่า เราไม่สามารถเอาใจของคนทั้งหมดได้ เราควรจะหาทางออกสักอย่างหนึ่ง^{๑๕} แล้วเรียกลูกสาวมาถามว่า เจ้าสามารถสละชีวิตฆราวาสออกบวชเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนาได้หรือไม่ คำกล่าวของบิดาทำให้นางรู้สึกร้อนหัวสรวางค์กายเหมือนกับคนเอาน้ำมันที่เคี่ยวให้เดือด ๑๐๐ ครั้ง รวดบนศีรษะด้วยว่านางได้สั่งสมบุญมาแต่อดีตชาติและภพนี้เป็นภพสุดท้ายของนาง นางดีใจมากรีบรับคำของบิดาว่าจะบวชให้ได้ เศรษฐีผู้เป็นบิดาทำสักการะแก่นางแล้วพานางไปยังสำนักของภิกษุณีสงฆ์แล้วให้บวช เมื่อพระอุบลวรรณาภิกษุณีบวชแล้วได้ไม่นาน นางจะต้องทำวาระเหมือนกับภิกษุณีรูปอื่น ๆ คือต้องคอยอุปัชฌาย์ ทำความสะอาดอุปัชฌาย์ จุดประทีปเพื่อกำจัดความมืด แล้วปิดกวาดจัดตั้งปูลาดอาสนะเหมือนกับภิกษุ ทำบุพพกิจก่อนสวดพระปาติโมกข์ นางเห็นเปลวไฟที่ดวงประทีป แล้วยึด

^{๑๔} อก.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๕๐/๓๐.

^{๑๕} คู่มือละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๒๑๓-๒๑๗.

ถือเอาเปลวไฟเป็นนิมิต จนกระทั่งติดตา พิจารณาชั้น ๕ แล้วยังเตโชกสิณเป็นอารมณ์ จากนั้นทำ
ฌานให้เป็นฐานเจริญวิปัสสนาต่อว่า ชั้น ๕ ก็เหมือนกับกองไฟแล้ว^{๑๖} ก็ได้บรรลุพระอรหัตผลพร้อม
ด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลายในขณะที่ยืนเพ่งดวงประทีปอยู่นั่นเอง กาลล่วงไป นันทะมาณพลุกซายของ
ลุงของพระอุบลวรรณาภิกษุณี มีจิตหลงรักนางตั้งแต่มิได้บวช เมื่อรู้ว่าพระอุบลวรรณาภิกษุณีไป
บิณฑบาต ได้โอกาสเข้าไปสู่ป่าอันธวันเข้าไปในกระท่อมซ่อนตัวอยู่ใต้เตียง พอพระอุบลวรรณา
ภิกษุณีกลับมา แล้วเข้าไปสู่กระท่อม ปิดประตูนั่งลงบนเตียง ขณะที่สายตายังมิได้ปรับเข้ากับความ
มืดในกระท่อม นันทะมาณพก็ออกมาจากใต้เตียงขึ้นเตียงเพื่อปลุกปล้ำข่มขืนพระอุบลวรรณาภิกษุณี
แม้พระอุบลวรรณาภิกษุณีจะห้ามสักร่างกายใดก็ตาม เขาก็ทำให้พระอุบลวรรณาภิกษุณีเสีย
พรหมจรรย์จนได้ นันทะมาณพได้ข่มขืนพระอุบลวรรณาภิกษุณีตามใจปรารถนาแล้วก็หนีไป
แผ่นดินใหญ่ไม่อาจรับบาปใหญ่ที่เขาได้ทำกับพระอรหันต์ แผ่นดินได้แยกออกเป็น ๒ ส่วน สุนันทะ
มาณพเข้าไปเกิดในอเวจีมหานรก หลังจากถูกข่มขืน พระอุบลวรรณาภิกษุณีหาได้เก็บเรื่องเจ็บ ได้
บอกเหตุการณ์นั้นแก่ภิกษุณีสงฆ์ ฝ่ายภิกษุณีสงฆ์ก็บอกเหตุการณ์นี้แก่ภิกษุสงฆ์ว่า นันทะมาณพ
ข่มขืนพระอรหันตสาวิกา ภิกษุณีอุบลวรรณา

เมื่อพระพุทธองค์ทรงพิจารณาเห็นภัยอันจะเกิดขึ้นแก่สตรีผู้เข้ามาบวชเพื่อประพฤติ
พรหมจรรย์พักอาศัยในป่า ได้ถูกคนลามกเต็มไปด้วยราคะเบียดเบียนประทุษร้าย ดูหมิ่นและทำ
อันตรายแก่พรหมจรรย์ จึงรับสั่งให้พระเจ้าปเสนทิโกศลเข้าเฝ้า ตรัสให้ทราบพระดำริแล้วว่า
พระองค์ควรทำที่อยู่ภายในเมืองแก่ภิกษุณีสงฆ์ ตั้งแต่นั้นมาภิกษุณีสงฆ์ก็มีอาวาสอยู่ภายในเมือง
เท่านั้น พระอุบลวรรณาภิกษุณีได้รับยกย่องจากพระพุทธองค์ว่า เป็นเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายในทาง
มีฤทธิ์^{๑๗} งานสำคัญอีกประการหนึ่งของพระอุบลวรรณาภิกษุณีคือ ท่านกล่าวสอนวินัยแก่อันตเวาลิก
ทำให้บรรดาภิกษุณีมีความสะดวกในการแสดงอาบัติด้วยตนเอง^{๑๘}

๓) พระสกุลาเถรี

เกิดในวรรณะพราหมณ์ ตระกูลพราหมณ์เมืองสาวัตถีอันมีทรัพย์และข้าวเปลือก
มากมาย พระสกุลาภิกษุณีนับถือพระพุทธศาสนาตั้งแต่มิเป็นธิดาของพราหมณ์ ได้แต่งงานกับบุตร
ของเศรษฐีมีบุตรและธิดาด้วยกัน ในคราวที่พระพุทธองค์เสด็จไปเมืองสาวัตถี นางได้ฟังธรรมของ

^{๑๖} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๕๙/๒๔๖.

^{๑๗} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๕๐/๓๐.

^{๑๘} วิ.จู. (ไทย) ๗/๕๓๑/๒๖๕.

พระผู้มีพระภาค ได้เกิดศรัทธาแล้วจึงสละทรัพย์และข้าวของตนโกนผมบวชเป็นบรรพชิต การออกบวชของนางครั้งนั้น หมายถึงการออกบวชเป็นสามเณรีก่อน แล้วสมათานสิกขาบท ๖ คือ ตั้งแต่ ปาณาติปาตา เวรมณี ถึง วิกาลโภชนา เวรมณี ไม่ล่วงเกินเป็นเวลา ๒ ปี ตั้งแต่นั้นสามเณรีได้รับการเรียกว่า สิกขมานา แปลว่า นางกำลังศึกษา ดังนั้น การบัญญัติให้รักษาสิกขาบท ๖ ให้ครบ ๒ ปีก่อนอุปสมบทเพราะต้องการป้องกันสตรีมีครรภ์มีลูกยังดื่มนม หรือคลอดและเลี้ยงลูกเมื่อเป็นภิกษุณี พระนางสกุลาภิกษุณีบรรลุโสดาปัตติผลตั้งแต่มิได้บวช เมื่อบวชเป็นสิกขมานาได้ไม่นาน ก็บรรลุอนาคามีผลและได้บรรลุอรหัตผลหลังจากได้บวชเป็นภิกษุณี พระนางสกุลาภิกษุณีเป็นผู้ชำนาญในทิพจักขุ เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงตั้งเหล่าภิกษุณีในตำแหน่งต่าง ๆ จึงทรงตั้งพระนางสกุลาภิกษุณีในตำแหน่งเอตทัคคะว่า สกุลาภิกษุณีเป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายฝ่ายจักขุทิพย์ คือ หมายถึงความรู้ที่เกิดขึ้นเพราะรูปกระทบตา เกิดความรู้ขึ้น

๔) พระภัททาปิลาณีเถรี

พระภัททาปิลาณีเถรี เกิดในวรรณะพราหมณ์ ตระกูลโกสิยโคตร ในเมืองสาละวะ บิดาชื่อ กปิละ มารดาชื่อ สุจิมตี เมื่อเจริญวัยท่านได้ทำอาวามงคลเป็นภรรยาของปิณฑลิมานพผู้อยู่ในมหาตตยะในแคว้นมคธ ซึ่งมีฐานะมั่งคั่งทัดเทียมกัน^{๑๙} ทั้งสองแม่จะแต่งงานแล้วก็ไม่มีบุตร หรือธิดาสืบสกุล เนื่องจากท่านทั้งสองมิได้ถูกเนื้อต้องตัวกัน มิได้มีเพศสัมพันธ์กัน ถึงคราวนอนแม่จะนอนเตียงเดียวกัน แต่ก็มีพวงดอกไม้กั้นตรงกลาง มิให้ร่างกายถูกต้องกัน ทั้งสองอยู่ครองคู่กันจนมารดาบิดาของฝ่ายสามีถึงแก่กรรม ทรัพย์สมบัติทั้งหลายอยู่ในการปกครองดูแลรับผิดชอบของทั้งสอง หลังจากมารดาและบิดาของทั้งสองตายแล้ว ทั้งสองก็ต้องดูแลบริหารทรัพย์สมบัติที่มีอยู่ วันหนึ่งขณะที่กัสสปะผู้สามีออกไปตรวจการทำไร่ไถนาอยู่นั้น เห็น นก กา เป็นต้น จิกกินสัตว์เล็กสัตว์น้อยแล้วรู้สึกสลดใจ แม่นางภัททาปิลาณีอยู่บ้านก็ใช้ให้ทาสนำเมล็ดถั่ว เมล็ดงามาผึ่งแดด เห็นนกมากมาจิกกินนอนในถั่วและงาก็เกิดความสลดใจเช่นกัน เมื่อทั้งสองอยู่พร้อมหน้าจึงปรึกษากันแล้วมีความเห็นว่า เราไม่ควรจะมานั่งคอยรับบาปกรรมที่คนอื่นกระทำเพื่อตนเลย^{๒๐} ทั้งสองพร้อมใจกันสละสมบัติทั้งหมด ปลงผมนุ่งผ้ากาสาวพัสตร์อธิฐานเพศบรรพชิต ออกเดินทางไปด้วยกันเหมือนดังเงาจนถึงทางแยกสองแพร่ง ได้ตกลงแยกทางกัน กัสสปะไปทางขวา ส่วนนางภัททาปิลาณีแยกไปทางซ้าย นางเดินไปพบสำนักของปริพาชิกาใกล้พระเชตะวัน นางบวชอยู่ในสำนักนั้น ๕ ปี เพราะเวลา

^{๑๙} ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๖๗/๒๗๖.

^{๒๐} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๖๗/๒๗๖.

นั้น สตรียังมีได้รับพุทธาอนุญาตให้สตรีบวชในพระพุทธศาสนา ต่อมาเมื่อพระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้พระนางมหาปชาบดีโคตมีได้บวชเป็นภิกษุณี นางจึงได้มาบวชในสำนักของนางภิกษุณี ได้ฟังธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาค ไม่นานก็สำเร็จพระอรหัตผล พร้อมด้วยวิชา ๓ ปฏิสัมภีทา ๔ เป็นผู้ชำนาญในบุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือ ญาณเป็นเครื่องระลึกชาติได้ พระพุทธองค์จึงทรงยกย่องว่าเป็นเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายในฝ่ายระลึกชาติได้ ตามที่นางได้ตั้งความปรารถนาในสมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ^{๒๑}

๗.๔.๖ บทบาทด้านการอุปถัมภ์ ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา

ดังจะกล่าวต่อไปนี้เป็นเรื่องราวของพุทธสาวิกาที่มีบทบาทในการอุปถัมภ์ ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ซึ่งปรากฏเรื่องราวดังนี้

๑) อุบาสิกาสุปวาสา โกลิยิตา

ในการสร้างวัดและการถวายความอุปถัมภ์ บำรุงพระศาสนาในด้านปัจจัยต่าง ๆ พระนางได้เข้าเฝ้าพระบรมศาสดาครั้งแรก ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์จบแล้ว ก็ดำรงอยู่พระโสดาบัน หลังจากนั้นได้อาราธนาพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระสงฆ์หมู่ใหม่มารับภัตตาหารที่บ้าน นางถวายอาหารชื่อว่าให้สิ่งประเสริฐ ๕ ประการ พระพุทธองค์เสวยพระกระยาหารเสร็จแล้ว เมื่อทรงกระทำอนุโมทนาได้ตรัสพระธรรมเทศนาแก่พระนางสุปวาสาว่า “ดูก่อนสุปวาสา บุคคลผู้ถวายโภชนาหารแก่ภิกษุ (ผู้รับ) ชื่อว่าให้สิ่งอันประเสริฐทั้ง ๕ ประการ คือ ให้อายุ ให้อายุยืน ให้สุขะ ให้พละ และให้ปฏิภาณ” “ดูก่อนสุปวาสะ บุคคลผู้ให้ของเช่นไรก็ย่อมได้ของเช่นนั้น คือ ผู้ให้อายุ ก็ย่อมเป็นผู้มีส่วนแห่ง อายุ ทั้งที่เป็นของทิพย์ทั้งที่เป็นของมนุษย์ เป็นต้น เมื่อทรงสถาปนาอุบาสิกาทั้งหลายในตำแหน่งต่าง ๆ ก็ได้ทรงสถาปนาพระนางสุปวาสาโกลิยิตานี้ไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายในฝ่าย ผู้ถวายของมีรสอันประณีต^{๒๒}

๒) นางวิสาขามหาอุบาสิกา

สร้างวิหารถวายไว้ในพระพุทธศาสนาชื่อว่า บุพพาราม เพื่อเป็นแหล่งพักอาศัย เรียนรู้พระสัทธรรมและปฏิบัติศาสนกิจของพุทธบริษัททั่วไปและการถวายความอุปถัมภ์บำรุงพระศาสนา ด้วยปัจจัยต่าง ๆ ถวายผ้าวัสสิกสาฎก ถวายอาคันตุกภัต ถวายคัมภีภัต ถวายคิลานภัต

^{๒๑} อก.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๕๐/๓๑.

^{๒๒} อก.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๗/๙๕, อ้างใน ญาณวดี เคลือบมาและคณะ, “บทบาทของอุบาสิกาในการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา”, วารสารปณิธาน, ปีที่ ๑๘ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๖๕): ๒๖๘.

ถวายคิลานุปัฏฐากภัต ถวายคิลานเภสัช ถวายธูยาคุ แก่พระสงฆ์และถวายผ้าอาบน้ำแก่ภิกษุณีสงฆ์^{๒๓} นางวิสาขาปกติเป็นผู้ชวนขวายเป็นการถวายปัจจัยแก่ภิกษุสงฆ์ จะเห็นจากการที่นางก่อนจะไปวัดทุกครั้ง จะต้องมียี่ของติดมือไปด้วย โดยเฉพาะเวลาเช้าจะให้คนใช้ถืออาหารไปถวาย เวลาเย็นก็ให้ถือเภสัช ๕ ชนิด^{๒๔} พร้อมด้วยน้ำปานะ ๘ อย่าง^{๒๕} ไปถวายเป็นประจำ ประกอบกับนางได้ทูลขอพร ๘ ประการที่จะเป็นประโยชน์ต่อผู้รับและผู้ให้ซึ่งสิ่งเหล่านี้ นางมิได้ทูลขอเพื่อตน แต่หากทูลขอเพื่อประชาชนและภิกษุสงฆ์ทั่วไป วันหนึ่ง เมื่อนางมาถึงวัด นางได้ถอดเครื่องประดับมหาลดาปสาธน์ มอบให้หญิงสาวผู้ติดตามถือไว้ เมื่อเสร็จกิจการฟังธรรมและเยี่ยมเยียนพระภิกษุสามเณรแล้ว ขณะเดินกลับบ้าน นางได้บอกให้หญิงรับใช้ใส่เครื่องประดับให้ แต่หญิงรับใช้ลืมไว้ที่ศาลาฟังธรรม นางจึงให้กลับไปนำมา แต่สั่งว่า ถ้าพระอานนท์เก็บรักษาไว้ ก็ไม่ต้องเอาคืนมา ให้มอบถวายท่านไปเลย เพราะนางคิดว่าจะไม่ประดับเครื่องประดับที่พระคุณเจ้าถูกต้องสัมผัสแล้ว ซึ่งพระอานนท์ท่านก็มักจะเก็บรักษาของที่อุปาสิกาสิมไว้เสมอและก็เป็นไปตามที่นางคิดไว้จริง ๆ แต่นางก็กลับคิดได้อีกว่า “เครื่องประดับนี้ไม่มีประโยชน์แก่พระเถระ” นางจึงขอรับคืนมาแล้วนำออกขายในราคา ๙ โกฎิ กับ ๑ แสนกหาปณะ^{๒๖} ตามราคาทุนที่ทำไว้ แต่ก็ไม่มีผู้ใดมีทรัพย์พอที่จะซื้อไว้ได้ นางจึงซื้อเอาไว้เอง ด้วยการนำทรัพย์เท่าจำนวนนั้นมาซื้อที่ดินและวัสดุก่อสร้าง ดำเนินการสร้างวัดถวายเป็นพระอารามที่ประทับของพระบรมศาสดาและเป็นที่อยู่อาศัยจำพรรษาของพระภิกษุสามเณร พระบรมศาสดารับสั่งให้พระมหาโมคคัลลานะ เป็นผู้อำนวยการดูแลการก่อสร้าง ซึ่งมีลักษณะเป็นปราสาท ๒ ชั้น มีห้องสำหรับพระภิกษุพักอาศัยชั้นละ ๕๐๐ ห้อง^{๒๗} และได้ทำยอดปราสาทซึ่งบุด้วยทองคำแท่ง เพื่อบรรจุน้ำได้ ๖๐ หม้อ^{๒๘} โดยใช้เวลาในการก่อสร้างถึง ๙ เดือนและเมื่อสำเร็จเรียบร้อยแล้ว ได้นามว่า “พระวิหารบุพพาราม” นอกจากการสร้างวัดแล้ว นางวิสาขายังเป็นบุคคลแรกที่ได้ถวายผ้าอาบน้ำฝนแก่พระภิกษุ นางวิสาขาได้อุปถัมภ์บำรุงพระภิกษุสงฆ์และได้

^{๒๓} คุรยละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๗/๓๒.

^{๒๔} วิ.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๙๐/๔๐.

^{๒๕} วิ.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๕๕-๒๕๖/๓๗๘.

^{๒๖} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๑๐๓-๑๐๖.

^{๒๗} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๑๐๗-๑๐๙.

^{๒๘} ที.ปา.อ. (ไทย) ๓/๑๑/๔๔-๔๕.

ถวายจตุปัจจัยในพระพุทธศาสนาจำนวนมาก ดังกล่าวมา พระผู้มีพระภาคซึ่งได้ทรงประกาศยกย่องนางในตำแหน่งเอตทัคคะว่า เป็นอัครสาวิกผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายในด้านถวายทาน^{๒๙}

๓) นางอัมพปาลี (อัมพปาลี" หรือ "อัมราปาลี")^{๓๐}

หญิงนครโสเภณีที่สำเร็จเป็นพระอรหันต์ อัมพปาลี หรืออัมราปาลี นามนี้ชาวพุทธส่วนมากรู้จักดี เพราะเป็นนางคณิกา หรือโสเภณีที่สวຍงามในเมืองไพศาลี แคว้นวัชชี แคว้นนั้นยังน้อยไป ที่สำคัญคือนางได้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง ได้ถวายสวนมะม่วงอันเป็นสมบัติของนางให้เป็นที่พักพิงของพระพุทธเจ้าและ ภิกษุสงฆ์ในปลายพุทธกาล

นางอัมพปาลี หญิงงามเมือง ได้ทราบข่าวว่า พระผู้มีพระภาค เสด็จมาโดยลำดับ ถึงตำบลบ้านโกฏฐิแล้ว จึงให้จัดยวดยานที่งามๆ แล้วขึ้นสู่ ยวดยานที่งามๆ มียวดยานที่งามๆ ออกไปจาก พระนครเวสาลี เพื่อเฝ้าพระผู้มี พระภาค ไปด้วยยวดยานตลอดพื้นที่ ที่ยวดยานจะไปได้แล้วลงจากยวดยาน เดินด้วยเท้า เข้าไปถึงพุทธสำนัก ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคแล้ว ได้นั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรง ชี้แจงให้นางเห็นแจ้ง สมทาน อาจหาญ ร่ำเร้งด้วยธรรมิกถา

ครั้นนางอัมพปาลีคณิกา อันพระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้เห็นแจ้ง สมทาน อาจหาญร่ำเร้ง ด้วยธรรมิกถาแล้ว ได้กราบทูลคำนี้ แต่พระผู้มีพระภาคว่า ขอพระผู้มีพระภาค พร้อมด้วยพระสงฆ์ ทรงพระกรุณา โปรดรับภัตตาหาร ของหม่อมฉัน เพื่อเจริญบุญกุศลและปิตปราโมทย์ในวันพรุ่งนี้ พระผู้มีพระภาคทรงรับอาราธนา โดยคุณิภาพ (ถวายภัตครั้งแรกที่นครเวสาลี) ครั้นนางทราบพระอาการ ที่ทรงรับ อาราธนาแล้วลุกจากที่นั่ง ถวายบังคมพระผู้มีพระภาค ทำประทักษิณแล้วกลับไป.

พวกเจ้าลิจฉวี ชาวพระนครเวสาลี ได้ทรงสดับข่าวว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จมา โดยลำดับ ถึงตำบลบ้านโกฏฐิแล้ว จึงพากันจัดยวดยานที่งาม ๆ เสด็จขึ้นสู่ยวดยาน ที่งาม ๆ มียวดยานที่งาม ๆ ออกไปจากพระนครเวสาลี เพื่อเฝ้าพระผู้มีพระภาค

เจ้าลิจฉวี บางพวกเขียว คือมีพระฉวีเขียว ทรงวัดถาลังการเขียว (เครื่องประดับ) บางพวกเหลือง คือ มีพระฉวีเหลือง (ผิวหนัง) ทรงวัดถาลังการเหลือง บางพวกแดงคือ มีพระฉวีแดง ทรงวัดถาลังการแดง บางพวกขาว คือ มีพระฉวีขาว ทรงวัดถาลังการขาว

^{๒๙} ๐.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๕๙/๓๒.

^{๓๐} ๐.รายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๑-๑๖๒/๑๐๖-๑๐๘.

ขณะนั้น นางอัมพปาลีศัณิกา ทำให้งอนรถกระบงอนรถ แอกรถบแอก ล้อกระบหล้อ เพลารถบเพลา ของเจ้าลิจฉวีหนุ่ม ๆ จึงเจ้าลิจฉวีเหล่านั้น ได้ตรัสถามนางว่า แม่อัมพปาลี เหตุไฉนเธอจึงได้ทำให้งอน รถกระบงอนรถ แอกรถบแอก ล้อกระบหล้อ เพลารถบเพลา ของเจ้าลิจฉวีหนุ่ม ๆ ของพวกเราเล่า?

อัม. จริงอย่างนั้น พะยะคะ เพราะหม่อมฉันได้นิมนต์ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้า เป็นประมุข เพื่อเจริญบุญกุศล และปติปราโมทยในวันพรุ่งนี้.

ลิจ. แม่อัมพปาลี เธอจงให้ภักตอาหารมื่อนี้แก่พวกฉัน ด้วยราคาแสนกษาปณ์เถิด (ขอซื้อ)

อัม. แม้ว่าฝ่าพระบาท จึงพึงประทาน พระนครเวสาลี พร้อมทั้งชนบท แก่หม่อมฉัน หม่อมฉัน ก็ถวายภักตอาหารมื่อนั้นไม่ได้ พะยะคะ

(เจ้าลิจฉวีต้องการขอซื้ออาหารของอัมพปาลี ที่เตรียมไว้ถวายพระผู้มีพระภาค แต่นางก็ไม่ยอมถวายขายให้เจ้าลิจฉวี แม้จะขอซื้อด้วยราคาสูง หรือแม้จะยกนครเวสาลีให้ก็ไม่เอา-นี่คือ ความศรัทธาตั้งมั่น ของหญิงงามเมือง ที่มีต่อพระผู้มีพระภาค)

จึงเจ้าลิจฉวีเหล่านั้น ได้ทรงติดพระองคูลีตรัสว่า ท่านทั้งหลาย พวกเราแพ้ แม่อัมพปาลี แล้ว ท่านทั้งหลาย พวกเราแพ้แม่อัมพปาลีแล้ว จึงพากันเข้าไปเฝ้า พระผู้มีพระภาค.

พระผู้มีพระภาค ได้ทอดพระเนตรเห็นเจ้าลิจฉวีเหล่านั้น กำลังเสด็จมาแต่ไกล ครั้นแล้ว รับสั่ง กะภิกษุทั้งหลายว่า ดูภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่าใดไม่เคยเห็น เทพเจ้า ขึ้นดาวดิงส์ ก็จงแลดู พวกเจ้าลิจฉวี พิจารณาดู เทียบเคียงดู พวกเจ้าลิจฉวี กับพวกเทพเจ้าขึ้นดาวดิงส์เถิด จึงเจ้าลิจฉวีเหล่านั้น ได้เสด็จไปด้วยยวดยาน ตลอดพื้นที่ ที่ยวดยานจะไปได้ แล้วเสด็จลงจากยวดยาน ทรงดำเนิน ด้วยพระบาท เข้าไปถึงพุทธสำนัก ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคแล้ว ประทับนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง

พระผู้มีพระภาค ทรงชี้แจงให้เจ้าลิจฉวีเหล่านั้น ทรงเห็นแจ้งสมาทาน อาจหาญ ร่าเริง ด้วยธรรมีกถา จึงเจ้าลิจฉวีเหล่านั้น อันพระผู้มีพระภาคทรงชี้แจง ให้เห็นแจ้ง สมาทาน อาจหาญ ร่าเริงด้วยธรรมีกถาแล้ว ได้กราบทูลอาราธนา พระผู้มีพระภาคว่า ขอพระองค์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ทรงพระกรุณา โปรดรับภักตอาหาร ของพวกข้าพระพุทธเจ้า เพื่อเจริญบุญกุศล และปติปราโมทยในวันพรุ่งนี้ด้วยเถิด พระพุทธเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูภิกษุทั้งหลาย อาตมารับนิมนต์ฉันภักตอาหาร ของนางอัมพปาลีศัณิกา เพื่อเจริญบุญกุศล และปติปราโมทยในวันพรุ่งนี้แล้ว.

เจ้าลิฉวีเหล่านั้น ทรงดีดองคูลี แล้วตรัสในทันใดนั้นว่า ท่านทั้งหลาย พวกเราแพ้นางอัมพาลีศัณิกาแล้ว ท่านทั้งหลาย พวกเราแพ้นางอัมพาลีศัณิกาแล้ว และได้ทรงเพิลิตเพลิน ยินดีตามภาชิตของพระผู้มีพระภาค เสด็จลุดจาก ที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาค ทรงทำประทักษิณ แล้วเสด็จกลับ.

นางอัมพาลีถวายอัมพาลีวัน (สวนป่า)

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ตำบลบ้านโกฏี ตามพระพุทธานุญาตแล้วเสด็จพระพุทธานุญาตไปทางเมืองนาทิกา ทราบว่าพระองค์ประทับอยู่ที่พระตำหนักตึก เขตเมืองนาทิกานั้น.

ส่วนนางอัมพาลีศัณิกา สั่งให้ตกแต่งของเคี้ยวของฉันอันประณีต ในสวน ของตน โดยผ่านราตรีนั้น แล้วให้คนไปกราบทูลกัฏกาล แต่พระผู้มีพระภาคว่า ถึงเวลาแล้ว พระพุทธเจ้าข้า กัฏดาหารเสร็จแล้ว. (ถวายกัฏครั้งที่ ๒ เมืองนาทิกา)

ขณะนั้นเป็นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาค ทรงครองอันตราวาสกแล้ว ถือบาตรจีวร เสด็จพระพุทธานุญาตไปสู่วาสถานที่อากาศของ นางอัมพาลีศัณิกา

ครั้นถึงแล้ว ประทับนั่งเหนือพระพุทธานุญาต ที่เขาจัดถวาย พร้อมด้วย ภิกษุสงฆ์ จึงนางอัมพาลีศัณิกา อังคาสภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ด้วย ขาทนายโภชนาหาร อันประณีต ด้วยมือของตน จนพระผู้มีพระภาคเสวยเสร็จแล้ว ทรงนำพระหัตถ์ออกจากบาตร ห้ามกัฏแล้ว ได้นั่งเฝ้าอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง นางได้กราบทูล คำนี้ แต่พระผู้มีพระภาคว่า หม่อมฉันขอถวายสวนอัมพาลีวันนี้ แก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้า เป็นประมุข พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาค ทรงรับเป็นสังฆารามแล้ว

ครั้นแล้ว พระองค์ทรงชี้แจงให้ นางอัมพาลี เห็นแจ้งสมาทาน อาจหาญรู้แจ้งด้วยธรรม มี กถา เสร็จลุดจากพระพุทธานุญาตแล้ว เสด็จพระพุทธานุญาตไปทางป่ามหาวัน ทราบว่าพระองค์ประทับอยู่ ณ ภูฏาการศาสา ป่ามหาวัน เขตพระนครเวสาลี นั้น.

นางได้พรรณนาความงามของสรรพางค์กาย ตั้งแต่ศีรษะจรดปลายเท้าว่าล้วนแต่งดงามเป็นที่ปรารถนาชื่นชมของชายทั่วไป แต่ถึงตอนนี้ (เมื่อนางมาบวช) อวัยวะทั้งดงามเหล่านั้นทรุดโทรม เพราะชรา ไม่น่าดู ไม่น่าชมเลย เป็นเครื่องแสดงถึงความเป็นอนิจจัง ยืนยันพระราชดำรัสของสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ตรัสสอนถึงความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ของสรรพสิ่ง

นางอัมพาลีมีความโดดเด่นหลายด้าน คือ

๑) ด้านความงาม เป็นสตรีที่สวยงามที่สุดในเมืองเวสาลี

๒) เป็นสตรีที่เลิศในการขับร้อง ฟ้อนรำและดนตรี

๓) เป็นอุบาสิกาผู้สร้างศาสนวัตถุ คือ การถวายสวนมะม่วง เพื่อเป็นสถานที่พักอาศัย และปฏิบัติธรรม

๔) เป็นสตรีที่มีจิตใจมั่นคงต่อพระพุทธศาสนา ไม่เห็นแก่ลาภ หรือทรัพย์สินเงินทอง

๕) เป็นสตรีที่เข้าถึงความงาม ๓ ระดับ คือ ศีล สมาธิและปัญญา กล่าวคือ นางได้ปฏิบัติเพื่อมีสติสัมปชัญญะในกาย เวทนา จิต ธรรม ด้วยวิธีการเจริญสติสัมปชัญญะในอิริยาบถต่างๆ เช่น ในขณะที่เดิน ยืน นั่งนอน ตื่น พุด นิ่ง เป็นต้น

ในช่วงชีวิตก่อนเข้ามาบวชพระพุทธศาสนา นางอัมพปาลีมีชีวิตแบบชาวโลกทั่วไป ที่อยู่ในวงจรของกิน กาม เกียรติ โดยฐานะจำเป็นต้องดำรงชีวิตและดำรงเกียรติยศชื่อเสียงของตนเอง ในฐานะที่เป็นหญิงงามเมืองที่พระราชเจ้าแต่งตั้งให้ จึงต้องใช้ความงามซึ่งเป็นยอมรับและกล่าวขานถึงในต่าง ๆ แคว้น เพื่อให้ความสุขสำราญทางกายและปลอบประโลมทางใจ ให้กับคนผู้แสวงหาความสุข แม้แต่พระเจ้าพิมพิสารก็ได้มาอยู่ร่วมกับนาง จนมีบุตรด้วยกันคนหนึ่ง ชื่อ วิมล ซึ่งในเวลาต่อมาได้บวชเป็นภิกษุมิชื่อว่า วิมลโกณฑัญญะ ต่อมา นางอัมพปาลีได้เห็นสังฆธรรมชีวิตและได้ก้าวผ่านชีวิตแบบโลกีย์ ที่ตนเองสำคัญว่าดีเลิศ โดยหันมาบำเพ็ญประโยชน์สุขให้กับตนเอง (ที่พึงของคนก่อนตาย-รู้สังฆธรรม) และบำเพ็ญกุศลธรรมต่าง ๆ มากมายไว้ในพระพุทธศาสนา เป็นผู้มืบทบาทสำคัญในฐานะอุบาสิกาผู้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา

๗.๔.๗ บทบาทการปฏิบัติธรรม

๑) พระนางมหาปชาบดีโคตมี^{๓๑}

(๑) พระนางมหาปชาบดีโคตรประสูติในตระกูลกษัตริย์ พระนางมีสิริโฉมงดงามและมีพระจริยาวัตรงดงามตามแบบของกษัตริย์ในราชสกุลโอรสกากราช ในกรุงเทวทหะ

(๒) พระนางออกบวชเป็นภิกษุณี โดยรับครุธรรม ๘ ประการ ต่อมา ได้รับการยกย่องว่าเป็นเลิศกว่าภิกษุณีทุกรูปในด้านผู้รู้ราตรีนาน (มีอายุโสเพราะเรียนรู้นาน)

(๓) ชีวิตก่อนทรงผนวช พระนางได้จัดสร้างโรงย้อมผ้า ที่นิโครธาราม เมืองกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ และทรงชวนชายเรียนรู้อย่างเป็นธุระจัดทำไตรจีวรด้วยพระองค์เอง ไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อยเพื่อถวายพระพุทธเจ้า

(๔) เมื่อทรงผนวชเป็นภิกษุณีแล้ว ทรงปฏิบัติพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด

^{๓๑} ดูรายละเอียดใน พ.อ.บ. (ไทย) ๓๓/๙๗-๒๘๘/๓๙๙-๔๒๕.

(๕) ทรงใฝ่ใจในการเรียนรู้และชวนช่วยเหลือ แนะนำและดักเตือนให้ ภิกษุณีรูปอื่น ไม่ละเลยการเรียนหัวข้อธรรม คือ อุทเทส ปริปัจฉา อธิศีล อธิจิต อธิปัญญา

(๖) พระนางใฝ่ใจในสุขภาพพลานามัยของสตรีโดยเฉพาะ สอนให้สตรีรู้จักรักษา ความสะดวกสบายร่างกายให้ดี

(๗) ทรงเป็นสตรีตัวอย่างในหลายด้านและทรงให้คติธรรมก่อนปรินิพพานว่า “จงทำความเพียรให้มั่น เพื่อความดำรงมั่นแห่งพระสัทธรรมเกิด” และ“พองรักษาพุทธศาสนาไว้”

(๘) เป็นสตรีที่มีจิตใจแน่วแน่มั่นคงเสมอ เช่น เรื่องพระนางปชาบดีโคตมี (มารดาของพระพุทธเจ้า) ถวายผ้าในอรรคกาทักขิณาวีถังคสูตรแสดงไว้ว่า พระนางเป็นผู้ยิ่งใหญ่ ๒ ด้าน คือ มีพระสิริโฉมงดงาม และถ้าได้พระโอรส หรือธิดา จักเป็นพระจักรพรรดิ พระนางมีจิตแน่ว แน่ในการถวายผ้า โดยคิดทำทุกอย่างเอง โดยเสร็จไปโรงทอผ้าเอง ได้จับปลายกระสวยผ้าทำการทอ ผ้าเอง ด้วยหัวใจที่รักในบุตร (พระพุทธเจ้าเสด็จไปเมืองกบิลพัสดุ์ ในช่วง ๒๙ พรรษา) พระนางนำ ผ้าฝ้ายมาจากตลาด ขยำกรออย่างละเอียดและให้สร้างโรงทอภายในวัง ให้ช่างศิลป์ช่วยดูแลและทอ ผ้าจนสำเร็จเป็นผ้าคู่หนึ่ง จัดไว้ในหีบที่มีกลิ่นหอม พระนางตั้งใจทำถวายบุตร (คือพระพุทธเจ้า) เมื่อนำถวาย พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่า จะเป็นการอนุเคราะห์พระสงฆ์โดยภาพรวม จึงปฏิเสธและขอให้ ถวายในนามของสงฆ์

๒) นางวิสาขา

(๑) นางวิสาขาเป็นสตรีที่มีความโดดเด่นหลายด้าน คือ ในด้านความมั่งคั่งของ ทรัพย์สิน (เป็นลูกเศรษฐี) ด้านความงามตามหลักเบญจกัลยาณี ด้านกิริยามรรยาทของหญิงและมี จริยวัตรงดงาม ด้านคุณธรรมและด้านการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา

(๒) นางวิสาขาได้แต่งงานกับบุตรของมหาราชเศรษฐีชื่อว่า ปุณณวัณณกุมาร ใน เมืองสาวัตถีทำให้เมืองนี้มีตระกูลใหญ่ ๒ ตระกูล คือ ตระกูลของเศรษฐีอนาถปิณฑิกะและตระกูล ของนางวิสาขามหาอุบาสิกา ทั้งสองตระกูลมีบทบาทในด้านทำนุบำรุงและป้องกันพระพุทธศาสนา

(๓) นางวิสาขา สร้างวิหารถวายไว้ในพระพุทธศาสนาชื่อว่า บุพพาราม เพื่อเป็น แหล่งพักอาศัย เรียนรู้พระสัทธรรมและปฏิบัติศาสนกิจของพุทธบริษัททั่วไป

(๔) เป็นสตรีที่มีลักษณะงดงามตามหลักเบญจกัลยาณี ๕ ประการ คือ มี ผิวพรรณงาม เนืองงาม เล็บงาม ฟันงาม และวัยงาม (แม้จะมีอายุ ๑๒๐ ปี ก็ยังงดงามเหมือนหญิง สาวอายุ ๑๖ ปี)

(๕) ได้รับคำสอนและวิธีปฏิบัติเกี่ยวกับการถือศีลในอุโบสถ ๓ ประเภท คือ (๑) โคपालอุโบสถ (อุโบสถที่ปฏิบัติอย่างคนเลี้ยงโค) (๒) นิคัณฐอุโบสถ (อุโบสถที่ปฏิบัติอย่างนิครนถ์) และ (๓) อริยอุโบสถ (อุโบสถปฏิบัติอย่างอริยสาวก) และให้ถือปฏิบัติอริยอุโบสถ ในรูปแบบ ๕ วิธี คือ ระลึกถึงคุณพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ศีลของตนและความดีของเทวดา

(๖) เป็นสตรีที่โอบอ้อมอารี มีจิตใจงดงาม เสียสละและชอบบริจาคทาน เช่น ชอบถวายอุปกรณ์เครื่องใช้สอย หรือเครื่องอำนวยความสะดวกในชีวิตประจำวัน

(๗) ได้รับการอบรมมารยาทมาดีจากตระกูล เช่น การถือหลักโอวาท ๑๐ ประการ

(๘) ได้รับการอบรมสั่งสอนเรื่องการเป็นภรรยาที่ดี จากพระพุทธเจ้า สามารถถือเป็นแบบอย่างปฏิบัติที่ดั่งามสำหรับสตรี ๘ ประการ คือ ต้องตื่นก่อนนอนที่หลังสามีและปฏิบัติหน้าที่ดีพูดจาไพเราะ ให้เกียรติและความเคารพคนที่สามีรักเคารพเสมอกัน รู้จักจัดการงานดี รู้จักจัดการคน รู้จักจัดการทรัพย์ จิตใจมั่นคงในพระรัตนตรัย มีศีล ๕ และมีคุณธรรมประจำใจ มีจิตใจเอื้อเพื่อชอบการเสียสละและบริจาคทาน

(๙) เป็นสตรีที่มีอุปการคุณใหญ่หลวงต่อพระพุทธศาสนาและเป็นแบบอย่างในธรรมเนียมปฏิบัติของอนุชนรุ่นหลัง คือ นางได้แต่งตั้งให้สตรีเลิศด้านการให้ทาน เช่น การถวายวัด บุพพารามและได้ริเริ่มให้ถวายทาน ๘ อย่าง โดยขอพร ๘ ประการ (ดังความในวิสาขาวัตถุ) เพื่อถวายทาน ๘ ประการ คือ ผ้าวัสสิกสาฎก อาคันตุกภัต คมิกภัต คิลานภัต คิลานุปัฏฐากภัต คิลานเภสัช ฐยาคุและผ้าอาบน้ำ

(๑๐) เป็นสตรีแบบอย่างในด้านการทำนุบำรุงและป้องกันพระพุทธศาสนา ในฐานะเป็นอุบาสิกา สตรีที่ใกล้ชิดพระพุทธศาสนา ได้บำรุงเลี้ยงและบำเพ็ญกุศลมากมาย ในขณะเดียวกัน ก็ทำหน้าที่เป็นผู้ป้องกันเหตุร้าย หรือความเสื่อมเสียที่จะเกิดขึ้น ทำให้ประชาชนเกิดความเสื่อมศรัทธาซึ่งจะเป็นภัยต่อพระพุทธศาสนาในอนาคต เช่น ในเรื่องพระอุทายี ปฐมอนิยตสิกขาบท (ว่าด้วยการนั่งในที่ลับตากับหญิงสองต่อสอง) นางวิสาขาได้ตำหนิพระอุทายีนั่งคุยกับหญิงสาวของตระกูลหนึ่งที่อุปัฏฐากอยู่ในที่ลับสองต่อสอง เป็นต้น รวมทั้งตำหนิการที่พระอุทายีนั่งคุยกับหญิงในที่ลับหูในลักษณะของคนที่พูดคุยกันลับและไม่เปิดเผย

๓) พระวิมลเถรี

พระอรหันต์โสภณี บรรลุธรรมพึงธรรมพระโมคคัลลานะสอนหญิงโสภณีนางหนึ่ง ยั่ววน วันหนึ่งพระมหาโมคคัลลานะออกรับบิณฑบาตอยู่ในเมืองเวสาลี มีหญิงสาวโสภณีนางหนึ่ง

หน้าตางดงาม เธอชื่อ วิมล เมื่อเห็นพระโมคคัลลานะแล้วจิตเกิดปฏิพัทธ์ จึงเดินติดตามพระเถระไปถึงที่อยู่ เมื่อเห็นพระเถระอยู่รูปเดียว จึงได้โอกาสเข้าไปพุดจาและแสดงท่าทางอาการยั่วยวน พระเถระไม่หวั่นไหวและรู้ทันความประสงค์ จึงกล่าวเตือนหญิงโสเภณีวิมลจนเธอได้สติว่า กระท่อม ก็คือ ร่างกาย มีกระดูกเป็นโครงสร้าง อันฉาบทาด้วยเนื้อ ร้อยรัดด้วยเส้นเอ็น เต็มไปด้วยของไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็น น่าเกลียด คนทั่วไปพากันยียดถือ แต่สำหรับอาตมาเป็นของน่ารังเกียจ ร่างกายของเธอไม่ว่าอะไรกับลุงใส่อุจจาละ มีหนังหุ้มห่อปกปิดไว้เหมือนนางปีศาจ มีผื่นขึ้นที่หน้าอก มีช่อง ๙ ช่องให้สิ่งสกปรกไหลออกอยู่เป็นนิตย์ ภิกษุอย่างอาตมาย่อมไม่เหลียวแลร่างกายเธอ เหมือนชายหนุ่มผู้รักความสะอาดย่อมหลบหลีกอุจจาละปัสสาวะเสียให้ไกล สำหรับคนทั่วไป หากเขาได้เข้าใจร่างกายของเธออย่างที่อาตมาเข้าใจ ต่างก็จะพากันหลีกไกล คล้ายชายหนุ่มผู้รักความสะอาดเห็นหลุมอุจจาละที่ฝนตกใส่ ย่อมหลบหลีกเสียไกล อากาศ คือ ความว่างเปล่า ใครก็ตามที่หวังจะเอาไขมันหรือน้ำย้อมอย่างอื่นไปย้อมอากาศ ย่อมเหนียวเปล่า จิตของอาตมาว่างเปล่าเหมือนกับอากาศ มันคงอยู่ภายในฉะนั้น เธออย่ามาหวังความรักจากจิตที่ว่างเปล่านี้เลย เพราะจะพบแต่ความปวดร้าว เช่นเดียวกับแมลงบินเข้ากองไฟ

เมื่อนางวิมลได้ฟังพระมหาโมคคัลลานะดำหนิแล้ว ก็เกิดสังเวชใจละอายและกลัวบาป ในขณะเดียวกัน เมื่อพิจารณาหาเหตุผลตามที่พระเถระกล่าว ก็ทำให้เกิดศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เธอจึงประกาศตนเป็นอุบาสิกาเลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์ เป็นที่พึง ทั้งเลิกประกอบอาชีพโสเภณีนับตั้งแต่นั้นมา

ต่อมา เมื่อนางวิมลอายุย่างเข้าใกล้วัยชรา เธอก็ได้สละทรัพย์สมบัติทั้งหมดแล้วออกบวชเป็นพระภิกษุณี ไม่นานเธอก็บรรลุปะเป็นพระอรหันต์รูปหนึ่งในบรรดาพระพุทธศาสนา

วันหนึ่งพระวิมลภิกษุณีได้มานั่งปฏิบัติธรรมที่โคนต้นไม้ ท่านได้บรรลุนิพพาน ท่านอาศัยนิพพานนั้นเองเป็นฐานเจริญวิปัสสนาจนกระทั่งได้บรรลุอรหัตผล หลังจากพระเถรีท่านบรรลุอรหัตผลแล้ว ได้พิจารณาข้อปฏิบัติของตนแล้วกล่าวถ้อยคำแสดงความรู้สึกว่า

“เมื่อก่อน เรามัวเมาอยู่กับชื่อเสียง รูปร่าง ความงามและบริวาร เราเองเคยหยิ่งทะนงอยู่กับความสาว จึงได้ดูถูกหญิงอื่นทั้งหมด เมื่อก่อนเราดกแต่งร่างกายนี้ให้สวยงาม ด้วยการเสริมสวย เช่น ย้อมผิว ประทินผิวด้วยเครื่องหอมต่าง ๆ และเกล้าผม เป็นต้น อันทำให้เหล่าคนโง่พรั้มเพื่อหา ครั้นแล้วก็มีชายคนหนึ่งที่ประตูลานักหญิงแพศยา เช่นเดียวกับนายพรานดักบ่วงล่อเนื้อ ฉะนั้น ณ ที่นั้น เราทำให้พวกผู้ชายได้เห็นเครื่องประดับทั้งหลายทั้งในที่ลับและในที่เปิดเผย ได้แสดงมายาเย้ายวนต่าง ๆ เชิญชวนชายให้ยินดีในกาม แต่มารวันนี้ เรากลับโกลนสรีระ ครอบผ้าเย็บซ้อนกัน

เดินบิณฑบาต แล้วมานั่งเข้ามานที่ไม่มีวิตกอยู่โคนต้นไม้ บัดนี้ กิเลสเครื่องผูกมัดทั้งของทิพย์และของมนุษย์ เราละได้เด็ดขาดหมดแล้ว เราจัดกิเลสที่หมักหมมได้หมดจึงสงบเย็น”

๔) นางสาวสิริมา หญิงโสเภณี

นางสิริมา หญิงโสเภณีที่บรรลุปะเป็นพระโสดาบันเป็นพระอริยะะเบื้องต้น ก่อนถึงแก่กรรมเมื่อยังสาว^{๓๒} เป็นเทพธิดา ผู้เห็นมตธรรม เป็นสาวิกาของพระตถาคตเจ้าผู้หาใครเลิศยิ่งกว่ามิได้ได้เห็นธรรม ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล เป็นโสดาบันบุคคล ทุกคติเป็นอันไม่มีแก้ฉินอีกแล้ว นางสาวสิริมาได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า เมื่อได้เห็นความจริงในทางกระแสแห่ง อริยมรรคในเบื้องต้น จึงหมดความลัษเลสสงสัยในพระรัตนตรัย จนได้เห็นสัจธรรมแห่งความจริงในอริยสัจ ๔ บรรลุปะเป็นพระโสดาบันบุคคล

นางสิริมา หลังจากได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าได้บรรลุปะเป็นพระโสดาบัน นับแต่วันนั้น จึงเป็นเหตุให้นางเลิกอาชีพในการเป็นหญิงโสเภณี

นางสิริมาเป็นธิดาของนางสาลาวดี ซึ่งเป็นสตรีที่สวยงามที่สุดในเมืองราชคฤห์ นางสาลาวดีได้รับแต่งตั้งโดยพระเจ้าพิมพิสาร พระราชาผู้ครองแคว้นมคธ สืบเนื่องจากได้รับคำแนะนำถึงความรุ่งเรืองของเมืองเวสาลี ที่มีความเจริญหลายด้าน รวมทั้งมีสตรีที่สวยงามที่สุดเมือง เป็นแหล่งจงใจและสร้างความสุขให้กับประชาชน ทำให้พระเจ้าพิมพิสารเห็นความสำคัญ จึงจัดให้มีการคัดเลือกหญิงงามประจำเมืองขึ้นและได้นางสาลาวดีเป็นหญิงงามคนแรกในเมืองราชคฤห์ โดยมีภาระหน้าที่ในการสร้างความสุขและความบันเทิงให้กับประชาชนในเมือง โดยภาพรวมเป็นการสร้างภาพลักษณ์ของแคว้น (ประเทศ) หรือสร้างความมั่งคั่งทางรายได้ให้กับบ้านเมือง ความงามของรูปร่างสตรี ไม่ยั่งยืนคงทน เมื่อนางสาลาวดี หลังจากตั้งครรรภ์และคลอดบุตรชายคนหนึ่งแล้ว (โดยเฉพาะลูกชาย จะไม่เปิดเผยหรือให้คนอื่นทราบ เพราะความกลัวและไม่ต้องการเก็บลูกชายไว้) นางสาลาวดีจึงนำบุตรชายไปปล่อยทิ้งไว้ในกระดัง ซึ่งต่อมา เจ้าชายอภัยมาพบและรับไปอุปการะเลี้ยงดู โดยตั้งชื่อว่า “ชีวก” หรือชีวกโกมารภัจจ์ นางสาลาวดีมีความคิดแบบชาวโลกทั่วไป ที่ยังมีความหวังเรื่องอำนาจ หน้าที่การงาน ชื่อเสียง เกียรติยศของตนจะเสื่อมลง ถ้ามีใครรู้ว่า นางงามประจำเมืองมีลูกแล้ว ทำให้นางตัดสินใจนำลูกไปทิ้งและในเวลาต่อมา นางได้ลูกสาวคนหนึ่งชื่อว่า สิริมา (น้องสาวของชีวก) ซึ่งมีรูปร่างสวยงามและมีชื่อเสียงคนหนึ่งในเมืองราชคฤห์ ได้ตำแหน่งหญิงงามเมืองต่อจากมารดา นางสิริมา มีความโดดเด่น ดังนี้

^{๓๒} ดูรายละเอียดใน พ.ว. (ไทย) ๒๖/๑๓๗-๑๔๙/๒๓-๒๖.

(๑) เป็นสตรีที่สวยงามที่สุดในเมืองราชคฤห์

(๒) นางสิริมาจิตใจดีงาม นางมีแนวคิดในการบำเพ็ญทานโดยตั้งวัตรปฏิบัติประจำ คือ การถวายอัฐกัมภี ๘ เพื่อพระสงฆ์เป็นประจำ

(๓) บริจาคเงินส่วนตัวเป็นจำนวนเงิน ๑๖ กหาปณะทุก ๆ วัน

(๔) นางสิริมาได้รับแจ้งธรรมตามหลักอริยสัจ และมีความเชื่อมั่นในพระรัตนตรัย

(๕) ในวาระสุดท้ายชีวิต ได้ให้ร่างกายเป็นอุปัฏฐากสอนธรรมแก่ชาวโลก (เหมือนให้ร่างกายเป็นครู-อาจารย์ เพื่อให้ประชาชนได้เรียนรู้ร่างกายและสังขารชีวิต ที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา) ลักษณะทั่วไป เช่น นิสสัยเดิมเป็นสตรีที่ขอบิณฑนาคนอื่น คือ คิดอิจฉานางอุตตรา ซึ่งถือว่าเป็นเจ้านายหรือผู้จ้างให้นางสิริมาช่วยปรนนิบัติสามี (สมุนเศรษฐิ) นางมีความโกรธแค้นและคิดทำร้ายนางอุตตรา แต่ด้วยความเมตตาและได้โอกาสเข้าฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า ที่แสดงเรื่องการเอาชนะอารมณ์โกรธด้วยการไม่โกรธ ทำให้นางสิริมาได้บรรลุธรรม ต่อมาได้เสียชีวิตด้วยโรคประจำตัวชนิดหนึ่ง

๕) นางปทุมวดี หญิงโสเภณี

นางปทุมวดี หญิงโสเภณี^{๓๓} นางปทุมวดีขอลาออกจากตำแหน่งนครโสเภณี เพื่อออกบวชเป็นภิกษุณีและฟังธรรมจากพระอรหันต์ พระอภัยมาตุเถรี ได้กล่าวภาชิตเหล่านั้นว่า แม่ เจ้า ท่านจงพิจารณาร่างกายนี้ เบื้องบนตั้งแต่พื้นเท้าขึ้นไป เบื้องล่างตั้งแต่ปลายผมลงมาว่า เป็นของไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็นเน่า เราพิจารณาอยู่อย่างนี้ จึงถอนราคะทั้งปวงได้ ตัดความเร่าร้อนได้ขาด เป็นผู้เย็นดับสนิทแล้ว พระเถรีได้พิจารณาร่างกายนี้ เบื้องบนตั้งแต่พื้นเท้าขึ้นไป เบื้องล่างตั้งแต่ปลายผมลงมา เป็นของไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็น ให้พิจารณาอย่างนี้ จึงถอนราคะทั้งหมดได้ ตัดความเร่าร้อนได้เด็ดขาด เป็นคาถาที่บุตรกล่าวให้โอวาทแก่พระเถรี พระเถรีฟังคาถาบทนี้แล้ว จึงบรรลุพระอรหันต์

หลังจากที่บรรลุธรรมแล้ว พระปทุมวดีเถรี ได้พระนามใหม่ว่า อภัยมาตาเถรี ได้พิจารณาตามที่พระอรหันต์ที่เป็นพระลูกชายสอนทำให้เกิดเห็นความจริงแท้ของสังขารทั้งหลายว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ในที่สุดก็ได้บรรลุอรหันต์ จากนั้นพระอภัยเถระให้โอวาทแก่พระเถรี เมื่อพระเถรีฟังคาถาบทนี้แล้วบรรลุพระอรหันต์ เปล่งอุทานกล่าวคาถา เป็นการบูชาอาจารย์ เมื่อกล่าวถึงการปฏิบัติของตน จากนั้นพระเถรีกล่าวว่า ปฏิบัติตามที่ลูกชายสอน ความเร่าร้อนก็ดับ

^{๓๓} พุ.เถรี.ทุกก. (ไทย) ๒๖/๓๓/๕๖๐.

สลาย สรรพกัมมลาย ดับ เย็นสบายถึงนิพพาน พระเถรีได้ตั้งอยู่ในโอวาทที่พระอภัยเถระแสดงให้เห็นว่า รากะทั้งหมดถอนหลุดออกแล้วด้วยอรหัตมรรค ตัดความเร่าร้อนคือ กิเลสได้นั่นเอง จึงเป็นผู้มีความเย็น ดับสนิทด้วยนิพพาน

นางปทุมวดีได้ฟังพระธรรมเทศนาที่แสดงเป็นเรื่องเกี่ยวกับกายคตาสติและอสุภกรรมฐาน พิจารณาถอนความยึดติดในความงามของร่างกาย เห็นถึงความน่าเกลียดของปฏิภูลแห่งร่างกายในที่สุดก็ได้บรรลุอรหัต สรุปลความโดดเด่นได้ดังนี้

(๑) เป็นหญิงที่มีบุญบารมีสั่งสมมาในอดีตชาติและบำเพ็ญบุญกุศลในพระพุทธเจ้าหลายพระองค์ เช่น ถวายข้าวหนึ่งทัพพีแก่พระพุทธเจ้าพระนามว่า ติสสะ (เป็นการทำด้วยความเคารพ มีศรัทธาและตั้งใจมั่น)

(๒) ได้เป็นสตรีที่สวยที่สุดในกรุงอุชเชนี

(๓) ได้บวชเป็นภิกษุณีและปฏิบัติวิปัสสนาจนสำเร็จพระอรหัต ได้พิจารณาร่างกายและเข้าใจว่า ร่างกายนี้มาจากห้วงจรดเท้าที่มนุษย์หลงรักใคร่กันอยู่ ความจริงไม่สะอาด

(๔) ได้บรรลุคุณธรรมพิเศษต่าง ๆ เช่น ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖

๖) นางอัทธมาลี หญิงโสเภณี

โสเภณีที่ชื่อนางอัทธมาลี^{๓๔} ประกาศตนเป็นอุบาสิกา เลิกประกอบอาชีพโสเภณี ได้เห็นสังขธรรมความจริงของชีวิต บรรลุธรรมเป็นพระอรหัต การที่หม่อมฉันมาในสำนักของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุดเป็นการมาดีแล้วโดยแท้วิชา ๓ หม่อมฉันได้บรรลุแล้วโดยลำดับ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าหม่อมฉันก็ได้ทำสำเร็จแล้วคุณพิเศษเหล่านี้คือปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ หม่อมฉัน ก็ได้ทำให้แจ้งแล้วคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าหม่อมฉันก็ได้ทำสำเร็จแล้ว นางอัทธมาลี ได้เกิดในชาติสุดท้ายได้เกิดมาในตระกูลลูกเศรษฐี ด้วยมีความตั้งมั่นมีศรัทธาเจริญสมณะและเจริญวิปัสสนาได้อภิญญาในเวลาต่อมาบรรลุเป็นพระอรหัต

๗) นางอัมพปาลี หญิงโสเภณี

นางอัมพปาลี^{๓๕} ได้พิจารณาความจริงของชีวิตเกิดความสลดใจถึงสังขารทั้งหลายไม่เที่ยง เพราะความชราเป็นเหตุ รูปทั้งปวงไม่เที่ยงถูกขารครอบงำไว้ เมื่อได้ออกบวชเป็นภิกษุณี ในสำนักของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด เป็นการมาที่ดีแล้วโดยแท้วิชา ๓ หม่อมฉันได้

^{๓๔} ุรายละเอียดใน ข.อป. (ไทย) ๓๓/๑๖๘-๑๘๓/๕๔๒-๕๔๔.

^{๓๕} ุรายละเอียดใน ข.อป. (ไทย) ๓๓/๒๐๔-๒๑๙/๕๔๗-๕๔๙.

บรรลุแล้วโดยลำดับคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า หม่อมฉัน ก็ได้ทำสำเร็จแล้วคุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ และอภิญญา ๖ หม่อมฉันก็ได้ทำให้แจ้งแล้วคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า หม่อมฉันก็ได้ทำสำเร็จแล้ว ดังนั้นแล้วได้ทราบว่พระอัมพปาลีภิกษุณีได้ภาสิตคาถาเหล่านี้ นางอัมพปาลีมีอายุที่มากขึ้น จึงได้เลิกอาชีพเป็นโสเภณีและออกบวชเป็นภิกษุณีได้เข้ามาปฏิบัติอยู่ในสำนักของของ พระวิมลโกณฑัญญะเถระ นางอัมพปาลีได้กำหนดพิจารณาในความไม่เที่ยงทั้งหลายแล้วยกขึ้นสู่ ทุก ลักษณะ และอนัตตลักษณะ เจริญในบรรลุเป็นพระอรหันต์

๘) โสเภณีเป็นเหตุให้ผู้อื่นบรรลุธรรม

เมื่อศึกษาถึงลงไปทำให้เห็นว่า โสเภณีเป็นเหตุให้ผู้อื่นสามารถบรรลุธรรมนั้น เป็นไปได้ยิ่ง ครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคและภิกษุสงฆ์ได้ทรงประทับอยู่ด้านหนึ่งของป่าช้า ในขณะที่มี ภิกษุณีสงฆ์ พระราชา พร้อมด้วยข้าราชการบริพาร ตลอดจนประชาชนชาวเมืองยืนอยู่รอบ ๆ อีกด้าน หนึ่งของป่าช้า พระพุทธเจ้าทรงปรารภเรื่องศพของนางสิริมา มีจำนวนผู้เข้าร่วมฟังพระธรรมเทศนา ในเวลาพร้อมกัน ดิฉันนั้นมาหมายจะถวายอภิวาท พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้หาใครเลืดยิ่งกว่ามิได้ หมายจะนมัสการบรรดาภิกษุผู้นำล้อมโศ ซึ่งยินดีในกุศลธรรมและหมายจะเข้าไปนั่งใกล้ สมาคม ของสมณะที่ปลอดภัย ดิฉันมีความเคารพพระธรรมราชา คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงสิริ ครั้นได้ เห็นพระจอมมุนีแล้ว ดิฉันก็มีใจเบิกบาน เอิบอิม จึงขอถวายอภิวาทพระองค์ผู้เป็นพระตถาคตเลิศ กว่านรชน ทรงฝึกคนที่ควรฝึก ทรงตัดตัณหาได้ ทรงยินดีในกุศลธรรม ทรงแนะนำเวไนยสัตว์ให้ข้าม พ้นจากทุกข์ได้ ทรงช่วยเหลือสัตว์โลกด้วยความเกื้อกูลอย่างยิ่ง นางสิริมาเกิดไปเป็นเทพธิดาในชั้น ยามา ได้มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าและพระภิกษุสงฆ์ พร้อมด้วยหมู่เทพกัญญาบริวารจำนวน ๕๐๐ ที่ ห้อมล้อมอยู่ ณ บริเวณป่าช้า มีพระราชา ประชาชนชาวเมือง พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมโดยได้ ยกตัวอย่างเรื่องศพนางสิริมา เพื่อเป็นอุปรณ์สอนธรรมให้เห็นความจริงที่ปกปิดด้วยเนื้อหนัง ร่างกาย เมื่อจบพระธรรมเทศนาแล้ว นางสิริมาก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ ส่วนภิกษุที่มีจิตติดผูกพัน ในตัวนางสิริมา ก็ได้บรรลุเป็นพระอนาคามี ผู้คนที่ร่วมฟังธรรมครั้งนั้นก็บรรลุธรรมเป็นโสดาบัน ทั้งหมด ศพของนางสิริมาอดีตโสเภณีผู้ที่เคยมีความงาม เพื่อให้เป็นอุปรณ์สอนธรรม เป็นการ ชี้ให้เห็นความไม่งามของร่างกายที่เต็มไปด้วยแผลที่ต่าง ๆ กายนี้ประกอบไปด้วยกระดูก มากด้วย โรค มากด้วยความครุ่นคิดปรารถนาหาความยั่งยืนถาวรไม่ได้แม้แต่น้อย จากในประเด็นนี้ ทำให้ ทราบถึงจำนวนผู้ที่บรรลุธรรมในระดับต่าง ๆ ในเวลาเดียวกันมีผู้ที่เป็นพระอรหันต์ จำนวน ๑ ท่าน พระอนาคามี ๑ ท่าน และมีผู้บรรลุเป็นพระโสดาบันอีกจำนวน ๕๐๐ ท่าน

ช่วงในพรรษาที่ ๑ ในเวลานั้น พระพุทธเจ้าทรงเสด็จเพียงลำพังไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ในระหว่างทางทรงแสดงธรรมโปรดภิกษุทั้งหลาย ๓๐ ท่าน เป็นพระราชโอรสของพระเจ้ามหาโกศลและร่วมพระราชบิดาเดียวกับพระเจ้าปเสนทิโกศล^{๓๖} พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่าพวกเธอจงนั่งลงเรจักแสดงธรรมแก่พวกเธอ สหายภิกษุทั้งหลายนั้นทูลรับว่า ดีละ พระพุทธเจ้าข้า ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค แล้วนั่ง ณ ที่สมควรพระผู้มีพระภาคได้ตรัส อนุพุทฺธิกา คือทรงประกาศ ๑. ทานกถา ๒. สีลกถา ๓. สัคคกถา ๔. กามาทีนวกถา ๕. เนกขัมมานิสังสกถา แก่พวกเขา เมื่อทรงทราบว่ พวกเขามีจิตควรอ่อน ปราศจากนิวรณ์ เบิกบานผ่องใส จึงทรงประกาศ สามุกกังสีกธรรม เทศนาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือทุกข สมุทัย นิโรธ มรรคธรรมจักขุ พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนาอนุพุทฺธิกา ดวงตาเห็นธรรมได้เกิดแก่สหายภิกษุทั้งหลาย สหายภิกษุทั้งหลายบรรลุโสดาปัตติผล และได้ขออุปสมบทในสำนักพระพุทธเจ้า แล้วส่งไปประกาศพระศาสนา

พระพุทธเจ้าทรงแสดงอนุพุทฺธิกาและอริยสัจ ๔ เพื่อให้เห็นถึงโทษ เพราะจิตที่เศร้าหมองมาจากกาม เห็นโทษของกามทั้งหลาย สหายภิกษุทั้งหลายได้ดวงตาเห็นธรรม จำนวน ๓๐ ท่าน สำเร็จบรรลุเป็นพระโสดาบัน

๙) คณะบริวารชนที่ไม่ปรากฏนาม

คณะบริวารชนที่ไม่ปรากฏนาม เป็นเหตุให้พระยสะกุลบุตรและ ๔ สหาย ได้ออกบวช^{๓๗} ความสำคัญโดยสรุปดังนี้ ยสะเป็นบุตรเศรษฐีในกรุงพาราณสี ยสะได้รับการบำเรอด้วยดนตรี ไม่มีบุรุษเจือปนตลอด ๔ เดือน อยู่บนปราสาทฤดูฝน ไม่ลงมาชั้นล่างเลย วันหนึ่งเมื่อยสะหลับก่อนคณะบริวารชน ส่วนบริวารชนนั้นหลับภายหลัง ตะเกียงน้ำมันที่ถูกจุดให้สว่างทั้งคืน คืนนั้น ยสะตื่นก่อน เห็นบริวารชนของตนกำลังหลับ บางนางมีผิวนอกไ้รักแร้ บางนางมีตะโพกอยู่ข้างคอ บางนางมีโปงมางอยู่ที่อก บางนางสยายผม บางนางน้ำลายไหล บางนางละเมอเพ้อพกไปต่าง ๆ ปรากฏดูจป่าช้าผีดิบ เพราะได้เห็น โทษจึงปรากฏแก่ยสะกุลบุตร จิตตั้งอยู่ด้วยความเบื่อหน่าย เกิดคำอุทานที่เป็นวรรคทองขึ้นว่า “ท่านผู้เจริญ ที่นี้วุ่นวายหนอ ท่านผู้เจริญ ที่นี้ขัดข้องหนอ” กล่าวจบสวามรณะและเดินออกจากประตูปราสาทไป และนั่นแหละ โดยย่อ พระผู้มีพระภาคตรัสกับยสะกุลบุตรว่า “ยสะ ที่นี้ (หมายถึง พระนิพพาน) ไม่วุ่นวาย ที่นี้ไม่ขัดข้อง มาเถิด ยสะ จงนั่งลงเรจักแสดงธรรมแก่เธอ” แล้วยสะ ก็ได้ธรรมจักขุ

^{๓๖} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๖/๔๕-๔๖.

^{๓๗} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๕-๓๐/๓๑-๓๘.

ถ้าจะกล่าวให้รวบรัด ก็คือ ถ้าไม่มีบิรवारชนที่เป็นสตรีและสร้างเวลาและโอกาสให้สกุบุตรได้เห็นความวุ่นวายของเหล่าบิรवारชน ซึ่งไม่ปรากฏนามเลยแม้สักผู้เดียวแล้ว ยสกุบุตรก็คงไม่มีโอกาสได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคและได้บรรลุลุธรรมจักขุ หัวข้อนี้ จึงมอบความดีให้แก่คณะบิรवारชนเหล่านั้น

๗.๕ สรุป

จากหลักฐานต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นแสดงให้เห็นว่า พระผู้มีพระภาคมีความคิดเห็นที่เสรีมากกว่าผู้นำของศาสนาอื่น ๆ เพราะพระองค์ไม่ได้ถือว่า สตรีเป็นเพศที่อ่อนแอ มีความสามารถด้อยกว่าบุรุษ ดังความเชื่อของคนในสังคมสมัยนั้น แต่พระองค์กลับปฏิบัติต่อสตรีเช่นเดียวกับบุรุษ โดยมองว่า มีเท่าเทียมกันในฐานะเป็นสัตว์โลกประเภทเดียวกัน เป็นผู้มีส่วนร่วมในสังสารวัฏด้วยกัน ยิ่งไปกว่านั้น ความเมตตาที่พระองค์มีให้ก็คือ พระองค์ต้องการจะช่วยเหลือสัตว์โลก ให้พ้นทุกข์ ไม่ว่าจะเป็นบุรุษ หรือสตรี พระองค์ทรงแสดงให้เห็นเป็นตัวอย่างในการปฏิบัติต่อสตรีอย่างยุติธรรม เช่น ทรงให้สิทธิแก่บุรุษ และสตรี เสมอกันในการฟังธรรม ทรงประทานคำสอนอย่างเดียวกันในทั้งสองฝ่าย ไม่มีการแบ่งว่าธรรมชนิดใดต้อง แสดงแก่เพศใดฝ่ายใด แต่สิ่งที่พระองค์ทรงคำนึงถึงเป็นในทางพิจารณาทางปัญญา ตามความสามารถของผู้ฟังว่าจะรับฟังหรือสามารถเข้าใจได้หรือไม่มากกว่า การที่พระผู้มีพระภาคทรงให้สิทธิเสรีภาพทางศาสนาในการเข้าเป็นสมาชิกในสังฆมณฑล และทรงประทานธรรมให้แก่ทั้งบุรุษและสตรี ทรงเมตตาและปฏิบัติต่อบุรุษและสตรีอย่างยุติธรรมเสมอภาคกัน จะเห็นว่า เป็นความสำเร็จและเป็นการยกระดับบทบาทของสตรีในสมัยพุทธกาล อันเป็นแนวคิดความเสมอภาคที่สำคัญอย่างหนึ่งที่มีมาก่อนการเกิดแนวคิดสิทธิมนุษยชน

ภิกษุณีสงฆ์ได้ทำบทบาทใน ๕ ด้าน ในฐานะเป็นพุทธบริษัทด้วยการนำคำสอนไปบูรณาการในการสอนให้เข้ากับยุคสมัยจุดประสงค์เพื่อสร้างสังคมให้ดีขึ้น มีการจัดการศึกษาแบบให้เปล่าเพื่อให้ทุกคนได้เข้าถึงการศึกษาโดยไม่มีการแบ่งชนชั้นและใช้หลักธรรมวินัยเป็นเครื่องมือในการปกครอง เคารพในระบบคุณธรรมและระดับอาวุโส ทั้งนี้ยังมีการสืบทอดวัฒนธรรมอันดีงามในการเคารพสิทธิส่วนบุคคล มีกตัญญูต่อบรรพบุรุษ รวมถึงการสร้างสาธารณูปโภค เพื่อเป็นประโยชน์แก่สังคม สรุปได้ว่า บทบาทที่ภิกษุณีได้แสดงออกมาใน ๕ ด้านนั้น เป็นประโยชน์เกื้อกูลในการขัดเกลาจิตใจของคนให้ดีขึ้นและเป็นประโยชน์เกื้อกูลด้วยการสร้างความสงบสุขต่อสังคมโลก

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงให้เห็นเด่นชัดว่า มนุษย์มีศักยภาพที่จะเรียนรู้และพัฒนาในขั้นสูงได้ อย่างไรก็ดี เป็นบทพิสูจน์ให้เห็นแล้วว่า พระพุทธศาสนาเปิดกว้างยอมรับสตรี แม้มาจากชนชั้นวรรณะต่าง ๆ ก็ไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อความสำเร็จใด ๆ ทั้งปวง สตรีที่มีความทุกข์ยากผ่าน

อุปสรรคในชีวิตมานับการ หากด้วยศรัทธาที่มี นำพาเข้ามาให้เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ก็ยังผลให้สตรีนั้น พ้นจากความทุกข์ บรรลุเป้าหมายที่วางไว้ ฐานะของสตรีไม่ว่าจะอยู่ในบทบาทของภรรยา หรือบรรพชิต บทบาทและความสำคัญที่พระผู้มีพระภาคทรงยกย่อง โดยแต่งตั้งให้เป็นเอตทัคคะ ผู้มีความเชี่ยวชาญ หรือมีลักษณะเด่นเฉพาะในเรื่องนั้น ๆ ดังนั้น ทั้งหลายเหล่านี้ จึงเป็นบทพิสูจน์บทบาทของสตรีในพระพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี

๗.๖ ปัญหาวิเคราะห์ วิพากษ์ประจักษ์

๑. สตรีอินเดียในสมัยพุทธกาล มีความยากลำบากในการบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนาค่อนข้างสูง ท่านลองวิพากษ์ผลสะท้อนจากการที่ได้บวชในพระพุทธศาสนาของสตรีอินเดียโบราณจากชาวมุขมพูทวีป สักสามประเด็น?

๒. กรเผยแพร่พระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาล สำหรับภิกษุณีแล้ว เป็นเรื่องที่ค่อนข้างลำบากและซับซ้อน เพราะด้วยพระวินัยบังคับให้อยู่ในกรอบเพื่อความปลอดภัยของตัวภิกษุณีแล้ว ท่านลองคิดวิเคราะห์ประการอื่นที่ทำให้การเผยแพร่พระพุทธศาสนาของภิกษุณี เป็นไปด้วยความราบรื่นสักหลาย ๆ ประเด็น?

